

Inštitut za novejšo zgodovino
Ljubljana 2007

Vida Deželak Barič

KOMUNISTIČNA
PARTIJA
SLOVENIJE IN
REVOLUCIONARNO
GIBANJE
1941–1943

ZBIRKA

RAZPOZNAVANJA/RECOGNITIONES 7

Vida Deželak Barič

KOMUNISTIČNA PARTIJA SLOVENIJE IN REVOLUCIONARNO
GIBANJE 1941–1943

Urednik:

dr. Žarko Lazarevič

Tehnična urednica:

Marta Rendla

Izdal in založil:

Inštitut za novejšo zgodovino

Za založnika:

prof. dr. Jerca Vodusek Starič

Recenzenta:

prof. dr. Jerca Vodusek Starič, prof. dr. France Martin Dolinar

Lektorica:

Mojca Šorli Ahačič

Oblikovalec:

Andrej Verbič

Prevod povzetka:

Rachel Novšak

Računalniški prelom:

Uroš Čuden, MEDIT d.o.o.

Tisk:

Tiskarna DTP d.o.o.

Izid knjige podprla: Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)''1941/1943''

329.15(497.4)''1941/1943''

308(497.4)''1941/1943''

DEŽELAK-Barič, Vida

Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje
1941-1943 / Vida Deželak Barič ; [prevod povzetka Rachel Novšak]. -
Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2007. - (Razpoznavanja =
Recognitiones ; 7)

ISBN 978-961-6386-13-5

236870656

Pregled vsebine

PREDGOVOR	9
PRVO POGLAVJE	13
<i>V pričakovanjih revolucije</i>	15
DRUGO POGLAVJE	35
<i>Delovanje in usmeritve Komunistične partije Slovenije ob napadu na Jugoslavijo</i>	37
<i>Odločitev za oborožen odpor in sprememba partijske strategije</i>	52
<i>Notranje značilnosti Komunistične partije Slovenije</i>	57
<i>Metode delovanja Komunistične partije Slovenije in njeno razmerje do nekaterih pomembnejših organizacij</i>	70
<i>Osrednje vodstvo Komunistične partije Slovenije</i>	79
TRETJE POGLAVJE	89
<i>Delovanje in organizacijska krepitev KPS v Ljubljanski pokrajini v letu 1941</i>	91

<i>KPS na Gorenjskem ob okupaciji ter spremembe v njej kot posledica okupacije in oborožene vstaje</i>	105
<i>Partijska organizacija na Štajerskem in v Prekmurju ob okupaciji in njeno razbitje v letu 1941</i>	110
<i>KPS na Koroškem leta 1941</i>	124
<i>Prodor KPS na Primorsko leta 1941</i>	126
<i>Partijska organizacija v partizanski vojski leta 1941</i>	130
ČETRTO POGlavJE	135
<i>Odkrito vnašanje revolucionarnih prvin v osvobodilni boj</i>	137
<i>KPS v Ljubljanski pokrajini leta 1942</i>	150
<i>Vdor gestapa in prizadevanja za obnovo razbitih partijskih organizacij v letu 1942 na Gorenjskem</i>	169
<i>Obnova in ponovno razbitje KPS na Štajerskem leta 1942</i>	177
<i>KPS na Koroškem leta 1942</i>	187
<i>KPS na Primorskem v letu 1942</i>	189
<i>Partijska organizacija v partizanski vojski leta 1942 do ustanovitve brigad</i>	198
PETO POGlavJE	205
<i>Usmeritve KPS konec leta 1942 in v začetku leta 1943</i>	207

<i>KPS v Ljubljanski pokrajini od jeseni 1942 do kapitulacije Italije</i>	215
<i>Širitev in delovanje KPS na Gorenjskem v letu 1943</i>	242
<i>Ponovno vzpostavljanje temeljev partijske organizacije na Štajerskem v letu 1943</i>	263
<i>KPS na Koroškem leta 1943</i>	276
<i>KPS na Primorskem od pokrajinske konference decembra 1942 do kapitulacije Italije</i>	291
<i>Brigade kot temeljni okvir delovanja KPS v partizanski vojski</i>	312
ŠESTO POGlavJE	323
<i>Ljubljanska pokrajina in Primorska po kapitulaciji Italije</i>	325
POVZETEK	369
ABSTRACT	377
VIRI IN LITERATURA	387
UPORABLJENE KRATICE	405
OSEBNO KAZALO	407

Predgovor

Med okupacijo 1941–1945 se je v Sloveniji vzpostavilo močno odporniško gibanje v okviru Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki ga je vzpodbudila in vodila Komunistična partija Slovenije. Ob odporu okupatorjem je potekala tudi avtentična revolucija, ki je ni mogoče prekriti in prikriti z osvobodilnim bojem, čeprav so bili nosilci obojega lahko iste osebe, torej komunisti. Šlo je predvsem za odločitev KPS, da v okviru oziroma prek protifašističnega boja izvede revolucijo, saj je okupacijo in širšo pripravljenost na odpor proti vsemu, kar je le-ta prinašala, ocenjevala kot edinstveno priložnost za uresničitev revolucionarnih ciljev. Danes lahko rečemo, da brez vojne in okupacije komunistom nikoli ne bi uspel preboj iz povsem marginalne predvojne stranke v edino vladajočo stranko po končani vojni. Ali, kot je dejal eden izmed razpravljalcev na znani partijski konferenci na Cinku julija 1942, je bil prav Hitler “kladivar revolucije”.

Ko govorimo o KPS, mislimo tu predvsem na njeno vodstvo z jasno opredeljenim konceptom revolucije, ki je skladno s konkretnimi okoliščinami določalo način njegove izvedbe oziroma strategijo in taktiko. Revolucionarni projekt se je nato širil navzdol med partijsko članstvo in s krepitvijo vloge KPS v okviru odporniškega gibanja tudi med ostale njegove pripadnike. Pri tem ni bila pomembna le partijska propaganda, temveč tudi vzdušje po propadu Kraljevine Jugoslavije, kasneje pa stanje državljanske vojne. Dilema, ali je šlo KPS zgolj za

revolucijo ali tudi za osvobodilni boj, pravzaprav ni dilema, saj v okoliščinah okupacije zmage revolucije brez pregona okupatorja sploh ni bilo mogoče doseči. Od tod tudi odločen protifašizem komunistov.

Pričujoča knjiga obravnava usmeritve, vlogo, dejavnost in organiziranost KPS v obdobju 1941–1943, s posegom v predvojno obdobje pa skuša opozoriti, da je bila revolucija ves čas končni cilj komunistov. Knjiga zadeva eno ključnih obdobji v zgodovinskem razvoju komunistične stranke na Slovenskem, saj so v tem obdobju slovenski komunisti postali pomemben in vse bolj odločujoč politični dejavnik in s tem prekinili dvajsetletno politično in družbeno obrobno iz obdobja predvojne ilegale. Knjiga obravnava proces uveljavljanja komunistov v razmerah okupacije in velike narodove stiske, ko se je splošno protiokupatorsko razpoloženje odražalo tudi v njegovi volji do odpora, ki pa ga je partija instrumentalizirala za lastno uveljavitev in iz nje izhajajočo uveljavitev revolucionarnih ciljev. Slednji so bili seveda imanentni vsem komunističnim strankam v okupirani Evropi, zato so le-te pogosto predstavljale dejavnik delitev in konfliktov znotraj odporiških gibanjih, vendar so zaradi grozeče nacistične nevarnosti in v duhu protifašistične koalicije ideološka nasprotja potiskale v ozadje. Slovenski in jugoslovanski komunisti so tozadevno ravnali drugače, saj so hkrati z odporom začeli v odporiškem gibanju uveljavljati revolucionarne elemente, zaradi česar je odporišstvo dobilo revolucionaren in vse bolj monoliten značaj.

Delo govori o odločujoči neposredni, torej vodilni vlogi komunistov pri organiziranju odpora na politični in vojaški ravni ter o strategiji uveljavljanja njihovega monopolnega položaja v odporištvu v letih 1941–1943 in iz tega izhajajoče izgradnje ustrezne strukture odporiške organizacije z zagotovljenim vodilnim partijskim jedrom v njej, kar je partiji v naslednji fazi omogočilo prehod k izgradnji partijske države in neposrednim pripravam na prevzem oblasti. Usmeritve KPS kot sestavnega dela enotne oziroma centralizirane Komunistične partije Jugoslavije obravnava ob upoštevanju usmeritev osrednjega jugoslovanskega vodstva in tudi Kominterne, ki je večkrat pomembno posegala v

usmeritve jugoslovanskih oziroma slovenskih komunistov.

Poudarek je namenjen analizi notranjega partijskega razvoja s stališča organiziranosti KPS, številčne dinamike, rekonstrukcije vodstvenih partijskih forumov in opisu notranjih partijskih značilnosti. V kontekstu celotnega odporništva se notranje partijsko vprašanje izrisuje kot izredno pomembno vprašanje, saj brez ustreznih kadrov in razpredene mreže organizacij ne bi bilo mogoče uveljavljati partijske vodilne in zatem monopolne vloge v odporništvu. Energija, ki jo je partija usmerjala v izgradnjo in obnavljanje lastne organizacijske strukture, da bi vzpodbujala in vodila odporništvo, pri čemer je žrtvovala tudi številne lastne kadre, pravzaprav najbolj neposredno govori o njeni revolucionarni zavzetosti in seveda tudi discipliniranosti.

Raziskava temelji na arhivskem gradivu, ki ga hrani predvsem Arhiv Republike Slovenije in je v precejšnji meri že objavljeno. Za začetna obdobja okupacije je po obsegu bolj ko ne skromno in se tozadevno razmere spremenijo šele v letu 1943. Zato je bilo kljub določenim pomanjkljivostim vsekakor koristno spominsko gradivo, ki so ga v povojnem obdobju precej sistematično zbirali zlasti za začetna obdobja okupacije prav zaradi omenjenega pomanjkanja sočasnih virov in se nahaja v arhivskih in muzejskih ustanovah. Precej spominov je bilo objavljeno v različnih zbornikih ali samostojnih publikacijah. O partiji je bilo v desetletjih partijske oblasti napisano veliko, vendar je za tovrstno literaturo značilno, da obravnava partijo predvsem s stališča političnega subjekta, ki je organiziral in vodil protifašistični odpor. Šele z demokratizacijo Slovenije je KPS vse bolj postajala predmet znanstvenega proučevanja.

Osnovo pričujoče knjige predstavlja doktorska disertacija z naslovom Organizacijsko vprašanje Komunistične partije Slovenije 1941–1945, ki sem jo leta 1999 obranila na ljubljanski Filozofski fakulteti pred komisijo v sestavi prof. dr. Božo Repe kot predsednikom komisije in članoma prof. dr. Tonetom Ferencem, ki je bil mentor, in dr. Jurijem Perovškom. Tukaj objavljamo njen prvi del, ki pa je delno dopolnjen oziroma razširjen z obravnavo še nekaterih drugih temeljnih vprašanj oziro-

ma usmeritev slovenskih komunistov v obravnavanem obdobju. Le-te so bile v disertaciji zaradi njenega določujočega koncepta manj podrobno obravnavane, sedaj pa jih upoštevamo v širšem obsegu z željo, da bi knjiga podajala celovitejši pregled delovanja in usmeritev slovenskih komunistov v obdobju 1941–1943. Ta vprašanja sem deloma obravnavala sama v okviru drugih raziskovalnih tem na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, obravnavali pa so jih tudi nekateri moji kolegi in njihove izsledke upoštevam v pričujočem delu.

Ob tej priložnosti se zahvaljujem recenzentoma prof. dr. Jerci Vodušek Starič in prof. dr. Francetu Martinu Dolinarju. Posebej se zahvaljujem Inštitutu za novejšo zgodovino in uredniku njegove knjižne zbirke Razpoznavanja / Recognitiones dr. Žarku Lazareviću, da sta knjigo sprejela v inštitutov založniški program, tehnični urednici zbirke g. Marti Rendla ter Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, da je z dodeljeno subvencijo omogočila njen izid.

V Ljubljani, november 2007
Vida Deželak Barič

Prvo poglavje

V pričakovanjih revolucije

Ob razcepu socialdemokratskega delavskega gibanja na Slovenskem, ko se je marca 1920 levo krilo Jugoslovanske socialdemokratske stranke odcepilo in ustanovilo samostojno Delavsko socialistično stranko za Slovenijo, ki se je na ljubljanskem kongresu 11. aprila 1920 izrekla za vstop v pred letom dni v Beogradu ustanovljeno Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov) – njeno ime je še kazalo na idejna nihanja med erfurtskim programom nemške socialne demokracije in revolucionarno usmeritvijo, le-ta pa se je na vukovarskem kongresu junija 1920 preimenovala v Komunistično stranko Jugoslavije (KSJ oz. KPJ), je ob sicer idejnih razčiščevanjih in dilemah levo socialdemokratsko krilo sprejelo strateško usmeritev za revolucionarni razredni boj v okviru mednarodnega revolucionarnega gibanja pod vodstvom Komunistične internacionale (Kominterne), ustanovljene marca 1919. Poslej so bili slovenski komunisti vključeni kot pokrajinska organizacija v enotno in močno centralizirano KPJ, kakor je to bilo določeno s statutom, sprejetim na vukovarskem kongresu.¹

¹ France Klopčič, *Velika razmejitev*, Ljubljana 1969; Ustanovitev, ur. France Klopčič, Ljubljana 1969; France Filipič, *Družbenopolitične razmere ob ustanovitvi komunistične stranke na Slovenskem. Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939*, I, Ljubljana 1981; France Filipič, *O razvoju in delovanju KPJ v Sloveniji med leti 1920–1924. Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939*, I, str. 70–78; *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije* (dalje *Zgodovina ZKJ*), Ljubljana 1986, str. 60–77.

Posledica nastajanja komunistične organizacije na Slovenskem kot integralnega dela enotne jugoslovanske komunistične stranke je bila, da slovenski komunisti niso razvili avtentičnega programa. Z združitvijo z vsejugoslovansko komunistično stranko je organizacija slovenskih komunistov izgubila nacionalno obeležje. Na kongresu aprila 1920 so namreč v celoti prevzeli programske dokumente, sprejete leto dni prej na združitvenem kongresu v Beogradu. Program je jasno nakazoval, da nameravajo komunisti po osvojitvi politične oblasti in vzpostavitvi oblastnega monopola delavskega razreda, to je diktature proletariata, izvesti revolucionarne družbene spremembe. V skladu s programskimi dokumenti, sprejetimi na združitvenem kongresu socialdemokratskih strank aprila 1919, so slovenski komunisti sprejeli stališče, "da je nepretrgani razredni boj, ki ima za cilj odstranitev kapitalističnega družbenega reda nujni pogoj popolni zmagi socializma". Ker so razmere ocenjevali kot revolucionarne, so zavrnil vsakršno sodelovanje z meščanskimi strankami, saj naj bi to škodilo proletariatu pri sprejemanju revolucionarnih idej.²

Svoje neposredne zahteve je stranka oblikovala v t. i. praktičnem delovnem programu in še nekaterih drugih programskih dokumentih.³ Na področju političnih pravic in svoboščin je zahtevala svobodo tiska in združevanja, politično in pravno enakopravnost vseh državljanov, ne glede na spol, na podlagi tega pa tudi splošno aktivno in pasivno pravico vseh državljanov. Zavzemala se je za popolnoma svobodne volitve, kajti suveren je lahko le narod (ljudstvo), zato mora biti vsa oblast utemeljena na zaupanju ljudstva. Zahtevala je varstvo narodnih manjšin in se zavzemala za najširšo lokalno samoupravo v okviru enonacionalne državne skupnosti. Dalje se je zavzemala za večjo davčno obremenitev premožnejših ter podporo socialno šibkih slojev, za poddržavljenje večjih gospodarskih sistemov, za omejeno agrarno reformo (predvsem razlastitev lastnine fevdalnega

² Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921, Ljubljana 1980, dok. I, 15, str. 35.

³ Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921, dok. I, 37, str. 90–94.

izvora brez odškodnine, ne pa tudi vseh veleposestev), za izboljšanje socialno-ekonomskega položaja delavcev, brezplačno zdravstvo za vse državljane, odpravo vojaške obveznosti, odpravo smrtne kazni itd. Kot zagovornica laične države, ki je želela čim bolj omejiti vpliv Cerkve, je stranka zahtevala ločitev Cerkve in države, odvzem vseh javnih funkcij Cerkvi in laično šolo.

Mejnik v političnem razločevanju marksističnega delavstva je bila železničarska stavka aprila 1920, ki je prerasla v splošno; zaostрила se je do skrajnih meja in privedla celo do prelivanja krvi na Zaloški cesti v Ljubljani. Železničarjem so se pridružili tudi rudarji. Med njimi so se zlasti trboveljski odločili za revolucionaren nastop, to je prevzem oblasti, saj so odstavili občinski svet, izvolili novega in razglasili sovjetsko republiko, vendar je vojska že po treh dneh vzpostavila staro stanje. Podobne revolucionarne razmere so vladale med kočevskimi rudarji, ki so se navduševali za Lenina, sovjete in republiko. Popoln poraz stavkovnega gibanja je dokončno razmejil komuniste in socialdemokrate. Slednji so prav z nasilnim zatrtjem stavke utemeljevali pravilnost svojih reformnih stališč in škodljivost zaostrovanja razrednega boja, ker da ta povzroča le nepotrebne žrtve.⁴

Leto 1920 je bilo glede idejnopoličnega razmejevanja prelomno v celotnem jugoslovanskem delavskem gibanju marksistične smeri. V SDSJ(k) so intenzivna idejna razčiščevanja potekala šele po združitvi, zlasti ob pripravah na drugi kongres v Vukovarju junija 1920. Na tem kongresu je stranka v celoti sprejela program, ki je temeljil na programskih izhodiščih komunistične internacionale, in se je skladno s tem preimenovala v Komunistično stranko Jugoslavije. Z vključitvijo v mednarodno povezavo komunističnih strank je KPJ sprejela tudi 21 pogojev za članstvo, ki so bili sprejeti na drugem kongresu Kominterne poleti 1920. Levo krilo, ki je imelo na vukovarskem kongresu prepričljivo večino, je uveljavilo stališče, da so v državi ugodne okoliščine za revolucijo ter poudarjalo zahtevo po idejno in organizacijsko enotni delavski stranki, ki naj bo najtesneje po-

⁴ Janez Kos, *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*, Ljubljana 1980, str. 58–73; France Klopčič, *Velika razmejitev*, str. 78–91.

vezana s sindikalnim gibanjem. Program, utemeljen na predpostavki o nepomirljivem nasprotju med buržoazijo in proletariatom, je jasno določal, da je cilj KPJ izbojevanje jugoslovanske sovjetske republike, povezane v mednarodno federacijo sovjetskih republik. Zahteval je torej razbitje obstoječe oblasti kot "tuje" oblasti, vendar partija do končne osvojitve politične oblasti ob sicer načelnem zavračanju parlamentarizma deluje in izkorišča politične pravice v okviru buržoazne države. Nasprotno pa so zagovorniki sredinske poti sodili, da bodo pogoji za revolucijo izpolnjeni šele takrat, ko bo industrijsko nerazvita Kraljevina SHS z maloštevilnim delavstvom dosegla raven gospodarske razvitosti zahodnoevropskih držav in ko bodo tudi tam zavladatale revolucionarne razmere, vse do takrat pa da je nujna pomiritev razrednega boja.⁵

Komunistična stranka je v razmerah, ko je bil spomin na vojno še povsem živ, socialne razmere pa težke, uživala med prebivalstvom precej široko podporo. To so potrdili rezultati volitev v ustavodajno skupščino novembra 1920, ko se je KPJ na vsedržavni ravni uvrstila na tretje mesto, v Sloveniji pa na četrto. S tem je postala upoštevanja vreden politični dejavnik, s svojim revolucionarnim programom ter povsem konkretnim vzpodbujanjem revolucionarnih razmer pa tudi resna grožnja obstoječi družbeni ureditvi. Obdobje njenega legalnega delovanja je bilo kratko. Z Obznano konec leta 1920 je vlada najprej za obdobje zasedanja Ustavodajne skupščine do sprejetja ustave prepovedala komunistično dejavnost; odlok ni veljal za komunistične poslance, saj jih je varovala imuniteta. Neposredni povod za uporabo tako skrajnega ukrepa proti parlamentarni stranki je bila velika stavka slovenskih in bosanskih rudarjev, ki so jo revolucionarni sindikati sklenili razširiti v splošno stavko. Vlada je v preambuli uredbe navedla, da je z Obznano hotela preprečiti splošen nered, boljše vize in "krvavo revolucijo", zavarovati javni red ter javne in zasebne dobrine, državljanom pa zagotoviti osebno var-

⁵ Drugi (Vukovarski) kongres KPJ (20.–24. jun 1920), Beograd 1983, dok. 5; Zgodovina ZKJ, str. 73–76.

nost in povečati njihovo zaupanje v državo.⁶ KPJ na Slovenskem je oblastna prepoved zatekla neutrjeno tako v organizacijskem kot idejnem pogledu, saj je imela za sabo šele devet mesecev delovanja. Preusmeritev v ilegalno delo, na katerega stranka ni bila pripravljena in je zahtevalo uporabo novih metod delovanja, ter zavestno izpostavljanje oblastnim sankcijam je, v sicer splošnem ozračju upadanja revolucionarnega navdušenja, povzročilo hitro upadanje števila njenih članov. Namesto prej številčno močnih organizacij je začela vzpostavljati manjše ilegalne organizacije, svoj vpliv pa ohranjati v sindikatih in prek ilegalnega tiska.⁷ Ne glede na prepoved delovanja je sodelovala na občinskih volitvah spomladi 1921 z listami, ki so na zunaj prikrivale njihov komunistični značaj. Oblasti ji pri tem niso povzročale večjih težav, čeprav so bili številni kandidati znani po svoji komunistični usmerjenosti. V predvolilnih nastopih je marsikdaj v ezopovskem jeziku propagirala komunistični program in poudarjala nujnost boja za “končno in popolno zmago proletariata” in celo odkrito govorila, da “niti v parlamentu niti v občinah ne more iskati delavsko in kmečko ljudstvo svoje rešitve” in da se udeležuje občinskih volitev le zato, da proletariat “tudi tja zanese razredni boj, ki naj oslabi in razkroji te instrumente suženjstva”.⁸

Ko so sredi leta 1921 nekateri komunisti začeli posegati po metodi individualnega terorja, so s tem izzvali oblast, da je stranko prepovedala. Atentat na regenta Aleksandra 29. junija 1921, ob njegovi prisegi na ustavo, ter atentat na nekdanjega notranjega ministra Milorada Draškovića 23. julija 1921, sta imela globoko simbolično sporočilo, saj sta napovedala odločen komunistični napad na državno ureditev.⁹ Sledilo je sprejetje Zakona o zaščiti države v Narodni skupščini 2. avgusta

⁶ Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*, Ljubljana 1965, str. 196–200; Miroslav Stiplošek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, Ljubljana 1979, str. 201, 202.

⁷ France Filipič, *O razvoju in delovanju KPJ v Sloveniji med leti 1920–1924*, str. 83–91.

⁸ Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921, dok. I, 116, dok. I, 117, str. 242–243, 244–245.

⁹ *Jutro*, 30. 6. 1921, Bombni atentat na regenta; Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, 29. 7. 1921, Iz “Službenih Novin kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca”.

1921, ki je prepovedal delovanje KPJ, stranko opredelil za zločinsko organizacijo, poslej pa je bilo kaznivo že samo članstvo v komunistični organizaciji.¹⁰

S postavitvijo komunistične stranke zunaj zakona je le-ta prešla v ilegalo, možnosti njenega delovanja so se bistveno zmanjšale in pristala je na družbenem obrobju. Neposredno po tej zarezi so slovenski komunisti delovali v znamenju pogostih pregonov, aretacij ter nadaljnega zmanjševanja števila članov; strankine vrste so zapuščali celo vodilni člani. Stiki z dvema osrednjima vodstvom v Beogradu in na Dunaju so bili oteženi, kar je občasno povzročalo konceptualna razhajanja med slovenskimi komunisti in osrednjim vodstvom. Pokazala so se npr. v delovanju pokrajinskega sekretarja Lovra Klemenčiča, ki je, med drugim, v nasprotju z usmeritvijo vodstva KPJ poudarjal pomen legalne oblike delovanja komunistov, ne pa oblikovanja močne ilegalne strankarske organizacije.¹¹

Določen vpliv so komunisti na Slovenskem ohranjali z ustreznimi metodami delovanja na političnem in sindikalnem področju v okviru legalnih možnosti. Letih je bilo v obdobju parlamentarnega življenja v dvajsetih letih kar nekaj in so med drugim prihajale do izraza v povezovanju komunistov na širših osnovah z nekaterimi strankami in gibanji ob volitvah. Tako je za občinske volitve v Ljubljani decembra 1922 prišlo do povezave komunistov s krčanskosocialno Delavsko zvezo v imenu Slovenske ljudske stranke in socialističnimi zarjani ter oblikovanja Zveze delovnega ljudstva, ki je na volitvah tudi prepričljivo zmagala. S tem so komunisti potrdili pripravljenost na širše povezovanje z delavstvom ne glede na njegovo politično pripadnost, preseženo pa je bilo tudi izključevalno načelo, po katerem marksistično delavstvo ne more sodelovati z delavstvom, organiziranim na verski osnovi. Vendar je omenjena zveza po letu dni razpadla, ker so iz nje izstopili komunisti. Izstopu so botrovala temeljna idejna razčiščevanja v komunističnih vrstah in zmaga radikalne struje, ki je nasprotovala

¹⁰ Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo, 95–249, 11. 8. 1921.

¹¹ France Filipič, O razvoju in delovanju KPJ v Sloveniji med leti 1920–1924, str. 92–97.

povezovanju komunističnega proletariata z nekomunističnim.¹² Posebnost v jugoslovanskem komunističnem gibanju je bila ustanovitev Socialistične stranke delovnega ljudstva (SSDL) v začetku leta 1923. Bila je izraz iskanja oblik in načinov legalnega političnega delovanja KPJ na osnovi zlitja komunističnih organizacij z reformističnimi skupinami, konkretno zarjani, s čimer se je slovensko komunistično vodstvo odpovedalo svoji lastni organizaciji, propagandi in ideologiji. Ta koncept je vzbudil ostro obsodbo drugod po državi, pa tudi nekaterih slovenskih komunistov. Komunisti zunaj Slovenije so namreč istočasno ustanovili legalno Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije (NDSJ), ki je bila pod izključnim vodstvom komunistov. Ker je tudi v Ljubljani prevladala dosledno revolucionarna komunistična smer, je bila SSDL razpuščena oziroma integrirana v NDSJ. Različna pojmovanja širine političnega združevanja so privedla do hude krize v stranki; dva najvidnejša predstavnika KPJ na Slovenskem in zagovornika širšega političnega povezovanja, Lovra Klemenčiča ter Vladislava Fabjančiča, so iz stranke izključili.¹³

Ob idejnih razčiščevanjih vodenja partijske strategije in taktike pa so začetna dvajseta leta tudi čas, ko so slovenski komunisti v okviru jugoslovanskega komunističnega gibanja pomembno prispevali k razčiščevanju pomena nacionalnega vprašanja kot ključnega problema v Kraljevini SHS. Zavrnilo so dotedanji strankin unitaristični koncept, po katerem naj bi bili Slovenci, Hrvati in Srbi le "plemena" enotnega jugoslovanskega naroda. Tozadevno je KPJ v drugi polovici leta 1923 vodila široko in prek NDSJ javno razpravo, ki jo je vzpodbudil uspeh nacionalnih proticentralističnih strank na skupščinskih volitvah marca 1923. Opozorila, da KPJ zanemarja nacionalno vprašanje, pa so že leta 1920 prišla tudi z vrha Kominterne. V tej obširni in demokratični razpravi se je uveljavilo spoznanje, da je Kraljevina

¹² Janko Prunk, Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1971–1972, št. 1–2.

¹³ France Filipič, O razvoju in delovanju KPJ v Sloveniji med leti 1920–1924, str. 79–181; Jurij Perovšek, Socialistična stranka delovnega ljudstva. Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije (dalje Slovenska novejša zgodovina), Ljubljana 2005, str. 262–263.

SHS mnogonacionalna država, skladno s tem pa je bila sprejeta programsko politična zahteva, da se mora KPJ bojevati za pravico do samoodločbe vseh jugoslovanskih narodov ter se zavzemati za federativno državno ureditev.¹⁴

S potisnjenostjo v ilegalo je stranka zašla v veliko organizacijsko krizo. Večina članov ni bila pripravljena izpostavljati se ter spravljati v negotovost lastne eksistence in sledil je strahovit osip članstva. Ob tem je treba še upoštevati, da je to bil hkrati čas splošnega upadanja revolucionarnega razpoloženja v Evropi. Medtem ko je leta 1920 KPJ na Slovenskem štela več kot 12.000 članov, je zatem število njenih članov padlo le na borih nekaj desetin: julija 1923 je štela 72 organiziranih članov, aprila 1924 pa le 57 članov KPJ in okoli 450 članov NDSJ. Vendar pa številčno stanje ne odraža njene vplivnosti, ki je bila predvsem med delavstvom mnogo večja, kakor bi lahko sodili na osnovi števila organiziranih članov; nenazadnje ji je poleti 1923 uspelo vzpodbuditi široko stavkovno gibanje med rudarji.¹⁵ Tudi v naslednjih letih je bilo njeno številčno stanje več kot skromno. Oktobra 1928, tj. tik pred uvedbo diktature, je štela 196 članov, 36 kandidatov in 96 komunističnih mladincev. Organizacijsko je bila takrat zajeta v 4 okrožne in 6 mestnih komitejev ter 29 celic.¹⁶

Kljub številčni skromnosti, takorekoč simbolični prisotnosti, je sledila revolucionarnim usmeritvam Kominterne. Takšna usmeritev je ponovno prišla do izraza v letih 1923 in 1924, kar je bilo v skladu s Kominterninim spodbujanjem revolucionarnega zaostrovanja v Evropi, zlasti v Nemčiji, kamor je Kominternina napotila celo posebne strokovnjake za državljansko vojno. Takrat so komunistične partije pričele ustanavljati posebne oborožene enote, to je strankarsko vojsko, ki naj bi v revolucionarnih prevratih odigrala ključno vlogo.¹⁷ Tudi

¹⁴ Jurij Perovšek, *Razprava o nacionalnem vprašanju med komunisti*. Slovenska novejša zgodovina, str. 271–273.

¹⁵ France Filipič, *O razvoju in delovanju KPJ v Sloveniji med leti 1920–1924*, str. 80, 129, 164.

¹⁶ France Filipič, *KPJ v Sloveniji v času VIII. konference zagrebških komunistov*. Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, I, str. 356.

¹⁷ Stéphane Courtois et al., *Črna knjiga komunizma : zločini, teror in zatiranje*, Ljubljana 1999, str. 325–328.

slovenski komunisti so oblikovali tako imenovane Proletarske akcijske čete (PAČ), ki pa so v danih razmerah imele poudarjeno vlogo protifašističnega odpora. Obožene so bile s hladnim orožjem, pištolami in ročnimi granatami. Delovale so v Ljubljani in njenih predmestjih, v Zagorju, Trbovljah, Hrastniku in na Jesenicah. Vodil jih je Franjo Vulč, ki se je nekoliko kasneje v Moskvi specialno usposabljal za delo komunistov v vojski. Omenjene čete so organizirali še pred tretjo državno konferenco KPJ januarja 1924, ki je poudarila, da mora KPJ proti fašističnim organizacijam, med katere je prištevata tudi Orjuno, vzpostaviti močno delavsko samobrambo. Do najbolj odmevnega in tragičnega spopada med protikomunistično usmerjeno Orjuno in komunisti oziroma PAČ je potem prišlo 1. junija 1924 v Trbovljah ob izzivalnem prihodu Orjune v Trbovlje.¹⁸

Po spopadu v Trbovljah ter prepovedi vseh komunističnih organizacij in komunističnega tiska so komunisti v novem legalnem glasilu Delavsko-Kmetški List poudarili, da bodo kot učenci Karla Marxa "pobijali vse reformistične, krščansko socialne in druge malomeščanske iluzije ter zmote, ki ovirajo zatirane in izkoriščane množice na njihovi zgodovinski poti k osvobojenju vsega človeštva".¹⁹ V vsakdanjem političnem delovanju so bili v naslednjih letih večkrat pripravljene sodelovati v "enotni fronti" vseh delavskih strank in skupin. Njihova propaganda je bila uperjena proti centralizmu in zahtevali so samoodločbo narodov s pravico do odcepitve ter samostojno in Zedinjeno Slovenijo.²⁰

Ob vprašanju akcijske enotnosti delavskega razreda so se slovenski komunisti opazno usmerjali k narodnemu problemu v svojem praktičnem in teoretičnem delu. Poudarjali so zahtevo po oblikovanju samostojne delavsko-kmečke republike Slovenije, ki bi obsegala tudi Primorsko in Koroško. Imeli pa so različne poglede glede državnega okvira, v katerega bi bila ta republika

¹⁸ Prvi junij v Trbovljah : stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju dne 25., 26. in 27. novembra 1924. Ljubljana – Trbovlje 1974; France Klopčič, Kritično o slovenskem zgodovinopisju. Ljubljana 1977, str. 411–417.

¹⁹ Delavsko-Kmetški List, 21. 8. 1924, Uvodna beseda.

²⁰ Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941, str. 306–311, 346–348, 360–365.

vključena in so zagovarjali različne federativne programe – od programa srednjeevropske, podonavsko-balkanske do jugoslovanske federacije.²¹

Na četrtem kongresu KPJ novembra 1928 je glede nacionalne politike prišlo do pomembnega preloma. KPJ se je zavzela za razbitje jugoslovanske državne skupnosti, ki so jo pretresala globoka nacionalna nasprotja, saj je menila, da je ta nasprotja mogoče rešiti le z razbitjem obstoječe države. Takšna usmeritev je sovpadala z oceno Kominterne o nevarnosti vojaške intervencije Velike Britanije in Francije proti Sovjetski zvezi, pri tem pa je v KPJ vladala bojazen, da bo v poseg proti Sovjetski zvezi pritegnjena tudi Kraljevina SHS. Kongres je še poudaril, da je končno osvoboditev balkanskih narodov mogoče zagotoviti samo z vzpostavitvijo delavsko kmečke oblasti v okviru balkanske federacije delavsko-kmečkih republik. Na stališču razbitja Jugoslavije je KPJ stala vse do splitskega plenuma centralnega komiteja KPJ junija 1935, ko je ponovno sprejela jugoslovanski državni okvir, vendar pod pogojem, da se vsi narodi svobodno odločijo za to federativno državno skupnost.²²

Na uvedbo kraljeve diktature januarja 1929, ki jo je KPJ pod vplivom Kominterne dosledno označevala kot vojaško-fašistično diktaturo, ki da jo je vzpodbudil francosko-britanski imperializem, se je KPJ odzvala z oboženo vstajo in napovedala državljansko vojno delavcev, kmetov in vseh narodov, ki trpijo pod velikosrbsko hegemonijo. Nerealno je računala, da ji bo socialno in nacionalno zapostavljene sloje uspelo pritegniti v enotno fronto “od spodaj” in v odločno akcijo proti režimu diktature z gesli: Zemljo delovnemu kmetu! Proti vojni! Za zvezo s Sovjetsko Rusijo! Za diktaturo delavcev in kmetov! Za svobodno zvezo delavsko-kmečkih republik na Balkanu!²³

Reakcija jugoslovanskih komunistov na uvedbo diktature je temeljila na predhodni oceni političnih razmer

²¹ Janko Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, str. 307–309.

²² Istorijški arhiv Komunističke partije Jugoslavije. Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919–1937, tom 2. Beograd 1950, knjiga 2, str. 162–163, 182–194; Janko Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, str. 309–324.

²³ Proleter, marec 1929, Vojno fašistička diktatura i naši zadatci.

v državi, sprejeti na šestem kongresu Kominterne, ter ponovljeni na četrtem kongresu KPJ. Ocene o krizi imperializma in nastajanju novega revolucionarnega vala v Kraljevini SHS, o nevarnosti imperialistične intervencije v Sovjetski zvezi, o socialni demokraciji kot podpornici imperializma in nenazadnje pravilna napoved možnega izhoda iz globoke politične krize Kraljevine SHS z uvedbo diktature, so bile razlog za ponovno radikalizacijo politične usmeritve jugoslovanskih komunistov.²⁴

Usmeritev v oborožen upor in zrušenje monarhije kot imperialistične tvorbe je ostala na ravni revolucionarne retorike, ki so jo komunisti ponavljali še tja v leto 1933. Oboroženi spopadi, razen redkih izjem v primeru samoobrambe, sploh niso izbruhnili. Poudarjena revolucionarna usmeritev že tako ali tako šibke in nepomembne stranke je komuniste še bolj osamila in jih izpostavila hudemu režimskemu nasilju. Komunistični odpor je potekal predvsem na propagandni ravni v obliki trošenja letakov, v katerih so na primer pozivali vojaške obveznike, naj se ne odzoveje vpoklicu v vojsko, da bi na ta način slabili vojaško moč države kot najmočnejše vojaške sile na Balkanu. V protidržavni komunistični dejavnosti pa je izstopala predvsem ena načrtozna revolucionarna akcija, vendar tudi ta ni bila realizirana. Gre za tako imenovano mariborsko oficirsko afero, ko so častniki mariborske garnizije aprila 1932 skušali prevzeti garnizijo v svoje roke. Povezali so se z mariborskimi komunisti in načrtovali vstajo tudi v mestu. Akcija, ki naj bi bila usklajevana prek Dunaja s Kominterno, ni uspela, saj je bila predčasno odkrita. Proces proti zarotnikom, ki je potekal pred vojaškim sodiščem v Beogradu, je imel izjemen odmev ne le v Jugoslaviji, temveč tudi po Evropi.²⁵

Z razglasitvijo diktature je KPJ zašla v največjo krizo. Izbubila je večino možnosti legalnega delovanja, številne organizacije po vsej državi so bile razkrite, kontinuiteta vodstev je bila prekinjena, ker so njihovi člani bili aretirani ali so se umaknili v tujino. Tudi v Sloveniji

²⁴ Zgodovina ZKJ, str. 101–103.

²⁵ Arhiv Srbije i Crne Gore, Predsedništvo ministarskog saveta – Centralni presburo, fond 38, arhivska enota 517, št. fasc. 367.

je bilo podobno, vendar v primerjavi z ostalimi pokrajinami s to razliko, da je bila komunistična dejavnost prekinjena nekoliko kasneje kot drugod in se je organizacija relativno kmalu začela obnavljati. Proces obnove je potekal v letih 1932–1934, ko so se iz zaporov in kaznilnic vrnili nekateri mlajši komunisti (Boris Kidrič, Edvard Kardelj) in prevzeli vodstvo komunističnega gibanja. Delo komunistov v tem obdobju je bilo izrazito usmerjeno v notranje naloge, to je v vzpostavljanje strankine organizacijske mreže, navzven pa je bilo še vedno omejeno na propagando. Dolgotrajnejša prekinitve stikov z osrednjim vodstvom na Dunaju in njegovo nerazumevanje posebnih potreb stranke na Slovenskem (npr. izdajanje literature v slovenskem jeziku) sta pri nekaterih komunistih spodbudila težnje po izločitvi iz KPJ in neposredni povezavi s Kominterno. Sredi leta 1933 je število članov KPJ v Sloveniji po daljšem času zopet doseglo nekoliko višje število, in sicer okoli 600, ki pa je zaradi policijskih vdorov kmalu upadlo za tretjino. Obdobje organizacijske obnove se je zaključilo s partijsko konferenco v Goričanah septembra 1934; takrat je organizacija štela 328 članov.²⁶

Vidnejši prelom v metodah delovanja komunistov je bilo leto 1933, ko se je stranka počasi začela usmerjati k množičnemu delu v okviru legalnih možnosti. Premik k novi usmeritvi se je kazal v opuščanju direktive o ustanavljanju ilegalnih komunističnih sindikatov in preusmeritvi k delovanju v obstoječih legalnih sindikatih prek organizacije Revolucionarne sindikalne opozicije in v opuščanju nespravljivega stališča do množice socialdemokratskega delavstva (ne pa do njegovega vodstva). Tako je začela uveljavljati taktiko enotne fronte z delavci, ne glede na njihovo politično pripadnost. V odnosu do kmeta in srednjega meščanskega sloja je KPJ uveljavljala novo taktiko ob pomoči organizacije Slovenskih narodnih revolucionarjev. Komunisti so prek nje opozarjali na nerešeno nacionalno vprašanje in socialno neenakopravnost, ni pa jim uspelo, da bi organizacija

²⁶ Lilijana Trampuž, KPJ na Slovenskem v obdobju šestojanuarske diktature 1929–1934 s poudarkom na začetnem delu priprave pokrajinske konference. Magistrsko delo, Ljubljana 1992.

prerasla v širše gibanje. Družbeno izoliranost so želeli preseči z javnim razglašanjem bojkota občinskih volitev leta 1933, s sodelovanjem na volitvah v delavsko zbornico ter z organiziranjem stavkovnega gibanja sredi tridesetih let.²⁷

Za širitev javnega vpliva je bilo pomembno ponovno aktualiziranje nacionalnega vprašanja. Le-to naj bi bilo po komunističnih predstavah kompleksen političnoekonomski in kulturni, v svojem jedru pa socialni problem. Za njegovo reševanje naj bi bili skupaj zainteresirani proletariat s komunistično stranko na čelu, kmetje in del meščanstva. Takšno stališče se je v vrstah komunistov začelo oblikovati po konferenci v Goričanah septembra 1934. S tem je stranka skušala pridobiti kmeta kot zaveznika revolucije. Zavrnila je stališče, da jo reševanje nacionalnega vprašanja kot internacionalistično stranko ne zadeva ter ga začela pojmovati kot pomembno mobilizacijsko in taktično sredstvo.²⁸

Pomembnost upoštevanja nacionalnega vprašanja za uspešno vodenje revolucionarnega boja komunistov se je potrdila tudi v sklepu Kominterne, da je treba v okviru KPJ ustanoviti KP Slovenije in KP Hrvaške. Cilj takšne reorganizacije je bil zagotoviti učinkovitejše politično nastopanje komunističnih strank zatiranih narodov kot narodnih strank, ki naj bi postale nekakšne protiuteži drugim nacionalnim strankam. Ob tem je bilo izrecno poudarjeno, da notranja organizacijska struktura enotne KPJ ostaja nespremenjena in še naprej temelji na centralizmu. Sklep o ustanovitvi Komunistične stranke Slovenije (KPS) je bil nato sprejet na IV. državni konferenci decembra 1934, uresničen pa šele aprila 1937.²⁹

Ustanovitev KPS aprila 1937 je poleg ljudskofrontnega povezovanja predstavljala pomemben preobrat v delovanju slovenskih komunistov. Stranko so skušali legitimirati kot nacionalno stranko, čeprav je le-ta še naprej ostajala integralni del povsem enotne in centra-

²⁷ France Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS. Poglavja iz revolucionarnega boja komunistov, II, str. 105, 108, 110, 112, 125, 132, 150, 151.

²⁸ Edvard Kardelj, Zbrana dela, I, Ljubljana 1989, dok. 28, str. 289–313.

²⁹ Istorijški arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom 2. Beograd, str. 230, 231.

listično urejene KPJ in torej podrejena osrednjemu jugoslovanskemu partijskemu vodstvu, v katerem pa je imela svoje predstavnike; v ničemer se tudi ni spremenila zavezanost Kominterni. Z manifestom ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije,³⁰ v katerem so slovenski komunisti opozarjali na najbolj pereča notranja in širša vprašanja, so opredelili smer nadaljnjega delovanja in prizadevanj ter vsekakor sledili širšemu občutenju med Slovenci. V njem so predvsem izpostavili nevarnost, ki je grozila slovenskemu narodu s strani nacifašizma, pozivali k združevanju vseh političnih sil v obrambi slovenskega naroda, posebej izpostavili odgovornost delavskega razreda za nadaljnjo narodovo uso- do, zahtevali notranjo demokratizacijo države, ugotavljali, da je narodova prihodnost zagotovljena le v zvezni jugoslovanski državi in poudarili, da se slovenski narod ne sme in ne more odpovedati svojemu staremu cilju, da izbojuje Združeno in svobodno Slovenijo. Program je zagotavljal demokratično urejanje družbenih razmerij in svetovnonazorsko svobodo ter kot tak komunistom odprl pot ustvarjanja širšega družbenega zavezništva.³¹ Vendar v ustanovitvi KPS in njeni programski opredelitvi ne gre spregledati določene taktične poteze. S kongresa so na primer poslali tudi "goreč revolucionarni pozdrav" izvršnemu komiteju Kominterne, v katerem so zapisali, "da na svojem častnem in odgovornem položaju zaščitnika svojega naroda pa slovenski komunisti nikakor ne pozabljajo svetlih načel proletarskega internacionalizma; zavedajo se, da so ud velike proletarske družine, ki se pod izkušenim vodstvom Komunistične internacionale /.../ bori za stoletne cilje najnaprednejšega dela človeštva".³² Februarja 1941 pa je Josip Broz Tito v predavanju v partijski šoli centralnega komiteja KPJ v Dubravi pri Zagrebu med ostalimi razlogi za ustanovitev slovenske in hrvaške komunistične partije

³⁰ Manifest, ki so ga sprejeli na ustanovnem kongresu KPS z naslovom "Delavci! Delovno ljudstvo! Slovenci!", je objavljen v knjigi *Izročilo Čebin*, Ljubljana 1987, njegova analiza pa prav tako v navedeni knjigi (Janko Prunk, *Mesto ustanovnega manifesta KPS med slovenskimi narodnimi programi*).

³¹ Janko Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, Ljubljana 1995, str. 274, 275.

³² Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, Ljubljana 1977, str. 279–280.

navedel, da se je s tem želelo doseči psiholški efekt med množicami in onemogočiti separatistične tendence med komunisti (npr. v Sloveniji).³³

Po strankini konsolidaciji so bila njena prizadevanja od sredine tridesetih let najprej usmerjena v preobrazbo iz "sekte" v stranko,³⁴ to je iz vase zaprte organizacije v stranko množičnega delovanja, in v krepitev njene politične vloge. Tozadevno je dobila odločilno vzpodbudo v preusmeritvi mednarodnega komunističnega gibanja, ko je Kominternna na sedmem kongresu poleti 1935 na podlagi ocene, da fašizem ogroža tako komunistično gibanje kot svobodo narodov, opustila dotedanjo sektaško politiko in se izrekla za enotno fronto delavstva različnih idejnih usmeritev in za sodelovanje komunistov z vsemi demokratičnimi političnimi silami v protifašistični ljudski fronti. V okviru ljudskofrontnega gibanja kot dobrodošli priložnosti za legalno delovanje so komunisti postavljali zahteve po demokratizaciji politične ureditve in izboljšanju socialnoekonomskega položaja delavcev, malih kmetov in drugih šibkejših pridobitnih slojev, s poudarjanjem protifašizma pa so se obračali na najširšo javnost in v tem okviru pridobili tudi del izobraženstva. S takšno politično preusmeritvijo na proklamiranih demokratičnih temeljih je stranka ob hkrati veliki zavzetosti in najrazličnejšimi legalnimi in pollegalnimi metodami delovanja začela občutneje prodirati v javno politično življenje.³⁵

Od sredine tridesetih let dalje je KPJ na Slovenskem delovala neprekinjeno, čeprav so jo tudi poslej pogosto vznemirjali policijski vdori. Toda o nepretrgani številčni rasti lahko govorimo šele od ustanovitve KP Slovenije leta 1937. V obdobju priprav na ustanovni kongres je partijska organizacija na Slovenskem štela še vedno le okoli 250 članov. Čez tri leta, v času III. konference KPS junija 1940 na Vinjah, je število znašalo že 650, v času V. državne konference KPJ oktobra istega leta pa že čez 800 ali morda okoli 900, organizacije pa je povezovalo že 14 okrožnih komitejev. Tak razvoj kaže na pospešena

³³ Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 6, str. 205.

³⁴ Boris Kidrič, Zbrana dela, I, Ljubljana 1987, str. 35.

³⁵ Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, Ljubljana 1978, str. 47–230.

prizadevanja vodstva stranke po organizacijski okrepi-tvi, ki so se nadaljevala tudi naslednje mesece, tako da ocenjujemo številčno stanje KPS na začetku vojne na več kot 1200 oziroma blizu 1300 članov.³⁶ Na relativno močno okrepitev partijske organizacije v Sloveniji kakor tudi v celotni Jugoslaviji je vplivalo več dejavnikov. Na eni strani se je zmanjšala silovitost oblastnega pritiska na komuniste. Dalje je to bil rezultat Titovih prizadevanj, saj je bila idejna in organizacijska konsolidacija KPJ predpogoj, da si le-ta povrne ugled v Kominterni, Tito pa si s tem pridobi tako želeno prvenstvo v KPJ.

Ob tem pa je preživljala tudi z različnimi vzroki pogojene bolj ali manj globoke krize in osebne spore. Odtujenost in nekonspirativnost vodstva v tujini ter zavlačevanje uresničitve sklepa IV. državne partijske konference iz decembra leta 1934 o ustanovitvi nacionalne komunistične stranke na Slovenskem so leta 1936 povzročili krizo v odnosih med delom vodstva slovenske organizacije in jugoslovanskim vodstvom v tujini. Takratni sekretar pokrajinske organizacije v Sloveniji Mirko Košir je Kominterni predlagal ustanovitev samostojnih nacionalnih strank KP v Jugoslaviji, ki bi bile neposredno povezane s Kominterno, centralni komite KPJ pa naj bi bil po njegovem predlogu le še koordinator med njimi. Spor sta potem reševala Tito in Edvard Kardelj, Košir pa je zaradi domnevnega separatizma moral kmalu zaključiti partijsko kariero.³⁷

Po opustitvi ljudskofrontne usmeritve s podpisom pakta Hitler-Stalin, kar je sovpadalo z začetkom druge svetovne vojne, je zopet oživela teza Kominterne o vojni, ki naj bi oslabil imperializem in pospešila svetovno revolucijo. V resoluciji, sprejeti na konferenci na Vinjah junija 1940, so slovenski komunisti glavno odgovornost za začetek druge svetovne vojne pripisali Ve-

³⁶ Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS (zlasti razprave: Miroslav Stiplošek, Pregled značilnosti družbenopolitičnega razvoja na Slovenskem in vloga partije v njem, str. 26–30; France Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS, zlasti str. 75, 90, 99; Dokumenti, str. 270); Peta zemaljska konferenca KPJ (19–23. oktober 1940). Izvori za istoriju SKJ, Beograd 1980, dok. 1, str. 19, 26, 33; II. kongres Komunistične partije Slovenije, Ljubljana 1949, str. 303, 304.

³⁷ Ervin Dolenc, Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov? Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975), Ljubljana 2005, str. 118, 119.

liki Britaniji in Franciji ter zapisali, da je imperialistični spopad "ustvaril možnost naglega revolucionarnega poleta in hitrega nastopa revolucionarne krize v vrsti kapitalističnih držav". Prejšnjo ljudskofrontno usmeritev so utemeljevali kot "danim razmeram odgovorjajočo" v času, ko je bil fašizem "prednja straža mednarodne imperialistične reakcije". Namesto ljudskofrontnega povezovanja se je stranka usmerila k neposrednemu delu med delavci in kmeti ter napovedala "neusmiljen boj proti vsem tujim, oportunističnim in škodljivim protistrankinim elementom, ki bi hoteli razvodeniti njeno linijo, razbiti njeno enotnost, omajati avtoriteto njenega vodstva in jo tako onesposobiti za izvršitev njene zgodovinske naloge", se pravi revolucije.³⁸ S tem je nastopilo novo obdobje, obdobje dokončne "boljševizacije" partije. Zanj so bile značilne notranje čistke in nespravljiv odnos do samostojno misleče inteligence. Angelo Vode so izključili iz partije, ker je obsojala sovjetski imperializem (okupacija Poljske itd.) ter stalinistične procese in se ni mogla sprijazniti s prepovedjo protinacistične propagande.³⁹ Na konferenci na Vinjah je prišlo do obračuna s skupino vidnejših komunistov, ki so se zavzemali za sodelovanje z levim socialdemokratskim krilom; iz KPS so izključili Dušana Kermavnerja, Jule Gabrovšek pa je verjetno naredil samomor.⁴⁰ Bilo je še več izključitev in nekateri so se sami razočarani odvrnili od partije, na primer Janez Titan, svoječasno pomemben partijski funkcionar v Franciji v času španske državljanske vojne, ki je svoj izstop iz partije tudi javno objavil.⁴¹ S partijskimi čistkami in procesom boljševizacije partije, to je brezpogojnega sprejemanja partijske usmeritve, je vodstvo KPJ še pred okupacijo Jugoslavije izgradilo idejno povsem monoliten strankin organizem.

³⁸ Peta zemaljska konferenca KPJ, dok. 10 (priloge), str. 274–283.

³⁹ Angela Vode, *Skriti spomin*, Ljubljana 2004, str. 34–50.

⁴⁰ France Filipič, *Politična usmeritev KPS od sredine 1940 do aprila 1941. Slovenski upor 1941 : Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja*, Ljubljana 1991, str. 53, 54.

⁴¹ Jože Dežman, *Moč preživetja : sprava z umorjenimi starši*. Celovec-Ljubljana-Dunaj 2004, str. 71–72. V izjavi je Titan med razlogi za izstop iz komunistične organizacije navedel: "Smatram in vem iz zadnjihkušenj, da revolucija res popravi nekatere socialne krivice, toda gre vedno v svojem zagonu predaleč in povzroči mnogo gorja premnogim nedolžnim žrtvam. Če vse to prehtavamo in merimo korist in škodo, se gotovo odločimo za mirno reševanje takih problemov." (str. 72).

Po letu dni od podpisa sporazuma Hitler-Stalin je pod vplivom usmeritev Kominterne in sovjetskega državnega vodstva, ki je želelo preprečiti morebitno nemško intervencijo v Jugoslaviji, prišlo do sprememb v partijski usmeritvi. To se je odrazilo na V. državni konferenci KPJ oktobra 1940 v Dubravi pri Zagrebu, ko se je vodstvo KPJ nekoliko odmaknilo od ocene o neposrednem pričakovanju revolucije in je le-to pomaknilo v manj določno perspektivo, odnos do t. i. francosko angleškega imperializma je postal bolj izenačen z nemško-italijanskim in v delovanje jugoslovanskih komunistov je bilo z opozarjanjem na nevarnost sosednjih "totalitarnih" držav delno vključeno tudi protifašistično stališče, ki pa je bilo zaradi obstoja omenjenega pakta izraženo v prikriti obliki. Do pomembne spremembe je prišlo v načinu partijskega delovanja, saj je konferenca sprejela sklep o povezovanju komunistov z opozicijskimi skupinami meščanskih strank.⁴² Izhodišče je bilo, da v Jugoslaviji še ni pravega revolucionarnega poleta, so pa komunisti v "fazi zbiranja revolucionarnih sil".⁴³ To je pomenilo zadrževati revolucionarno akcijo, ki bi se vodila pod geslom rušenja obstoječe vlade in uvedbe diktature proletariata, kar je bilo v skladu septemberskimi navodili Kominterne. Le-ta je namreč opozorila vodstvo jugoslovanskih komunistov na zelo omejen vpliv komunistov že med delavstvom, kaj šele med kmeti in na možno tujo intervencijo, tako da bi revolucionarna usmeritev neizbežno privedla komuniste v poraz. Izrecno jih je tudi opozorila, da se morajo "zelo resno upreti špekulacijam o pomoči Rdeče armade in Sovjetske zveze in kaki podobni pustolovščini". Nastopati morajo pod gesli boja za neodvstnost jugoslovanskih narodov in njihove vzajemne podpore proti vsakršnemu nasilju, to je proti "kapitulantskim" težnjam vlade in buržoazije ter proti načrtom nemškega in italijanskega imperializma o razkosanju Jugoslavije. "Partija sicer ne bo naglašala gesla o obrambi meja sedanje jugoslovanske državne tvorbe in kot osamljena sila ne bo nastopila z geslom o obožnem odporu tujim imperialističnim silam, vendar

⁴² Peta zemaljska konferenca KPJ, dok. 15, str. 221–225, 236.

⁴³ Peta zemaljska konferenca KPJ, dok. 13, str. 204.

mora med ljudmi, med civilisti in vojaki podpirati želje po organiziranju vojaškega odpora, da bi s tem okrepila nasprotovanja kapitulantskim težnjam in povečala možnost oboroženega odpora. Če bo jugoslovanska država brez oboroženega odpora razdeljena na države pod nemškimi in italijanskimi protektoratom, bo morala Partija organizirati množice za boj proti izdajstvu jugoslovanske buržoazije in proti nasilnim ukrepom tujih imperialističnih sil.⁴⁴ Tozadevno je Edvard Kardelj na V. državni konferenci poudaril, da bodo komunisti sodelovali pri obrambi domovine le, če bo ta boj "napreden" (zoperstavljanje buržoaziji), in če bo v interesu revolucije ter Sovjetske zveze.⁴⁵ Takšno stališče pa še ni pomenilo, da je dejavnost komunistov usmerjena izključno v revolucijo. "Interes Sovjetske zveze" še ni nujno vključeval izključno revolucionarno opredelitev in je lahko predpostavljala tudi drugačno podporo komunističnih partij. Ena od pomembnih nalog vsake komunistične partije je namreč bila tudi obramba Sovjetske zveze, če bi bila ta napadena.⁴⁶

Na osnovi novih političnih usmeritev, sprejetih na tej konferenci, je KPS kmalu nato vzpostavila stik s Tonetom Fajfarjem kot predstavnikom krščansko socialističnega delavstva, v začetku leta 1941 pa še z Josipom Rusom kot predstavnikom levega krila Sokola. S povezovanjem komunistov s krščanskimi socialisti in sokoli pa tudi s kulturniki – vsa ta povezava se je udeleževala v Društvu prijateljev Sovjetske zveze – je bila tako neposredno pred napadom sil osi na Kraljevino Jugoslavijo v Sloveniji ustvarjena zasnova kasnejše Osvobodilne fronte slovenskega naroda.⁴⁷

Pod vtisom vojne, notranjih napetosti v državi in ob oceni, da se približuje čas revolucionarnega prevzema oblasti, je vodstvo KPJ od jeseni 1940 dalje vse bolj razmišljalo tudi o vojaškem vidiku izvedbe revolucije.

⁴⁴ Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 6, str. 197–200.

⁴⁵ Peta zemaljska konferenca KPJ, dok. 13, str. 204.

⁴⁶ Bojan Godeša, Peta državna konferenca v Zagrebu. Slovenska novejša zgodovina, str. 407.

⁴⁷ Veljko Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, Ljubljana 1992, str. 125–132; Tone Fajfar, Odločitev : spomini in partizanski dnevnik, Ljubljana 1981, str. 19–23; Aleš Bebler, Čez drn in strn : spomini, Koper-Trst 1981, str. 79.

Ustanovljena je bila posebna vojaška komisija, ki ji je uspelo vzpostaviti nekaj konspirativnih zvez znotraj jugoslovanske vojske, da bi prišla do podatkov o dogajanju in procesih znotraj nje. Poudarjeno je bilo tudi neposredno delovanje komunistov v vojski, o čemer je govoril na V. državni konferenci član omenjene komisije Mitar Bakić. Le-to naj bi obsegalo propagandno in agitacijsko dejavnost med vojaki in nižjim oficirskim kadrom in ni bilo direktno usmerjeno na destabiliziranje vojske. Uveljavilo se je stališče, da je to “trdnjavo buržoazije treba osvojiti od znotraj”, da jo bodo delavci in kmetje, ki predstavljajo v njej večino, mogli uporabiti za “obrambo svojih pravih interesov”.⁴⁸

V začetku leta 1941 pa je Tito na osnovi Leninovih in Stalinovih del izdelal študijo pod naslovom Strategija in taktika oborožene vstaje, ki je v osnovi že konceptualizirala odpor, kakršnega je KPJ nato začela uresničevati julija 1941. Po tej zasnovi je vojaška organizacija temeljila na gverilskih odredih in t. i. obrambnih odredih; v slednje bi bili vključeni kmetje, ki smisla boja še ne razumejo povsem, oziroma ga razredno ne morejo podpreti. Glede taktike se je Tito opredelil za gverilsko vojskovanje, kar je predpostavljalo prenos težišča vstaje iz urbanih okolij na podeželje, to pa je predstavljalo določeno spremembo v klasični teoriji izvedbe revolucije.⁴⁹

⁴⁸ Peta zemaljska konferenca KPJ, dok. 6, str. 146–156.

⁴⁹ Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 6, str. 149–165; Damijan Guštin, Vprašanja oboroženega odpora 1941. Prispevki za novejšo zgodovino, 2001, št. 2, str. 132, 133.

Drugo poglavje

Delovanje in usmeritve Komunistične partije Slovenije ob napadu na Jugoslavijo

Okupacija, ki je sledila napadu sil osi na Jugoslavijo 6. aprila 1941, slovenskim komunistom vsaj v začetnem obdobju zaradi izkušenj iz ilegalnega delovanja ni predstavljala bistveno novega položaja. Vojno so pričakovali, se na vojne razmere pripravljali ter ohranjali povezave s centralnim komitejem KPJ, ki se je v začetku vojne zadrževal v Zagrebu. Ob napadu na Jugoslavijo so se slovenski komunisti pridružili njeni obrambi. Podobno so storili komunisti v drugih predelih Jugoslavije in očitno je šlo za povsem usklajeno akcijo. S tem v zvezi je bil sicer neuspešen poskus centralnega komiteja KPS (Borisa Kidriča in dr. Aleša Beblerja) pri štabu Triglavske divizije v Ljubljani, da se komunistom omogoči javno nastopanje in da štab preda iz vojaških skladišč orožje prostovoljcem, ki jih je partija ob splošnem narodnoobrambnem vzdušju že začela zbirati zlasti med študenti v Ljubljani in delavci v delavskih središčih. Delegacija centralnega komiteja je odšla tudi na državno pravdnništvo v Ljubljani, da bi se dogovorila za uničenje sodnih spisov proti komunistom in za izpustitev zaprtih komunistov. Ko je bil 6. aprila 1941 iz predstavnikov slovenskih političnih strank ustanovljen Narodni svet, je skušala tudi KPS vanj delegirati svojega zastopnika, vendar so bili komunisti zavrtnjeni z utemeljitvijo, da so v Narodnem svetu lahko zastopani le predstavniki legalnih strank.⁵⁰

⁵⁰ Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, knjiga 1, Ljubljana 1960, str. 45, 46, 49; Aleš Bebler, Čez drn in strn : spomini, Koper-Trst 1981, str. 80–82.

Dejanja iz začetne faze potrjujejo pripravljenost komunistov sodelovati v skupnih narodovih obrambnih prizadevanjih, je pa ob tem več kot jasen njihov cilj doseči lastno legalizacijo in širši prodor v javnost. Zavrnitev s strani Narodnega sveta kot izraz odbojnosti, ki jo je v tradicionalnih strankah sprožal komunizem, v tistem trenutku komunistom najbrž ni bila dobrodošla, toda na nek način jih je odvezala vsakršne zaveze do vodstev teh strank, ki jih pa tako in tako niso posebej cenili.

Centralni komite je ob napadu ukazal mobilizacijo precejšnjega dela komunistov in zahteval, da se kot prostovoljci vključijo v jugoslovansko vojsko. Med prostovoljce je 10. aprila odšel proti Novemu mestu tudi del članov CK KPS iz Ljubljane, v Ljubljani pa je ostalo začasno vodstvo, ki so ga sestavljali Tone Tomšič, Vida Tomšič, Zdenka Kidrič in dr. Aleš Bebler. Ko so na poti proti Novemu mestu naleteli na vidne znake razsula jugoslovanske vojske in zvedeli za razglasitev Neodvisne države Hrvaške, so se 12. aprila zbrali v bližini Trebnjega na krajši seji pod vodstvom sekretarja centralnega komiteja Franca Leskoška, na kateri naj bi sprejeli naslednje sklepe: nemudoma je treba pričeti z zbiranjem orožja in streliva, ki ga je odmetavala razpadajoča vojska; takoj je treba začeti z "razkrinkavanjem" politikov in generalov, ki da so izdali domovino; vsi člani centralnega komiteja se morajo vrniti na svoja mesta in se prek političnega delovanja spopasti z okupatorjem, ljudem pa utrjevati vero v lastne sile; vsi kompromitirani komunisti morajo v ilegalo in se tako izogniti morebitnim aretacijam.⁵¹

Prostovoljska akcija CK KPS je bila nato ocenjena kot delno napačna. Na posvetovanju KPJ maja 1941 v Zagrebu, katerega so se iz Slovenije udeležili Edvard Kardelj, Franc Leskošek in Miha Marinko, so akcijo slovenskih (in deloma tudi srbskih) komunistov kritizirali, ker so udeležbo v "obrambi neodvisnosti" razumeli napačno. Organizirali so namreč posebne prostovoljske enote iz komunistov ter njihovih simpatizerjev, kar naj bi pomenilo izoliranje komunistov od vojakov, med katerimi bi morali delovati v smislu vzpodbujanja bojne

⁵¹ Janez Vipotnik, Prostovoljci. Ljubljana v ilegali, knjiga 1, Ljubljana 1960; Viktor Stopar, Člani CK med prostovoljci. Ljubljana v ilegali, knjiga 1.

morale. Separatna akcija komunistov naj bi le-te izpostavljala tudi uničenju, pomenila opuščanje terenskega dela v zaledju ter oslabitev partijskih organizacij, katerih naloga je bila delovati na terenu.⁵² Da kritika ni bila povsem točna, potrjuje že zgoraj omenjeni podatek, da je centralni komite KPS pustil del članov v zaledju in ti naj bi bili vez med fronto in zaledjem.

Hitra kapitulacija jugoslovanske vojske, okupacija in razkosanje države so nedvomno povzročili svojevrstno stanje šoka in nobena od slovenskih političnih sil, niti legalne stranke niti ilegalna KPS, ni bila pripravljena tvegati s takojšnjim nadaljevanjem oboroženega odpora, vse pa so se nanj začele pripravljati.⁵³ Kar zadeva KPS je kasneje Edvard Kardelj v predavanju v partijski šoli CK KPS v Kočevskem rogu v začetku leta 1944 takšno zadržanje komunistov takole pojasnil: "Po okupaciji razlikujemo dve osnovni etapi v naši osvobodilni borbi. Prva etapa obsega razdobje do napada na SZ, druga etapa pa razdobje po napadu. Z oboroženo akcijo, ki smo jo pripravljali že v prvi etapi, smo pričeli z napadom na SZ. To dejstvo nam mnogi očitajo in skušajo ravno s tem prikazati, da je bila naša borba izključno komunistična in vezana na ukaz iz Moskve. Mi priznamo in celo poudarjamo, da smo pričeli z oboroženo akcijo šele ob napadu Nemčije na SZ, toda ne zato, ker prej ni bilo ukaza, temveč izključno le zato, ker niso bili podani objektivni pogoji za oborožen upor. Če bi pozivali na oborožen upor že v prvi etapi, bi bili vezani izključno le nase, ker ni bilo nobene realne moči, na katero bi se lahko naslonili. V tem času bi bila možna samo naslonitev na Anglijo in v tej zvezi pričetek oborožene akcije. Toda taka naslonitev bi bila samo potrditev stremljenj reakcije, ki se je hotela nasloniti na zapadne imperia-listične sile. S to naslonitvijo na zapad bi torej okrepili domačo reakcijo in bi postali privesek imperialistične vojne. Če pa smo se hoteli resnično boriti za napredek smo nujno morali čakati na silo, ki bo izključila reakci-onarne elemente.

⁵² Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 7, str. 36.

⁵³ Boris Mlakar, Upor ali kolaboracija – resnična dilema? Prispevki za novejšo zgodovino, 2001, št. 2.

Razen tega pa moramo poudariti, da Partija nikdar ni zasledovala kakih avanturističnih podvigov. Dokler še ni prišlo do spopada s SZ, so bile vse Hitlerjeve divizije še svobodne in zato proste za vsakršno akcijo kjerkoli. Oborožen odpor naših narodov v prvi etapi bi torej prisilil Hitlerja, da vrže brez števila divizij v Jugoslavijo in bi s tem zavestno povzročili uničenje vseh najbolj pozitivnih sil, to je vseh tistih, ki so bili že v tej prvi etapi pripravljeni na odločen odpor okupatorju.⁵⁴

Neugodnih okoliščin za organiziranje oboroženega odpora v tem začetnem obdobju okupacije, kot jih navedla Kardelj, sicer ni mogoče zanikati, vendar ne v celoti. Ne drži na primer Kardeljeva trditev, da bi odpor v tej fazi slonel le na komunistih, ki bi se s tem izpostavili lastnemu uničenju; že množičen odziv prostovoljcev ob napadu na Jugoslavijo govori o tem, da je bila pripravljenost na odpor vendarle širša. Ob tem je Kardelj tudi kontradiktoren, saj istočasno priznava obstoj "pozitivnih sil", ki so že tedaj bile pripravljene na odpor okupatorju. Bistvo problema je zajeto drugje, namreč v oceni vojne kot imperialistični vojni, ki jo jugoslovanski in s tem slovenski komunisti z napadom na Jugoslavijo še niso opustili in jo šlo tozadevno za kontinuiteto pogledov, kakršni so bili sprejeti na V. državni konferenci KPJ. Takšna ocena je kljub dejstvu okupacije še vedno temeljila na predpostavki, da bo v Evropi slej ko prej vzplamtela revolucija, pri čemer se je nerealno računalo še zlasti na nemško delavstvo. Po napadu na Jugoslavijo so bili komunisti prepričani, da je ta čas prišel.⁵⁵

KPS se je začela pripravljati na nove razmere v pogojih okupacije. Ohranila je pred vojno ustvarjene povezave in tako dala pobudo za ustanovitev Protiimperialistične fronte (PIF) dne 26. aprila 1941, ko so se v Ljubljani sestali predstavniki KPS (Boris Kidrič, dr. Aleš Bebler, Boris Zihlerl), krščanskosocialističnega sindikata Jugoslovanske strokovne zveze (Tone Fajfar), oporečnikov iz vrst sokolov (Josip Rus) in kulturnih delavcev

⁵⁴ Vida Deželak Barič, Osvobodilni boj kot priložnost za izvedbo revolucionarnih ciljev. Prispevki za novejšo zgodovino, 1995, št. 1–2, str. 155, 156.

⁵⁵ Bojan Godeša, Priprave na revolucijo ali NOB? Slovenski upor 1941 : Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja, Ljubljana 1991, str. 72.

(Josip Vidmar, Ferdo Kozak, dr. Fran Šturm). Značilno je, da v začetnem obdobju omenjene frontne povezave nekomunistične ustanovne skupine sploh niso prišle do izraza, s tem pa precej nedoločno tudi sama Fronta. Večino politično organizacijskega dela so namreč opravljali sami komunisti v svojem imenu in mu v skladu s svojo takratno idejno usmeritvijo dajali povsem prepoznavno obeležje. To je bilo javno opazno najbolj v njihovem agitacijsko propagandnem delovanju prek tiska, tj. letakov in časopisa Slovenski poročevalec, nekdanjega partijskega glasila na ljudskofrontnih izhodiščih, ki so ga komunisti maja 1941 obnovili kot glasilo Protiimperialistične fronte, nato pa je postalo glasilo Osvobodilne fronte. Vendar Slovenski poročevalec v začetku ni bil natančneje razpoznaven in je dobil šele septembra 1941 označbo Informacijski vestnik Osvobodilne fronte.

V izrazito komunistični pobudi je mogoče iskati glavni vzrok, zakaj Fronta v začetnem obdobju ni doživela kakšnega posebnega razmaha. Značilno je tudi, da Fronta ni izdala proglaša v lastnem imenu, pač pa v imenu KPS, s čimer pa vsaj Josip Rus ni bil najbolj zadovoljen. Josip Rus, ki je po vojni edini vztrajal, da so že na ustanovnem sestanku govorili o Osvobodilni fronti in ne o Protiimperialistični fronti, navaja, da je Kidrič predlagal in utemeljeval potrebo po letaku v imenu KPS s tem, da je OF kot nova politična tvorba ljudem še nepoznana in jo je zato nemogoče uveljaviti med ljudmi brez povezave s KPS. K temu Rus dodaja: "O tem predlogu nisem dal nobene izjave. Očitno je bilo, da skuša Kidrič z njim posebej poudariti vlogo KP."⁵⁶

Tako najdemo prve omembe osnovnih programskih usmeritev novoustanovljene organizacije, komunistov pa še posebej, v letaku, ki ga je centralni komite KPS izdal konec aprila 1941. Le-ta ob ugotovitvi, da je slovenski narod skupno z ostalimi jugoslovanskimi narodi doživel "najhujšo nesrečo, ki lahko zadane narod /.../ in je prišel pod oblast treh imperializmov", poziva Slovence, tudi primorske in koroške, v skupno "narodno fronto proti imperialističnim okupatorjem in zatiralcem" ter postavlja naslednja gesla: proti razkosanju in

⁵⁶ Veljko Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 138.

zaslužnemanju Slovenije; za osvoboditev, neodvisnost in združitev slovenskega naroda; za slogo in enotnost jugoslovanskih in balkanskih narodov; za bratsko skupnost svobodnih in enakopravnih narodov; za pravico slehernega naroda do samoodločbe; proti imperialistični vojni. Ob tem še poziva na odpor proti konkretnim ukrepom, ki jih je prinesla okupacija: proti nasilju in preganjanju, raznarodovanju, kulturnemu zatiranju, zapostavljanju slovenskega jezika, odpušcanju slovenskega uradništva, druginji, pomanjkanju, rekvizicijam, krivični zamenjavi denarja, uničevanju domače industrije in obrti itd. Delavstvo je posebej bodril z oporo v delavskem razredu vsega sveta in v Sovjetski zvezi – “Z nami je orjaška in nepremagljiva sila dvestomilijunskega sovjetskega ljudstva, ki z boljševiško partijo na čelu in pod genialnim vodstvom velikega Stalina gradi komunizem ter uresničuje ideale najnaprednejših duhov zgodovine človeštva /.../ Zato je Sovjetska zveza in njena slavo ovenčana Delavsko-kmečka armada nada in up v boju vseh tistih, ki jih tepe bič nacionalnega in socialnega zatiranja. V čvrsti bratski zvezi slovenskega naroda z narodi Sovjetske zveze bo tudi slovenski narod kmalu doživel dan svojega vstajenja.” V delu, ki je bil naslovljen na vojake, podoficirje in oficirje nemške, italijanske in madžarske vojske, je letak pripadnike nemške in italijanske okupacijske vojske poimenoval “sinove nemškega in italijanskega delovnega ljudstva”, jim dopovedoval, da se borijo za koristi nemškega in italijanskega kapitala, jih pozival na skupni odpor proti imperializmu in jih spomnil na Marxove besede, da “narod, ki zatira druge narode, sam ne more biti svoboden”. Letak se je posebej obračal na komuniste, katerim je sporočal, da je politika vseh meščanskih strank doživela popoln polom in da so le-te “osvobodilno borbo slovenskega naroda ponovno izdale”. “Edino Komunistična partija Slovenije je dokazala, da je poklicana stati na čelu te borbe in jo voditi do zmage. Pod vodstvom KPS in po vzoru narodnostne ureditve Sovjetske zveze si bo tudi slovenski narod zajamčil obstoj, razvoj in svobodno sožitje z drugimi narodi v prosoh vsega ustvarjajočega človeštva. Vi komunisti ste najboljši sinovi delovnega ljudstva. V vas so uprte oči vsega naroda. Zavedajte se velike odgo-

vornosti in stojte trdno v prvih vrstah borbe slovenskih delavcev, kmetov in vsega naroda. Kujte čvrsto enotnost proletariata, kujte trdno zvezo delavcev in kmetov, kujte močno osvobodilno fronto vsega slovenskega naroda ter vodite slovensko ljudstvo in ves slovenski narod v odločilni borbi do zmage.⁵⁷

Ta letak, ob siceršnjem velikem pomanjkanju dokumentov iz tega obdobja, je pomemben v več pogledih. Vsebuje radikalno kritiko predvojnega družbenega sistema in s tem v zvezi se že pojavi kasneje tolikokrat uporabljena beseda "izdaja". Kaže na odločenost slovenskih komunistov, da bo odpor proti okupatorjem potekal pod njihovim vodstvom in na njihovo upanje v skorajšnjo revolucijo, katere nosilca bosta nemški ter italijanski proletariat in Sovjetska zveza z Rdečo armado. Pozivi na okupatorsko vojsko so se potem še ponavljali in komunisti so nasploh željno pričakovali znamenj, ki bi napovedovala krizo v imperialistično vojno vpletenih strani in nastajanje revolucionarnih razmer. Iz vesti o težkih delovnih razmerah v Porurju, o pomanjkanju delovne sile in pojavih lakote tam, je na primer Slovenski poročevalec hitro zaključil naslednje: "Delavstvo je nacional-socialistične in kapitalistične tiranije do grla sito. Revolucionarne energije v Nemčiji se kopičijo in dozorevajo."⁵⁸ Slovenski poročevalec je tudi poročal, kako so italijanski vojaki v Ljubljani z odobravanjem brali in med seboj širili letake, ki jim jih je razdelila KPS v italijanskem jeziku. V tem je omenjeni časopis videl trhlост italijanskega fašizma in imperializma.⁵⁹ Zato ni nič presenetljivo, če lahko preberemo tudi kar čustveno obarvan dopis iz ljutomerske okolice, ki opisuje izganjanje tamkajšnjega prebivalstva v Neodvisno državo Hrvaško, njihovo tragično usodo in pretresljive prizore poslavljanja kmetov od rodne grude, kar da je bilo tako ganljivo, da so tudi nemški vojaki, zadolženi za njihov izgon, imeli ob tem prizoru solze v očeh.⁶⁰ V zvezi s pridobivanjem

⁵⁷ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (dalje Dokumenti ljudske revolucije), knjiga 1, dok. št. 6.

⁵⁸ Slovenski poročevalec, 15. 6. 1941, št. 3, Položaj delavstva v Porurju.

⁵⁹ Slovenski poročevalec, 22. 6. 1941, št. 4, Komunistični letaki med italijanskimi vojaki!

⁶⁰ Slovenski poročevalec, 22. 6. 1941, št. 4, V ljutomerski okolici.

italijanskih vojakov ni šlo le za razdeljevanje letakov, ampak tudi za vzpostavljanje tesnejših stikov. O tem je Tito maja 1941 poročal tudi Kominterni.⁶¹

Skladno z oceno o imperialističnem značaju vojne, pričakovanju revolucije in razrednem radikalizmu komunistov so le-ti in PIF (ki pa so ji bistveno obeležje dajali komunisti) ocenjevali domače razmere in odgovornost dotedanjih nosilcev oblasti za hiter zlom Jugoslavije. Zanje je to bila "kapitalistična gospoda, ki je s svojo izkoriščevalsko, zatiralsko, koruptno in izdajalsko notranjo ter zunanjo politiko /.../ izpodkopavala obrambno silo Jugoslavije", bila odgovorna za njen nečasten vojaški zlom, in ki je svoje ravnanje vedno uravnavala s tem, kar ji je narekovala "korist njihovega žepa in razreda", kakor je bilo rečeno v uvodnem članku prve številke Slovenskega poročevalca "Naša nesreča in naša vera!". Lojalnost okupacijskim oblastem so enačili z narodnim izdajstvom in tako dodatno spodbujali nerazpoloženje ali kar srd med Slovenci do predvojnih nosilcev oblasti in ureditve Jugoslavije. Indikativna je napoved v omenjenem članku, namreč da se je "preteklost prelomila", kar pomeni, da ni vrnitve na stare razmere, da bo na skorajšnjih razvalinah imperializma nastal nov svet, kot so pravili svet brez izkoriščanja delovnih ljudi in zatiranja narodov. Zato je članek pozival Slovence, naj se pridružijo "grobarjem" imperializma in delu za socialno in nacionalno osvoboditev.⁶² Ob tem je treba pojasniti, da so terminološke skovanke o osvoboditvi delovnega človeka, socialni preobrazbi slovenske družbe in podobno v komunistični terminologiji evfemizmi za socialno revolucijo.

Podobne usmeritve, ki predstavljajo svojevrstno kombinacijo narodnoosvobodilne in razredno-revolucionarne protiimperialistične govorice, so nato ponovljene v "Geslih našega osvobodilnega boja", sprejetih na prvem zasedanju vrhovnega plenuma OF 15. junija 1941, objavljenih pa prav na dan napada Nemčije na Sovjetsko zvezo. V njih je rečeno, da je osvoboditev slovenskega naroda mogoča samo na ruševinah imperializma in

⁶¹ Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 7, str. 22.

⁶² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 8.

da se zatirani narod ne more osvoboditi brez boja proti "lastni kapitalistični gospodi"⁶³

Čeprav je KPS nastopala z gesli o boju proti okupatorju, pa ta še niso pomenila neposrednega poziva na oborožen odpor. Glavno oviro pri odločanju jugoslovanskih in slovenskih komunistov za oborožen nastop je predstavljal še vedno veljaven sporazum Hitler-Stalin. Vendar se je KPJ v presoji svojega bodočega ravnanja in s tem povezanim lastnim političnim uveljavljanjem že v maju 1941 vse bolj nagibala k oboroženemu odporu in začela s snovanjem gverilske vojaške organizacije.⁶⁴

Za nadaljnje partijsko delovanje in usmeritev jugoslovanskih komunistov je bilo pomembno posvetovanje KPJ maja 1941 v Zagrebu, torej mesec dni po okupaciji. Na njem je bilo poudarjeno, da razkosanje države ne sme biti ovira nadaljnjemu enotnemu delovanju KPJ v skupnem boju narodov Jugoslavije za neodvisnost in svobodo, v boju proti okupatorju in njihovim "agentom". Začetna vloga Simovičeve vlade je bila ocenjena pozitivno, ker je ta vlada sklenila sporazum o prijateljstvu s Sovjetsko zvezo (podpisan je bil na dan napada na Jugoslavijo) in je pomenila "korak naprej" v boju narodov za ustanovitev ljudske vlade. Ker pa je ta vlada emigrirala in prešla pod zaščito Anglije, po komunističnem miselnem vzorcu z namerou, da s pomočjo angleškega imperializma ponovno vzpostavi stare razmere, ki naj bi bile med glavnimi vzroki za uničenje Jugoslavije, je partija sklenila, da se bo odslej borila tudi proti njej. Ocenili so, da ima partija "bolj kot kadarkoli doslej" ugodne možnosti za delo med delavstvom, kmeti in meščanstvom, pri čemer je trenutno najpomembnejše ustvariti zvezo med prvima dvema. Partija naj bi kmeta pridobila tudi s tem, da ga bo seznanjala s kmetijskim napredkom in vlogo kolhozov v Sovjetski zvezi; pri tem pa je treba poudarjati, da sovjetskega kmeta ni nihče prisiljeval (!) v kolhoze in ga tudi v Jugoslaviji ne bo. Sektaštvu se je nujno izogibati, ker gre za "zbiranje in mobiliziranje

⁶³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 10.

⁶⁴ Branko Petranović, Srbija u drugom svetskom ratu 1939-1945, Beograd 1992, str. 147-162.

množic za prihodnje odločilne boje”. Elementi, ki sami po sebi ustvarjajo revolucionarno razpoloženje ali pa jih bo partija uporabila v ta namen, so: surov okupatorski režim (to je postavljeno na prvo mesto!); nezadovoljstvo s predvojnimi jugoslovanskimi režimi; vloga nosilcev prejšnje oblasti (“izdajstvo, hlapčevstvo, malodušje”); okupatorjevo izkoriščanje materialnih in človeških sil; Sovjetska zveza s svojo miroljubno politiko in napredkom, ki da ga je omočil tamkajšnji sistem. Glede konkretnega delovanja so na posvetovanju poudarili, da se morajo partijske organizacije prilagoditi novim razmeram in poiskati nove metode delovanja. Predvsem morajo okrepiti konspiracijo, širiti propagando in agitacijo, širiti mrežo partijskih organizacij v mestih in vaseh (“V partijske organizacije moramo zajeti najboljše delavce in kmete ter poštene izobražence...”) in pri tem paziti, da ne bodo prišli v partijo provokatorji in “tuji elementi”, iz partije pa odstraniti vse omahljivce in nezanesljivce. Posebej je bil poudarjen pomen delovanja partijske tehnike (mišljene so najbrž razmnoževalnice partijskega tiska in kurirske zveze), ki jih morajo organizirati in voditi najzanesljivejši partijci. Potrebno je nemoteno nadaljevati z ideološko vzgojo partijskega kadra in organiziranjem tečajev za študij Zgodovine VKP(b).

Konkretne in strateške naloge, ki jih je posebej na tem posvetovanju dobila KPS, pa so bile naslednje: “združiti slovenski narod v vseh okupiranih območjih, tudi v tistih, ki so bila v pretekli imperialistični vojni vzeta Sloveniji v boj proti okupatorjem in njihovim zverinstvom. Komunisti Slovenije morajo dati slovenskemu narodu jasno perspektivo v njegovem osvobodilnem boju, pred ljudstvom morajo razkrinkati izdajalsko reakcionarno buržoazijo Slovenije, ki je v službi okupatorja, pa tudi tisto, ki se je postavila pod okrilje angleških imperialistov. V teh težkih dneh, ki jih preživlja slovenski narod, morajo komunisti Slovenije dvigati duha in vero v skorajšnjo osvoboditev, v boljšo in srečnejšo bodočnost. Komunisti Slovenije morajo biti vez med bojem slovenskega naroda z bojem vseh drugih narodov Jugoslavije za nacionalno in socialno osvoboditev.”⁶⁵

⁶⁵ Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 7, str. 26–39.

Cilji KPJ v tem razdobju so jasno opredeljeni v sporočilu, ki ga je Tito poslal Kominterni junija 1941. V njem govori o širokem vzdušju razočaranja nad meščanskimi strankami in porastu simpatij do Sovjetske zveze, kot cilji, ki jih je skušal Tito uveljaviti tudi v pogovorih o sodelovanju z Narodno seljačko stranko dr. Dragoljuba Jovanovića, pa so navedeni: boj proti okupatorju, boj za sovjetsko oblast in zvezo s Sovjetsko zvezo, boj proti angleškim agentom in poskusom za obnovitev starega reda.⁶⁶

Prve dni junija 1941 je bila sklicana partijska konferenca tudi v Ljubljani, vendar o tem dogodku ni na voljo sočasnih virov. Organiziral jo je centralni komite KPS s predstavniki večine okrožnih komitejev KPS. Vseh udeležencev naj bi bilo okoli 30 (med njimi Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Franc Leskošek, Miha Marinko, Tone Tomšič, dr. Aleš Bebler). Konferenca predstavlja pomemben mejnik v političnih in organizacijskih pripravah na oborožen odpor. Kardelj je govoril o mednarodnem položaju, o neizbežnem spopadu med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, o pripravah na oborožen odpor, začetek oboroženega odpora pa povezal z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo, saj bo Hitler z odprtjem nove fronte na vzhodu prisiljen odtegniti velik del vojske z jugoslovanskega na novo bojišče, vse to pa bo olajšalo začetek vstaje.

Na posvetovanju so se dogovorili, da se pri partijskih komitejih ustanovijo vojno-revolucionarni komiteji oziroma se razširijo dotedanje vojaške komisije, ki so že obstajale pri nekaterih komitejih. Omenjeni komiteji so bili predvideni kot bodoči vojaški štabi, neposredno pa so bili zadolženi za nadaljnje zbiranje in skrivanje orožja, streliva ter vojaške opreme, za ustvarjanje zalog živil, obleke in obutve. O delu vojno-revolucionarnih komitejev je govoril Leskošek, Marinko pa o kadrovskih vprašanjih.

Bebler je govoril o izvajanju sabotажnih in diverzantskih akcij na objekte, pomembne za okupatorja. Prvotno je bilo mišljeno, da bo imel referat o vstaji, a so se zaradi konspirativnih razlogov odločili, da takšnega re-

⁶⁶ Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 7, str. 41.

ferata ne bo, namesto tega pa sta imela Bebler in Tomšič individualne razgovore s predstavniki posameznih okrožij po končanem posvetovanju, na katerih sta dala konkretna navodila o pripravah na oboroženo vstajo ter o zbiranju primernih kadrov ter potrebnega materiala. Na posvetu so bile določene tudi konkretne politične in organizacijske naloge za razširitev Fronte, katera se je do tistega časa omejevala predvsem na Ljubljano, nadalje način, kako osamiti in onemogočiti tiste, ki sodelujejo z okupatorjem, kje se naj zadržujejo in kakšne naj bodo akcije prvih partizanskih skupin itd.

Na posvetu so še obravnavali in nastopili proti prepričanju nekaterih komunistov na nemškem zasedbenem ozemlju, ki so verjeli v nemško-sovjetsko pogodbo, misleč, da se bodo Nemci te pogodbe držali in komunistom pustili javno delovati. Po posvetovanju so sledile pospešene priprave na oboroženo vstajo, zato so člani centralnega komiteja KPS, njegovega vojaškega komiteja ter inštruktorji obšli skoraj vse partijske komiteje, da bi preverili izpolnjevanje sprejetih sklepov.⁶⁷ V zvezi z zgoraj omenjenim prepričanjem nekaterih komunistov pod nemško okupacijo pred napadom na Sovjetsko zvezo naj navedemo, da naj bi bili nekateri komunisti po zatrjevanju protikomunistične strani tudi precej navdušeni nad nemškim okupatorjem (kar da se je manifestiralo v obiskovanju nemških veselic) in njegovimi ukrepi, konkretno nad izseljevanjem izobražencev.⁶⁸

Za vojno-revolucionarne komiteje je značilno, da so bili kadrovsko in tudi sicer najtesneje povezani z ustrežajočimi partijskimi komiteji, sestavljeni so bili praviloma iz vidnejših komunistov in so torej bili izključno del partijske strukture. Ustanavljanje takšnih organov pomeni povsem konkreten izraz revolucionarne usmeritve komunistov v tistem obdobju. Glede neposrednih nalog so bili to res izrazito vojaški organi, glede vloge, ki jim je

⁶⁷ Arhiv Republike Slovenije, oddelek 1(dalje ARS, odd.), AS 1550 Zbirka spominkega gradiva o delavskem gibanju, socialistični revoluciji in narodnoosvobodilni borbi, šk. 5: Izjave Mihe Marinka, Franca Leskoška in Aleša Beblerja; Tomo Brejc, Iz naroda hlapcev. Borec 1951, str. 214–218; Marija Ivancič, V hiši ob Gradaščici. Ljubljana v ilegali, knjiga 1, str. 245, 245.

⁶⁸ ARS, odd. 2, AS 1660 Cankar Izidor, Sadovi laži in nasilja OF (nedatirano poročilo); Jera Vodusek Starič, "Dosje" Mačkovšek, Viri 7, Ljubljana 1994, str. 35.

bila določena v partijski strategiji, pa revolucionarni.⁶⁹ Podobna komisija, imenovana kot vojaška komisija, je pri centralnem komiteju KPS bila ustanovljena že leta 1940, njena naloga pa je bila delovati v jugoslovanski kraljevi vojski. Po kapitulaciji jugoslovanske vojske so začeli komisije ustanavljati tudi pri okrožnih komitejih. Komisijo pri centralnem komiteju KPS je najprej vodil Bebler, ob pripravah na oboroženo vstajo pa jo je prevzel sam sekretar centralnega komiteja KPS Leskošek. Njeni člani so potem bili Bebler, Stane Žagar, Tone Dolinšek, Slavko Židanek, Tone Šušteršič in Dušan Bravničar.⁷⁰

Pri okrožnih komitejih KPS so omenjene komiteje ustanovili najprej na Gorenjskem, in sicer naj bi bilo to že v maju, v drugih pokrajinah pa šele po ljubljanski partijski konferenci. Gorenjska in Štajerska sta imeli tudi pokrajinska vojaška komiteja. Ko je centralni komite KPS maja 1941 poslal na Gorenjsko Lojzeta Kebeta in Toma Brejca, naj bi imenovana še isti mesec ustanovila pri vseh treh gorenjskih okrožnih komitejih KPS vojaške komiteje. V vojaškem komiteju kranjskega partijskega okrožja so bili Franc Vodopivec, Franc Mrak, Anton Nartnik, Rudi Papež in Jože Janežič, v jeseniškem vojaškem komiteju so bili Jože Gregorčič, Polde Stražišar, Ivan Bertoncelj, Alojz Hrovat in Jože Ažman, v kamniškem vojaškem komiteju pa Marijan Dermastia, Anton Šturm in Stane Žerovnik. Junija so ustanovili še pokrajinski vojaški komite, ki je koordiniral delo okrožnih vojaških komitejev in pomagal izvajati direktive centralnega komiteja glede organiziranja vstaje. Sestavljali so ga Stane Žagar, Lojze Kebe in Tomo Brejc.⁷¹

Za Štajersko ni mogoče zanesljivo rekonstruirati niti pokrajinskega niti vseh okrožnih vojaških komitejev. Po navedbi Borisa Čizmečka so pokrajinski vojno re-

⁶⁹ V preteklosti so v literaturi te organe praviloma poimenovali le kot *vojaške komiteje* ali *komisije*, nekateri so celo izrecno zanikali, da bi takrat ustanavljali *vojaško revolucionarne komiteje*, ker bi to bil znak sektaštva. Da gre dejansko za *vojaško-revolucionarne komiteje* je razvidno iz depеше Tita Kominterni junija 1941 (Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 7, str. 46).

⁷⁰ Miroslav Luštek, O delu glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v letu 1941. Ljubljana v ilegali, knjiga 2, Ljubljana 1961, str. 74.

⁷¹ Gorenjska v borbi za svobodo, knjiga 1, Kranj 1959, str. 21, 22; Ivan Križnar, Vstaja in začetki NOB na Gorenjskem. Borec 1971, št. 6–7; Ivan Bertoncelj-Johan, Ob 20. obletnici vstaje na Gorenjskem. Gorenjska v borbi za svobodo, knjiga 5, Kranj 1961.

volucionarni komite ustanovili v Mariboru junija 1941. Za "sekretarja" so izvolili Slavka Šlandra, za "komisarja" Miloša Zidanška, za namestnika sekretarja Martina Greifa, za ekonoma Rudija Svenška, kot odgovornega za zbiranja orožja pa Borisa Čizmeke. Isti dan naj bi ustanovili še vojaški komite za mariborsko okrožje, katerega "komandant" je bil Blaž Röck, za desni breg pa Greif.⁷² V ptujskem okrožju so vojaški komite ustanovili že po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, ko je prišel na Ptuj Zidanšek, kjer pa so ga razumeli, da se okrožni komite KPS samo preimenuje v vojaškega. Enako je bilo v Savinjski dolini.⁷³ V Šaleški dolini so prav tako ustanovili vojaški komite, ki ga je verjetno vodil edini član mestnega komiteja KPS, ki še ni bil aretiran, Franc Skornšek.⁷⁴ Edino za celjsko okrožje naj bi vojaški komite ustanovili že konec aprila 1941. Ustanovni sestanek je vodil Peter Stante, udeležili so se ga še Milan Boršič, Tone Grčar, Ivan Plaskan, točna sestava pa ni znana.⁷⁵ V revirskem okrožju so vojaški komite ustanovili najbrž po junijskem partijskem posvetovanju. Vodil ga je Lojze Hohkraut, člana sta bila Fric Keršič in Jože Umek.⁷⁶ V Prekmurju so "akcijski odbor" sestavljali trije člani partije: Štefan Kovač, Vinko Megla in Štefan Horvat.⁷⁷ Za dve okrožji, ki sta še spadali pod pokrajinski komite KPS za Štajersko, to je za brežiško in mežiško, o obstoju vojaških komitejev ni podatkov.

Za območje Dolenjske in Notranjske z Ljubljano pokrajinskega komiteja ni bilo, ker je centralni komite KPS vzdrževal neposredne zveze z okrožji. Ustanovili pa so vojaške komiteje v nekaterih okrožjih. Nekoliko drugače so postopali v Beli krajini, kjer je tamkajšnji

⁷² ARS, odd. 2, AS 1872 Zbirka spominskega gradiva o delavskem gibanju narodno-osvobodilnem boju, Boris Čizmek-Bor, Pokrajinski vojno revolucionarni komite za Štajersko.

⁷³ Muzej narodne osvoboditve Maribor, šk. 607-A, Zapisnik o delovnem sestanku predstavnikov muzejev NOB in prvoborcev z dne 1. 10. 1960 v Mariboru (izjavi Zvonka Sagadina in Rudija Cilenška).

⁷⁴ Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977, str. 172.

⁷⁵ Franjo Fijavž, Delo KP in OF na področju OK KPS Celje v dobi od aprila 1941 do maja 1942 (elaborat hrani knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino), str. 37, 38.

⁷⁶ Lojze Požun, Revirska četa leta 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961, str. 124, 125.

⁷⁷ Ferdo Godina, Prekmurje 1941–1945, Murska Sobota 1980, str. 67, 77.

okrožni komite KPS v začetku junija imenoval za vojaškega referenta Toneta Maleriča, katerega je odlikovala organizatorska sposobnost, odslužil pa je tudi že vojaški rok. Malerič je bil sicer član KPS, ni pa bil član okrožnega komiteja KPS.⁷⁸ V novomeškem okrožju so vojaški komite ustanovili tudi neposredno po ljubljanskem partijskem posvetovanju in so vanj vključili tri vidne komuniste: Dušana Jereba, Nika Šiliha in Srečka Prežlja.⁷⁹ Junija so ustanovili vojaški komite še za ljubljansko okrožje (kasneje se je preimenoval v mobilizacijsko komisijo), ki ga je vodil Tone Dolinšek s članoma Viktorjem Stoparjem ter Francem Ravbarjem, katerega je kmalu zamenjal Ivan Kavčič.⁸⁰

Navedena izključno partijska sestava vojaških komitejev govori o tem, da so komunisti v tej fazi priprav na odpor imeli organiziranje odpora izključno v svojih rokah in da k sodelovanju niso pritegnili skupin, s katerimi so sicer sodelovali in pred tem že ustanovili Protiimperialistično fronto. To je bilo pač v skladu z njihovimi pričakovanji skorajšnje revolucije. Potrjuje pa tudi, da komunisti v tem obdobju Fronti še zdaleč niso pripisovali tako velikega pomena kot že malo kasneje.

⁷⁸ Radko Polič, Belokranjski odred, Ljubljana 1975, str. 19.

⁷⁹ Aktivisti novomeškega okrožja. Domicili v slovenskih občinah, Ljubljana 1981, str. 534.

⁸⁰ Miroslav Luštek, O delu glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v letu 1941, str. 79.

Odločitev za oborožen odpor in sprememba partijske strategije

Z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 je druga svetovna vojna dobila povsem nove razsežnosti, za jugoslovanske komuniste pa tudi nov značaj. Imperialistična vojna, v kateri so bili glavni akterji glede krivde izenačeni, se je umaknila in jasno je postalo, kdo je napadalec in kdo žrtev. Komunisti so se odzvali že prvi dan s posebnim letakom, v katerem so sporočali, da sedaj ne gre le za obrambo Sovjetske zveze, “temveč za dokončno socialno in nacionalno osvoboditev človeštva” in kot glavnega nasprotnika še vedno navajali imperializem nasploh, tako da je še vedno opazno prepričanje o skorajšnji revoluciji. V letaku se tudi pojavljajo primerjave z oktobrsko revolucijo – “spomnite se svojih borbenih tradicij iz pretekle intervencije kapitalističnega sveta proti vladi mlade sovjetske republike...” itd.⁸¹ Značilno je, da je centralni komite KPS še konec junija 1941 ponovno naslovil letak na nemške in italijanske vojake. V njem jih je med drugim pozival: “...tudi vi, nemški (in italijanski, op. p.) vojaki, morate stremeti za tem, da bo zmaga la Rdeča armada, vaš in naš najboljši zaveznik”.⁸²

Do spremembe v usmeritvi jugoslovanskih in s tem tudi slovenskih komunistov je prišlo šele v začetku julija 1941. Sprememba je namreč sledila po nekaj brzozavkah, ki jih je Kominterneta po napadu na Sovjetsko zvezo poslala jugoslovanski partiji. Enako je bil po-

⁸¹ Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 7, str. 42–45.

⁸² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. št. 12.

memben Stalinov govor po radiu 3. julija 1941, kjer je izrecno poudaril, da gre sedaj za domovinsko vojno in ne za revolucijo. Prvo brzojavko o spremenjeni usmeritvi je Kominterneta jugoslovanskemu centralnemu komiteju poslala že 22. junija, se pravi na dan nemškega napada na Sovjetsko zvezo, v kateri je sporočala, da v sedanji etapi ne gre za socialistično revolucijo. Toda Josip Koprinič, ki je vzdrževal radijsko zvezo s Kominterneto, jo je hrvaškemu centralnemu komiteju Komunistične partije Hrvatske predal šele 26. junija 1941 in šele nato se je centralni komitej KPJ seznanil z njeno vsebino.⁸³ Tudi to naročilo indikativno kaže na takratno razmišljanje oziroma usmeritve jugoslovanskih komunistov.

Nova brzojavka, ki jo je Kominterneta poslala 1. julija 1941, vojno prvič označuje kot "domovinsko vojno".⁸⁴ Naslednji dan po omenjenem Stalinovem govoru, to je 4. julija, se je že sestal centralni komitej KPJ in razpravljaval o novi usmeritvi. Sprejel je sklepe, ki so bili nato objavljeni 12. julija 1941. V njih se imperialisti ne omenjajo več, temveč je govor le še o fašistih. Prvič se omenja tudi ves kulturni svet, kamor sodijo vsi narodi okupiranih dežel, vključno z narodi Anglije in Združenih držav Amerike.⁸⁵ Tako je nemški napad na Sovjetsko zvezo pod znamenjem fašizma dal vojni njen antifašistični smisel, komunizem pa si je ponovno prisvojil zastavo, ki jo je bil izdal.⁸⁶

Po napadu na Sovjetsko zvezo je vodstvo KPJ pozvalo k sabotazam in bojkotiranju okupatorja, kar je bilo v skladu z usmeritvami Kominterne, ki je od evropskih komunističnih strank zahtevala takojšnjo pomoč napadeni državi. "Napočil je čas, ko so komunisti dolžni dvigniti ljudstvo v odkrit boj z okupatorjem. Organizirajte v tem trenutku partizanske oddelke in podžgite v okupatorjevem zaledju partizansko vojno!"⁸⁷ V partizanske oddelke naj bi poleg komunistov pozvali tudi vse

⁸³ Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija (1941–1945), (dalje Dokumenti centralnih organa KPJ, Beograd 1985, knjiga 1, dok. št. 11, op. 79.

⁸⁴ Dokumenti centralnih organa KPJ, knjiga 1, dok. št. 14.

⁸⁵ Dokumenti centralnih organa KPJ, knjiga 1, dok. št. 18.

⁸⁶ François Furet, *Minule iluzije : esej o komunistični ideji 20. stoletja*, Ljubljana 1998, str. 426.

⁸⁷ Dokumenti centralnih organa KPJ, knjiga 1, dok. 13.

ljudstvo.⁸⁸ Oborožen odpor komunistov je Kominterneta tako opredelila kot narodnoosvobodilen in KPS je sledila tozadevnim zahtevam Kominterne. V začetku julija so vojaški in partijski komiteji izvedli vrsto sabotaž, predvsem na nemškem okupacijskem območju in začeli s pripravami po ene partizanske čete v vsakem okrožju. Priprave je vodilo Vrhovno poveljstvo, ki je bilo ustanovljeno že na seji centralnega komiteja KPS 22. junija 1941. Bil je to organ centralnega komiteja za vojaške naloge pod vodstvom njegovega sekretarja.⁸⁹

Istocasno je KPS skladno z navodili Kominterne o organiziranju odpora na osnovi enotne nacionalne fronte začela pripisovati frontni povezavi, ki so jo sedaj poimenovali Osvobodilna fronta slovenskega naroda, vse večji pomen. Le-ta je po Kardelju morala postati "posoda, v kateri se bo razvijalo celokupno življenje slovenskega naroda".⁹⁰ OF se je razširila z novimi skupinami, medtem ko pogovori z nekaterimi skupinami niso bili uspešni, med drugim zaradi očitne vodilne vloge komunistov v njej, ki je nakazovala posebne komunistične cilje, zaradi nestrinjanja s takojšnjim radikalnim odporom okupatorju, nejasnega odnosa komunistov do jugoslovanskega državnega okvira in izogibanja, da bi priznali legitimnost jugoslovanske vlade v emigraciji.⁹¹ Vodstev predvojnih strank komunisti niso vabili v OF, saj so jim pripisovali odgovornost za aprilski poraz, leta pa naj bi bil predvsem posledica njihove predvojne politike, ki da se je po okupaciji povsem logično iztekla v vdinjanje italijanskemu okupatorju, kar so enačili z narodno izdajo. Glede na zavračanje teh strank je Kidrič jeseni 1941 v članku "Za čim tesnejšo enotnost OF" zapisal, da bi pomenila vladavina skupinskega ali strankarskega separatizma v OF "drugo narodno katastrofo, še hujšo od prve", tj. od okupacije.⁹²

Ob razširitvi OF s t. i. plenumskimi skupinami so ustanovne skupine še naprej predstavljale njeno jedro

⁸⁸ Dokumenti centralnih organa KPJ, knjiga 1, dok. 12, 13, 17.

⁸⁹ Damijan Guštin, Vprašanje oboroženega odpora 1941, str. 123–141.

⁹⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 23.

⁹¹ Bojan Godeša, Ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Slovenska novejša zgodovina, str. 610–612.

⁹² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 62.

oziroma temeljne skupine. Kljub njihovi načelni enakopravnosti je v njej dejansko vodilno vlogo imela KPS, ki je bila tudi edina stranka. Temeljne skupine je poleg pristajanja na takojšen oboroženi odpor združevalo tudi skupno nezadovoljstvo s predvojnimi nacionalnimi in socialnimi razmerami in so bile jedro narodne revolucije, ki so jo opredeljevale zahteve po uresničitvi pravice do samoodločbe narodov in vzpostavitvi lastne državnosti. Narodnorevolucionarne cilje odpora, ki se razvija v okviru OF, sprejme tudi KPS v svojem političnem delovanju in na njih v glavnem vztraja celotno vojno obdobje.⁹³

Skupine, ki so se pridružile OF, so v tem zavezništvu ostale. Edina skupina, ki je bila v začetku leta 1942 zaradi zagovarjanja Draže Mihailoviča oziroma legitimizma in nesprejemanja ekskluzivizma OF in KPS izključena iz OF, je bila Nagodetova Stara pravda. Posebno usodo je doživela Angela Vode, ki je vodila Jugoslovansko žensko zvezo. Ko je spomladi 1942 politično delo med ženskami postajalo vse bolj pomembno, je bila Vodetova izrinjena iz političnega delovanja OF, zveze pa so se polastile aktivistke temeljnih skupin oziroma KPS. Nagode in Vodetova sta tako postala prvi žrtvi komunističnega poenotenja odporniškega gibanja v Sloveniji.⁹⁴

Značaj in cilje OF je Kidrič avgusta 1941 v partijskem glasilu Delo opredelil kot široko nacionalno osvobodilno in ne razredno gibanje, kateremu so se pridružili najrazličnejši razredi, sloji in poklici. Glede na njen odziv in ustanovitev lastne oborožene sile jo je proglasil za edinega upravičenega predstavnika slovenskega naroda. Hkrati pa je zapisal, da kljub potrebni širini OF obstoji v osvobodilnem gibanju še naprej razredni moment, kar je utemeljil s tem, da je šele enotnost slovenskega proletariata in njegova skupna akcija z malomeščanskimi sloji dala OF trdnost, ter da so prav "naj-

⁹³ Janko Pleterski, Problemi součinkovanja narodne in socialne revolucije v nastopu Osvobodilne fronte in pojavov antikomunizma. Slovenski upor 1941 : Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja.

⁹⁴ Bojan Godeša, Angela Vode in medvojne dileme. Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev : Angela Vode in Boris Furlan žrtvi Nagodetovega procesa, Ljubljana 2001; Peter Vodopivec, Angela Vode (1892–1985). Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev : Angela Vode in Boris Furlan žrtvi Nagodetovega procesa, str. 13; Ljubo Sirc, Med Hitlerjem in Titom, Ljubljana 1992, str. 61–65.

reakcionarnejši deli slovenske buržoazije znova izdajalsko pljunili na slovenski nacionalni interes". Očitki o izdajstvu so zadevali sosvet Ljubljanske pokrajine, dr. Marka Natlačena, Slovensko legijo itd. Rečeno je še bilo, da kdor koli napada komunistično partijo, "vrši protinardno delo". Zavrnjene so bile tudi ocene o prezgodnjem odporu oziroma t. i. pasivistične teorije.⁹⁵ Septembra se je s precej nedorečenim Odlokom o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja odnos do nasprotnikov OF oziroma KPS še bolj zaostрил. Za izdajalce, za katere je bila določena smrtna kazen, so v njem poleg denunciantov in tistih, ki so posredno ali neposredno bili v stiku z okupatorjem, označili tudi tiste, ki so zaradi "svoje ali sebične skupinske koristi zbirali ali odvajali narodne sile za borbo proti osvoboditvi slovenskega naroda", torej politične in razredne nasprotnike. Odlok, ki je bil podlaga za bodoče "justifikacije", je predvideval posebna tajna sodišča in določal hiter, taje in usten postopek.⁹⁶

S konstituiranjem Slovenskega narодноosvobodilnega odbora (SNOO) 16. septembra 1941 kot tipično revolucionarnim organom in zametkom slovenske državnosti,⁹⁷ je bila izrecno izražena namera po revolucionarni spremembi oblasti na Slovenskem, kar je Kidrič imenoval "novo, razvojno višjo stopnjo priprav na narodno osvobodjenje".⁹⁸ SNOO se je kot začasno nacionalno predstavništvo razglasil za edinega predstavnika slovenskega naroda na celotnem njegovem ozemlju, ki v času osvobodilnega boja "predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod" in poudaril, da je vsako organiziranje izven okvira Osvobodilne fronte slovenskega naroda "v času tujčeve okupacije škodljivo borbi za narodno svobodo".⁹⁹

⁹⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 24.

⁹⁶ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 41.

⁹⁷ Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti, Ljubljana 1950, str. 133.

⁹⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 46.

⁹⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 38.

Notranje značilnosti Komunistične partije Slovenije

Komunistično stranko označuje njena monolitnost in trdna povezanost njenih članov. Temeljno organizacijsko načelo je zahtevalo stalno povezanost člana partije v določeni osnovni organizaciji.¹⁰⁰ To načelo se ni upoštevalo le v izjemnih primerih (npr. če trenutno ni bilo na voljo dovolj članov, da bi celico sploh lahko ustanovili). Celicam na terenu so bili nadrejeni rajonski komiteji, le-tem pa okrožni komiteji. Okrožni komiteji so bili odgovorni pokrajinskim komitejem, v Ljubljanski pokrajini pa neposredno centralnemu komiteju. Obseg teritorialno-političnih območij se je med vojno zelo spreminjal, in je sprva značilna precejšnja razdrobljenost. Z nastankom partizanske vojske se je poleg teritorialnega povezovanja začel uveljavljati še drug pomemben organizacijski okvir povezovanja članov partije, tj. v okviru vojaških formacij. V vojski je bila temeljna organizacijska enota četna celica, nad-

¹⁰⁰ Staturna načela, ki so jih med vojno razširjali med članstvom, so bila formulirana po vzoru VKP(b) v naslednjih dveh točkah:

- “1. Za člana partije velja vsakdo, kdor priznava program partije, dela v eni izmed njenih organizacij, se podreja navodilom partije in plačuje članarino.
2. Član partije je dolžan:
 - a) pokoravati se najstrožji partijski disciplini, aktivno sodelovati v političnem življenju partije in svoje dežele, v praksi izvajati politiko partije in sklepe partijskih organov;
 - b) neumorno dvigati svojo idejno oborožitev, obvladati temelje marxizma-leninizma, ter najvažnejše politične in organizacijske sklepe partije in jih tolmačiti izvenpartijskim množicam;
 - c) kot član partije, ki vodi sovjetsko državo, biti vzor v pokoravanju delovni in državni disciplini, obvladati tehniko svojega posla, nenehno dvigati svojo proizvodjalno, delovno usposobljenost.”

gradnja pa se je prilagajala organizacijskemu razvoju same partizanske vojske.

V reguliranju organizacijskih načel in notranjih partijskih odnosov se je izhajalo iz pred vojno uveljavljenih norm, ki pa so bile v nekaterih vidikih prilagojene novim možnostim, razmeram in partijskim potrebam. Eno izmed pomembnejših vprašanj je vsekakor bilo vprašanje sprejemanje novih članov. Pri tem je smotno opozoriti na sam izraz "sprejem", ki nakazuje predvsem začeten pasiven, ne bistveno samoodločujoč položaj bodočega člana v razmerju do partije. Da je nekdo lahko postal član partije, ni bila prvenstveno odločilna njegova avtonomna odločitev za vstop kot pa ocena partijskega aktivista ali organizacije (celice, foruma) o njegovi primernosti, da se ga vključi v organizacijo. Formalno posameznik ni mogel postati član izključno po lastni volji – da bi izrazil lastno odločitev o vstopu v partijo, se na ta način vanjo "vpisal", partija pa bi njegovo voljo le še "registrirala". Pot je bila obratna. Sprejem se je izvršil le na osnovi ocene, da je konkretnega posameznika primerno sprejeti. Ob tem seveda niso bili izključeni primeri, ko je posameznik izrazil željo, da se ga sprejme. Na takšne primere v dokumentih sicer bolj redko naletimo, predvidevamo pa lahko, da so se v neformalnih oblikah v krogu znancev in prijateljev večkrat dogajali. Toda tudi v teh primerih, ko je pobuda prišla s strani bodočega člana, gre v bistvu le za sovpadanje obojestranskega interesa/soglasja in se je sprejem v končni fazi opravil vendarle na osnovi odločitve partijske organizacije. V glavnem pa so sprejemi potekali po volji partije, ki se je k posamezniku obračala v obliki povabila za vstop v partijo ali ga enostavno seznanila, da je postal član partije.

Poleg reševanja organizacijskega vprašanja kot strateškega vprašanja v smislu, da so za izvedbo revolucije pač potrebni kadri, so sprejemi v času vojne imeli še en pomemben vidik. Z njimi je partija novosprejetim članom izrekala priznanje za dotedanje delo in tudi oni so sprejem mnogokrat doživljali kot priznanje ali nagrado. Če je le bilo mogoče, so sprejeme opravljali svečano in s tem stopnjevali tudi psihološki učinek.

Pri sprejemih v času vojne opazamo, da so potekali na mnogo širši osnovi kot pred vojno, ko se je izrazi-

to poudarjala pripadnost proletarskemu stanu. V času vojne se je partija prilagodila novim razmeram in ostriro meril pri sprejemanju novih članov blažila oziroma zabrisovala. Razrednost in svetovnonazorskost sta se potiskali bolj v ozadje ali vsaj nista imeli absolutno odločilnega mesta. Namesto njiju ali pa ob njiju sta se poudarjala zavzetost v boju proti okupatorjem in njihovim sodelavcem oziroma protikomunistom kot prvenstvena aktualna naloga, ter socialna pravičnost v bodoči družbeni ureditvi, ki jo bodo uveljavile sile odpora. Vendar je ob tem treba poudariti, da cilj družbene preureditve v smeri socialne pravičnosti oziroma t. i. socialne osvoboditve ni bil samo partijski cilj, temveč širše frontovski, zato je posameznik v njem lahko prepoznaval bodisi izključno težnjo partije po revolucionarnih spremembah in partijski oblasti bodisi občečloveško težnjo po socialnem dostojanstvu. V takšnih prepletelih, zapletenih in precej nepreglednih razmerah poudarjana socialna osvoboditev pri posamezniku, ko je vstopal v partijo, ni nujno vzbujala revolucionarnih predstav v smislu sovjetske izkušnje. To lahko trdimo še zlasti za člane iz vrst kmečkega prebivalstva, ki so sčasoma postali celo prevladujoča socialna skupina v partiji; povsem nelogično bi bilo namreč od njih pričakovati, da bi pristajali ali se celo zavzemali npr. za razlastitev njihovih kmečkih gospodarstev.

Na splošno je mogoče med novimi člani opazati zelo različne predstave o partijskih nalogah in ciljih. Eni so v partiji videli le najodločnejšo in brezkompromisno borko proti okupatorju, katere člani se od ostalih pripadnikov osvobodilnega gibanja razločujejo predvsem po večji vztrajnosti, požrtvovalnosti in disciplini. Drugi so v njej prepoznavali in se ji priključili tako zaradi narodnoosvobodilne kot socialne vsebine partijskega programa. Tretjim je bilo že od začetka jasno, da je narodnoosvobodilni boj edinstvena priložnost za uresničenje končnega partijskega programa.¹⁰¹

¹⁰¹ Navedene kategorije prihajajo najbolj do izraza v t. i. vprašalnih polah oziroma anketnih listih, kjer so člani navajali tudi vzgibe za vstop v komunistično partijo. To gradivo tvori obsežno zbirko partijskih dokumentov, njihova podrobna analiza pa bi gotovo izkazala zanimive rezultate.

Presojanje kandidatove primernosti, ki je obsegalo predvsem ugotavljanje njegovega dejavnega razmerja do osvobodilnega gibanja in njegov pozitiven odnos do komunistične partije vsaj na splošni ravni (predvsem na pristajanje vodilne partijske vloge), je zajemalo tudi pregled kandidatove bližnje preteklosti, še zlasti takrat, ko kandidat v okolju, ki ga je sprejemala v KPS, ni bil dobro poznan. V takih primerih so zahtevali ocene od kandidatovih prejšnjih sodelavcev ali pa so se zanesli na njegovo izpoved, kar je lahko privedlo do zapletov.

Kot primer navajamo izkušnjo Jožeta Satlerja, ki pa je hkrati pomembna še iz drugih ozirov. Satler se je namreč julija 1943 pridružil četniškemu Dolenjskemu odredu, bil v Grčaricah zajet, zaradi posredovanja dr. Stanka Lajovica ni bil usmrčen, temveč kot dragocen kader (bil je študent medicine) vključen v partizansko saniteto. Po svoje je presenetljivo, da so ga kljub poznani četniški preteklosti že v januarju 1944 sprejeli med kandidate za člane KPS. Zaupanje si je med drugim pridobil s požrtvovalnim reševanjem ranjencev med nemško ofenzivo jeseni 1943 in predvsem z dejstvom, da ofenzive ni izkoristil kot ugodne prilike za pobeg. Ko pa je bil poslan na Primorsko, kjer je postal vodja sanitetnega odseka IX. korpusa, so ga tam aprila 1944 sprejeli v KPS, ne da bi jim bila Satlerjeva preteklost poznana, sam pa o njej ni govoril, saj je bil prepričan, da je skupaj z njim bila poslana tudi ustrezna biografija. Zatem so se začela razčiščevanja, ki so se značilno vlekla še v povojni čas.¹⁰²

V politiki sprejemanja novih članov sta bila več ali manj ves čas opazna dva vidika; to je poudarjanje nujnosti organizacijske širitve z bolj odprtim sprejemanjem novih članov ter poudarjanje pazljivega sprejemanja na drugi. Nagnjenja k eni ali drugi skrajnosti so bila pogosto ocenjevana za nevarna, kot sektaška ali kot oportunistična. Postopek sprejemanja med vojno ni bil popolnoma enoten in je bil odvisen predvsem od krajevnih razmer oziroma razširjenosti partijskih organizacij. Tam, kjer se je organizacija šele vzpostavljala, je

¹⁰² ARS, odd. 1, AS 1589 Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, članski dokumenti Jožeta Satlerja.

sprejemanje slonelo na partijskih organizatorjih večjih območij ali forumih, s širitvijo in ustaljenostjo organizacijske mreže pa so to vlogo vse bolj prevzemale osnovne organizacije. Motivi vstopanja v KPS so bili raznovrstni, poglobitni pa so koreninili v narodnoosvobodilni in socialni osnovi. Vendar so do izraza prihajali tudi drugi motivi, kot so izrazita svetovnonazorska opredeljenost in z njim povezan odpor proti poudarjeni družbeni vlogi Cerkve, gotovo pa tudi človeški lastnosti, kot sta oportunistem (ko posameznik sprejema ni zavrnil zaradi morebitnega občutka nelagodja ali celo strahu) in karierezem (proti kateremu je bilo izrečeno mnogo besed, ga je pa konkretno seveda težje dokazati).

Treba pa je ugotoviti, da je pri mnogih bila prisotna velika mera idealizma. V tej smeri je širše značilna npr. pripoved belokranjske predvojne simpatizerke komunizma, šivilje Anice Ivec, ki je svoje videnje komunistov še v času vojne opisala takole: "Zame je bil pojem komunist – človek, z nadčloveško delavnostjo, voljo in energijo, junak, nesečibnež, pravičen a strog sodnik za vsako nepošteno dejanje, a obenem blaga in nežnouchuča duša do svojega sočloveka – trpina." Ko so ji sporočili, da bo sprejeta v partijo, je bila presenečena, ker se je čutila "nevredne te časti", saj je v svoji skromnosti sodila, da še ni storila ničesar takega, s čimer bi si zaslužila to priznanje. In ko se je 11. avgusta 1941 udeležila prvega celičnega sestanka, je bil to zanjo "najsrečnejši dan". Toda v neizprosni partijski realnosti, ko se je na članstvo nenehno izvajal pritisk v smislu zagotavljanja in potrjevanja vloge partije kot "motorja" vsega dogajanja, ko se je kazovalo nezadovoljivo izpolnjevanje nalog (čeprav so vzroki večkrat bili povsem objektivni ali vsaj človeško opravičljivi), ko so v strogo centralizirani organizaciji, v kateri sta bili spoštovanje discipline in avtoritete pomembni zahtevi, prihajale do izraza človeške slabosti – katere se je včasih skušalo prikriti prav z navidezno obrambo temeljnih principov organizacije itd. so bila pogosta tudi razočaranja in prizadetosti. To članov praviloma ni odvrčalo od organizacije, njihova poprejšnja predanost organizaciji pa je vendarle začela usihati. Tudi tu je karakteristična partijska biografija Anice Ivec. Mitska podoba komuniste se ji je namreč

začela kmalu rušiti in ko je le-to hotela reševati, je bila najprej izključena iz okrožnega komiteja KPS, zatem pa novembra 1942 še iz partije. Okrožno vodstvo s precej samovoljnim sekretarjem namreč ni bilo pripravljeno sprejeti takšnih medsebojnih odnosov, v katerih bi vsi člani enakopravno zagovarjali svoje poglede, odkrito govorili o osebnih napakah (tudi sekretarjevih), pri ocenjevanju dela drugih upoštevali tudi objektivne okoliščine itd., skratka takšne odnose, kjer različna in kritična razmišljanja ne bi bila ocenjevana kot razbijanje enotnosti foruma, napad na sekretarja ali celo kar na celotno partijo. Zgodba o Anici Ivec pa je širše reprezentativna tudi v njenem tretjem delu. Spomladi 1944 je na pobudo novega okrožnega sekretarja napisala poročilo o porušenih medčloveških odnosih v prejšnjem okrožnem vodstvu. Čeprav je le-tega primerjala z "beograjsko čaršijo" in odkrito izpovedala, da je sekretarju v osebnem pogovoru (ne v širšem krogu!) naravnost povedala, da je po svojem ravnanju "egoist, materialist, terorist, diktator in absolutist", je centralni komite KPS njeno izključitev ocenil za krivično in jo ponovno sprejel v partijo.¹⁰³

Naslednja izjava članov partijske celice okrožnega komiteja Zveze komunistične mladine Ribnica danes zveni patetično, zanesenjaško ali še kako drugače, je pa za tisti čas širše značilna in obenem izraža še specifična pričakovanja mladine, se pravi generacije, ki je bila v partijskih vrstah široko zastopana. Glasi se: "Partijo moramo ljubiti bolj kot svojo mater, kajti ona se ne bori samo za enega svojega sina in za njegovo boljšo bodočnost, temveč se bori za celo našo mladino in za ves delavni svet."¹⁰⁴

Pri sprejemanju novih članov se je med vojno pojavil poseben problem, ki se delno pokriva tudi z vprašanjem vodenja partijske taktike in strategije. V mislih imamo pritegovanje pripadnikov iz drugih skupin v OF, še zlasti iz sokolske in krščanskosocialistične. V začetnem

¹⁰³ ARS, odd. 2, AS 1698 Okrožje Bela krajina, šk. 740/IV, Pismo Anice Ivec 7. 5. 1944 OK KPS Bela krajina.

¹⁰⁴ ARS, odd. 2, AS 1714 Okrožje Ribnica, šk. 715/II, Zapisnik sestanka partijske celice OK ZKM Ribnica z dne 12. 1. 1944.

obdobju KPS glede tega vprašanja ni izoblikovala kakšnega posebnega odnosa, ne v smeri zavračanja in ne v smeri izrazitejših prizadevanj po vključevanju pripadnikov drugih skupin. Vstopi pripadnikov drugih skupin so očitno bili predvsem stvar njihove osebne odločitve, kar pa ne pomeni, da niso bili partiji dobrodošli.

Po sprejemu Dolomitske izjave pa se je dotedanji bolj ali manj stihijski odnos KPS do pritegovanja pripadnikov drugih skupin bistveno spremenil. Medtem ko je bila z Dolomitsko izjavo na eni strani krščanskim socialistom in sokolom odvzeta možnost organizacijske krepitve, je na drugi strani KPS ubrala pot njihovega načrtnega pridobivanja za svojo stranko in s tem dodatno pospeševala rahljanje njihove organizacijske osnove. Boris Kidrič je v pismu 19. maja 1943 poverjeništvu centralnega komiteja KPS za Ljubljano takole utemeljil pomen pridobivanja t. i. zaveznikov (še zlasti sokolov) za partijo: "Brez krepkih partijskih pozicij v vrstah naših sodelavcev, bo Izjavo nemogoče do kraja izvesti in bo tudi v burnih dogodkih, ki so prav sedaj pred nami, nemogoče ohraniti vodečo vlogo Partije v osvobodilnem gibanju."¹⁰⁵

Že v letu 1942 je vstopilo v KPS precej sokolov iz vrst nižjega kadra, ki so se za tak korak že zaradi svetovnonazorskih razlogov mnogo lažje odločali kot npr. krščanski socialisti. Sokolsko vodstvo je ta problem zaznalo že jeseni 1941. Do njega je zavzelo enako načelno stališče kot pred vojno v odnosu do vstopanja sokolov v JNS. Vstop sokola v eno ali drugo stranko je namreč smatralo za stvar osebne odločitve. Takšno načelno stališče pa naj ne bi veljalo za vodstvo Sokola, ker nasprotno ono ne bi moglo ohranjati polne odgovornosti do vseh svojih članov. Josip Rus je npr. poudarjal, da se on osebno do konca vojne ne more vezati na KP, ker ga odgovornost v celoti veže na Sokol. Pristavlja pa, da ga nihče ni prosil ali celo silil, da bi vstopil v KPS. Prve resnejše dileme glede vstopanja vodilnih sokolov v KPS so se pojavile v času bivanja vodstva v Dolomitih, tj. pozimi 1942/43 ter neposredno po sprejetju Dolomitske izjave. France Lubej je npr. menil, da bo politično enotnost OF

¹⁰⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 61.

mogoče zagotoviti le z vstopanjem sokolov v KPS, čemur sokolska eksekutiva ni izrecno nasprotovala, vendar je menila, da za enotnost OF povsem zadostuje že članstvo v OF. Precej nejevolje pa je Lubej sprožil z izjavo, da v primeru nevstopanja v KPS sokoli kasneje ne bodo mogli računati na kakšno pomembnejšo vlogo. Rusovo stališče je takrat bilo, da ni mogoče nikomur braniti članstva v KPS, vendar je vstop možen le, če s tem ne preneha osebna odgovornost do sokolske skupine. Za takšno stališče je iskal in dobil podporo tudi v izvršnem odboru OF. Kmalu zatem sta od vodstva v KPS vstopila France Lubej in Zoran Polič.¹⁰⁶

Zoran Polič, ki je v imenu sokolske skupine 5. junija 1943 sporočil v Ljubljano predstavniku Sokola v poverjeništvu IOOF za Ljubljano Dragu Pustišku načelno stališče vodstva Sokola, da lahko vsak sokol kot posameznik vstopi v partijo in da je celo dolžnost sokolov, "da podpiramo prizadevanja poedincev, da najdejo pot v Partijo", da vstop popolnoma nič ne vpliva na delo Sokola, ker "ostanemo Sokoli in bomo delali predvsem na tem polju", pa je odprtost Sokola nasproti partiji povezal še s širše odmevnim dogodkom v mednarodnem komunističnem gibanju, namreč z razpustom Komunistične internacionale; razpust naj bi po njegovem prepričanju potrjeval pripravljenost Sovjetske zveze na bolj demokratično urejanje mednarodnih odnosov. Z razbremenitvijo internacionalne povezanosti naj bi dobile partije "popolno samostojnost in postale res narodne", s čimer odpadejo za Slovence "vsa sumničenja, vsako nezaupanje in tudi vsako nasprotovanje" Komunistični partiji Slovenije.¹⁰⁷

Z mnogo hujšimi dilemami kot sokoli so se srečevali krščanski socialisti, ki so vprašanje vstopanja svojih članov v KPS bolj ali manj tesno povezovali s svetovnonazorsko pripadnostjo in o tem niso uspeli doseči enotnega stališča. Kocbek je vstopanje krščanskih socialistov v KPS odločno zavračal, ker je bil prepričan, da je iz antagonističnih svetovnonazorskih razlogov pripadnost krščanskemu socializmu nezdržljiva s član-

¹⁰⁶ Veljko Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 152, 175, 185, 191.

¹⁰⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. št. 123.

stvom v komunistični partiji. Strinjal se ni tudi s tistimi krščanskimi socialisti, ki so potrebo po vstopanju vodilnih krščanskih socialistov v KPS ob sicer hkratnem ohranjanju krščanskega nazora utemeljevali predvsem kot taktično potezo, s katero bi omilili neuravnoteženost med centralnim komitejem KPS in izvršnim odborom OF, ko se je težišče odločanja vse bolj prenašalo v centralni komite KPS. Menil je, da ideje ni mogoče žrtvovati trenutnim taktičnim potrebam, in da končno tudi ni mogoče zahtevati od komunistov, da oni spremenijo partijska idejna izhodišča.¹⁰⁸ Vsaj kar zadeva najožje vodstvo krščanskih socialistov, je Kocbek v navedenih pogledih ostal osamljen. Kajti kmalu po sprejetju Dolomitske izjave sta iz IOOF vstopila v KPS Tone Fajfar in dr. Marijan Brecelj, kasneje pa še nekateri drugi vidnejši krščanski socialisti (Janez Stanovnik, Mavricij Borc, Miha Potočnik itd.).

Dr. Makso Šnuderl, človek liberalne usmeritve, je npr. vključevanje krščanskih socialistov v komunistično partijo smatral za znak "popolne duhovne zmede, ker je udejstvovanje katoliškega nazora v politiki drugačno kakor pa je komunistično in se to ne izraža samo v ideji, temveč tudi v drugem, n. pr. v vzgoji in metodah".¹⁰⁹

Pridobivanje članov iz ostalih skupin OF je bilo tudi v funkciji njihovega dodatnega slabljenja. To je naravnost priznal sam centralni komite KPS v času priprav prihoda članov vrhovnega plenuma iz Ljubljane na partizansko ozemlje tik pred kapitulacijo Italije. Centralni komite KPS je sicer smatral prihod plenuma za pomembno sredstvo utrjevanja avtoritete izvršnega odbora OF, ni pa izključil zapletov, ki bi jih prihod lahko povzročil. Vendar so se mu morebitni poskusi separatnega organiziranja skupin na terenu s strani članov plenuma dozdevali obsojeni na neuspeh zaradi že dosežene enotnosti gibanja OF na terenu. Kot bistvena se mu je v tej luči postavljala potreba, "da se ohrani homogenost IO in enotno nastopanje IO pri CK-ju". In tu je ocenjeval, da "stvari dobro stoje – zlasti s Sašo /Josip Vidmar/ in Miho /dr. Marijan Brecelj/, medtem ko sta Drejčje /France

¹⁰⁸ Edvard Kocbek, Listina, Ljubljana 1982, str. 192–194.

¹⁰⁹ Makso Šnuderl, Dnevnik 1941–1945, II, V partizanih, Maribor 1994, str. 216.

Lubej/ in Marko /Zoran Polič/ že tako člana Partije. Izgleda, da bosta tudi Miha in Tine /Janez Stanovnik/ v kratkem v Partiji”.¹¹⁰

Med opazne notranje značilnosti komunistične stranke sodita t. i. kritika in samokritika. Z njima je bila mišljena dolžnost vsakega člana, da kritično ocenjuje delo članov, s katerimi je bil povezan v celici ali forumu, jih na napake opozarja, obenem pa mora biti pripravljen tudi sam sprejemati kritiko. Predmet kritike je bilo tako posameznikovo delo kot njegove osebne lastnosti, sistem sam pa se je smatral za pomembno vzgojno sredstvo in sredstvo izgrajevanja organizacije v njeni trdnosti. Z njim se je obenem skušalo dokazovati oziroma med članstvom vzbujati občutek notranje partijske demokracije, ki je na ravni posamezne organizacije mnogokrat resnično obstajala, dejansko pa je bil korektiv primarnega partijskega načela subordinacije.

V enem izmed številnih napolil o izvajanju kritike in samokritike lahko preberemo: “Nobena stvar, noben človek ni bil in nikoli ne bo popoln, brez napak. Najboljši torej niso tisti partijci, ki so popolni, brez napak, ampak tisti, ki imajo najmanj in najmanjše napake. Partijci se torej razvijajo in napredujejo le z odkrivanjem in borbo proti lastnim napakam. V zvezi s tem je naloga vsake partijske organizacije in vsakega partijca, da te napake s pomočjo samokritike odkrije in jih, začevši in v zvezi z največjo, postopoma odpravi. /.../ Da bi zajeli vse napake partijcev in partijske organizacije, mora biti kritika in samokritika kot posebna točka na dnevnem redu vsakega rednega organizacijskega sestanka. Kritika in samokritika mora biti objektivna in tovariška. To bo pa le tedaj, če bodo posamezni partijci in partijske organizacije samokritični do svojih in kritični do tujih resničnih in največjih napak.”¹¹¹

Kot že rečeno, je sodilo med najpomembnejše zahtevane lastnosti članov disciplinirano sprejemanje partijskih pravil in s tem povezano disciplinirano opravljaja-

¹¹⁰ Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji (dalje Dokumenti organov in organizacij), knjiga 9, dok. 103.

¹¹¹ ARS, odd. 1, AS 1487 Centralni komite Komunistične partije Slovenije, “Vloga komunistične partije v narodno osvobodilni vojski in partizanskih odredih” (nedatirano), a. e. 176.

nje naloženih nalog. Navodila o “Vlogi komunistične partije v narodno osvobodilni vojski in partizanskih odredih”¹¹² so komunistično partijo npr. opredeljevala kot “vsoto organizacij, ki jih vežejo v celoto enoten sistem, enotna pravila in enotna disciplina, pri čemer je jasno, da enotna pravila Partije: podrejanje manjšine večini, posameznih organizacij centru, nižjih organizacij višjim itd., ne morejo priti do izraza brez enotne in železne discipline. Brez te, enotna pravila dejansko ne obstajajo. To pomeni, da se mora Partija brez enotne in železne discipline, brez podreditve partijskih članov in partijskih organizacij partijskim pravilom – razpasti na vrste med seboj ločenih partijcev, ki jih ne veže nič drugega, kot ista ideologija, kmalu pa še to ne! Brez enotne in železne discipline se mora Partija torej brezpogojno spremeniti v malomeščanske karikature Partije, v navadne socialdemokratske stranke, ki ne more pod nobenim pogojem igrati predstraže avantgarde, pač pa mora nujno capljati in obviseti na repu dogodkov. Borba za partijsko disciplino je torej borba za boljševizacijo Partije v najpristnejšem pomenu besede. Ker članstvo v Partiji ni in ne more biti prisilno, tudi partijska disciplina ne temelji na sili, temveč na zavesti partijcev. Da bi torej dvignili partijsko disciplino, je treba dvigniti in se sklicevati na zavest partijcev. Le zavestna disciplina je železna disciplina.”

Uveljavljanje značilnih notranjih partijskih odnosov so imenovali “boljševizacija” partije. S tem pojmom je mišljeno sprejemanje vseh temeljnih načel leninistične boljševiške partije v pogledu politike in organizacijsko-političnih načel pri graditvi komunistične stranke ter metod njenega delovanja. Z boljševizacijo naj bi se dosegla idejna, organizacijska in akcijska enotnost, s tem pa revolucionarna doslednost. Med drugim je obsegala uvažanje stroge partijske discipline in centraliziranosti, boj proti idejnopolitičnim razhajanjem (proti t. i. desnim/oportunističnim in levim/sektaškim odklonom), poudarjanje čuta globoke privrženosti partiji, poudarjanje pomena množičnega dela članov partije oziroma pomena pridobivanja vpliva nad množicami, zavračanje refor-

¹¹² ARS, odd. 1, AS 1487, “Vloga komunistične partije v narodno osvobodilni vojski in partizanskih odredih”, a. e. 176.

mnih konceptov, ki se pojavljajo zunaj partije itd. S pomenom boljše organizacije partije so se partijske organizacije seznanjale npr. prek članka Sretena Žujovića "Borimo se za čistočo i boljše organizaciju komunističke partije"¹¹³ ali pa Stalinovih "Dvanajst pogojev za boljše organizacijo partije".¹¹⁴

Od članov se je zahtevalo zgledno osebno življenje, kar je bilo v določeni meri širše politično motivirano zaradi značilnega katoliškega okolja. Nekateri drugi posegi v intimo članov pa kažejo predvsem notranjo partijsko motivacijo, težnjo čim popolnejšega vključevanja članov v partijski krog, podrejanja posameznika v korist partije in miselnost, da tudi dogodka povsem osebnega značaja ne gre obeležiti brez partijske prisotnosti, ker pač mora biti življenje komunista posvečeno predvsem partiji. Tu je npr. je značilno pravilo, da so partijci za sklenitev zakonske zveze morali dobiti partijsko privoljenje. Kako bi naj bila v osebnem življenju stalno prisotna misel na partijo izpričuje npr. poroka v rajonu Barje, kjer sta mladoporočenca pred izvršiteljem poroke sekretarjem ROOF Matijo Škrabo podpisala naslednjo zaobljubo: "Oba sta si v zakonu, katerega danes kot člana Komunistične partije sklepata, obljubila isto medsebojno zvestobo, katero sta kot partijca dolžna Partiji."¹¹⁵

Ker je komunistična partija v obravnavanem obdobju bila kadrovska partija, katere člani so hkrati opravljali v odporniškem gibanju bolj ali manj pomembne naloge, si je vodstvo prizadevalo ustvariti čim popolnejši pregled nad kadri in v ta namen uvedlo funkcijo kadrovika, kasneje pa postavilo tudi komisijo za kadre pri centralnem komiteju KPS.

Z načrtnim zbiranjem podatkov o svojih članih s pomočjo t. i. vprašalnih pol so začeli pozimi 1942/43. Direktiva je prišla od CK KPJ oziroma njegove komisije za kadre, ki je 25. septembra 1942 naslovljena na partijska vodstva v vojski in terenu posebno okrožnico, po kateri so bila vodstva dolžna vestno zbirati podatke o partijskih kadrih. Takšno odločitev so na eni strani narokovale naglo spreminjajoče se razmere v partijskih or-

¹¹³ Proleter, december 1942, št. 16.

¹¹⁴ ARS, odd. 2, AS 1714 Okrožje Ribnica, šk. 714/I.

¹¹⁵ ARS, odd. 2, AS 1714, šk. 715/II, Zaobljuba D. F. in B. J. 4. 6. 1944.

ganizacijah zaradi izpadanja starih članov in vstopanja novih, zaradi česar so višja partijska vodstva izgubljala pregled nad lastnimi kadri oziroma je takšna nevarnost vsaj obstajala, na drugi strani pa naj bi razpolaganje s celovitejšimi podatki o partijskih kadrih vodstvom omogočalo vodenje zanesljive dolgoročne kadrovske politike. Aleksandar Ranković je v imenu te komisije poudaril, da je razpolaganje s točnim in popolnim pregledom o partijskih kadrih "u interesu razvitka kao naših kadrova tako i budućih perspektiva naše borbe".¹¹⁶

Za izvrševanje teh nalog so bili imenovani t. i. kadroviki, ki so bili praviloma člani partijskih forumov. V prvi vrsti so bili odgovorni za tekoče in točno izpolnjevanje vprašalnih pol o kadrih ter za njihovo odpošiljanje na centralni komite. Podatke so zbirali po predpisanem obrazcu, ki je sprva vseboval trideset vprašanj; le-ta so zajemala splošne osebne podatke člana, njegovo partijsko biografijo, sodelovanje v osvobodilnem boju, poznavanje marksistično-leninistične teorije in splošno oceno partijskega delovanja (podali so jo kadroviki, pa tudi drugi sodelavci člana), osebnega in družinskega življenja, karakternih lastnosti, vrlin in slabosti itd. Izrecno je bilo poudarjeno, da na oblikovanje ocene posameznikovega dela in njegovih osebnih potez ne sme vplivati osebno razpoloženje (naklonjen ali nenaklonjen odnos) ocenodajalca do ocenjevane osebe. Poleg tega so bili kadroviki dolžni spremljati razvoj kadrov, vse spremembe ter neposredno skrbeti za njihov razvoj. Funkcija kadrovika se torej naj ne bi omejevala le na admimistrativno delo, temveč je bil kadrovik dolžan vsakega člana partije "budno pratiti na putu njegovog razvoja, držanja i rada u Partiji".¹¹⁷ V Sloveniji so začeli z izpolnjevanjem kadrovskih pol najprej v Ljubljanski pokrajini, in sicer na območju Dolomitov, kjer je pozimi 1942/43 CK KPS imel svoj sedež, potem pa se je postopoma razširilo na druge pokrajine.

¹¹⁶ ARS, odd. 1, AS 1487, Navodila komisije za kadre CK KPJ jeseni 1942 CK KPS, a. e. 425.

¹¹⁷ ARS, odd 1, AS 1487, Okrožnica kadrovske komisije CK KPJ "Svima partijskim rukovodstvima u vojsci i na terenu" z dne 25. 9. 1942 s priloženim obrazcem vprašalnika za kadre, a. e. 413.

Metode delovanja Komunistične partije Slovenije in njeno razmerje do nekaterih pomembnejših organizacij

Osnovno vodilo v načinu partijskega delovanja je bilo zagotavljati partijsko prisotnost v vseh odporniških organizacijah. Pri tem je KPS do posameznih področij izkazovala še poseben interes. To je bilo predvsem področje tehnike, vojske in varnostnoobveščevalne dejavnosti.

Pojem "tehnika" je med vojno imel širši in ožji pomen. V širšem pomenu so v tehniko spadale tudi nekatere delavnice in področje zvez, v ožjem pa t. i. partijske tiskarne in ciklostilne tehnike, ki so omogočale opravljanje informativne in propagandne dejavnosti. Pisana beseda je pri seznanjanju ljudi s proklamiranimi cilji osvobodilnega boja in njihovega pridobivanja za ta boj imela velik pomen. Tu je bila KPS v veliki prednosti, saj je že pred vojno prek tiskarn, ciklostilnih tehnik in razpečevalske mreže vzpostavila tehnične osnove za širjenje pisane besede. Po okupaciji je zmogljivosti partijske tehnike začela uporabljati OF kot celota.¹¹⁸ Osvobodilna fronta je s partijsko tehniko prišla brez težav do pomembnega sredstva v vodenju osvobodilnega boja, na videz samodejno pa je s tem vodenje tega sektorja ostalo v rokah partije.

Kako partija ni bila pripravljena z nikomer deliti svoje tehnike, je najbolj jasno razvidno iz Kardeljeve

¹¹⁸ Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem (Osrednje tiskarne, Ljubljana 1972; Primorske tiskarne, Ljubljana 1973; Gorenjske in štajerske tiskarne, Ljubljana 1976); Marica Čepe, Centralna tehnika je zrasla iz predvojne partijske tehnike. Ljubljana v ilegali, I, Ljubljana 1960.

reakcije januarja 1943 na delo tehnike v cerkniškem okrožju, ki je svoje tiske podpisovala s "Tehnika OOOOF – Cerknica". V zvezi s tem je Kardelj poslal okrožnemu komiteju KPS Cerknica pismo z naslednjo vsebino: "Opozarjamo vas, da take tehnike ni. Mi smo sicer OF stavili na razpolago našo tehniko za tisk, toda tehnika je *samo partijska*, v njej lahko delajo izključno partijci in kontrolo nad njo ima izključno *OK Partije*. To je načelno vprašanje, ki je bilo že od vsega začetka postavljeno tudi pred naše OK in ste zato napravili grobo politično napako, če ste postopali v nasprotju s tem stališčem naše partije. Nujno potrebno je, da to takoj popravite. Naša partijska tehnika mora biti popolnoma neodvisna od drugih političnih skupin, kajti če tega ne bi bilo, naša partija ne bi bila revolucionarna avantgarda."¹¹⁹ K temu naj dodamo, da kategorična Kardeljeva zahteva po izključnem zaposlovanju partijcev v tehnikah med vojno vendarle ni bila dobesedno upoštevana. Partija je to področje usmerjala in nadzirala predvsem po vodilnih delavcih, sicer pa so tehnike zaposlovale tudi nekomuniste, a s težnjo, da se jih čimveč pridobi za vstop v partijo.

Drugo interesno področje je bila vojska. Na tem mestu bi izpostavili samo dejstvo, da so komunisti nosili največji organizacijski in kadrovski delež pri začetnem vzpostavljanju partizanske vojske, si s tem z neposrednim lastnim angažiranjem ustvarili v njej vodilno vlogo, da so v nadaljnjem razvoju to vlogo več ali manj dosledno z določenimi izjemami branili in da so prek institucije političnih komisarjev dajali tej vojski tudi izrazit pečat političnosti. Takratni komandant Franc Leskošek-Luka je npr. na partijski konferenci na Cinku julija 1942 poročal, da so politični komisarji "vsi partijci ali v izjemnih primerih skojevci",¹²⁰ kljub temu da zaradi hitrega porasta partizanske vojske delež komunistov takrat ni bil posebno velik. Edvard Kardelj pa je januarja 1943 sporočal Titu, da je vojska "potpuno u rukama Partije", ker so vsi politični komisarji, njihovi

¹¹⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 95.

¹²⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 98, str. 274.

namestniki, vsi komandanti in velika večina komandirjev partiji.¹²¹

Varnostnoobveščevalno službo je ustanovil CK KPS avgusta 1941. Zgodnja ustanovitev in separata odločitev brez vednosti IOOF nakazujeta poseben partijski interes nad to službo, čeprav se je uradno imenovala "Varnostnoobveščevalna služba Osvobodilne fronte" in je bila ustanovljena v času, ko je Kardelj pisal o nujni medsebojni lojalnosti vseh skupin v OF, ki da je eden glavnih pogojev za zmago.¹²² Bila je izrazito vezana na partijsko organizacijo in jo je partija najbolj ljubosumno čuvala pred ostalimi skupinami v OF. Tudi pred njimi jo je vzdrževala v precejšnji konspiraciji. Poudariti pa je treba, da je vsaj nekatere politično najbolj občutljive odločitve sprejemalo partijsko vodstvo skupaj z IOOF.¹²³

Vodenje varnostnoobveščevalne dejavnosti je bilo zaupano Zdenki Kidrič-Marjeti, ki se je v tej smeri že pred vojno usposabljala v Sovjetski zvezi. V vodstvu, tj. kolegiju oziroma centralni komisiji VOS, sta delala predvsem še dr. Vito Kraigher-Marjan in Edo Brajnik-Štefan. Vodstvo VOS-a je bilo podrejeno neposredno centralnemu komiteju KPS. VOS je pričela z delovanjem najprej v Ljubljani, kjer je bil do spomladi 1943 tudi sedež centralne komisije. Z načrtnim širjenjem organizacije po posameznih pokrajinah so pričeli šele po odhodu centralne komisije iz Ljubljane, vendar organizacije do njene ukinitve februarja 1944 ponekje še niso uspeli v celoti vzpostaviti (Štajerska, Koroška).¹²⁴

O VOS-u je Edvard Kardelj 29. marca 1942 poročal Titu, da je "dejansko ves aparat sestavljen iz članov Partije in tega naši ne dajo iz rok, niti ne dovolijo kontrole. Zgrajena je iz dveh delov: obveščevalna služba in eksekutivni aparat. Vodstvo je enotno in je sestavljeno: iz sekretarjev obeh delov in voditelja celotne službe, ki je direktno vezan na CK."¹²⁵

¹²¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 62.

¹²² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 23.

¹²³ Tako je bilo npr. v primeru odločanja o usmrtni liberalnega gospodarstvenika Avgusta Praprotnika in idejnega vodje Stražarjev dr. Lamberta Erlicha. (Glej Veljko Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 156–159).

¹²⁴ Milan Gombač, Kratak pregled razvoja varnostnoobveščevalne službe Osvobodilne fronte. Zaščita narodnoosvobodilnega boja, Ljubljana 1979.

¹²⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 151.

Tudi Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je 1. maja 1942 poročalo Vrhovnemu štabu, da sta vsa obveščevalna služba in eksekutiva “v partijskih rokah” ter da njun kader izhaja iz vrst partijcev, partijskih kandidatov, skojevcev in simpatizerjev.¹²⁶

Smernice splošnega in konkretnega značaja je centralna komisija prejela od centralnega komiteja KPS in njemu je tudi poročala. V obdobju, ko je centralna komisija VOS še bila v Ljubljani, CK KPS pa že zunaj, tj. v času, ko je med obema organoma obstajala skoraj izključno le pisemska zveza, je razvidna vezanost komisije predvsem na Edvarda Kardelja ter Borisa Kidriča. Po njenem prihodu na Rog, kar sovpada s prizadevanji načrtnega izgrajevanja sistema varnostnoobveščevalne dejavnosti, pa je pri reševanju organizacijskih in kadrovskih vprašanj opazna tudi vloga Ivana Mačka-Matije.

Kardelj je bil tudi tisti, ki je februarja 1943 izdelal natančnejša navodila o organiziranosti te službe¹²⁷ in podal usmeritve o nalogah VOS, kriterijih pri izbiri kadrov za VOS ter natančneje opredelil razmerje med VOS in komunistično partijo. Poudaril je dvojnost cilja, h kateremu je delovanje VOS-a usmerjeno, namreč v “razkrivanje sovražnikove tajnosti v korist naše vojske in politične borbe”, pri čemer se VOS uveljavlja kot obveščevalno in “akcijsko orožje”.

Razmerja med partijskimi in varnostnoobveščevalnimi organi so morala temeljiti na naslednjih izhodiščih: celoten aparat VOS-a je moral biti pod neposrednim nadzorom partije; centralna komisija VOS je za svoje delo neposredno odgovarjala CK KPS in CK KPJ, pokrajinske komisije VOS pokrajinskim komitejem KPS, okrožne komisije VOS pa okrožnim komitejem KPS; partijski komiteji so bili odgovorni za “funkcioniranje, sestav in rezultate dela” odgovarjajočih centrov VOS-a; partija je zagotavljala nadzor nad VOS-om na ta način, da je v partijskih komitejih določila osebo, ki bo odgovorna za vzdrževanje stikov in opravljanje neposrednega nadzora nad delovanjem VOS-a; partija je bila dolžna v VOS-u

¹²⁶ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (dalje Zbornik NOV), del VI, knjiga 2, dok. 69.

¹²⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 166.

zagotavljati predvsem nepretrgano organizacijsko funkcioniranje ter vodenje ustrezne politične usmeritve, ni pa se smela spuščati v podrobnosti; partijski komiteji so bili dolžni nuditi VOS-u potreben kader, ob tem pa je bila dopustna tudi samostojna iniciativa organov VOS-a glede mobilizacije kadrov; organi VOS-a niso bili dolžni obveščati partijskih komitejev o vseh zbranih podatkih, temveč le o tistih, ki so bili pomembni za delo KP in OF na njihovem območju, vse ostale podatke pa so bili dolžni sporočati nadrejenim komisijam VOS-a; enaka razmerja med partijo in obveščevalnim delom kakor na terenu so veljala tudi v vojski; v vojski je imel obveščevalni sektor pretežno vojaški značaj, politično področje pa je pokrival kontrašpijonažni sektor (ki opravlja “budno kontrolo vsega dogajanja v vojski”), kateremu mora partija namenjati še prav posebno skrb; člani organov VOS-a so lahko bili “izključno člani partije odnosno s partijo tesno povezani simpatizerji”; sestave vodstev VOS-a so postavljali nadrejeni organi VOS-a, vendar v soglasju s partijskimi komiteji; načelniki obveščevalnih centrov v vojski so morali biti partijci in enako vsi zaposleni v protišpijonažnem sektorju; obstoj, delovanje in organizacijska mreža VOS-a so morali ostati neznani tudi partijskemu aktivu.¹²⁸

Kot je bilo omenjeno, je še prav poseben pomen imela protišpijonažna služba v vojaških enotah, ki je imela nalogo odkrivati nasprotnike iz vrst okupatorja ter njegovih sodelavcev in nasploh pozorno spremljati celotno dogajanje v vojski. Delikaten položaj omenjene službe je dodatno narekoval uporabo še posebej strogih meril pri izboru kadrov zanjo. Pravila zanjo, ki so jih poleti 1943 izdelali Zdenka Kidrič, dr. Vito Kraigher, Ivan Maček in Boris Kraigher, so določala, da se protišpijonaža v ničemer ne sme naslanjati na vojaško obveščevalno službo, da je njen kader povsem ločen od vojaških obveščevalcev, in da so njeni člani za razliko od vojaških obveščevalcev v ilegalnem položaju, “zakonspirirani tako pred moštvom, kakor tudi štabom vseh edinic, od najnižje do najvišje”. Ker je protišpijonaža predstavljala najbolj zaupno službo, je pri izbiri kadrov vladala “sil-

¹²⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 139.

na previdnost” oziroma “izbirčnost” z namenom vključiti v omenjeno službo “res samo najboljše, najbolj predane in najbolj trdne, zanesljive in politično zgrajene”. Dr. Vito Kraigher, ki je o sprejetih smernicah poročal Edu Brajniku (ta je takrat vzpostavljaval varnostnoobveščevalno mrežo na Primorskem), je ob tem pridal, da je “samo ob sebi umevno, da morajo biti ti tovariši partijci”. V začetni fazi vzpostavljanja protišpijonažne mreže so jih organizatorji smeli iskati le s pomočjo partijskih sekretarjev, prikrito pred ostalimi člani štabov. Toda v primerih, ko je organizatorju uspelo pridobiti podatke o primernih kadrih že na kakšen drug način in ne neposredno od partijskega sekretarja enote, v kateri je želel postaviti mrežo, se je zaobšlo tudi partijskega sekretarja. Pripadniki protišpijonaže niso smeli opravljati nobenih funkcij (v poštev so prihajali kvečjemu politični delegati vodov). Morali so biti navadni borci, ker jim je le tak položaj omogočal na eni strani neposreden stik z okoljem, za katerega so bili obveščevalno zadolženi, na drugi strani pa kot navadni borci med soborci niso vzbujali sumov o njihovih morebitnih prikritih zadolžitvah. Protišpijonaža je zasledovala celotno delo borcev (npr. njihovo ponašanje v boju, njihove stike s soborci ali civilisti itd.) in tudi njihovo mišljenje. Pri tem ni bil izvzet niti komandni kader. Pooblastila protišpijonaže so bila torej izjemna, z njimi pa tudi možnost porajanja občutkov pomembnosti in vsemogočnosti njenih pripadnikov. Zato je CK VOS svaril pred nevarnostjo, da bi se njeni kadri “sprevrgli v spako svoje funkcije”.¹²⁹

Kot je razvidno iz Kardeljevih navodil, je bil VOS tesno povezan s partijo, kar pa ni pomenilo, da bi morala biti celotna sestava VOS iz vrst partije. Pri izbiri kadrov za VOS je bilo članstvo v partiji sicer zelo pomembno merilo in zaželeno poroštvo o primernosti posameznika za delo na tem področju. Da pa sprejem v VOS ni bil popolnoma pogojen s članstvom v partiji, potrjujejo kar številni primeri nekomunistov v vrstah VOS, ki kažejo, da so bila odločilna tudi druga merila. Opazne pa so tudi razlike med posameznimi časovnimi razdobji in območji,

¹²⁹ ARS, odd. 1, AS 1483 Centralna komisija varnostno obveščevalne službe, šk. 1, Pismo Vita Kraigherja 10. 7. 1943 Edu Brajniku.

v okviru katerih lahko ugotovimo spremenljiv odnos do tega vprašanja. Le-ta je bil namreč v fazi ustanavljanja in začetnega delovanja VOS-a marsikje precej bolj liberalen kot potem, ko je bila organizacija že utrjena.¹³⁰

Ko so pričeli npr. na Primorskem spomladi 1943 ustanovljati prve skupine VOS, so jih ustanovili tako, da je dr. Marijan Dermastia-Urban obstoječe sabotažne skupine enostavno vključil v strukturo VOS-a, kjer so opravljale varnostne naloge (do takrat so usmrtilve izvrševali partizani). Njegovega naslednika Eda Brajnika takšno kadrovanje ni zadovoljilo, zato je sklenil Dermastin ukrep razveljaviti, ker da kader "ni bil izbran".¹³¹ Kljub kritiki takšnega kadrovanja, ki ni temeljilo na strogo političnem presojanju kadrov, pa primer Dermastine odločitve, da v VOS pritegne sabotažne skupine, vendarle potrjuje, kako pomembno je bilo pri izbiri kadrov upoštevati povsem človeške lastnosti, v tem primeru drznosti, česar sabotažnim skupinam gotovo ni manjkalo.

Nenazadnje je potrebno upoštevati tudi dejstvo, da posameznik v VOS praviloma ni bil preprosto imenovan, temveč je v to službo prišel vsaj delno z lastnim privoljenjem na osnovi poznavanja delokroga te organizacije. Do nje ni smel imeti zadržkov oziroma je moral biti pripravljen sprejeti vse strani njenega delovanja, tudi tiste, ki znajo najbolj bremenilno pritiskati na človeka, kar je bilo še posebej pomembno pri varnostnem delu VOS-a. Kadrovanje v VOS je bilo tako občutljivo vprašanje, da komunistov pri odločanju za vstop vanjo očitno ni zavezovalo (vsaj popolnoma ne) eno najpomembnejših načel partijske organizacije, tj. partijska disciplina. Pristanek je bil nujen zaradi zagotavljanja trdnosti in zanesljivosti te organizacije, sicer bi se lahko dogajalo, da bi jo posamezniki, ki bremen ne bi prenesli oziroma niso izkazovali nobene nagnjenosti do opravljanja tovrstnih nalog, zapustili. Takšni so bili že vnaprej izločeni. Znan je primer, ko je PK KPS za Primorsko prepustil Edu Brajniku za organiziranje obveščevalne službe znanega politične-

¹³⁰ Irena Mrvič, Obveščevalno varnostna služba OF. Slovenski upor 1941 : Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja, str. 276.

¹³¹ ARS, odd. 1, AS 1483, šk. 1, Poročilo Eda Brajnika 11. 7. 1943 Zdenki Kidrič.

ga delavca Jožeta Krajca, ki je bil predviden za člana PK VOS. Ko je Brajnik ugotovil, da Krajc nima "prav nobenega veselja za obveščevalno delo" in da je hkrati še živčno izčrpan, ga je pustil na političnem delu.¹³² Podobno se je dogodilo Ladu Rihi, ko je poleti 1943 postavljaj temelje varnostni službi na Notranjskem, za kar je imel na voljo sedem oseb, očitno iz partizanskih enot. Toda na koncu je obdržal le tri, ker ostali niso odgovarjali zahtevam. Dva, ki sta sprva sicer sprejela delo, sta npr. izjavila, da "če bi vedela takoj, za kaj gre, ne bi pristala na to, potem, da neoboroženega ne bi mogla streljati", zato ju je poslal nazaj v brigado. Po tej izkušnji je Riha zaključil, da je pri izbiri kadrov v bodoče potrebna večja previdnost ter da morajo odgovorne osebe kandidatom natančneje razložiti delokrog te službe.¹³³

Drugačno je bilo v začetnih obdobjih seveda razmerje partije do OF, ki se je na formalni ravni odražalo v paritetni sestavi IOOF in nižjih odborov OF (zlasti v Ljubljanski pokrajini), čeprav se partija svoje sumničavosti in avantgardnosti ni mogla povsem otresti tudi v povsem začetnem obdobju. Josip Rus, ki je leta 1941 precej potoval po Dolenjski in Notranjski ter kot predstavnik Sokola pomagal širiti organizacijo OF npr. navaja, da ga je na teh potovanjih skoraj vedno spremljal nekdo od partijcev; obratno se seveda ni dogajalo. Neprijetno je bil tudi presenečen, ko je po vojni zvedel, da je CK KPS sam ustanovil Glavno poveljstvo že na dan napada Nemčije na Sovjetsko zvezo in imenoval komandanta ter političnega komisarja, soglasje pa je pri IOOF iskal šele naknadno.¹³⁴

Partija je za obvladovanje OF ubrala naslednjo pot: na terenu je vključevala svoje člane v organizacije in ustanove oziroma tam delujoče ljudi sprejemala v svoje vrste. Ko je prišlo do izrazitega kadrovskega prepletanja organov, ko je posameznik nastopal v različnih vlogah, je partiji uspelo na dokaj diskreten način uveljavljati nadzor nad vsemi organizacijami. Miselnost, da so le-te podrejene partiji, se je vse bolj pogosto pojavljala.

¹³² ARS, odd. 1, AS 1483 šk. 1, Poročilo Eda Brajnika 26. 8. 1943 Zdenki Kidrič.

¹³³ ARS, odd. 1, AS 1483, šk. 1, Poročilo Lada Rihe 8. 7. 1943 Zdenki Kidrič.

¹³⁴ Vojan Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 147–149.

Iskanje takšnega načina javnega nastopanja, ki bi partijo nekako stalno vzdrževal v javni zavesti, ki bi bil širše še sprejemljiv, ki torej ne bi povzročal odbojnosti pri privržencih osvobodilnega gibanja, nasprotniku pa ne dajal argumentov za njihove trditve o komunistični revoluciji, je bilo pravzaprav aktualno ves čas. Občasno so se ponavljale kritike o preveč ali pa o premalo poudarjeni vlogi partije, kar je bila pač nujna posledica dvojne vloge, ki jo je partija med vojno prevzela in večšega prilagajanja trenutnim razmeram. Boj proti partijskemu sektaštvu je sodil bolj ali manj med partijske stalnice. Bil je predvsem taktično pogojen in zato marsikdaj nepristen, saj njegov cilj ni bilo izkoreninjenje določenih dejanj oziroma načel, ki bi naj bila v temeljnem nasprotju z načeli komunistične partije, temveč je predvsem šlo za njihovo začasno opuščanje, ker so sama po sebi ogrožala širino in enotnost osvobodilnega gibanja. Ko je npr. sredi leta 1943 po sprejetju Dolomitske izjave, ljubljansko partijsko vodstvo prepovedalo tamkajšnjim sokolom sestajanje, ga je CK KPS opomnil, da je bilo takšno sektaško postopanje "nesmiselno", ker je trenutno najpomembnejša naloga vse sokole vključiti v OF in obenem omejevati tiste vrste sokolskega separatizma, ki bi sokole oddaljeval od OF in bi ga lahko izkoristili mi-hajlovičevski krogi. Vendar procesa nastajanja enotne OF ni mogoče nasilno pospeševati in ob tem povzročati osebne prizadetosti. Partija si mora zagotoviti predvsem udeležbo na njihovih sestankih in po tej poti vplivati na njihovo orientacijo; med drugim tudi s prepričevanjem doseči njihovo "iskreno" spoznanje vloge, žrtvovanja in "ustvarjalnega ponašanja" partije v narodnoosvobodilnem boju.¹³⁵

¹³⁵ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 8, dok. 30.

Osrednje vodstvo Komunistične partije Slovenije

Med ustanovnim kongresom Komunistične partije Slovenije leta 1937 in drugim kongresom KPS leta 1948 je kot najvišji partijski organ deloval centralni komite KPS, ki pa je v obdobju med obema kongresoma doživeljal velike kadrovske spremembe, v veliki meri pogojene prav z vojnim dogajanjem. Od prvotno maloštevilčnega vodstva, konstituiranega na ustanovnem kongresu, je šel nato skladno s krepitvijo partije v smeri njegove številčne širitve. Med vojno je velik del članov iz različnih vzrokov izpadel iz vodstva in vodstvo je v glavnem delovalo v zmanjšani sestavi kot politični biro.

Pred samim pričetkom vojne je CK KPS deloval v sestavi, v kakršni je bil izvoljen na tretji partijski konferenci junija 1940 na Vinjah. Na tej konferenci je bil za sekretarja ponovno izvoljen Franc Leskošek, ki je to funkcijo opravljal že od čebinskega kongresa in nato še celotno vojno obdobje. V komite pa naj bi bili izvoljeni: Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Miha Marinko, Tone Tomšič, Vida Tomšič, Stane Žagar, Oskar Kovačič, Miloš Zidanšek, Lojze Hohkraud, dr. Jože Potrč, Jože Lacko, Pepca Kardelj, Boris Kraigher, Tone Dolinšek, Ignac Tratar, Franc Salamon, Albin Vipotnik, Vencelj Perko, Jože Mihelčič, Viktor Stopar, Štefan Kovač, Slavko Šlander, Rudi Zupanc, ing. Janez Marentič, Franc Farčnik, Leon Novak, Angela Ocepek, Jože Ažman, Maks Strmecki, Maks Henigman. Nekateri med njimi formalno še niso bili polnopravni člani, temveč kandidati za člane

CK KPS. Kot taki se največkrat navajajo Rudi Zupanc, Maks Henigman, Leon Novak, Albin Vipotnik in Slavko Šlander.¹³⁶

Če drži podatek Borisa Kidriča, ki ga je navedel na partijski konferenci na Cinku, da je CK KPS pred vojno štel 25 članov,¹³⁷ je gornja sestava nekoliko preobširna in jo je potrebno sprejemati z določeno rezervo. V vsakem primeru pa gre za komuniste, med katerimi je večina imela za sabo že dolgoletno delovanje na različnih področjih partijske dejavnosti v vodstvu ter na pokrajinski ali okrožni ravni in so po okupaciji predstavljali več ali manj vodilno jedro organizacije, ki je sprožila odpor okupatorju in v okviru njega začela izvajati revolucijo. Zato, ko govorimo o vlogi in ciljih partije med okupacijo, mislimo predvsem na vodstvo partije.

S pričetkom vojne se je njihovo število začelo naglo zmanjševati. Velika večina je bila v letih 1941 in 1942 aretirana oziroma je padla v oboroženem boju, drugi so bili poslani v nemška ali italijanska taborišča, enega od njih pa so izgnali v Srbijo.

Dr. Jožeta Potrča so zajeli že ob razsulu jugoslovanske vojske, v katero se je vključil kot prostovoljec; dotlej je delal v ptujskem okrožju, v vojnem ujetništvu pa je preživel vsa vojna leta.¹³⁸ Konec aprila 1941 so v trboveljskem okrožju aretirali Franca Salamona in ga izgnali v Srbijo. Tam je nadaljeval s političnim delom in so ga ponovno aretirali in 19. aprila 1943 ustrelili

¹³⁶ France Filipič, Vinje. Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 59. zvezek, Ljubljana 1987; Alenka Nedog, Tone Tomšič, Ljubljana 1980, str. 229–232. Opozorimo naj, da odsotnost sočasnih virov onemogoča zanesljivo rekonstrukcijo vodstva, izvoljenega na vinjski konferenci. Tudi zgoraj navedena avtorja, ki sta natančneje obravnavala vinjsko konferenco, nista prišla do enakih ugotovitev. Filipič navaja kar šest članov in kandidatov več kot Nedogova (Ažmana, Farčnika, Novaka, Strmeckega, Ocepko in Henigmana). Tudi navedbe o kandidatih se ne ujemajo povsem. Skoraj gotovo je, da je bil Novak kandidat za člana (Filipič ga navaja kot člana, Nedogova ga ne omenja), saj ga kot takega navaja Kardelj v poročilu Titu marca 1942 (Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 151). Ocepko je po vojni zapisala v anketnem listu (ARS, odd. 1, AS 1589), da je bila članica (Nedogova je ne navaja). Kako nezanesljive so rekonstrukcije po spominu, kaže primer Vipotnika, katerega je večina preživelih članov ob opravljanju rekonstrukcije imela za člana, kot takega ga tudi Nedogova navaja, sam pa v članskih dokumentih navaja, da je bil kandidat vse do leta 1948 (ARS, odd. 1, AS 1589). Dvomi v članstvo se pojavljajo pri Henigmanu in Strmeckem).

¹³⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 28.

¹³⁸ ARS, odd. 1, AS 1589, članski dokumenti.

na Banjici.¹³⁹ Na Jesenicah so 21. maja 1941 z večjo skupino tamkajšnjih komunistov aretirali Venclja Perka, sicer znanega jeseniškega sindikalnega delavca in nekdanjega "rdečega" župana Koroške Bele. Perko je nato avgusta 1941 pobegnil iz taborišča Kraut in se priključil gorenjskim partizanom. Novembra istega leta ga je CK KPS poklical v Ljubljano, da bi razčistil konflikte med Perkom na eni ter Stanetom Žagarjem in Jožetom Gregorčičem na drugi strani. Rezultat je bila izključitev Perka iz partije, za kar pa je sam slučajno zvedel šele poleti 1942. Iz pisem, ki jih je Perko naslavljal na CK KPS potem, ko je zvedel za izključitev, kakor tudi iz povojnih razčiščevanj, sta razvidni tako Perkova osebna prizadetost in odločenost, da obrani "svojo čast in delo", kot tudi komunistična praksa tedanjega časa, ki kar zadeva medosebne odnose, večkrat ni bila nič kaj tovariška. Perko bi se namreč moral po partijski direktivi vključiti v partizanske enote kot politkomisar čete. To je občutil kot degradacijo in funkcije sprva ni bil pripravljen sprejeti. Zaradi neupoštevanja direktive sta ga Žagar in Gregorčič sklenila izključiti iz partije, kar je sprejel kot osebno maščevanje, rivalstvo in izkazovanje superiornosti. CK KPS je Perkovo ravnanje ocenil kot oportunistično in ga zaradi zdravstvenih razlogov (le-te je Perko navajal kot enega izmed vzrokov, da ni sprejel politkomisarske funkcije) poslal na politično delo v Sv. Križ (danes Podbočje) v novomeško okrožje, vendar mu osebno ni izrekel nikakršne kazni. Sklep o izključitvi iz partije bi mu moral sporočiti Viktor Avbelj, ki ga je CK KPS v tistem času imenoval za sekretarja novomeškega okrožja in ki naloge, potem ko je spoznal uspešno Perkovo politično delo, ni izvršil. Tako je Perko postavljaj organizacije OF in tudi KPS, formalno kot nečlan partije. Spomladi 1943 pa so ga ponovno sprejeli v partijo.¹⁴⁰ V začetku avgusta 1941 so v Mariboru aretirali Slavka

¹³⁹ Desetletja bojev in zmag, Ljubljana 1977, str. 162; Miha Marinko, Moji spomini, Ljubljana 1974, str. 373–375; Peta zemaška konferenca KPJ, str. 426.

¹⁴⁰ ARS, odd. 1, AS 1487 Centralni komite KPS, Pisma Venclja Perka centralnemu komiteju KPS 31. 7. 1942 (a. e. 1072), 13. 8. 1942 (a. e. 1078), 10. 2. 1943 (a. e. 1105) in 17. 7. 1943 (a. e. 1105) ter izjavi Franca Leskoška 17. 11. 1980 in Viktorja Avblja 1. 7. 1987; Venclj Perko, Spomini na leto 1941. Jeklo in ljudje, 5, Ljubljana 1985, str. 165–185.

Šlandra, takrat sekretarja pokrajinskega komiteja in ga 24. avgusta ustrelili pod imenom Franc Weber. Šlander je bil od maja 1941 že član CK KPS.¹⁴¹ Osmega avgusta 1941 je kot organizator bohinjske partizanske skupine v spopadu z okupatorjem padel Jože Ažman.¹⁴² Devetnajstega septembra 1941 so v bližini Maribora aretirali Leona Novaka, komaj imenovanega sekretarja štajerskega PK KPS. Ustrelili so ga 30. oktobra 1941.¹⁴³ Dne 18. oktobra 1941 je v spopadu z madžarsko policijo padel Štefan Kovač, ki je takrat bil sekretar prekmurskega okrožnega komiteja.¹⁴⁴ V italijanski akciji proti Belokranjski četi 3. novembra 1941 je bil zajet Jože Mihelčič kot politkomisar te čete in nato ustreljen 9. decembra 1941.¹⁴⁵ Tudi Maks Henigman iz novomeškega okrožja je kot borec Novomeške čete padel v spopadu z italijansko enoto v Moravški gori pri Sv. Križu (sedaj Gabrovka) 14. novembra 1941.¹⁴⁶ Drugi predstavnik iz novomeškega okrožja, Rudi Zupanc, v tem času ni bil več kandidat za člana CK KPS. Tako kot Perko je bil izključen zaradi "oportunizma", ker se ni bil pripravljen odzvati partizanski mobilizaciji.¹⁴⁷ Franca Farčnika, enega najstarejših revirskih komunistov, ki je med drugim kar deset let preživel v Sovjetski zvezi, je partijsko vodstvo poleti 1941 poslalo na politično delo v Šaleško dolino. Tam je bil zajet že novembra 1941 in je 22. julija 1942 preminil v zaporu na Borlu.¹⁴⁸

Aretacija kar štirih članov CK KPS v noči na 10. december 1941 v Ljubljani je gotovo pomenila eno najuspešnejših akcij nemške policije, in sicer s pomočjo kurirke PK KPS za Štajersko Grete Ranzinger. Uspelo ji je aretirati samega organizacijskega sekretarja Toneta Tomšiča, Miho Marinka, Vido Tomšič in Pepco Kardelj.

¹⁴¹ Delo, september 1941, št. 3, Slavko Šlander, član Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije; Zbornik NOV, del VI, knjiga 1, dok. 140.

¹⁴² Mile Pavlin, Jeseniško-bohinjski odred, Ljubljana 1970, str. 19, 22.

¹⁴³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 48, 77, 151.

¹⁴⁴ Ferdo Godina, Prekmurje 1941–1945, Murska Sobota 1980, str. 80–82.

¹⁴⁵ Radko Polič, Belokranjski odred, Ljubljana 1975, str. 76–90.

¹⁴⁶ Terezija Traven, Novomeška partizanska četa. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja in NOB na Dolenjskem in v Beli Krajini, Novo mesto 1989, str. 49, 57.

¹⁴⁷ ARS, odd. 1, AS 1589, članski dokumenti Rudija Zupanca. Kasneje se je Zupanc sam javil italijanskim oblastem, da bi rešil iz zapora svojo družino. V internaciji je bil do kapitulacije Italije.

¹⁴⁸ Branko Omahne, Franc Farčnik, Zagorje ob Savi 1986.

Medtem ko so bili slednji trije obsojeni pred vojaškim sodiščem na visoke zaporne kazni in odpeljani v kaznilnice v Italijo, od koder so se po kapitulaciji Italije vrnili, je sodišče Toneta Tomšiča obsodilo na smrtno kazen, ki so jo izvršili 21. maja 1942.¹⁴⁹ Istočasno, to je 10. decembra 1941, je bil v Trstu aretiran tudi Oskar Kovačič, takrat sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko. Na procesu v Rimu je bil obsojen na visoko zaporno kazen. Jeseni 1943 so ga zaradi tuberkuloze sicer izpustili in poslali na zdravljenje v Ljubljano, kjer je 31. januarja 1944 umrl.¹⁵⁰ Dvajsetega decembra 1941 so v Ljubljani aretirali Ignaca Tratarja. Vsa vojna leta je preživel najprej v italijanskih, po kapitulaciji Italije pa v nemških taboriščih.¹⁵¹

Izpadanje članov CK KPS se je nezadržno nadaljevalo v letu 1942. Tako je v spopadu z italijansko patroljo na Blokah padel 6. februarja 1942 kot komandant bataljona Ljuba Šercerja Miloš Zidanšek.¹⁵² Toneta Dolinška so kot sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko aretirali v valu tamkajšnjih aretacij 9. marca 1942 v bližini Kranja. Vsa nadaljnja leta je preživel v raznih zaporih in nemških taboriščih.¹⁵³ Dne 27. marca 1942 je v spopadu pri Crngrobu nad Škofjo Loko padel kot politični komisar pokrajinskega poveljstva za Gorenjsko Stane Žagar.¹⁵⁴ Dne 15. marca 1942 so v italijanskih racijah v Šmartnem pri Ljubljani zajeli Borisa Kraigherja, ki je takrat že bil organizacijski sekretar CK KPS. Odpeljali so ga v Gonars, od koder mu je avgusta istega leta na spektakularen način uspelo pobegniti.¹⁵⁵ Zadnjega maja 1942 je padel v nemški zasedi v bližini Vač kot sekretar litijskega okrožja Lojze Hohkraut, znan

¹⁴⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 103; Alenka Nedog, Tone Tomšič, str. 295–301, 345, 352–354; Miha Marinko, Moji spomini, str. 287–315. O poskusu, da bi Toneta Tomšiča rešili iz zapora glej še: Aleš Gabrič, Polona Kekec in Brigita Rajster, Odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner, Ljubljana 2000, str. 43, 45.

¹⁵⁰ Narodni heroji Jugoslavije, knjiga 1, Beograd 1975, str. 404, 405.

¹⁵¹ ARS, odd. 1, AS 1589, članski dokumenti Ignaca Tratarja. Ker je partijsko vodstvo ocenilo, da je bil Tratar aretiran po lastni krivdi zaradi nekonspirativnosti, ga je konec leta 1945 tudi formalno izključilo iz CK KPS.

¹⁵² Zbornik NOV, del VI, knjiga 2, dok. 20; Alfred Grobler Mile, Kdaj je padel Miloš Zidanšek. Borec 1980, št. 4.

¹⁵³ TV-15, 31. 1. 1972, št. 3, Iz spominov Toneta Dolinška.

¹⁵⁴ Narodni heroj Stanko Žagar, Ljubljana 1982.

¹⁵⁵ France Lubej-Drežčec, Odločitve, Ljubljana 1980, str. 226–228.

revirski komunist, ki je med drugim imel za sabo tudi šolanje za delo med sindikati v Sovjetski zvezi.¹⁵⁶ Dne 10. avgusta so zaradi izdaje zajeli Jožeta Lacka iz ptujskega okrožja, ki je po hudem mučenju umrl 18. avgusta v ptujskih sodnih zaporih.¹⁵⁷ Janez Marentič, med drugim znan po študiju kmečke problematike v predvojnem obdobju, je po daljši boleznii umrl v Ljubljani, 28. septembra 1942.¹⁵⁸

CK KPS je tako v letih 1941 in 1942 utrpel zelo velike izgube in se je skrčil le na nekaj člansko ožje vodstvo. Kljub neprestanemu zmanjševanju števila njegovih članov novih članov ni sprejemal. Prvo trajnejšo kadrovsko okrepitev v tem času je predstavljala vključitev Ivana Mačka kot člana CK KPS v marcu 1942, ki ga je CK KPJ v začetku tega leta poslal iz Vrhovnega štaba na politično delo v Slovenijo;¹⁵⁹ Maček je že v tridesetih letih bil sekretar pokrajinske partijske organizacije za Slovenijo, bil zatem v Sovjetski zvezi, začetek vojne pa je dočkal v zaporu v Sremski Mitrovici, od koder je na podoben način kot Boris Kraigher poleti 1941 pobegnil. Poleti 1942 pa je Vladimir Krivic postal kandidat za člana CK KPS.¹⁶⁰

Jeseni 1942 je CK KPS štel devet članov in kandidatov, od katerih so bili Leskošek, Kardelj, Kidrič, Kraigher, Maček in Stopar bolj ali manj vezani na trenutni sedež centralnega komiteja. Krivic in Ocepkova sta delala v Ljubljani, Strmecki v novomeškem okrožju, Vipotnik pa v savinjskem okrožju. Od teh je že 16. februarja 1943 italijanski okupator kot ranjenca ustrelil Strmeckega.¹⁶¹ O kadrovskih izgubah CK KPS je maja 1942 partijsko glasilo pravilno ugotavljalo, da je CK KPS izgubil dve tretjini članov, ki so mrtvi ali zaprti.¹⁶² Netočna pa je bila Kidričeva informacija na konferenci na Cinku, po kateri naj bi od 25 predvojnih članov bilo živih samo še sedem.¹⁶³

¹⁵⁶ Jože Gričar-Metod, Delo prvih ilegalcev narodnoosvobodilnega gibanja na Litijem in Moravškem. Litijski zbornik NOB, I, Ljubljana 1969, str. 67, 68.

¹⁵⁷ Vida Rojic, Jože Lacko, Maribor 1963.

¹⁵⁸ Spomini na Janeza Marentiča, Ljubljana 1983.

¹⁵⁹ Dokumenti centralnih organa KPJ, knjiga 3, dok. 15; Ivan Maček-Matija, Spomini, Ljubljana 1981, str. 112.

¹⁶⁰ ARS, odd. 1, AS 1589, članski dokumenti Vladimira Krivica.

¹⁶¹ Maks Strmecki, Brežice 1987, str. 71.

¹⁶² Delo, maj 1942, Notranje partijske naloge, št. 2.

¹⁶³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 98.

Nove člane in kandidate so začeli širše vključevati v CK KPS šele od sredine leta 1943 dalje. Ko so maja 1943 uvedli v Glavnem štabu funkcijo namestnika političnega komisarja in imenovali na to mesto Ivana Kavčiča, je ta kot odgovorni za partijsko organizacijo v vojski postal kandidat za člana CK KPS.¹⁶⁴ Po nekaterih zatrjevanjih naj bi vključili v centralni komite tudi Franca Rozmana, ko je sredi julija 1943 prevzel poveljstvo slovenske partizanske vojske. Toda o njegovi vključitvi ni mogoče najti v sočasnih dokumentih nobenega potrtila, pa tudi analiza drugih dokumentov daje tozadevno negativen odgovor.¹⁶⁵ S tem je bila prekinjena praksa, po kateri so bili glavni poveljniki iz vrst članov CK KPS (oba Rozmanova predhodnika Leskošek, Maček in naslednik Dušan Kveder).

Junija 1943 je Kardelj, ki se je takrat zadrževal na Hrvaškem, predlagal slovenskemu centralnemu komiteju, naj sprejme kot kandidata za člana CK KPS Borisa Ziherla, takrat odgovornega za agitacijo in propagando ter za organiziranje partijskega šolstva. Predlog je bil še isti mesec sprejet.¹⁶⁶ Junija 1943 so kot kandidata za člana sprejeli Dušana Kvedra, do tedaj popularnega političnega komisarja štajerskih partizanskih enot, kasneje pa med drugim političnega komisarja devetega korpusa in nazadnje v.d. komandanta slovenske partizanske vojske.¹⁶⁷ Z imenovanjem Viktorja Avblja za namestnika političnega komisarja Glavnega štaba avgusta 1943, potem ko je 30. julija v Selah pri Šumberku padel Ivan Kavčič, je tudi Avbelj po krajšem času opravljanja

¹⁶⁴ Zbrana dela Edvarda Kardelja, knjiga 7, dok. 106 (Inštitut za novejšo zgodovino, tipkopis).

¹⁶⁵ V organizacijskem poročilu CK KPS na drugem kongresu so Rozmana navedli med padlimi kandidati za člana CK KPS (II. kongres Komunistične partije Slovenije, Ljubljana 1949, str. 318). Da je bil kandidat, je kasneje zatrjeval tudi Ivan Maček (pisna izjava Ivana Mačka 20. 2. 1985). Dejstva, ki govorijo proti Rozmanovemu članstvu, so naslednja: 1. Glavni štab je v času, ko je Rozman postal njegov komandant, začel preraščati prejšnji politično-organizacijski značaj v smeri vojaško-operativnega organa in je s tem odpadla nujnost medsebojne povezanosti funkcije komandanta z istočasnim članstvom v centralnem komiteju; 2. iz kasnejših zapiskov sej CK KPS je razvidno, da se Rozman z dvema izjemoma teh sej ni udeleževal, čeprav se je zadrževal v bližini sedeža CK KPS; 3. v članku, objavljenem ob njegovi smrti, kjer so navedene njegove funkcije, članstvo v CK KPS ni omenjeno.

¹⁶⁶ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 180, 206.

¹⁶⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 196.

te funkcije postal kandidat za člana CK KPS.¹⁶⁸ Oktobra 1943 so v CK KPS kot članico sprejeli še Lidijo Šentjurg, kar so potrdili na seji CK KPJ oktobra tega leta. Njeno dotedanjo funkcijo poverjenice CK KPS za Ljubljano so verjetno smatrali kot kandidaturu za članstvo v osrednjem vodstvu.¹⁶⁹ Tekom leta 1943 so mogoče v CK pritegnili še Staneta Kavčiča, vendar ni jasno, če je bil formalno dejansko vključen. Njegovo članstvo naj bi bilo povezano s prevzemom funkcije sekretarja pokrajinskega komiteja Skoj za Slovenijo, kjer je v začetku leta 1943 nasledil Viktorja Stoparja. Iz dikcije Kardeljevega pisma, ki ga je junija 1943 poslal CK KPS, v katerem naroča, naj CK KPS "po starem običaju" vabi Kavčiča na vse pomembnejše seje CK KPS, bi lahko zaključili, da Kavčič ni bil njegov član.¹⁷⁰ To so bile vse spremembe v osrednjem vodstvu v obravnavanem obdobju.

Kot je že bilo omenjeno, je ostal Leskošek na položaju sekretarja celotno vojno obdobje. Formalni položaj prvega človeka v slovenski partiji pa še ni pomenil, da je bil Leskošek tudi njen dejanski voditelj. Odločujoča vloga v vodenju partije je nedvomno pripadala Kardelju in Kidriču. Tak položaj je nastal tudi zaradi različnih sposobnosti in usposobljenosti članov ožjega partijskega vodstva, ki so bila pogojena tudi z njihovo formalno izobrazbo. Te Leskošek ni imel, pa tudi komunističnih univerz pri Kominterni ni nikoli obiskoval. Junija 1943 je Kardelj ob oceni, da je treba okrepiti delo centralnega komiteja, celo razmišljal o Leskoškovi zamenjavi. Prevzel naj bi mesto političnega komisarja v Glavnem štabu, ki ga je tedaj zasedal Boris Kraigher, Kraigher pa naj bi odšel v CK KPS. Vendar iz predloga ni povsem jasno, kdo bi prevzel mesto sekretarja. CK KPS je Kardeljev predlog preučil, ni pa ga sprejel, čeprav naj bi bil sam Leskošek "navdušen" za zamenjavo. CK KPS je svojo odločitev utemeljil s tem, da se je Kraigher dobro vživel v vojaške probleme, da je s trenutno razporeditvijo kadrov zagotovljen dober odnos med CK in Glavnim štabom ter da bi z Leskoškovo premestitvijo v Glavni

¹⁶⁸ ARS, odd. 1, AS 1589, članski dokumenti Viktorja Avblja.

¹⁶⁹ Dokumenti centralnih organa KPJ, knjiga 13, dok. 205.

¹⁷⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 180.

štab "poleg drugih momentov nastala še ta neugodnost, da bi bili v štabu sami delavci, na političnem delu oziroma v sekretariatu pa sami intelektualci". Tako do spremembe ni prišlo.¹⁷¹

Kar nekajkrat pa so se zamenjali organizacijski sekretarji. Glede na to, kdo je to funkcijo opravljal, je jasno, da je bila zelo pomembna. Ob nastopu vojne je to bil Tone Tomšič, po njegovi aretaciji decembra Boris Kraigher, za njim pa je maja 1942 začasno prevzel organizacijske naloge Ivan Maček, čeprav ga formalno naj ne bi imenovali na ta položaj, ker je bil istočasno politični komisar v Glavnem poveljstvu.¹⁷² Na seji CK KPS 10. avgusta 1942 so nato sprejeli sklep, da vprašanje organizacijskega sekretarja uredi Kidrič.¹⁷³ Izbral je poverjenika CK KPS za Ljubljano Vladimirja Krivica, ki se je poleti 1942 zadrževal na partizanskem ozemlju. Le-ta pa je Kardelja precej razočaral,¹⁷⁴ zato je mesto organizacijskega sekretarja prevzel Kidrič, ki je v tistem kritičnem obdobju italijanske ofenzive in nastanka vaških straž postal tudi politični komisar v Glavnem poveljstvu.¹⁷⁵ Ko se je Boris Kraigher novembra 1942 vrnil iz taborišča Gonars na sedež centralnega komiteja, je ponovno postal organizacijski sekretar. Potem ko so Kraigherja maja 1943 imenovali za političnega komisarja Glavnega poveljstva, Mačka pa julija razrešili dolžnosti komandanta, je organizacijske posle prevzel Maček in jih opravljal do konca leta 1943, ko je pričel z organizacijskimi pripravami oblikovanja odseka za notranje zadeve.¹⁷⁶

Centralni komite je imel še ožje operativno vodstvo, imenovano sekretariat, biro ali operacijski komite. Sestavljali so ga sekretar, organizacijski sekretar in dva do trije člani centralnega komiteja. V letu 1941 so to bili Franc Leskošek, Tone Tomšič, Miha Marinko, Boris

¹⁷¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 180, 206.

¹⁷² Ivan Maček-Matija, Spomini, str. 127; izjava Ivana Mačka marca 1985.

¹⁷³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 27, 103.

¹⁷⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 92. Kardelj je Krivicu med drugim zameril, da v negotovi situaciji v času italijanske ofenzive, ko se je vodstvo že preselilo z Roga na Podlipoglav, ni vzpostavil zvez med Ljubljano in njeno okolico, ter mu očital "igračkanje z našimi glavami".

¹⁷⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 112.

¹⁷⁶ Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Ljubljana 1963, dok. 120, 147, 207; Ivan Maček-Matija, Spomini, str. 196–200, 213, 214; Zbrana dela Edvarda Kardelja, knjiga 7, dok. 101 (tipkopis).

Kidrič in verjetno Edvard Kardelj.¹⁷⁷ Po Tomšičevi in Marinkovi aretaciji sta v biroju ostala le dva člana. Zatem so vanj kot organizacijskega sekretarja pritegnili Kraigherja, marca 1942 pa še Mačka. V tem smislu je tudi Kardelj poročal marca 1942 Titu, namreč, da so v vodstvo poleg Leskoška in Kidriča kooptirali še Kraigherja in Mačka. Iz poročila je razvidno, da Kardelj formalno ni bil član biroja.¹⁷⁸ Imenovani štirje so praktično ves vojni čas predstavljali biro, čeprav z določenimi prekinitvami (Kraigherjeva aretacija leta 1942; v letu 1943, dokler je bil komandant, očitno tudi Maček ni bil član, sicer CK KPS ne bi junija 1943 ugotavljal, da bi v primeru Leskoškove premestitve v glavni štab ostali v sekretariatu sami izobraženci).

KPS je kot sestavni del enotne KPJ imela svoje predstavnike tudi v CK KPJ. Na peti državni konferenci oktobra 1940 so vanj izvolili kot člane Kardelja, Leskoška, Kidriča, Marinka ter Vido Tomšič, kot kandidate pa Salamona, Šlandra, Zidanška, Borisa Kraigherja in Toneta Tomšiča. V sedemčlanskem biroju CK KPJ sta KPS predstavljala Kardelj in Leskošek, kar sta ostala ves čas vojne.¹⁷⁹ Med vojno novih članov ali kandidatov niso vključevali, čeprav so nekateri izpadli.

¹⁷⁷ Boris Kraigher v izjavi (ARS, odd. 1, AS 1550, šk. 31) navaja, da so biro najprej sestavljali Kardelj, Leskošek, Tomšič in Marinko ter še ne omenja Kidriča. Iz pisma Leskoška decembra 1941 CK KPJ (Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 103) pa je razvidno, da je Kidrič takrat že bil član biroja. Ko je Leskošek poročal o aretaciji Tomšiča in Marinka, je zapisal: "Pri našem oper/ativnem/ kom/iteju sva sedaj ostala samo dva." Če drži Kraigherjeva izjava, da je bil v biroju Kardelj, so morda Kidriča vključili ob Kardeljevem odhodu septembra 1941 k CK KPJ, od koder se je vrnil šele marca 1942.

¹⁷⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 103, 157; Ivan Maček-Matija, Spomini, str. 127.

¹⁷⁹ Peta zemaljska konferenca KPJ, str. 264–266, 558–560, 572.

Tretje poglavje

Delovanje in organizacijska krepitev KPS v Ljubljanski pokrajini v letu 1941

Večji del Dolenjske, Belo krajino, Notranjsko ter Ljubljano je aprila 1941 zasedel italijanski okupator in zasedena območja združil v upravno enoto, imenovano Ljubljanska pokrajina. Le-ta se je uveljavila kot središčna slovenska pokrajina z izredno dinamičnim in tudi specifičnim razvojem, ki ga je na začetku pogojevala miljejša okupacijska politika, kasneje pa zaostrovanje notranjih odnosov med Slovenci.

To so bila območja z izrazito kmečkim značajem in z izjemo Ljubljane ter nekaterih večjih krajev brez vidnejšega deleža delavstva v socialni strukturi prebivalstva. V takšnih razmerah moramo iskati enega od glavnih vzrokov za zelo različno gostoto mreže partijskih organizacij, kakršna se je na tem območju vzpostavila pred začetkom vojne. Ker je bila v predvojnem delovanju partije, kar zadeva pritegovanje novih članov, opazna izrazita usmerjenost v mesta in njihovo okolico z industrijskimi obrati, torej v kraje z večjim številom delavcev oziroma delavcev-kmetov, so ostali obsežni predeli Notranjske in Dolenjske brez partijskih organizacij ali pa so tam delovali le posamezniki.

Pred vojno je bilo to območje s stališča teritorialne organiziranosti KPS razdeljeno v štiri okrožja, in sicer v ljubljansko, novomeško, belokranjsko in kočevsko. Ocenjuje se, da je skupno število članov KPS ob okupaciji znašalo okoli 420, delovalo pa je okoli 67 celic. Na Notranjskem je bilo malo organiziranih članov KPS in so bili tamkajšnji komunisti vezani na organizacijo v Ljubljani.

Ljubljana s predmestjem je kot narodno središče z raznovrtnimi ustanovami in z razvejano gospodarsko dejavnostjo nudila partiji zadnja leta pred vojno precej široke možnosti delovanja. Tu je partija našla dovolj prostora za politično delo v vrstah številnega delavstva, mladega izobraženstva in študirajoče mladine, izmed katerih je pridobivala nove člane. Mesto se je tako uveljavilo tudi kot nesporno središče politično-organizacijske dejavnosti KPS in na njegovem območju je nastala številčno ter kadrovsko najmočnejša organizacija na Slovenskem. Takšen položaj je mesto ohranilo še nekaj časa tudi pod okupacijo.

Do pričetka vojne je število partijskega članstva ljubljanskega okrožja, ki je obsegalo mesto s širšo okolico (do Borovnice, Vrhnike, Polhovega Gradca, Medvod, Črnuč, Zaloga in Grosupljega) naraslo na okoli 250. To je takrat predstavljalo približno petino celotnega članstva v Sloveniji. Celic je bilo okoli 40 in so delovale v prvi vrsti po tovarnah (npr. v Saturnusu, Tobačni tovarni, Pivovarni Union), manjših obratih, podjetjih (npr. na ljubljanski železnici), kar nekaj je bilo t. i. terenskih celic, ostale so povezovala člane po posameznih ustanovah (npr. dve oziroma tri študentske celice z univerzitetnim birojem na univerzi) ali pripadnike določenih poklicev (npr. pravniki). Vezane so bile na okrožni komite KPS Ljubljana, nekatere pa že na tri obstoječe rajonske komiteje KPS, kolikor so jih uspeli ustanoviti do začetka vojne, tj. na RK KPS za Tacen-Št. Vid, Ježico-Črnuče in Polje.¹⁸⁰

Sestavo okrožnega komiteja KPS Ljubljana je nemogoče zanesljivo rekonstruirati predvsem zaradi nejasne razmejitve glede osebne sestave med OK KPS in njegovim plenumom. Po partijski konferenci ljubljanskega okrožja septembra 1940 v Borovnici je bil okrožni sekretar član CK KPS Tone Dolinšek. Kot člani se največkrat navajajo Viktor Stopar, Zdenka Kidrič, Adolf Jakhel, Tone Šušteršič, Rudi Ganziti, Tone Zalar, Franc

¹⁸⁰ Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani od aprila 1941 do septembra 1943. Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984, str. 438–439 (dalje Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani). Podrobneje o obsežni literaturi in spominskih zapisih, ki obravnavajo ljubljansko partijsko organizacijo pred in ob začetku vojne, glej v gornji razpravi pod opombo št. 1.

Ravbar, Lojze Ocepek, Dušan Bravničar, včasih pa še Ignac Tratar, Angelca Ocepek, Lojze Kebe, Viktor Avbelj in še kdo. Številčno močna ter organizacijsko razvejana organizacija, po drugi strani pa široke možnosti delovanja, so narekovali načrtno razdelitev dela po specializiranih področjih. Tako so člani komiteja odgovarjali za delo partijske tehnike (Dolinšek), za delo med mladino (Ocepek), za delo med ženskami in komunisti v kulturnih ustanovah (Kidričeva), med delavci po posameznih tovarnah itd.¹⁸¹

V novomeškem okrožju je pred pričetkom vojne delovalo okoli 30 članov partije s precej pestro izobrazbeno ter socialno pripadnostjo. Povezani so bili v 5 celicah, središča njihove dejavnosti pa so bila v Novem mestu z bližnjo okolico, Dolenjskih Toplicah in Šentjerneju. Po okupaciji se je z okrožjem povezala še celica v Telčah, ki je prej sodila v brežiško okrožje. Za novomeško okrožje je značilno, da je tamkajšnjim komunistom zadnja predvojna leta uspelo pridobiti številne simpatizerje, vendar to dejstvo zaradi ozkosti pri sprejemanju še ni povratno učinkovalo na številčno okrepitev partijske organizacije.

Okrožno vodstvo so od okrožne konference septembra 1940 sestavljali sekretar Vinko Kristan, Maks Henigman, Ivan Bartol, Vilma Bebler, Angela Henigman, Jože Ravbar, Niko Šilih in verjetno Jože Slak. V obsežnejših aretacijah levičarjev marca 1941 aretirana Kristan in Beblerjeva sta bila neposredno po napadu na Jugoslavijo iz zapore sicer izpuščena, toda zaradi kompromitiranosti sta se umaknila v Ljubljano. Okrožni sekretar je tedaj postal Dušan Jereb.¹⁸²

V kočevskem okrožju, ki je obsegalo območje do Kolpe, robov Bele krajine ter do Loške doline in Velikih Lašč, je bilo pred začetkom vojne okoli 65 članov in 11 celic, od tega 4 celice na Rudniku. Okrožno organizacijo je vodil brezposelni učitelj Jože Šeško, v OK KPS pa

¹⁸¹ Vida Deželak, *Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani*, str. 439–440.

¹⁸² Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino, Gradivo za novomeško okrožje (zbral Martin Šlibar) ter na osnovi tega gradiva napisan elaborat "Razvoj Komunistične partije, SKOJ in odborov OF v bivšem okrožju Novo mesto" (dalje Martin Šlibar: KP, SKOJ in OF v novomeškem okrožju), zlasti str. 103–107, 112; Ivo Pirkovič, *Predstraže ilegalnega Novega mesta*. Dolenjski zbornik 1961, Novo mesto 1961.

so bili še Albin Videnič, Polde Knapič, Tone Marinč in Ludvik Tomšič. V samem mestu Kočevje je obstajal še mestni komite pod sekretarstvom Toneta Marinča.¹⁸³

V belokranjskem okrožju je bila partijska organizacija v primerjavi s podobnimi izrazito kmečkimi predeli sorazmerno močna, saj je bilo aprila 1941 tam okoli 65 članov, povezanih v osmih celicah. Na konferenci februarja 1941 so za okrožnega sekretarja izvolili Matijo Bahorja, za člane OK KPS pa Jožeta Mihelčiča, Ivana Černiča, Jožeta Slanca, Vladimirja Mišico in Jožeta Vrščaja, po nekaterih podatkih pa tudi Milana Kovačiča in Nika Žuniča. Že leta 1940 naj bi začeli ustanavljati tudi rajonske komiteje za Semič, Gradac, Metliko in Črnomelj, kjer so delali posamezni člani OK KPS, toda zanesljivih podatkov o tem ni, razen za Gradac, kjer je bil sekretar RK KPS znani belokranjski komunist in "robijaš" Jakob Butala.¹⁸⁴

Najslabše je bilo na Notranjskem, kjer je po razkritju partijskih organizacij leta 1933 in po t. i. notranjskem procesu organizirano partijsko delo skoraj prenehalo. Aprila 1941 so na celotnem Notranjskem obstajale samo tri celice z 12 člani, vezanimi na ljubljanske komuniste. Ob njih je bilo še nekaj komunistov, katerim pa po zgoraj omenjenem procesu partijskega članstva niso več priznavali, čeprav so vsaj nekateri še naprej ostali politično dejavni.¹⁸⁵

Taktično milejša okupacijska politika italijanskega okupatorja v Ljubljanski pokrajini v začetni fazi, slabša učinkovitost oziroma pripravljenost njegove policije na okupacijo in množično protiokupatorsko razpoloženje Slovencev so v letu 1941 partiji omogočali precej neovirano delovanje. Ljubljanska pokrajina je postala

¹⁸³ Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino, Gradivo za kočevsko okrožje (zbral France Fajdiga); Vida Deželak-Barič, Organiziranost Komunistične partije Slovenije na Dolenjskem in Notranjskem v letih 1941–1943. Prispevki za novejšo zgodovino, 1991, št. 2, str. 182 (dalje Vida Deželak, Organiziranost KPS na Dolenjskem in Notranjskem).

¹⁸⁴ Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino, Gradivo za belokranjsko okrožje (zbral Martin Šlibar); Vida Deželak, Organiziranost KPS na Dolenjskem in Notranjskem, str. 181, 182.

¹⁸⁵ Anton Avsec, Janez Šumrada: Kratek oris priprav na množično vstajo in na oblikovanje osvobojenega ozemlja na Notranjskem pozimi 1941–1942. Notranjski listi II, Cerknica 1981, str. 153; Tone Kebe, Priprave in začetki vstaje na Cerkniškem in Rakovškem. Notranjski listi II, str. 11–14.

območje, kjer je bilo mogoče najbolj dosledno izpolnjevati naloge, kakor jih je pred obstoječi kader postavljalo osrednje partijsko vodstvo. Milejši okupacijski režim in s tem v zvezi nasploh drugačne razmere v Ljubljanski pokrajini potrjujejo tudi dogodki v Ljubljani konec aprila oziroma v začetku maja 1941. Takrat je okupator aretiral okoli 30 komunistov, celo nekaj najvidnejših (npr. Borisa Kraigherja, ki je zaradi nekonspirativnosti zatem doživel partijsko kritiko na junijski partijski konferenci), vendar jih je kmalu izpustil.¹⁸⁶

Obsežnejši sprejemi v KPS, sprva iz vrst predvojnih kandidatov, skojevcev ter simpatizerjev partije, sčasoma pa že iz vrst najbolj dejavnih članov OF, so v sorazmerno kratkem času delno okrepili že obstoječe partijske celice, z ustanavljanjem novih pa odpravili vsaj največje bele lise v organizacijski mreži. Ob tem so potekale še nekatere preureditve teritorialno-političnih enot in premestitve pomembnejših partijskih organizatorjev na nove zadolžitve s ciljem načrtnega dopolnjevanja obstoječe organizacijske strukture.

Med ukrepe organizacijsko-teritorialne narave sodi zmanjšanje obsega ljubljanskega okrožja sredi leta 1941 in ustanovitev dveh novih okrožij na njegovem južnem obrobju, tj. notranjskega in grosupeljskega okrožja. Obe novi okrožji so nato v jeseni 1941 še prepolovili, tako da sta iz notranjskega okrožja nastali vrhniško in cerkniško, iz grosupeljskega pa grosupeljsko ter stiško okrožje.

Med okrožja, kjer se je partijska organizacija v tem obdobju razmeroma precej okrepila, sodi ljubljansko okrožje. Tam se je še nadalje uveljavljala glede na poklicno pripadnost oziroma mesto zaposlitve članov KPS velika pestrost, ki je omogočala širjenje partijskega vpliva in izgrajevanje organizacij OF po najrazličnejših ustanovah. Med drugim so ustanovili nove celice zdravnikov, sodnikov, učiteljev, kulturnih delavcev, grafičnih delavcev, uslužbencev na magistratu in banovinski upravi in celo na policiji ter med pazniki v zaporih.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Viktor Stopar, Člani CK med prostovoljci. Ljubljana v ilegali, knjiga 1, Ljubljana 1960, str. 199.

¹⁸⁷ Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani, str. 441.

V novembru 1941 je partijska organizacija ljubljanskega okrožja štela že okoli 350 članov. Ob tem je treba dodati, da je do tega časa kar nekaj članov že zapustilo območje okrožja, ker so bili poslani drugam na terensko politično delo ali v partizanske enote, redki so že bili zaprti, poleg tega pa so se z nemškega okupacijskega območja v valu beguncev umaknili v Ljubljano tudi nekateri člani partije, zato je na osnovi navedenega števila nemogoče natančno oceniti dinamiko sprejemanja novih članov. Sekretar CK KPS Franc Leskošek je v poročilu centralnemu komiteju KPJ konec novembra 1941 glede številčnega porasta članstva v Ljubljani izrazil zadovoljstvo, a je hkrati menil, da bi bilo mogoče doseči še boljše rezultate. Ocenjeval je, da sta še hitrejšo rast zavirala predvsem dva dejavnika, in sicer vesplošna zaposlenost oziroma usmerjenost komunistov k vzpostavljanju organizacij OF (takrat je v Ljubljani delovalo že okoli 360 odborov OF) ter prisotno sektaštvo v vprašanju sprejemanja novih članov. O t. i. notranjepartijskem organizacijskem sektaštvu je navedel, da ga "spodbijajo" in s prepričevanjem članstva uveljavljajo t. i. politiko širše odprtih vrat.¹⁸⁸

Po okupaciji se je zaradi ustanavljanja novih partijskih celic, ki jih je bilo vse težje voditi z enega mesta, gotovo pa tudi zaradi zagotavljanja večje konspirativnosti, hitro izgrajevala partijska organizacija tudi na srednji, tj. na rajonski ravni. V ilustracijo številčne rasti naj navedemo izrazito delavske Moste, kjer sta pred vojno obstajali le dve celici (Saturnus, tovarna kleja), v jeseni 1941 pa je bilo v Mostah že okoli 70 članov KPS. V okrožju so od pomladi do jeseni 1941 ob treh predvojnih rajonih ustanovili vrsto novih. Od predvojnih je imel najdaljšo tradicijo rajon Polje (ob okupaciji ga je vodil Polde Maček); ostala dva sta bila nekaj časa organizacijsko še vezana na ljubljansko okrožje, postopoma pa sta se zaradi nemško-italijanske razmejitvene črte začela vezati na Gorenjsko (šentviški rajon v celoti, črnuški delno). Na novo pa so bili oblikovani naslednji rajoni: Šiška, Bežigrad (do poletja 1941 sta bila še združena v skupnem rajonu Šiška-Bežigrad), Moste, Vič, center

¹⁸⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 86.

(imenovan tudi mestni rajon, ker je obsegal ožje mestno območje; po vrstnem redu so ga vodili Zdenka Kidrič, Vida Tomšič in Dušan Bravničar), Trnovo in Barje (imenovan tudi Rudnik).¹⁸⁹

Okrožno vodstvo so po okupaciji reorganizirali. Predvsem so ga razbremenili prevelikega števila članov in s tem dosegli njegovo večjo operativnost. Maja 1941 je dolžnost sekretarja prevzel Boris Kraigher, v komiteju pa so bili le še Tone Dolinšek, Boris Kidrič in Franc Ravbar; nekatere dotedanje člane so npr. poslali v novo ustanovljene rajone. Dejstvo, da so bili od štirih članov okrožnega komiteja kar trije člani CK KPS, potrjuje, kolikšno pozornost je CK KPS namenjal ljubljanski organizaciji ter nasploh Ljubljani in vanjo usmeril najbolj preizkušene partijske kadre. Kidrič je v komiteju odgovarjal za OF. Ko je v juniju postal politični komisar Glavnega poveljstva, ga je v okrožnem komiteju nasledil Vladimir Krivic. Z ustanovitvijo varnostnoobveščevalne službe avgusta 1941 je izpadel Ravbar, ki je v omenjeni službi prevzel varnostni sektor. Decembra 1941 je z imenovanjem za sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko prenehal z delom v ljubljanskem okrožju še Dolinšek, ki je do tedaj v komiteju odgovarjal za delo vojaške komisije; na tem mestu ga je nasledil Ivan Kavčič-Nande.¹⁹⁰

V okrožju Bela krajina so s širšim političnim delom pričeli julija 1941, ko je CK KPS tja poslal inštruktorja Toneta Šušteršiča-Tineta Železnika v pomoč pri organiziranju OF in oborožene vstaje. Odhajanje posameznih komunistov v ilegalo od julija dalje, posledično nastajanje uporniških skupin in zatem ustanovitev Belokranjske čete konec oktobra, so povzročili prve večje spremembe v partijski organizaciji na terenu in v okrožnem vodstvu. Iz okrožnega vodstva sta odšla v partizane Jože Vrščaj in Jože Mihelčič, kasnejši politični komisar Belokranjske čete. V množičnih aretacijah, ki jih je italijanski okupator izvedel kot povračilni ukrep zaradi napada

¹⁸⁹ Vida Deželak, *Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani*, str. 141, 142; Lojz Tršan, *OF v Ljubljani*, Ljubljana 1995, str. 20–29.

¹⁹⁰ ARS, odd. 1, AS 1550, šk. 31, Boris Kraigher: Spomini; Vladimir Krivic, *Politični in vojaški boj v Ljubljani 1941*. Borec 1967, št. 3, str. 196.

partizanske skupine na italijansko oskrbovalno kolono pri Gribljah, je bil aretiran tudi član OK KPS Vladimir Mišica, zaradi česar so v komite vključili Staneta Cuznarja, ki pa se je novembra 1941 tudi pridružil partizanom. Ko se je oktobra zaposlil na metliški železniški postaji Jože Borštnar, je tudi on postal član okrožnega komiteja; med drugim je skrbel za vzdrževanje partijske zveze med Slovenijo in Hrvaško. Hkrati so se obstoječe celice dopolnjevale z novimi člani, se zaradi prevelikega števila članov delile v manjše (v Metliki so oktobra obstajale kar tri celice) in na novo so ustanovili partijsko organizacijo v Adlešičih.¹⁹¹

Uničenje Belokranjske čete v začetku novembra 1941 je pomenilo velik udarec partizanstvu in hkrati partijski organizaciji. Med padlimi borci je bilo več članov partije, zajetega četnega političnega komisarja Jožeta Mihelčiča pa je kot prvega italijansko vojaško vojno sodišče 2. armade obsodilo na smrt (ustrelili so ga 9. decembra 1941 na strelišču v Ljubljani).¹⁹²

Ker CK KPS ni bil zadovoljen z delom inštruktorja Toneta Šušteršiča (nalogam naj ne bi bil dorasel), ga je poklical nazaj v Ljubljano, v Belo krajino pa v začetku decembra 1941 poslal novega inštruktorja Ivana Novaka-Očko. Novak je prišel v Belo krajino gotovo s precej kritičnim mnenjem o belokranjski partijski organizaciji, ki je takrat pri osrednjem vodstvu veljala za oportunistično in istočasno za sektaško. Očitani so ji, da je v odbore OF postavljala same nekomuniste, komunisti pa so hoteli le "komandirati"; posledica je bila, da niso bili dejavni niti odbori OF niti člani partije. Takšno oceno zasledimo kar v dveh poročilih centralnega komiteja KPS centralnemu komiteju KPJ v novembru 1941. V enem je posebej omenjena tudi izključitev iz partije Titovega predvojnega znanca iz mariborske kaznilnice Jakoba Butale, ker da se je z neko prošnjo obrnil na italijanskega okupatorja.¹⁹³

¹⁹¹ Radko Polič, Belokranjski odred, Ljubljana 1975, str. 21–25, 48, 62, 71–74; Gradivo za belokranjsko okrožje: življenjepisi Toneta Šušteršiča, Jožeta Borštnarja, Staneta Cuznarja, Vladimira Mišice, Jožeta Slanca.

¹⁹² Radko Polič, Belokranjski odred, str. 76–90.

¹⁹³ Dokumenti centralnih organa KPJ, knjiga 2, dok. 40 in 51.

Demoralizirano vzdušje po uničenju Belokranjske čete, kakršnega je Novak našel ob prihodu, je zlasti očno o oportunistu lahko le še potrdilo. Zato se je Novak odločil za ostro ukrepanje in večino komunistov izključil iz partije – celo borce, ki so preživeli katastrofo Belokranjske čete na Gornjih Lazah.¹⁹⁴ T. i. preverjanje članov partije je v tem primeru dejansko pomenilo razpust partijskih organizacij v Beli krajini, čemur okrožno vodstvo, v katerem sta takrat bila le sekretar Matija Bahor in Jože Borštnar, očitno ni nasprotovalo. Jože Borštnar je julija 1942 na partijski konferenci na Cinku poročal, da sta si tako on sam kakor tudi Novak ob prihodu v Belo krajino razlagala slabšo razvitost tamkajšnje OF z neutrujenostjo partijske organizacije in prišla do zaključka o nujnosti “čiščenja” partije. Izključili so kar tri četrtine članov, “ker so bili največji zavirači in oportunisti in slabši kot vsi petokolonci”. Šele po tem ukrepu naj bi se KPS in OF začeli uspešneje razvijati in utrjevati.¹⁹⁵ Tudi Ivan Novak je kasneje opravičeval takšno ostro ukrepanje z utemeljitvijo, da ob njegovem prihodu s partijsko organizacijo “ni bilo nič”, ker v njej ni bilo discipline in člani niso bili pripravljene delati, ker se jim to ni zdelo smiselno zaradi moči okupatorja.¹⁹⁶

Organizacija v kočevskem okrožju se je v poletnih in jesenskih mesecih okrepila; to velja glede na razpoložljive podatke predvsem za velikolaško-ribniško območje, kjer je npr. predvojna tričlanska celica v Velikih Laščah narasla na 10 članov, ustanovili pa so še nekaj novih celic. Delno so razširili tudi skojevsko organizacijo. Politično delo je bilo na nacionalno mešanem območju precej oteženo, zato se je okrožni sekretar Šeško do izselitve kočevskih Nemcev zadrževal na ribniškem območju in tam med drugim vodil priprave na ustanovitev Ribniške čete. Jeseni so okrožno vodstvo okrepili s tremi novimi člani; iz Ljubljane so v to okrožje poslali dolgoletnega komunisto Toneta Trtnika, vključili pa so še dva štajerska begunca, in sicer Melhiorja Jošta-Vaneta in Jožeta Antlogo. V tem obdobju so aretacije zajele

¹⁹⁴ Rudi Vogrič, *Boj Belokranjcev*, Ljubljana 1973, str. 88.

¹⁹⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 98, str. 250–251.

¹⁹⁶ Gradivo za belokranjsko okrožje: Ivan Novak.

tudi posamezne komuniste; med drugim je bil septembra aretiran član okrožnega komiteja Albin Videnič.¹⁹⁷

Tudi v novomeškem okrožju so v poletnih mesecih nastale vsaj tri nove celice na podeželju, nekatere obstoječe so se razširile z novimi člani, vidnejše središče partijske dejavnosti pa je začelo nastajati še na novomeški železnici, kjer so jeseni 1941 obstajale že tri celice.¹⁹⁸ Tamkajšnja organizacija je razvila široko in uspešno dejavnost v smeri vzpostavljanja organizacij OF, kar nekaj težav pa je imela na začetku v lastnih vrstah zaradi nesprejemanja usmeritve oboroženega upora, k čemur je posamezne komuniste navajala milejša italijanska okupacijska politika. Da bi pripomogel k odločnemu obračunu s tovrstnimi "oportunističnimi" pojavi, kakor so takrat izogibanje oboroženemu uporu imenovali, je v mesecu juliju prišel v okrožje član CK KPS Miha Marinko. Predvojnemu sekretarju novomeškega okrožja in kandidatu za člana CK KPS Rudiju Zupancu je bila zaradi takih stališč izrečena najstrožja partijska kazen, tj. izključitev iz KPS.¹⁹⁹

Zgodaj se je začela uveljavljati delitev okrožja na rajone, ki so vključevali po več občin. Jeseni 1941 jih je bilo najbrž osem: Novo mesto-levi breg, Novo mestodesni breg, Toplice, Žužemberk, Mirna Peč, Trebnje, Mokronog in Šentjernej. Ti so se hitro razvili v teritorialno-polične enote z rajonskimi vodstvi, vendar je bil proces ustanavljanja frontnih odborov v njih hitrejši od ustanavljanja rajonskih komitejev. V rajonih Trebnje, Žužemberk in Šentjernej v letu 1941, kjer je bilo malo članov KPS, partijskih komitejev še niso ustanovili, verjetno pa do konca leta 1941 tudi ne v Novem mestu, ker je bil tam sedež OK KPS.

V času priprav na oboroženo vstajo je vodstvo novomeškega okrožja doživelo precej sprememb. Poleg sekretarja Dušana Jereba sta v njem ostala še Niko Šilih in sekretar topliškega RK KPS Jože Ravbar-Gre-

¹⁹⁷ Vida Deželak, Organiziranost KPS na Dolenjskem in Notranjskem, str. 185, 186.

¹⁹⁸ Gradivo za novomeško okrožje: Jože Borštinar, Jože Ravbar; Martin Šlibar: KP, SKOJ in OF v novomeškem okrožju, str. 296, 297.

¹⁹⁹ Terezija Traven, Novomeška partizanska četa. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja in NOB na Dolenjskem in v Beli krajini, 10, Novo mesto 1989, str. 16, 17.

gor. Maks Henigman, Jože Slak in Ivan Bartol so odšli v ilegalo in prevzeli organizacijske priprave za ustanovitev Novomeške čete; v njej sta Henigman in Bartol že novembra 1941 tudi padla. V komite pa so pritegnili Ivana Moreta, Srečka Prežlja in Jožeta Borštnarja, ki je prišel iz brežiškega okrožja. Toda že septembra je Šilih odšel v partizane, Borštnarja so naslednji mesec premestili v Belo krajino, Prežlja pa so konec leta izključili iz partije, ker se po neuspelem partizanskem napadu na Bučko ni vrnil v četo (delno zaradi zdravstvenih razlogov delno zaradi deprimiranosti po partizanskih porazih). V začetku decembra pa je prišlo do spremembe tudi glede sekretarja. Takrat se je Jereb zaradi kompromitiranosti umaknil v Ljubljano, od tja pa so v Novo mesto za sekretarja poslali Viktorja Avblja-Rudija. Ta je v komiteju obdržal Moreta in ponovno vključil Šiliha.²⁰⁰

Avbelj je prišel v novomeško okrožje z izrecnim naročilom organizacijskega sekretarja CK KPS Toneta Tomšiča o širšem vključevanju novih članov v partijske vrste in hkratnem izključevanju tistih, ki niso bili pripravljene slediti partijski usmeritvi o nujnosti oboroženega odpora proti okupatorju. Osebe, ki so se že potrdile v odporniški dejavnosti in ki so bile pripravljene izpolnjevati partijske naloge, naj bi pospešeno sprejemali v kandidatski staž in prek njega v partijsko članstvo. Osnovno merilo oziroma pogoj za sprejem v KPS je bilo pristajanje na takojšnjo mobilizacijo oziroma nedvoumno podpiranje le-te, kar je bilo po nekaterih neuspehih in porazih partizanskih enot eno od osrednjih političnih vprašanj tistega časa. Ob Avbljevem prihodu je bilo v okrožju okoli 50 članov KPS, v kratkem času pa se je to število dvignilo na okoli 90. Avbelj navaja, da je poleg zgoraj omenjenih kriterijev bil pri sprejemanju vsaj posredno upoštevan tudi kriterij svetovnonazorske pripadnosti. Med člani "menda ni bilo takih, ki ne bi razčistili z vero, ki se ne bi šteli k materialističnemu svetovnemu nazoru" in ne bi poleg nacionalne osvoboditve stremeli tudi k socialistični revoluciji.²⁰¹

²⁰⁰ Martin Šlibar: KP, SKOJ in OF v novomeškem okrožju, str. 121, 122, 124–127, 131, 211, 247, 248, 280–283, 329.

²⁰¹ ARS, odd. 1, AS 1550, šk. 23, Viktor Avbelj, Nekaj ugotovitev in podatkov o organizaciji in delu KP bivšega novomeškega okrožja v letih 1941–1942, str. 19–25, 28, 29.

Širše grosupeljsko-stiško območje ob okupaciji ni imelo partijskih organizacij. Edino v grosupeljski tovarni Motvoz in platno je obstajala močnejša simpatizerska skupina, ki je nato postala pomemben kadrovsko-organizacijski temelj za ustanavljanje frontne in partijske organizacije na tem območju. Zato je CK KPS tja poslal kot inštruktorja Adolfa Jakhla iz Ljubljane in nekako v juniju so nastali prvi obrisi novega grosupeljskega okrožja. Že v zadnjih dneh junija so ustanovili OK KPS Grosuplje, ki ga je vodil Jakhel; člani komiteja so bili Ivan Kovač, Radko Polič, Janko Rode, Ludvik Starič in od septembra še Anica Vodiškar-Špela. Ob ustanovitvi Grosupeljske čete konec oktobra so vsi člani OK KPS razen Vodiškarjeve odšli v imenovano četo, a so hkrati še naprej predstavljali okrožno partijsko vodstvo. Okrožni partijski aktivisti so začeli poleg organizacij OF ustanavljati simpatizerske oziroma kandidatske skupine in nato prve partijske celice. Jeseni je bilo v okrožju že okoli 25 članov KPS, v naslednjih mesecih pa naj bi se njihovo število še povečalo. Konec leta so ustanovili že prvi RK KPS za Žalno. Obseg grosupeljskega okrožja je bil sprva nedorečen. Njegovi aktivisti so delovali v smeri proti okolišu Velikih Lašč, ki so sodile v kočevsko okrožje ter v Suho krajino, kamor so posegali tudi aktivisti novomeškega in kočevskega okrožja. Določnejši obseg je okrožje dobilo septembra 1941, ko so iz njega izdvojili stiško območje in določili, da sodi v grosupeljsko okrožje naslednjih šest rajonov: Grosuplje, Žalna, Račna, Št. Jurij (Podtabor), Šmarje in Polica.

Stiško območje so septembra 1941 organizirali v samostojno stiško okrožje in so ga sestavljali rajoni Višnja Gora, Stična, Šentvid, Temenica, Krka ter Zagradec. Posebnost tega okrožja je bila v tem, da je imelo lastno okrožno vodstvo OF, medtem ko je bilo v partijskem pogledu še vedno vključeno v grosupeljsko okrožje. Do takšnega začasnega položaja je prišlo zaradi pomanjkanja usposobljenih domačih kadrov in šibke organizacije (prvi celici v Stični in Šentvidu so ustanovili sredi poletja 1941), kadrovske pomoči od drugje pa takrat tudi ni bilo.²⁰²

²⁰² Radko Polič, Čudežna pomlad, Ljubljana 1979, str. 18, 19, 55, 59; Jože Šeme, Opis revolucionarnih dogajanj v okrožju Stična v prvem obdobju narodnoosvobodil-

Tudi na Notranjsko je CK KPS neposredno posegel ob začetnih pripravah na organiziranje odporniškega gibanja. Tako je bila na sestanku notranjskih komunistov v drugi polovici maja 1941 ob prisotnosti Mihe Marinika sprejeta zadolžitev o hitrem ustanavljanju osnovnih partijskih organizacij in celotno Notranjsko so takrat organizirali kot notranjsko okrožje. Da bi kar najhitreje nadoknadili zaostanek, je CK KPS v začetku junija 1941 tja poslal svojega inštruktorja Ivana Novaka-Očka z nalogo, da ustanovi OK KPS za Notranjsko in tudi na ta način pripomore k pospešenemu ustanavljanju partijskih in frontnih organizacij. V juniju ustanovljenem OK KPS so bili poleg sekretarja Ivana Novaka še Janez Hribar-Tone, Lojze Ule-Špengler, Franc Popit-Jokl in krajši čas tudi Vinko Kristan.²⁰³

Po ustanovitvi okrožnega vodstva je bila v kratkem času, zlasti med avgustom in oktobrom, po terenu celotnega okrožja ustanovljena vrsta partijskih celic. Sredi jeseni je Notranjska imela že čez sto članov in okoli 25 celic. Organizacijo KPS so postavili tudi na hrvaški strani v Prezidu. Poleti so bile partijske postojanke že toliko razširjene, da so okrožje razdelili na šest rajonov in ustanovili rajonske komiteje. Nato so novembra zaradi sorazmerno velikega obsega okrožja le-tega razdelili na dve okrožji: cerkniško in vrhniško. Vodstvo cerkniškega okrožja so sestavljali sekretar Lojze Ule, Jože Pirc in mogoče še Lojze Rožej. V to okrožje so prišli rajoni Cerknica, Loška dolina in Bloke, ustanovili pa so še rajon Ravnik-Kremenca. V OK KPS vrhniškega okrožja so prišli Tone Gradišnik-Januš, Stane Kavčič-Džuro in dr. Cene Logar-Rovtar. Prvi sekretar je bil Gradišnik, decembra pa je verjetno zaradi predvidenega Gradišnikovega odhoda v partizane sekretarstvo prevzel Kavčič. Okrožje je bilo razdeljeno na rajone Borovnica, Vrhnika, Logatec ter Horjul. Horjulski rajon se je do pomladi 1942 navezoval tako na vrhniško kot na ljubljansko okrožje in ni imel rajonskega komiteja; partijsko delo v

nega gibanja. Borec 1986, št. 6-7; Vida Deželak, Organiziranost KPS na Dolenjskem in Notranjskem, str. 188, 189.

²⁰³ ARS, odd. 1, AS 1550, šk. 32: Lojze Ule, Rekonstrukcija partijskih komitejev in odborov OF na območju spodnje Notranjske; France Popit, Ivan Novak: Notranjska 1934-1941.

njem je neposredno vodil dr. Logar do svojega odhoda na Primorsko aprila 1943.²⁰⁴ Po novembrski reorganizaciji je Franc Popit še naprej delal na Notranjskem kot inštruktor CK KPS, Ivana Novaka pa so v istem svojstvu, kot je bilo že omenjeno, poslali v Belo krajino.

Vodilni partijski aktivisti na Notranjskem so v tem prvem obdobju dosegali precejšnje organizacijske rezultate v vzpostavljanju mreže partijskih organizacij, večje kakor so jih dosegli npr. v tistih predelih Dolenjske, kjer pred vojno prav tako ni bilo partijskih organizacij. Da pa so se vsaj posamezniki priključili komunistični partiji brez kakršnih izrazitejših revolucionarnih nagibov, lahko sklepamo med drugim na osnovi podatka, da so se samo s cerkniškega območja trije člani, ki so bili sprejeti v KPS leta 1941, kasneje pridružili vaškim stražam oziroma domobrancem.²⁰⁵

²⁰⁴ Vida Deželak, *Organiziranost KPS na Dolenjskem in Notranjskem*, str. 189, 190, 191.

²⁰⁵ ARS, odd. 2, AS 1872, *Spomini Lojzeta Uleta na partijsko dejavnost v cerkniški dolini pred vojno in v letih 1941–1942*.

KPS na Gorenjskem ob okupaciji ter spremembe v njej kot posledica okupacije in oborožene vstaje

Na Gorenjskem se je partija v predvojnem obdobju uveljavila predvsem v industrijskih središčih, kot so bile Jesenice, Kranj, Tržič in okolica Kamnika, kar posredno izpričuje, da je bila njena socialna baza predvsem industrijsko delavstvo. Pokrajina je bila z organizacijskega stališča KPS od konca leta 1940 dalje razdeljena na tri okrožja: jeseniško, kranjsko in kamniško. Okrožna vodstva so bila pred vojno in še v začetku okupacije neposredno vezana na CK KPS v Ljubljani, tako kot so bila okrožja v Ljubljanski pokrajini. Z vzpostavitvijo meje med nemškim in italijanskim okupacijskim območjem je postalo jasno, da bo meja oteževala zveze med gorenjskimi okrožji in osrednjim vodstvom, kar bi ogrozilo enotnost izvajanja partijskih usmeritev in delovanja, povezave vsakega okrožja posebej pa bi povečevale število zvez; to bi bilo v zaostrenih razmerah tudi v nasprotju z načeli konspiracije. Zato so za Gorenjsko ustanovili še pokrajinsko partijsko vodstvo, ki naj bi ob povezovalni vlogi učinkoviteje obvladovalo položaj in usmerjalo dejavnost partijskih organizacij in odporniškega gibanja v pokrajini.

Nemška okupacija Gorenjske je pustila tamkajšnja partijska okrožja v teritorialnem pogledu nedotaknjena. Po drugi strani je okupacijska razmejitevna črta presekala ljubljansko okrožje in odcepila njegov severni del (Črnuče, Rašica, Šmartno, Gameljne, Šentvid, Medvode) od naravnega središča, zato se je to območje začelo vezati na Gorenjsko, čeprav stiki z Ljubljano v letu 1941

zaradi še ne povsem nadzorovane meje še niso bili povsem prekinjeni.²⁰⁶

Povsem natančnega poteka oblikovanja pokrajinskega partijskega vodstva ni mogoče ugotoviti. Kadrovske pogoje za njegovo ustanovitev so bili izpolnjeni v času od konca maja 1941, ko je CK KPS poslal na Gorenjsko inštruktorja Lojzeta Kebeta in Toma Brejca, pa do sredine julija 1941, ko je prišel na Gorenjsko še član CK KPS Stane Žagar. Tam se je zadrževala še poverjenica pokrajinskega komiteja SKOJ Mira Kebe (kasneje Tomšič, Svetina). Imenovani štirje so sestavljali prvo pokrajinsko vodstvo pod Žagarjevim sekretarstvom. Do formalne ustanovitve pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko naj bi po nekaterih podatkih prišlo oktobra 1941.²⁰⁷ Že decembra 1941 je prišlo do prve spremembe. Takrat je Glavno poveljstvo Žagarju kot članu tega poveljstva naročilo organizirati množično oboroženo vstajo na Gorenjskem in mu je s tem funkcija sekretarja prenehala. Istočasno je CK KPS poslal iz Ljubljane za novega pokrajinskega sekretarja člana CK KPS Toneta Dolinška.²⁰⁸

Najmočnejša partijska organizacija je bila v jeseniškem okrožju, ki je obsegalo dolini obeh zgornjih Sav in dolino Save nekako do Kroke. V njem je ob začetku vojne delovalo 13 celic z najmanj 110 člani, bilo pa je še nekaj starih komunistov, ki organizacijsko niso bili povezani. Okrožni komite je štel 8 članov: Jože Gregorčič, Vencelj Perko (ni jasno, kdo od njiju je bil sekretar), Marija Žumer, Ivan Bertoncej, Jože Ažman, Viktor Kežjar, Alojz Justin, medtem ko za zadnjega člana tudi ni jasno, ali je bil to Marjan Kavalarič ali Edi Giorgioni. Prve spremembe so v okrožnem vodstvu nastopile že maja 1941, ko sta v skupini 34 jeseniških komunistov bila aretirana tudi Perko in Žumrova. Nadaljnje spremembe

²⁰⁶ Ivan Vidali, Vstaja na domžalskem in kamniškem območju. Zbornik občine Domžale, Domžale 1979, str. 152.

²⁰⁷ Alenka Božič, Prispevek h kadrovske sestavi pokrajinske oblasti med NOB na Gorenjskem. Borec 1980, št. 3, str. 155–157; Vida Deželak-Barič, Organizacijski razvoj Komunistične partije Slovenije na Gorenjskem od pomladi 1941 do jeseni 1943. Prispevki za novejšo zgodovino 1986, št. 1–2, str. 66, 67 (dalje Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS na Gorenjskem).

²⁰⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 94; Tone Ferenc, Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941. Borec 1971, št. 12; Iz spominov Toneta Dolinška-Metoda, TV-15, 1. 1. 1972, št. 1–2.

so bile posledica organiziranja oborožene vstaje: ker je Gregorčič prevzel vodstvo vojnega komiteja, je funkcijo okrožnega sekretarja prevzel Viktor Kejžar; Bertoncelj je postal politični komisar Cankarjevega bataljona; Ažman je kot organizator bohinjske skupine padel že 8. avgusta 1941. Po avgustovski reorganizaciji okrožnega komiteja sta od prejšnje sestave ostala le Kejžar in Kavalar, na novo pa so bili vključeni Karel Preželj, Franc Mencinger in Ignac Strelekar, katerega pa so že konec leta 1941 določili za novo dolžnost v kamniškem okrožju.²⁰⁹

Kranjsko okrožje je obsegalo širše območje Kranja, Tržiča in Škofje Loke. V njem je bilo aprila 1941 21 celic s približno 100 člani. Kranjske in tržiške celice sta še posebej povezovala mestna komiteja. Enako kot na Jesenicah je tudi v Kranju od leta 1936 neprekinjeno deloval okrožni komite. Pred vojno ga je vodil Rudi Papež, od maja 1941 pa Franc Vodopivec. Člani so bili: dr. Joža Vilfan, Ivan Tominec, Tine Teran, Stane Toplak, Anton Nartnik in Jože Janežič. Maja so aretirali Vilfana in Tominca, nato so v komite vključili Tončko Mokorel in Janeza Poljanca, v času ustanavljanja partizanskih enot pa je sledil množičen odhod članov komiteja v partizane, kjer so posamezniki prevzeli politične in vojaške dolžnosti. Janežič je postal politični komisar Tržiške čete in Storžiškega bataljona (padel 5. 8. 1941), Nartnik 1. Kranjske čete, Toplak 2. Kranjske čete, borca sta postala Teran in Mokorelova, Papeža pa so oktobra aretirali. Komite je poleti in jeseni delal v zelo okrnjeni sestavi, zato so vanj pritegnili Lucijana Seljaka in Stanislava Bečana, nekako januarja 1942 pa še Ivana Urbanca in Borisa Ručigaja.²¹⁰

Krajšo tradicijo je imelo kamniško okrožje, ki so ga dokončno oblikovali šele konec leta 1940, ko so ustanovili okrožni komite. Obsegalo je širše območje Kamnika in Domžal. V začetku leta 1941 je imelo 8 celic z okoli 50 člani in 15 kandidati. Okrožni sekretar je bil Anton Šturm, člani komiteja pa Alojz Bergant, Mirko Černe, Stane Grilanc, Franc Poznik, Roman Potočnik, Janez Pregelj in Stane Žerovnik. Ker so na sestanku vojnega

²⁰⁹ Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS na Gorenjskem, str. 67, 68.

²¹⁰ Isto, str. 69–71.

komiteja 25. julija določili, da postane Šturm politični komisar Kamniškega bataljona, je mesto sekretarja prevzel Potočnik, ob presnovanju bataljona 17. avgusta pa ponovno Šturm. Komite je še isti mesec prenehal z delom, ker so se njegovi člani, kakor tudi večina članov KPS, vključili v partizanske enote.²¹¹

Zbirni podatki torej kažejo, da je na Gorenjskem ob začetku vojne delovalo približno 42 celic ter okoli 260 članov KPS. Toda okupacija oziroma vzpostavitev strogega okupacijskega sistema na eni strani, na drugi strani pa prehod v oborožen upor, sta že v kratkem času povzročili precejšnje spremembe v obstoječi partijski strukturi. Z aretacijami komunistov, čeprav še ne z načrtnimi, je okupator pričel kmalu po okupaciji in ob tem zajel tudi nekaj vidnejših partijskih delavcev, ki na tovrstne okupatorjeve ukrepe očitno niso računali, zato se niso odločili za ilegalno in so večinoma ostali celo na delovnih mestih. Zarezo je predstavljal napad Nemčije na Sovjetsko zvezo in večini, ki so bili širše znani kot komunisti, je uspelo umakniti se v polilegalo ali ilegalno, od koder so nadaljevali s političnim delom na terenu ali se vključili v partizanske enote, nekateri pa so se umaknili v Ljubljansko pokrajino. Tudi nadaljnje aretacije komunistov do konca leta 1941 niso odločilno posegle v partijske organizacije. V kolikor je do njih prihajalo, pa je bilo za partijsko organizacijo pomembno, da niso bile v medsebojni zvezi, da torej niso bile posledica priznanj že aretiranih komunistov. Tako so največjo zarezo za gorenjske partijske organizacije v letu 1941 predstavljali odhodi v partizanske enote, saj se je vanje v tem letu vključilo 176 članov KPS, 19 kandidatov ter 64 članov SKOJ od skupno 1100 prvoborcev.²¹²

Vzporedno so potekali sprejemi novih članov, s katerimi so izpopolnjevali obstoječe celice ali ustanavljali

²¹¹ Miroslav Stiplovšek, Razmah delavskega gibanja na domžalskem območju v drugi polovici tridesetih let in krepitev vloge partije v njem. Zbornik občine Domžale, str. 139, 140, 144, 146; Miroslav Stiplovšek, Delavsko gibanje na domžalskem in kamniškem območju v letih 1934–1941. Mengeški zbornik II, I. snopič, Mengeš 1970, str. 51; Miroslav Stiplovšek, Pregled razvoja NOB v Mengšu in okolici. Mengeški zbornik II, I. snopič, str. 77, 83, 87.

²¹² Ivan Križnar, Socialna in politična pripadnost partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, št. 1–2, str. 319–326.

nove, v smislu sklepov junijske partijske konference v Ljubljani. Najmnožičnejši so bili sprejemi v kranjskem okrožju, kjer so na novo ustanovili najmanj 9 celic ter rajonski komite KPS Škofja Loka, v jeseniškem izgleda, da so novosprejete člane vključevali v obstoječe celice, v kamniškem pa partijske organizacije niso obnovili, čeprav se je tam precej časa zadrževal Tomo Brejc.²¹³ Po vseh teh spremembah je bilo na Gorenjskem konec leta 1941 na terenu 127 članov partije, v vojski pa 31.²¹⁴

²¹³ Tomo Brejc, Začetek. Borec 1960, št. 7–8, str. 197–301; Vida Deželak, Organiza-
cijski razvoj KPS na Gorenjskem, str. 70, 71.

²¹⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 103.

Partijska organizacija na Štajerskem in v Prekmurju ob okupaciji in njeno razbitje v letu 1941

V severovzhodni Sloveniji je KPS v obdobju pred pričetkom vojne razvila sorazmerno močno organizacijo in dejavnost. V pogledu absolutnega števila članstva KPS je bila tamkajšnja organizacija v primerjavi z ostalimi pokrajinami najmočnejša, vendar je bila njena razširjenost precej neenakomerna. Omejevala se je predvsem na industrijska središča v jugozahodnem delu Štajerske (Zasavski revirji, Celje, Spodnja Savinjska dolina, Maribor), medtem ko je bilo v izrazitih agrarnih območjih na vzhodu (Kozjansko, Slovenske gorice, Prlekija, Prekmurje) zelo malo članov KPS, na posameznih območjih sploh nobenih.

Organizacije KPS v tem delu Slovenije je že pred vojno povezoval ter njihovo delovanje usmerjal pokrajinski komite. Pod njegovo pristojnost so sodile organizacije na Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju. Koroško in Prekmurje so organizirali v samostojni okrožji, Štajersko pa razdelili na mariborsko, ptujsko, celjsko, brežiško in trboveljsko okrožje. V središčih, kjer je bila organizacija najštevilnejša, so poleg okrožnih postavili še mestne ali rajonske komiteje.

Nemška okupacija Štajerske, Koroške in dela Dolenjske ter madžarska okupacija Prekmurja organizacij KPS prve tri mesece nista posebno prizadeli. Nekaj članov je sicer ob kapitulaciji jugoslovanske vojske padlo v vojno ujetništvo in nekateri so bili aretirani v valu množičnih aretacij, s katerimi je nemški okupator pričel že aprila 1941, vendar so bile te aretacije prven-

stveno usmerjene proti Slovincem, ki so se v preteklosti vidneje izpostavljali v narodnostnem delovanju, in ne izrecno proti komunistom. Zaradi takšnega odnosa okupacijskih oblasti so se redki komunisti odločali za ilegalo, temveč so ostajali na svojih domovih in delovnih mestih.

Odločilno zarezo v položaj partijske organizacije je pomenil napad Nemčije na Sovjetsko zvezo, ko so odpadli oziri in zadržki z obeh strani – z okupatorjeve glede uničenja komunistične organizacije, s partijske glede začetka odkritega odpora. Po tem datumu so okupacijske oblasti začele z načrtnim razbijanjem partijskih organizacij ter preprečevanjem nasploh vsakršne uporniške dejavnosti, kar je Štajerski gospodar jasno napovedal s člankom “Boj rdeči kugi”, objavljenem 25. junija 1941. Istočasno se je del partijskega članstva po partijskih navodilih ali samoiniciativno iz samozaščitnih razlogov umaknil v ilegalo oziroma odšel v snujoče se partizanske enote. Poleg tega je del članov zaradi stopnjevanja pritiska odšel v Ljubljansko pokrajino, na Hrvaško ali se zaposlil v avstrijskem delu rajha. Preostali člani, ki so vztrajali na terenu bodisi v legali bodisi v ilegali, so bili izpostavljeni vsesplošnemu nadzoru policije ter njenih zaupnikov in so jih slej ko prej zajele aretacije. Oborožen upor je zlasti na Štajerskem sprožil silovito reakcijo do potankosti zgrajenega okupacijskega aparata, odločenega dosledno in čimprej uresničiti cilje okupacijske politike, predvsem aneksionizem in ponemčenje.²¹⁵

V nekaj mesecih je policiji uspelo razbiti velik del partijskih organizacij, od forumov do osnovnih organizacij. Učinkovitost protikomunistične akcije je policiji, poleg znane temeljitosti, s katero je ob podpori dela domačega prebivalstva razkrivala vsakršno uporniško dejavnost, omogočila tudi ravnanje same partijske organizacije, ki se ob nenadno zaostrenem zasuku ni takoj znašla in prilagodila delovanja novonastalim razmeram. Delo organizacij, vključno s PK KPS, je bilo npr. v pogledu konspiracije večkrat pomanjkljivo, kar je povzročalo

²¹⁵ Tone Ferenc, Milan Ževart: Nekateri značilnosti in posebnosti fašistične okupacije ter narodnoosvobodilnega boja in revolucije na slovenskem Štajerskem. Časopis za zgodovino in narodopisje 1979, št. 1–2, str. 451.

nove aretacije. Ob aretacijah se posamezniki, ki so bili z aretiranimi v povezavi, niso pravočasno odločali za ilegalno, čeprav je praksa mnogokrat potrjevala, da so enim aretacijam na osnovi priznanj aretiranih običajno hitro sledile nove aretacije.

Pokrajinsko vodstvo – do začetka leta 1944 so ga praviloma imenovali pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo, potem pa PK KPS (oziroma oblastni komite KPS) za Štajersko – je neposredno po okupaciji za Milošem Zidanškom prevzel Slavko Šlander-Aleš kot sekretar. Člana sta bila Miloš Zidanšek-Vencelj in Leon Novak-Feliks, od junija še Blaž Röck-Biba in kasneje so gotovo vključili še španskega borca Toneta Žnidariča-Martina. Članstvo ostalih ni povsem zanesljivo oziroma ni jasno, kdaj so bili vključeni. Kot člana navajajo še inž. Rada Iršiča in inž. Jožeta Hermanka, redkeje in z manjšo verjetnostjo, da sta to v resnici bila, pa tudi Slavo Klavoro in Bojana Iliča. Sedež PK KPS je bil nekaj časa na celjskem in nekaj časa na mariborskem območju.

V kako težavnih razmerah se je partijska organizacija znašla v drugi polovici leta 1941, nazorno kaže dogajanje v samem pokrajinskem vodstvu. Že 7. avgusta sta bila aretirana Šlander in Klavora. Položaj sekretarja je prevzel Novak. Ko je bil 19. septembra aretiran tudi Novak, je to mesto prevzel Röck. Po Röckovi aretaciji 30. oktobra je sekretarstvo pripadlo Zidanšku, ki pa ga je centralni komite že decembra iz varnostnih razlogov odstavil in je bil začasno izoliran. Žnidarič je že pred tem odšel v Ljubljano, Hermanka so 30. oktobra aretirali in ga potem, kakor vse ostale aretirane člane PK KPS, ustrelili. Kot zadnji je v spopadu 12. decembra padel Iršič – ustrelil ga je sam nekdanji mariborski partijski sekretar Alojz Zorko.²¹⁶

V predvojnem obdobju se je partijska organizacija razširila zlasti v mariborskem in trboveljskem oziroma revirskem okrožju. V revirskem okrožju, pomembnem delavskem središču z znano revolucionarno tradicijo, je v začetku leta 1941 štela okoli 160 članov, od katerih jih je polovica bila v Trbovljah. Celic je bilo 20, med nji-

²¹⁶ France Filipič, Pohorski bataljon, Ljubljana 1979, str. 50–52, 59–63; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 48, 77, 103.

mi 8 v rudniških obratih in le 4 t. i. terenske. Člani so prihajali skoraj izključno iz vrst delavcev in delno tudi iz vrst njihovih žena. V vseh treh središčih, na katere so bile omejene organizacije (Trbovlje, Zagorje, Hrastnik), so celice povezovali mestni komiteji.²¹⁷

Delo partijske organizacije je usmerjalo kar številčno okrožno vodstvo, vendar ni jasne razmejitve med okrožnim komitejem in širšim okrožnim partijskim aktivom. Okrožni sekretar je bil ob okupaciji France Kralj. Maja je to funkcijo prevzel dotedanji inštruktor CK KPS Sergej Kraigher in jo opravljal do decembra 1941. Kot člani okrožnega vodstva se navajajo Lojze Hohkraut, Franc Salamon, Polde Knez, Fric Keršič, Janez Pečnik, Franc Farčnik, Jože Marn, Ciril Groznik, Feliks Pečar, Helena Borovšak, Ivan Ranziger, Franc Mlakar, Vili Vresk, Pavel Baloh in neformalno Lidija Šentjunc.²¹⁸

Organizacijo so delno prizadele že aprilske in majske aretacije (med ostalimi so bili aretirani Salamon, Ranziger, Šentjunc), toda v osnovi je ostala nedotaknjena. S širšimi aretacijami komunistov je okupator pričel sredi julija. Že pred tem, tj. po 22. juniju, pa so začeli komunisti tudi množično odhajati v ilegalo. Ti so potem predstavljali jedro trboveljske in zagorske partizanske skupine. Samo iz Trbovelj je do konca junija odšlo okoli 20 komunistov. Hrastniški komunisti, ki so odlašali z odhodom v partizane, so bili julija in avgusta v glavnem aretirani, med njimi Mlakar in Borovšakova. Tudi člani okrožnega vodstva so v glavnem odšli v partizansko enoto (Hohkraut, Groznik, Kralj, Keršič, Baloh, Vresk, Knez). Nekateri so bili takrat ali pozneje poslani na politično delo v druga okrožja (Farčnik, Marn, Pečnik). Za revirsko organizacijo je nasploh značilno, da je iz njenih vrst izšlo precej aktivistov, ki so v letu 1941 in kasneje opravljali vidnejše naloge na drugih območjih Štajerske in še širše.²¹⁹

²¹⁷ Vida Deželak-Barič, *Razvoj Komunistične partije Slovenije na Štajerskem v letih 1941–1943 s stališča njene organiziranosti*. Prispevki za novejšo zgodovino, 1987, št. 1–2, str. 107 (dalje Vida Deželak, *Razvoj KPS na Štajerskem*).

²¹⁸ Lojze Požun, *Trbovlje v NOB 1941–1942*, Trbovlje 1986, str. 111, 112; Pavel Paloh, *Po poteh revolucije*, Ljubljana 1966, str. 41.

²¹⁹ Lojze Požun, *Trbovlje v NOB 1941–1942*, str. 38, 41–44, 142, 143; Stanko Brečko, *Hrastnik skozi desetletja*, Hrastnik 1978, str. 193, 194; *Revirji v boju za socializem*, Ljubljana 1979, str. 120, 121.

Poleti 1941 se je podoba organizacije na terenu že močno spremenila. Okoli 1. avgusta 1941 je npr. partijsko članarino plačalo le še okoli 60 članov, kar pomeni, da je približno toliko članov še ostalo na terenu oziroma so bili povezani.²²⁰

Zmanjševanje članstva na terenu je posledično povzročalo kadrovske spremembe v partijskih vodstvih. OK KPS zaradi odhodov njegovih članov v partizane ali iz drugih vzrokov v dobršni meri ni mogel več voditi političnega dela v delavskih centrih. Sredi leta 1941 je sekretarstvo trboveljskega mestnega komiteja prevzel Ivan Brglez, hrastniškega pa Gvido Pavlič. S tem sta postala člana okrožnega vodstva, v katerega so pritegnili še Tončko Čeč – članico komunistične stranke od njene ustanovitve leta 1920, ki je nato celo desetletje preživela v Sovjetski zvezi, po vrnitvi leta 1937 pa bila zaradi notranjih partijskih sporov odrinjena od političnega dela, sedaj pa so jo ponovno aktivirali. Pavlič je politično delo od Hrastnika razširil na območje Laškega in Rečice, ki je do tedaj spadalo v celjsko okrožje. Tako je revirsko okrožje od druge polovice leta 1941 dalje obsegalo območje od Rečice preko Radeč in v smeri proti Litiji, Trojanam, Čemšeniške planine in Mrzlice.²²¹

Razbitje Revirske čete avgusta 1941 je seveda že samo po sebi imelo negativne posledice za politično razpoloženje in možnosti političnega delovanja v okrožju, ki je slonelo tudi na četi. Ta dogodek pa je pomemben še z drugega vidika, z vidika uveljavljanja partijske discipline. Del borcev je po razbitju namreč odšel v Ljubljansko pokrajino in tam ostal nekaj mesecev. Zaradi dolgotrajnejšega zadržanja v Ljubljanski pokrajini (nekateri so se celo zaposlili) in ker se tam niso partijsko povezali, so bili kasneje kaznovani z izključitvijo iz partije. Med izključenimi sta bila npr. France Kralj in Pavel Baloh. Ciril Groznik je bil zaradi organiziranja samovoljnega odhoda borcev celo usmrčen.²²²

²²⁰ ARS, odd. 1, AS 1492 Oblastni komite KPS za Štajersko, Blagajniški dnevnik PK KPS za severno Slovenijo, a. št. 11819.

²²¹ Revirji v boju za socializem, str. 116, 119; Lojze Požun, Trbovlje v NOB 1941–1942, str. 250.

²²² ARS, odd. 1, AS 1589, članski dokumenti Franceta Kralja in Pavla Baloha ter izjava Lojzeta Ribiča v mapi partijskih dokumentov Franceta Kralja.

Partijsko organizacijo in nasploh odporniško gibanje z že vzpostavljeno mrežo odborov OF je močno prizadela aretacija trboveljskega sekretarja Brgleza novembra 1941. Brglez je bil aretiran kot žrtev širših izdajstev, ki so takrat zajela Štajersko. Njegovim priznanjem so sledile obširne aretacije, v katerih je bil aretiran tudi celoten trboveljski mestni komite KPS.²²³

Partijska organizacija v mariborskem okrožju, katere delo je zadnje obdobje pred vojno usmerjal Miloš Zidanšek, je ob okupaciji štela okoli 140 članov. Večina njih je bila povezana v Mariboru, kjer sta delovala tudi dva rajonska komiteja. Najmočnejša organizacija je obstajala v železniških delavnicah. Za mariborsko organizacijo je značilno, da je vključevala precej članov, ki so bili zaposleni v raznih uslužnostnih oziroma obrtnih dejavnostih. Zunaj Maribora je obstajala močna organizacija v Rušah, sicer pa je okrožno vodstvo povezovalo člane in organizacije tja do Ribnice na Pohorju in Slovenske Bistrice.²²⁴

Okrožni sekretar je bil do julija Verner Breznik, ko je odšel med pohorske partizane. Do aretacije 27. septembra ga je nasledil Alojz Zorko, njega pa Rado Iršič. Člani OK KPS so bili še Martin Greif, Jože Hermanko, Alojz Rozman in Vili Šlander. Do konca leta 1941 so vsi imenovani odšli v partizane ali padli v roke gestapa in okrožje je začasno ostalo brez okrožnega vodstva.²²⁵

Komunisti v Mariboru so delovali v še posebej neugodnih razmerah. Množična prisotnost prebivalstva nemške narodnosti, pojav nemčurstva in dejstvo, da je Maribor postal sedež uprave za okupacijsko območje Spodnje Štajerske, so delo dodatno oteževali. Poleti, tj. v času, ko so posamezni komunisti že odšli v pohorsko partizansko enoto, je v okrožju delovalo 18 celic s 70 člani. Potem je konec septembra prišlo do usodne are-

²²³ Lojze Požun, Trbovlje v NOB 1941–1942, str. 331–341; Spomini revirskih sekretarjev, Trbovlje 1987, str. 43.

²²⁴ Številni podatki o članih KPS in njihovi organiziranosti so zbrani v knjigah Milice Ostrovske, Kljub vsemu odpor (knjiga 1, Maribor 1981) ter Franceta Filipiča, Prvi pohorski partizani (Maribor 1965). Glej še Vida Deželak, Razvoj KPS na Štajerskem, str. 108–110.

²²⁵ Marjan Žnidarič, Maribor med okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem. Maribor skozi stoletja, Maribor 1991, str. 425–429.

tacije okrožnega sekretarja Alojza Zorka, ki je pristal na sodelovanje z gestapom in povzročil razbitje celotne KPS in OF organizacije v okrožju. Večino komunistov so v jesenskih mesecih aretirali in zatem postrelili ali poslali v koncentracijska taborišča.²²⁶

Vodstvo celjskega okrožja je pred vojno povezovalo partijske organizacije od Šaleške doline, Spodnje Savinjske doline, prek Celja in vse do Rogaške Slatine ter Kozjega. V Celju, Zabukovici, Preboldu in Šoštanjju so obstajali mestni komiteji, ki so prenehali z delom najkasneje v času priprav na oboroženo vstajo. Njihovi predstavniki so sestavljali OK KPS Celje. Le-tega je vodil Franjo Vrunč, člani so bili Franc Lapajne, Jože Letonja, Julijana Cilenšek, Rudi Koren in Olga Vrabič.

Zaradi obsežnega teritorija so okrožje neposredno po aretaciji razdelili na celjsko okrožje in okrožje Savinjska dolina. Sekretar zmanjšanega celjskega okrožja je bil še naprej Vrunč, člani komiteja pa so postali Tone Grčar, Peter Stante, Milan Boršič, Jože Božič-Pino in verjetno sekretar OK SKOJ Dušan Finžgar, ki pa so ga že maja poslali v ptujsko okrožje. V okrožju je delovalo 7 celic (od tega 3 v Celju) z okoli 45 člani. V prvih petih mesecih okupacije so nato sprejeli še okoli 20 članov, kar je za štajerska okrožja edini kolikor toliko celovit podatek o novih sprejemih v tem obdobju. Julija je partijsko članarino plačalo 26 članov.²²⁷

V času priprav na ustanovitev Celjske čete je okrožni sekretar postal Tone Grčar-Johan. Ker so trije člani komiteja odšli v četo, Božiča pa so aretirali, so v komite vključili nove člane: Franca Sorčana, Svetozarja Čopordo, Mirka Gorenjaka in po ne povsem zanesljivih podatkih še Toneta Šmerca in Mira Širco kot predstavnika SKOJ. Razmere v okrožju so se z razbitjem Celjske čete konec avgusta ter z vdori gestapa v odporniško organizacijo jeseni 1941, ki so povzročili številne aretacije, precej poslabšale. Aretirani so bili tudi nekateri komunisti (med njimi npr. Šmerc), vendar partijska organi-

²²⁶ ARS, odd. 1, AS 1931 Gestapo Maribor, 104–12, Zapisnik zaslišanja Alojza Zorka z dne 6. 1. 1942.

²²⁷ Franjo Fijavž, Delo KP in OF; Lojze Požun, Celjska partizanska četa in njeno obdobje, Celje 1976, str. 33–38, 82; ARS, odd. 1, AS 1492, Blagajniški dnevnik PK KPS za severno Slovenijo, a. št. 11819.

zacija ni doživela tolikšnih izgub kot v nekaterih drugih okrožjih in se je v osnovi vendarle uspela obdržati.²²⁸

Na območju novoustanovljenega savinjskega okrožja, ki je zajemalo Spodnjo in Gornjo Savinjsko dolino, je pred vojno v 13 celicah delovalo kakih 60 komunistov. Izhajali so predvsem iz vrst delavstva iz Zabukovice, Prebolda in Liboj. V okrožnem vodstvu so bili Anton Pečnik kot sekretar, Franc Lapajne, Ivan Plaskan, Albin Vipotnik, Jože Letonja in Julijana Cilenšek. Julija 1941 je partijsko članarino plačalo razmeroma precejšnje število članov, in sicer 48.²²⁹

Savinjski komunisti so po obsežni napisni akciji, ki so jo izvedli v noči na 7. julij, množično odšli v ilegalo in pričeli s snovanjem odborov OF in Savinjske čete. V četo so se vključevali tudi vodilni komunisti, ki so še naprej istočasno predstavljali okrožno vodstvo. Aretacije od julija dalje so zajele tudi nekaj komunistov. Med ostalimi je bil avgusta aretiran in ustreljen Ivan Plaskan. Razmere v okrožju so se zelo poslabšale novembra meseca. Dne 14. novembra sta zaradi izdaje padla Anton Pečnik in Franc Lapajne. Sekretarske dolžnosti je poslej opravljal Albin Vipotnik-Strgar. Konec meseca je partizanski dezertar Ernest Divjak sprožil val aretacij, ki so zajele na desetine sodelavcev odpora.²³⁰

Z reorganizacijo velikega celjskega okrožja je bila iz tega okrožja izločena tudi Šaleška dolina, vendar njen položaj v organizacijskem pogledu ni jasen. Tam je delovalo 5 celic z okoli 35 člani. Toda že aprila 1941 je bil mestni komite zaradi aretacij in odhodov v Ljubljansko pokrajino razbit. Naslednje mesece so sicer izpričane povezave tamkajšnjih komunistov s savinjskim okrožjem, vendar nekatera dejstva, med drugim prihod člana CK KPS Franca Farčnika-Kristuša na šaleško-mislinjsko območje avgusta 1941, navajajo k sklepu, da je to

²²⁸ Franjo Fijavž, *Delo KP in OF; Lojze Požun, Celjska partizanska četa in njeno obdobje*, str. 36, 123–131.

²²⁹ Anton Kotnik, *Komunistična partija v revolucionarnem delavskem gibanju Savinjske doline (1920–1941)*, Celje 1975; *Med Mrzlico in Dobrovljami*, Celje 1955 (v tem zborniku spominov glej predvsem prispevke: Albin Vipotnik-Strgar, *Iz zgodovine KP v Zabukovici*; Franc Hribar-Savinjšek, *Spomini*; Franc Hribar-Savinjšek: *Tovarna Prebold in njeno delavstvo*); Rado Zakonjšek, *Velika preizkušnja, Ljubljana 1977*, str. 27, 28, 41, 43–46; Vida Deželak, *Razvoj KPS na Štajerskem*, str. 112.

²³⁰ Rado Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 51, 149, 151–158.

območje bilo zamišljeno kot samostojno okrožje. Odhodi komunistov v ilegalo, posamične njihove aretacije, zlasti še aretacija Farčnika konec novembra 1941 ter vdor gestapa v uporniško organizacijo jeseni in pozimi, pa so preprečili oblikovanje kake trdnejše organizacijske enote.²³¹

V ptujskem okrožju so bile partijske organizacije omejene predvsem na Ptuj in njegovo bližnjo okolico, od koder so komunisti širili politično delovanje tudi v Slovenske gorice in Haloze. Okrožno vodstvo so pred okupacijo predstavljali dr. Jože Potrč kot sekretar, Zvonko Sagadin kot odgovoren za SKOJ, Jože Lacko, Olga Meglič, Rudi Ilec, Rudi Žnidarič, Mirko Centrih, Mirko Koželj in Franc Peršon. Vsaj od aprila 1941, ko je Potrč padel v vojno ujetništvo, je naloge sekretarja opravljal Sagadin.²³² Pred vojno je bilo v okrožju okoli 50 članov KPS in 7 celic. Najmočnejša organizacija je obstajala v ptujskih železniških delavnicah, obstajala pa je npr. tudi posebna kmečka celica v Halozah.²³³

Tudi v tem okrožju se je število članov v drugi polovici leta zmanjševalo predvsem zaradi aretacij (med ostalimi so bili aretirani Koželj, Centrih, Ilec) ter odhodov v partizane na Pohorje (npr. Sagadin, Žnidarič, Peršon) in iz okrožja je bila tako odtegnjena večina vidnejših partijskih delavcev. Avgusta je PK KPS poslal v ptujsko okrožje Jožeta Marna, ki je verjetno postal okrožni sekretar, a je decembra že bil aretiran in zatem ustreljen. Od vidnejših komunistov sta poslej v okrožju ostala le še Lacko in Megličeva in ostalo je še nekaj drugih članov (obdržala se je npr. organizacija v železniških delavnicah), vendar kakšne opaznejše dejavnosti zaradi okupatorjevega nasilja ni bilo več čutiti.²³⁴

Širše ljutomersko-radgonsko območje kot izrazito agrarno območje na začetku vojne ni imelo nobenih par-

²³¹ Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, Ljubljana 1977, str. 45, 101, 170–172, 180, 186–187, 221–232.

²³² Skozi viharje v lepšo prihodnost, Ptuj 1981, str. 118, 222; ARS, odd. 1, AS 1550, šk. 38, Zvonko Sagadin: *Življenjepis*.

²³³ Vida Rojic, *Ptuj v boju za lepše dni*, Maribor 1960, str. 11–22, 28, 29; Ljubica Šuligoj, *Revolucionarno gibanje v ptujskem okraju med vojnama*. Skozi viharje v lepšo prihodnost.

²³⁴ Vida Rojic, *Spomini na osvobodilni boj*. Skozi viharje v lepšo prihodnost, str. 221–241.

tijskih organizacij. Je pa tam delovalo nekaj komunistov in bivših članov akademskega kluba Njiva (Jože Kerenčič, inž. Polde Berce, Milena Berce, inž. Josip Hedžet), ki so bili pred vojno izključeni iz KPS, a so leta 1941 postali pomembni organizatorji odpora.²³⁵ Ker tam ni bilo partijskih organizacij, so po navodilih pokrajinskega komiteja skušali to vrzel zapolniti ptujski in prekmurski komunisti. Rezultat teh prizadevanj je ustanovitev ljutomersko-radgonskega okrožja septembra 1941. Partijski sekretar je postal Štefan Kuhar-Bojan, ki je tja prišel iz Prekmurja, sekretar OF pa Kerenčič. Vzporedno z organiziranjem OF poleti in jeseni so tekla tudi prizadevanja za vzpostavitev partijskih organizacij. V jeseni je bilo v okrožju kakih 13 oseb, ki so bile ali člani ali kandidati oziroma so bile predvidene, da to postanejo.²³⁶

Aretacije, ki so bile množične zlasti od oktobra do decembra 1941, so zastavljeno delo in organizacije razbile ter zajele večino nosilcev upora. Zaradi izdaje v Mariboru je bil novembra aretiran in nato ustreljen tudi sekretar Štefan Kuhar. Januarja 1942 je padel še zadnji pomembnejši aktivist, tj. Vinko Megla in okrožje je prenehalo obstojati.²³⁷

Zadnje izmed okrožij, ki so na Štajerskem delovala že pred okupacijo, je bilo brežiško oziroma posavsko okrožje. Raztezalo se je od Radeč do Sotle. Tam je bilo v 9 celicah okoli 40 članov partije. V okrožnem vodstvu so bili sekretar Maks Strmecki, Stanko Holy, Franci Preskar, Jože Pungarčič, Herman Kolman in Jože Borštnar. Neposredno po okupaciji se je Strmecki umaknil v Ljubljano in sekretarstvo je prevzel Borštnar. Ko je tudi Borštnar julija odšel na Dolenjsko, je odgovoren za delo v okrožju postal član CK KPS Ignac Tratar-Nace. Zatem je CK KPS na to območje poslal dva španska borca, Rudija Janhubo in Dušana Kvedra, ki sta imela nalogo poživiti odporništvo po padcu krške partizanske skupine. Janhubo so imenovali za okrožnega sekretar-

²³⁵ Drago Novak, *Prlekija 1941–1945*, Ljubljana 1987, str. 24–27; Drago Košmrlj, *Akademski agrarni klub Njiva. Pot kmečkega ljudstva v OF*, Ljubljana 1986, str. 347–382.

²³⁶ Drago Novak, *Prlekija 1941–1945*, str. 124–140; ARS, odd. 1, AS 1492 Oblastni komite KPS za Štajersko, *Zapiski PK KPS za severno Slovenijo*, a. št. 11817.

²³⁷ Drago Novak, *Prlekija 1941–1945*, str. 141–150, 161.

ja; po ustanovitvi Brežiške čete je bil tudi politični komisar, Kveder pa komandir.²³⁸

Posavski komunisti so v letu 1941 doživeli dva težka udarca – uničenje krške skupine konec junija (med ustrljenimi je bil tudi Preskar) in uničenje Brežiške čete konec novembra 1941. V obeh enotah je bilo namreč precej komunistov. Partijska organizacija je bila s tem razbita in okrožje je prenehalo z delom, saj so zaradi težkih razmer okrožje zapustili trije vodilni delavci (Janhuba, Kveder, Tratar) in odšli v Ljubljano. Svoje je prispeval tudi izgon Slovencev z izselitvenega območja, ki je zajel tudi nekaj komunistov. Nekaj neodkritih komunistov je poslej ostalo le še na območju Brestanice.²³⁹

Prekmurje, ki je imelo od leta 1938 lastno partijsko vodstvo – najprej imenovano mestni komite KPS Murska Sobota, nato okrožni komite Prekmurje²⁴⁰ – se je v organizacijskem pogledu navezovalo na PK KPS za severno Slovenijo. Organizacijo prekmurskih komunistov je vodil Štefan Kovač-Marko. V komiteju so sprva bili Miško Kranjec, Evgen Kardoš, Štefan Kuhar-Bojan, Mirko Bagar in Anton Špolarič. Že v teku vojne so vanj vključili še Martina Žalika, Štefana Horvata-Glavačevega Štefa in Vinka Meglo.²⁴¹

Organizacija KPS je bila maloštevilna. Po enih podatkih je štela okoli 20, po drugih med 26 in 30 članov, organiziranih v 4 mestnih celicah v Murski Soboti in v 2 vaških celicah. Med njimi je bilo nekaj izobražencev in študentov, nekaj delavcev in 8 kmetov. O njej je Miško Kranjec kasneje zapisal, da je bila pred vojno “preveč navezana na ozek, tako rekoč prijateljski kroj in glede

²³⁸ Ivan Krefc, Slovenska ljudska fronta in njeni aktivisti na Dolenjskem in v Posavju po letu 1934. Krško skozi čas 1477–1977, Krško 1977, str. 366–368; Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško. Krško skozi čas 1477–1977, str. 458–460; ARS, odd. 1, AS 1589, članski dokumenti Rudija Janhube.

²³⁹ Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško, str. 462–470; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 86, 94.

²⁴⁰ Preimenovanje mestnega v okrožni komite nekateri postavljajo v leto 1939 (Alenka Nedog, Tone Tomšič, Ljubljana 1980, str. 124; Vida Rojic, Jože Lacko, Maribor 1963, str. 31), drugi v julij 1941 (Ferdo Godina, Prekmurje 1941–1945, str. 61). Iz sodbe okrožnega sodišča, ki je 29. oktobra 1941 v Murski Soboti sodilo sedmim članom odpora v Prekmurju, je razvidno, da je okrožje ustanovljeno leta 1939. Glej Tone Ferenc, Nekaj dokumentov o NOB v Prekmurju leta 1941. Borec, 1967, št. 8–9, str. 705.

²⁴¹ Ferdo Godina, Prekmurje 1941–1945, str. 61; ARS, odd. 1, AS 1550, šk. 33, Martin Žalik, Narodnoosvobodilno gibanje leta 1941 v dolinskem delu Prekmurja.

sprejemanja novih članov preveč izbirčna, čakajoč nekako, da ljudje sami od sebe dozoriijo”.²⁴²

Dejavnost prekmurskega partijskega vodstva se je v času organiziranja odpora razširila na območje Prekije, kamor je, kot je že bilo omenjeno, potem odšel Štefan Kuhar ter v Medžimurje, ki je enako kot Prekmurje pripadlo madžarskemu okupatorju. Poleti 1941 naj bi se okrožje celo preimenovalo v okrožje za Prekmurje in Medžimurje.

Prve aretacije komunistov je madžarski okupator opravil julija 1941 in so bile posledica vdora v čakovsko organizacijo. Nato mu je do oktobra uspelo razbiti celotno organizacijo, vključno z okrožnim vodstvom. Med vodilnimi komunisti so bili aretirani oziroma so padli Špolarič, Kardoš, Kovač, Bagar in Horvat. Preostali člani vodstva (Kranjec, Žalik, Megla) zaradi demoralizacije, ki je Prekmurje zajela po množičnih aretacijah sodelavcev gibanja konec septembra, po prvih žrtvah in sodnem procesu v Murski Soboti oktobra 1941, z delom niso mogli nadaljevati. Iz istih razlogov tudi v začetku novembra novoblikovani okrožni komite z Mimo Kovač kot sekretarko ter Vinkom Meglo ni mogel opravljati dela. Kovačeva se je decembra umaknila v revirsko okrožje. Megla je skušal obnoviti organizacijo prek Medžimurja in Slovenskih goric, a ko je januarja 1942 padel, je v Prekmurju do leta 1944 prenehalo vsakršno organizirano delo. Redki preostali komunisti (Kranjec, Žalik) in nasploh aktivisti so se tudi zaradi dolgotrajno prekinjenih zvez s pokrajinskim vodstvom na Štajerskem pasivizirali.²⁴³

Iz predstavljenih organizacijskih razmer je razvidno, da je v severovzhodni Sloveniji ob okupaciji v šestih okrožjih delovalo okoli 550 članov in kakih 90 celic. Njihovo delo je poleg pokrajinskega in okrožnih komitejev usmerjalo še 7 mestnih in 2 rajonska komiteja. Tekom leta 1941 sta bili ustanovljeni še dve okrožji in eno je bilo verjetno zasnovano. Toda do konca leta 1941 so štiri okrožja začasno ali za daljši čas že prenehala z delom.

²⁴² ARS, odd. 1, AS 1550, šk. 33: Zapisnik sestanka predvojnih mladinskih voditeljev v Prekmurju 10. 1. 1959; Spominski zapis Miška Kranjca. Drago Novak, Ivo Orešnik in Herman Šticl, Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju, Murska Sobota 1985, str. 288.

²⁴³ Ferdo Godina, Prekmurje 1941–1945, str. 51, 56, 60–65, 78–85, 89–93.

Tu naj omenimo, da so v poletnih mesecih ustanovili še železničarski komite²⁴⁴ kot partijski organ za organiziranje obveščevalne in sabotažne dejavnosti, vendar o njegovem delovanju ni podatkov.

Po relativno zatišnem obdobju v prvih treh mesecih okupacije je sledilo obdobje druge polovice leta 1941, v katerem je partija doživela vsesplošen preustroj, povezan s prehodom na oboroženo vstajo in silovitim pritiskom okupatorja ter bila potiskana v vedno hujšo krizo. Samo v partizanske enote se je na Štajerskem leta 1941 po partijski direktivi in iz samozaščitnih razlogov vključilo 142 članov KPS in so predstavljali skoraj polovico vseh borcev.²⁴⁵ Vendar natančnih podatkov o aretiranih članih, v spopadih padlih aktivistih ali na drug način odtegnjenih članih (predvsem umiki drugam) s terena, ni. Je pa bilo njihovo število gotovo večje od tistega, ki zadeva odhode v partizanske enote. Po podatkih iz dveh poročil centralnega komiteja KPS v prvi polovici decembra 1941 centralnemu komiteju KPJ, naj bi bilo na Štajerskem takrat dejavnih le še okoli 90 članov, in še od teh jih je bilo 30 v partizanskih enotah. Aretiranih naj bi bilo okoli 150 komunistov, od katerih jih je bilo 71 že ustreljenih. S preostalimi so bile zveze prekinjene oziroma so se "poskrili".²⁴⁶

O sprejemih novih članov v KPS po okupaciji je malo podatkov in sklepamo lahko, da je šlo bolj za posamične primere, kajti potem, ko se je organizacija začela rušiti, ni bilo za to ne časa ne možnosti in izpadlih članov ni bilo več mogoče nadomestiti z novimi.

Partijska organizacija se je ob koncu leta v primerjavi z začetnim stanjem znašla v skorajda katastrofičnem položaju. Utrpela je velik izpad članov, možnosti za pritegovanje novih članov ni bilo, na različne načine je bilo izločeno ogromno vodstvenega kadra in odporniško gibanje je na političnem ter tudi na vojaškem področju doživelo težke udarce.

²⁴⁴ Marjan Žnidarič, *Železničarji in železnice v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1990, str. 116, 117.

²⁴⁵ Ivan Križnar, *Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1962, št. 1–2, str. 330–333.

²⁴⁶ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 94, 103.

Ob vsem tem je kot mōra legel na celotno odporništvo in seveda tudi na partijo širok pojav izdajstev. Posebej usodna in mučna so bila tista, ki so prihajala iz vrst samih komunistov potem, ko so bili aretirani. Vendar je pri njih potrebno razločevati med izpovedmi oziroma priznanji, ki so jih posamezniki dali pod različnimi psihičnimi in fizičnimi pritiski v zasliševalnem postopku pred gestapom, in med tistimi aretiranci, ki so izkazali popolno pripravljenost, da aktivno sodelujejo v nadaljnjem razkrivanju partijskih organizacij in uporniške organizacije nasploh. Poudariti je treba, da v vseh teh primerih običajno ni šlo za vrinjence gestapa, temveč so nekateri postali sodelavci gestapa šele po aretaciji. To npr. velja tudi za tri kurirke PK KPS (Greta Ranzinger, Sonja Oman, Matilda Kralj) in Alojza Zorka, ki so na Štajerskem jeseni 1941 povzročili številne aretacije in žrtve.²⁴⁷ Sicer pa je prihajalo do priznanj ali izdajstev iz različnih strani in različnih vzrokov in nagibov. Vse to je hromilo odporniško dejavnost in samo partijo, ustvarjalo močan vtis o vsemogočnosti gestapa, v odporništvo pa vnašalo utemeljen in tudi neutemeljen strah ter sumničenja.

²⁴⁷ Karel Forte-Marko Selin, Nič več strogo zaupno, II, Ljubljana 1978, str. 149–170.

KPS na Koroškem leta 1941

Protinacistični odpor, z njim pa tudi delo Komunistične partije Slovenije, je med koroškimi Slovenci na obeh straneh meje potekal v okviru dvojnih, zelo različnih splošnih razmerah. Medtem ko je jugoslovanski del Koroške v letu 1941 sledil razvoju na Slovenskem in še v istem letu doživel podobno usodo kot celotna severovzhodna Slovenija, namreč skoraj popolno uničenje uporniške dejavnosti, med koroškimi Slovenci, ki so do leta 1938 živeli v okviru Avstrije, nato pa v okviru nemškega rajha, o nekem načrtnem prizadevanju za organiziranje odpora do leta 1942 ne moremo govoriti. Različne oblike in intenzivnost protinacističnega upora so delno izhajale tudi iz različnega položaja in pripravljenosti obeh partij, tj. KPS in Komunistične partije Avstrije, na odpor, kar je seveda povratno učinkovalo na moč ali nemoč in aktivnost oziroma neaktivnost komunističnih organizacij v obeh delih Koroške.

Jugoslovanski del Koroške je bil od jeseni 1940 organiziran v partijsko okrožje Mežica in je sodil v pristojnost partijskega vodstva za severovzhodno Slovenijo. Okrožje je zagotovo obsegalo Mežiško dolino, medtem ko pripadnost Mislinjske doline ni jasna, ker so imeli tamkajšnji komunisti v letu 1941 tesne stike z mari-borsko partijsko organizacijo. S prihodom inštruktorja CK KPS Franca Farčnika-Dušice avgusta 1941 se je Mislinjska dolina začela povezovati s Šaleško dolino, vendar se vprašanje njene pripadnosti dokončno razčisti

šele spomladi 1943 z ustanovitvijo šaleško-mislinjskega okrožja.²⁴⁸

Vodstvo mežiškega okrožja so od ustanovitve dalje sestavljali sekretar Ivo Levstik, Andrina Kovačič-Levstik, Franc Štern, Henrik Zagernik, Karel Doberšek in inž. Branko Diehl. Ob okupaciji je bilo v okrožju 9 partijskih celic z najmanj 50 člani, v naslednjih mesecih pa so sprejeli še nekaj novih članov.

Avgusta 1941 je okrožni komite prenehal obstajati. Ivo in Andrina Levstik sta se že kmalu po okupaciji umaknila v Ljubljano, inž. Diehla je okupator aretiriral in poslal v Dachau, Doberška pa izgnal v Srbijo. Z razkritjem prevaljske in dravograjske uporniške skupine in avgustovskimi aretacijami njunih članov je bilo aretiranih tudi nekaj komunistov, katere je okupator nato poslal v koncentracijska taborišča ali jih ustrelil. Med slednjimi je 19. avgusta 1941 ustrelil še zadnja dva člana OK KPS, Zagernika in Šterna.²⁴⁹

Jeseni 1941 je prišel v Mežiško dolino partijski inštruktor Dušan Kveder, da bi povezal preostale komuniste in obnovil kdorniško organizacijo. Z isto nalogo je CK KPS februarja 1942 tja poslal Rudija Janhubo, a prizadevanja so ostala neuspešna. Aretacije so do februarja 1942 dokončno razbile partijsko organizacijo tako v Mežiški kot Mislinjski dolini.²⁵⁰

²⁴⁸ Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, Ljubljana 1977, str. 186, 222, 365.

²⁴⁹ Bogdan Žolnir, *Naši aktivisti OF*. Koroški fužinar 1977, št. 4; Koroški pokrajinski muzej Slovenj Gradec, *Kronike narodnosvobodilnega boja občin Crna na Koroškem, Mežica, Prevalje in Ravne na Koroškem*; Marko Prosen, *V začetku leta 1939 smo že imeli svoje partijske celice*. Koroški fužinar 1978, št. 2; Beno Kotnik, *Težki pa veliki časi pod Uršljo goro*. Koroški fužinar 1953, št. 4; Beno Kotnik-Hostnik, *Spomini*. Koroški fužinar 1953, št. 4; Bogdan Žolnir, *O razvoju Partije in SKOJ-a v Slovenj Gradcu*. *Odsevanja* 1980, št. 5–6; Bogdan Žolnir, *Mile Pavlin: Protifašistični odpor: Koroška od začetka vstaje do konca leta 1943*. Celovec-Ljubljana, 1994, str. 35–39, 42–45.

²⁵⁰ Milan Ževart, Bogdan Žolnir: *Aktivisti OF dravograjskega okrožja*. *Domicili v slovenskih občinah*, str. 596–598; Bogdan Žolnir, *O razvoju Partije in SKOJ-a v Slovenj Gradcu*.

Prodor KPS na Primorsko leta 1941

Organizacije komunistične partije v Slovenskem primorju, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Italiji, so spadale ne glede na nacionalno pripadnost njenih članov pod politično, organizacijsko in akcijsko vodstvo Komunistične partije Italije, kar pa ni izključevalo povezovanja slovenskih članov KPI z jugoslovanskimi komunisti. To velja tudi za Pinka Tomažiča, ko se je leta 1937 vrnil iz Jugoslavije v Trst ter zatem skupaj z Alojzom Budinom in še nekaterimi komunisti začel utrjevati partijsko organizacijo, ki so jo pred tem razbijale nenehne aretacije in emigracije kompromitiranih komunistov. Do leta 1940 je novo pokrajinsko vodstvo uspelo obnoviti nekatere partijske organizacije predvsem v okolici Trsta, Gorice, na Krasu in v Vipavski dolini. Toda aretacije v letu 1940, ki so zajele okoli 300 slovenskih protifašistov, od mladincev, izobražencev, tigrincev do komunistov, so komunistično partijo ponovno močno prizadele. Med aretiranimi sta bila tudi oba vodilna slovenska komunisti, Tomažič in Budin. Po teh aretacijah je bila partijska organizacija ponovno močno prizadeta, kar je v nadaljnjem razvoju tudi vplivalo na počasnejši avtonomni protifašistični odpor in odpor, ki ga je po okupaciji Jugoslavije na Primorskem skušala vzpodbuditi Komunistična partija Slovenije iz osrednje Slovenije.²⁵¹

²⁵¹ Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, Ljubljana 2000, str. 83, 85; Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn: *Slovinci*

Po napadu Italije na Jugoslavijo je CK KPS sklenil organizirati in voditi protifašistični odpor tudi na Primorskem, kar je samodejno, ne pa povsem samoumevno, pomenilo tudi ustanavljanje organizacij KPS. To je storil v skladu z izjavo komunističnih partij Jugoslavije, Italije in Avstrije iz začetka leta 1934, ki je slovenskemu narodu priznavala pravico do samoodločbe.²⁵² Zavezoval pa ga je tudi sklep s posvetovanja KPJ iz maja 1941 v Zagrebu, ki je naročal, da mora KPS v boju proti okupatorju "združiti ves slovenski narod v vseh okupiranih območjih, tudi v tistih, ki so bila v pretekli imperialistični vojni vzeta Sloveniji".²⁵³ Zato so pri CK KPS ustanovili posebno t. i. primorsko komisijo pod vodstvom Toneta Tomšiča, ki je imela nalogo pridobivati v Ljubljani živeče Primorce in zbirati aktiviste, ki bi odšli na Primorsko.²⁵⁴

Od junija 1941 dalje je CK KPS začel pošiljati na Primorsko aktiviste, predvsem primorske Slovence, ki so v preteklosti emigrirali pred fašističnim nasiljem v Slovenijo in se tu vključili v revolucionarno gibanje. Pobudo za organiziranje odpora je CK KPS sprejel z vednostjo predstavnika KPI Umberta Massola-Quinta, ki se je tedaj nahajal v Ljubljani. Med prvimi je tja poslal člana CK KPS Oskarja Kovačiča-Muho, ki je imel nalogo vzpostaviti začasno pokrajinsko partijsko vodstvo.²⁵⁵

Nato so bili sredi leta in v poletju 1941 poslani še naslednji aktivisti: član PK SKOJ za Slovenijo Ervin Dolgan na ilirskobistriško in goriško območje, Anton Velušček-Matevž v okolico Gorice, Jože Lemut-Saša v Vipavsko dolino in Hilarij Kariž na Kras. V Vipavsko dolino se je iz Ljubljane zaradi nevarnosti aretacije umaknil Andrej Kumar, v Kanal pa se je z Gorenjske vrnil Franc Jakopič-Muštar; oba sta bila člana KPS. Oktobra je CK KPS poslal v Trst še Leona Kovačiča in Franca Hvaliča. Takrat so ustanovili tričlanski PK KPS za Primorsko pod vodstvom Oskarja Kovačiča, člana pa sta postala

v zamejstvu, Ljubljana 1974, str. 107–118; Vid Vremec, Pinko Tomažič in drugi tržaški proces 1941, Koper 1989, str. 157–185, 197–259.

²⁵² Alenka Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, št. 1–2.

²⁵³ Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 7, str. 31.

²⁵⁴ Alenka Nedog, Tone Tomšič, str. 274, 275.

²⁵⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 17.

Leon Kovačič in tržaška aktivistka Zora Perello. Na tem območju, kjer je delovalo kar nekaj članov Komunistične partije Italije, izmed katerih so bili nekateri kmalu vključeni v KPS, je KPS najprej vzpostavila lastna organizacijska jedra. Po partijski konferenci za Goriško, verjetno septembra 1941 na Kremancah, so že ustanovili OK KPS za Goriško; njegov sekretar je bil Avgust Špacapan, člana pa Avgust Dugulin-Maks in Jože Volk. Okrožje je zajemalo Goriška brda, Vipavsko dolino in Kras do Tržiča. Posebej za Kras, kjer so obstajale že tri celice, so ustanovili še rajonski komite KPS. Ustanovili so tudi celico v tržiški ladjedelnici in se povezali s tamkajšnjimi člani KPI, ki pa niso pokazali večje aktivnosti, ker so čakali na navodila vodstva KPI.²⁵⁶

Na gornjem Vipavskem je odporniško gibanje širil Lemut, ki naj bi po nekaterih podatkih decembra 1941 ustanovil tudi OK KPS, v katerem so bili poleg Lemuta še Vojan Rehar, Jožica Židanik in Avgust Perhavec, vendar so bili zadnji trije že v začetku leta 1942 aretirani.²⁵⁷

Na Cerkljansko in Baško so se leta 1941 vrnili trije primorski emigranti z Gorenjske (Andrej Brovč, Jakob Štucin, Ivan Tominec), a še niso imeli nobenih zvez niti s PK KPS za Primorsko niti z Veluščkom na Goriškem.²⁵⁸

Na Tolminskem je delovala skupina komunistov s Francem Šavlijem na čelu, ki je samoiniciativno vzpostavila zveze z Jesenicami, jeseni 1941 pa tudi z Veluščkom. Takrat so ustanovili okrožno vodstvo KPS, ki so ga sestavljali člani celice v Zatolminu kot edine takrat delujoče celice na Tolminskem; sekretar je bil Franc Šavli, člani pa Andrej Kavčič, Anton Perdih in Franc Gerbec.²⁵⁹

²⁵⁶ Lojze Peric, Počeci narodnooslobodilačnega pokreta u Primorju i Istri 1941. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knjiga 3, Beograd 1963, str. 202–211; Avgust Dugulin, Narodnoosvobodilno gibanje na Krasu in Slovenskem primorju 1941–1942. Borec, 1950, št. 4; Avgust Dugulin, Razvoj OF u tržičkom brodogradilištu. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knjiga 3, str. 502–505; France Škerl, Kdaj je prišel Matvez na Primorsko. Borec 1971, št. 8–9; Slavica Plahuta, Srednjeprimorsko okrožje 1941–1945, Nova Gorica 1981, str. 6, 7, 42.

²⁵⁷ ARS, odd. 2, AS 1872, Jožica Židanik, Pričetek NOB na gornjem Vipavskem.

²⁵⁸ Anica Štucin, Olga Lipužič: Gradivo za zgodovino OF na Idrijskem in Cerkljanskem (1941–april 1943). Idrijski razgledi 1978/79, str. 25–46.

²⁵⁹ Pavla Leban, Franc Šavli-Medved – prvi sekretar KPS za Tolminsko. Tolminski zbornik, Tolmin 1975, str. 27, 28; ARS, odd. 1, AS 1550, šk. 34; Franc Gerbec-Bogdan, Organiziran odpor leta 1941; Kavčič Andrej-Kovač, Leto 1941 na Tolminskem; šk. 37, Okrožni komite KPS za Tolminsko s sedežem v Zatolminu leta 1941.

Delo prvih aktivistov, v glavnem so to bili komunisti, se je omejevalo predvsem na pridobivanje zaupnikov OF, ki pa so jih še redko trdneje povezovali v odbore OF. Enako počasi so ustanavljali partijske organizacije. Franc Leskošek je decembra 1941 centralnemu komiteju KPJ sicer poročal o sorazmerno ugodnem položaju v Slovenskem primorju in o ustanavljanju organizacij, ni pa navedel konkretnih podatkov.²⁶⁰ CK KPJ mu je januarja 1942 odgovoril, naj KPS posveti vso pozornost ustanavljanju partijskih organizacij v tej pokrajini in poudaril, da bo delo KPS v korist tudi italijanskih komunistov, "kar je izredno važno za bodoči razvoj dogodkov na tem področju",²⁶¹ torej naj bi Primorska predstavljala nekakšno odskočno desko za širjenje revolucije proti zahodu.

Ko je odpor zajel tudi Slovensko primorje, na kar so bile italijanske oblasti še posebej občutljive, so le-te s ciljem ustrahovati primorske Slovence organizirale decembra 1941 drugi tržaški proces. S pomočjo OVRE so vdrle tudi v vodstvo KPS in OF za Primorsko. Decembra so aretirali Oskarja Kovačiča, naslednji mesec Leona Kovačiča, Zoro Perello in še številne druge aktiviste. Partijska in frontna organizacija sta bili močno prizadeti in komaj ustanovljeno pokrajinsko vodstvo je bilo razbito.²⁶²

²⁶⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 103.

²⁶¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 109.

²⁶² Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1975, str. 303–305.

Partijska organizacija v partizanski vojski leta 1941

Ker je v slovenskih razmerah Osvobodilna fronta izražala dvojno hotenje, hotenje po nacionalni osvoboditvi in hotenje po tem, da se predvojne družbene razmere po končani vojni ne obnovijo, pri čemer so imeli predvsem komunisti jasno izoblikovan koncept povojne ureditve, je ta dvojnost prisotna tudi v partizanski vojski, saj je le-ta bila opredeljena kot "oborožena pest" Osvobodilne fronte. Tako je "Partizanski zakon", oblikovan v času priprav na oboroženo vstajo sredi julija 1941, že v prvem členu določal, da je cilj partizanskih oddelkov boriti se z orožjem "proti jarmu okupatorskih fašističnih tlačiteljev za pravice delovnega ljudstva", v tretjem členu pa, da je partizanstvo po svoji vsebini revolucionarno.²⁶³

V revolucionarni strategiji je oborožena sila eden ključnih elementov, zato je po predhodnih načrtnih pripravah na oborožen odpor KPS po napadu na Sovjetsko zvezo pospešeno nadaljevala s temi pripravami in julija 1941 z oboroženim odporom tudi začela. Koncept odpora je temeljil na totalni obliki odpora in ne morda na omejenem vojaškem nastopu. To je pomenilo zajetje celotnega nacionalnega prostora pa tudi boj celotnega "ljudstva".²⁶⁴ Partijsko glasilo Delo je avgusta 1941 takole pozivalo: "Partizanski bojovníki morajo čutiti, da je za njimi ves narod in da jih podpira na vsakem ko-

²⁶³ Zbornik NOV, del VI, knjiga 1, dok. 5.

²⁶⁴ Damijan Guštin, Vprašanja oboroženega odpora 1941, str. 133.

raku. Ves slovenski teritorij mora postati eno samo bojišče, na katerem se bije boj od vasi do vasi in od hiše do hiše.”²⁶⁵ Stvarnost pa je takoj pokazala, da bo odpor mogoče razvijati postopoma in v težavnih okoliščinah, saj so že prve partizanske akcije izzvale okupatorjeve represalije nad civilnim prebivalstvom.

Glede na pomen oborožene sile v partijski strategiji je poziv na oborožen upor za člane partije pomenil zapoved, ki jo je bilo potrebno brezpogojno izpolniti. Tej zapovedi je disciplinirano sledila velika večina članov KPS; še največ izjem je bilo v Ljubljanski pokrajini, kjer so tudi nekateri komunisti menili, da je potrebno z vstajo še počakati. Tozadevne zadržke sta imela tudi Leskošek in Marinko. Na splošno pa se je KPS vendarle potrdila kot učinkovit organizacijski dejavnik, saj ji je že v letu 1941 uspelo organizirati partizanske čete v skoraj vseh partijskih okrožjih. Iniciativa in velika zavzetost pri ustanavljanju partizanskih enot sta posledično privedli do močne številčne prevlade komunistov v partizanskih enotah in tudi do prevzema vodilnih položajev v njih, to je funkcij komandirjev in političnih komisarjev. Prevzem vodilnih položajev je bil na zunaj nekako samodejni nasledek tega, da je partija pač največ doprinesla k organiziranju partizanskih enot in ji je po načelu prvenstva avtomatično pripadlo tudi njihovo vodenje, česar ji nekomunisti takrat niti niso oporekali. Ker so bili organizatorji prvih čet pretežno komunisti, je razumljivo, da so začetna jedra partizanskih čet sestavljali predvsem komunisti, in da je predvsem iz njihovih vrst izhajal kader komandirjev in političnih komisarjev. Izrazita primera, ko to pravilo ni bilo upoštevano, sta Mirko Bračič in Ljubo Šercer; oba sta izhajala iz strukture starojugoslovanske vojske, nista bila člana KPS in sta v letu 1941 vodila več partizanskih enot.²⁶⁶ Vojaškopolitičnemu vodstvu je predlagalo sodelovanje še več oficirjev jugoslovanske vojske, vendar je bilo vodstvo do njih nezaupljivo in je zahtevalo od njih najprej potrditev v konkretnem delu.

²⁶⁵ Delo, konec avgusta 1941, št. 2, Za Osvobodilno fronto slovenskega naroda.

²⁶⁶ Vida Deželak-Barič, Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega upora 1941. Prispevki za novejšo zgodovino, 1992, št. 1–2, str. 102–107.

Pomembna pridobitev iz malo kasnejšega časa je vsekakor bil polkovnik Jaka Avšič.²⁶⁷

Iz poziva "Za večji razmah partizanstva", objavljenem v Delu konec avgusta 1941, ki je nalagal komunistom še večjo prizadevnost pri pridobivanju novih borcev za partizanske enote in doseganje njihove še večje bojne učinkovitosti (boj proti defenzivnosti), pa lahko razberemo, da je bila številčna premoč komunistov vsaj delno tudi posledica partijske izključevalnosti, tj. pojavov, da si v tej začetni fazi komunisti niso pretirano prizadevali, da bi v partizanske enote pritegnili pripadnike drugačnih svetovnonazorskih opredelitev.²⁶⁸ Vendar je treba upoštevati, da so si komunisti v tem obdobju tudi sami nabirali šele prve izkušnje in da je bil v ozadju večjetno tudi problem pomanjkanja orožja.

Med skupno 2058 ugotovljenimi slovenskimi partizani v letu 1941 (od tega jih je bilo 134 vključenih v partizanskih enotah zunaj Slovenije) je bilo 515 članov KPS, 37 kandidatov KPS in 251 članov SKOJ. Komunisti so predstavljali skoraj 40 % vseh borcev, sami člani KPS pa 25 %. Delež komunistov pa je bil ob začetku oboroženega odpora zaradi omenjene pobudniško-organizacijske vloge ter njihovega primoranega umika v ilegalo še večji. Znano je, da se je do napada na Sovjetsko zvezo umaknilo v ilegalo na Gorenjskem 13 članov KPS, na Štajerskem 23, v Ljubljanski pokrajini pa kar nekaj desetini. Po napadu na Sovjetsko zvezo pa so sploh sledili množični odhodi v ilegalo. Z nadaljnjim razvojem, ko so se v oborožen odpor vse bolj množično začeli vključevati pripadniki tudi drugih političnih skupin, velik del pa je bil politično sploh neorganiziran, je začel delež članov KPS v partizanskih enotah relativno upadati. Tako imamo na Gorenjskem do 5. avgusta 1941 med 365 partizani kar 181 komunistov (člani in kandidati KPS ter člani SKOJ). Za Štajersko je značilno, da je ostal delež komunistov do konca leta 1941 visok, najvišji izmed vseh pokrajin, saj je bilo med 266 partizani kar 142 članov KPS in 4 kandidatje. Najnižji delež ima predvsem zaradi množičnega odziva v decembrski vstaji Gorenj-

²⁶⁷ Aleš Bebler, Čez drn in strn, str. 89.

²⁶⁸ Zbornik NOV, del VI, knjiga 1, dok. 17.

ska, kjer je bilo v letu 1941 med 1100 partizani 176 članov KPS in 19 kandidatov. V Ljubljanski pokrajini je bilo med 558 borci 161 članov KPS in 12 kandidatov.²⁶⁹

Ker so statutarna določila zahtevala vključitev slehernega člana partije v eno izmed osnovnih partijskih organizacij, je KP razvila tudi v partizanskih enotah lastno organizacijsko strukturo, ki jo je razvijala in dograjevala, vendar z določenim časovnim zamikom glede na organizacijski razvoj partizanskih enot. S tem je KPS postala edina organizirano delujoča politična skupina v partizanskih enotah.

Osnovna in v letu 1941 edina oblika partijske povezave v vojaških formacijah je bila četna celica. Sestavljali so jo vsi člani KPS v četi in je imela sekretarja, ki je bil v začetku običajno hkrati tudi četni politični komisar, ni pa to bilo nujno. Politični komisar, ki je bil formalno predstavnik Osvobodilne fronte v partizanskih poveljstvih, pa za komunistično partijo v skladu z njej lastno pojmovano vodilno vlogo ni bil samo delegat OF, ampak hkrati tudi predstavnik KP. Takšno pojmovanje instituta političnih komisarjev je povsem jasno opredeljeno že v načelnem članku "Naloge političnih komisarjev", objavljenem konec avgusta 1941 v Delu, v katerem je politični komisar označen za "živega posrednika med partizanskimi bojevniki in Osvobodilno fronto ter Komunistično Partijo".²⁷⁰

Partijske celice samostojno delujočih partizanskih čet so odgovarjale oziroma so bile podrejene okrožnemu komiteju tistega okrožja, na območju katerega se je četa zadrževala. Za leto 1941 je bila nasploh značilna tesna povezanost čet s terenom, saj so bile prve partizanske enote izrazito teritorialne enote in so se tudi imenovalle po območjih, kjer so nastale ali operirale ali iz katerih so bili njihovi borci. V vsako četo pa se je vključilo po nekaj vidnejših domačih partijskih aktivistov (člani okrožnih komitejev), ki so še naprej formalno ali neformalno opravljali politično delo na terenu.

²⁶⁹ Ivan Križnar, Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941. Slovenske paralele 1973, št. 43.

²⁷⁰ Zbornik NOV, del VI, knjiga 1, dok. 18.

S povezovanjem čet v bataljone so bili ustanovljeni bataljonski partijski biroji ali komiteji, ki so povezovali četne celice v bataljonih. Za prve bataljone v letu 1941 nimamo podatkov, da bi v njih bataljonski biroji dejansko delovali; najbrž jih niso uspeli ustanoviti zaradi kratkotrajnosti obstoja prvih bataljonov in njihove nenehne izpostavljenosti okupatorjevemu pritisku.

Četrto poglavje

Odkrito vnašanje revolucionarnih prvin v osvobodilni boj

Konec leta 1941 je v politični usmeritvi KPJ prišlo do radikalnega preobrata. Dogajanje je prehajalo v t. i. drugo fazo revolucije, v kateri je stopil v ospredje razredni boj, in je bilo pogojeno s spletom mednarodnih okoliščin in z razmerami, v kakršnih se je jugoslovansko partizanstvo nahajalo na prehodu 1941–1942. KPJ je takrat pod vplivom vojaških uspehov Rdeče armade pred Moskvo, Stalinovega govora ob obletnici oktobrske revolucije, ko je napovedal skorajšnji konec vojne, zaradi dvoma v trdnost protifašistične koalicije in zaradi britanske podpore Draži Mihailoviću ter spopada s četniki sklenila zaostri razredna nasprotja, bolj poudarjati komunistični program in začeti odkrit boj za oblast. Zaradi usmrnitev resničnih ali domnevnih nasprotnikov, pri čemer sta bili odločujoči merili njihovo premoženjsko stanje in privrženost kraljevi vladi, je dobila oblast zlasti v Črni gori in Hercegovini značaj partizanske strahovlade oziroma rdečega terorja. Po intervenciji Kominterne marca 1942, ki je svoje delovanje uravnavala v skladu državnimi interesi Sovjetske zveze, le-ta pa ni bila pripravljena zaostrovati odnosov z zavezniki, je KPJ opustila poudarjeno razredno usmeritev.²⁷¹

²⁷¹ Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 8, str. 11–17; Rasim Hurem, Kriza NOP-a u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942, Sarajevo 1972; Branko Petranović, Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941–1945), knjiga 1, Beograd 1983, str. 313–340; Vučeta Redić, Gradanski rat u Crnoj Gori, knjiga 1, Podgorica 2002, str. 269–566.

Navodila o radikalizaciji partijske usmeritve je z določeno zamudo, ki je bila posledica slabih oziroma počasnih zvez, prejelo tudi vodstvo KPS. V njih je bilo rečeno, da se "nahajamo na važnem političnem razpotju in da je treba napraviti neke spremembe tudi v naši taktiki /.../ politično in organizacijsko okrepiti Partijo, močnejše pokazati njeno vodilno vlogo v osvobodilni borbi in borbi delovnega ljudstva za lepšo bodočnost /.../ znotraj fronte je treba učvrstiti jedro delavcev in siromašnih kmetov /.../ potrebno je voditi diferenciacijo na vasi, ki se vedno bolj zaostčuje. Partija naj bo na čelu vsakodnevnih ekonomskih bojev, ki bodo postali vse pogostejši, kolikor bolj bo slabel Hitlerjev in Mussolinijev režim. Partija naj se manifestira ne samo kot vodnik osvobodilnega boja slovenskega naroda, marveč tudi kot vodnik delovnih mas v njihovih bojih za boljši kos kruha /.../ brez dvoma vstopamo v novo etapo naše borbe." Vendar je CK KPJ oziroma Kardelj, ki je ta navodila napisal 1. januarja 1942, glede nove etape svetoval, da je ni treba razumeti kot "oster prelom v naši dosedanji politiki. Nasprotno, treba je okrepiti borbo za enotnost slovenskih ljudskih množic v osvobodilni borbi proti okupatorjem, okrepiti OF kot bojovni organ slovenske osvobodilne borbe, toda treba je imeti jasno pred očmi izdajalsko vlogo reakcionarne buržoazije, ki vedno bolj nestrpno zbira svoje moči proti naši Partiji. Če bi ne imeli pred očmi te perspektive, bi nujno zdrknili na rep malomeščanskih elementov v OF." Po teh navodilih bi bilo treba krepiti vodilno vlogo komunistične stranke in socialno osnovo OF iz vrst delavcev in revnih kmetov pod vodstvom KPS in OF, izvajati bi bilo treba atentate na t. i. petokolonaše, s čimer so bili mišljeni predvojni politiki, ki so sodelovali z okupatorjem, popularizirati socialistično ureditev v Sovjetski zvezi in bolj popularizirati komunistično stranko v javnosti. Kardelj je kritiziral slovensko partijsko vodstvo, ker da se sramežljivo izogiba omenjati KPS v tisku OF in da je preveč nevtravno v odnosu do Sovjetske zveze; slednje naj bi prišlo do izraza v resoluciji vodstva OF, ki naj bi bila preveč popustljiva do vlade v emigraciji in s tem "caplja za malomeščanskimi elementi". V zvezi z vojsko je naročal utrditi vodilno vlogo partije v njej, mobilizirati čim več delavcev, politični komisarji naj bodo izključno

komunisti, ustanoviti pa je treba še posebne proletarske bataljone, "ki bodo sedaj elitne enote v osvobodilni borbi, kasneje pa garancija za to, da reakcija ne bo mogla izvršiti svojih namenov".²⁷²

Takšno usmeritev je Kardelj še nadalje razdelal v pismu z dne 10. januarja 1942. Politično linijo, to je trenutno usmeritev za ohranjanje širine OF, je ocenil kot pravilno, saj je OF "najmočnejša zveza Partije z masami", torej sredstvo revolucije. Opozoril pa je, da se v zvezi z mednarodnimi spremembami tudi v sami OF porajata dve nevarnosti, "dva sovražnika vodilne vloge naše Partije" – "prikriti ali zavestni sovražniki naše Partije", ki da le igrajo globoko demokratičnost in prijateljstvo do Sovjetske zveze (s čimer je mislil inž. Črtomirja Nagodeta), ter "nezavedna malomeščanska-demokratska stihija, ki jo nosijo s seboj z vseh vetrov nabrani intelektualci, stihija, ki duši v gibanju OF njeno pravo revolucionarno demokratičnost, duši v delovnih masah zavest o absolutni odvisnosti boja slovenskega naroda od boja Sovjetske zveze, zabrisuje vlogo proletariata v osvobodilni borbi itd., skratka, preti bodočemu razvoju OF dati izraz neke malomeščanske sentimentalnosti, ki bo seveda silno pomagala reakcionarnim kapitalističnim elementom v Sloveniji, da se ponovno spravijo na noge." Glede na to je ena od najvažnejših nalog KPS, "da s svojim odkritim nastopanjem neprestano kaže pot, po kateri mora iti OF." Zlasti partijsko glasilo Delo mora preiti od agitacije na zgolj nacionalno osvobodilni osnovi k agitaciji za učvrstitev zveze delavcev in kmetov, predvsem siromašnih kmetov, o socialističnem sistemu v Sovjetski zvezi, ki je Sovjetski zvezi omogočil "tako veličastno zmago nad fašizmom", skratka, "treba je pripraviti tla za novo etapo našega boja, v katero že stopamo s hitrimi koraki in na kateri je treba neposredno okoli KP združiti vse delovne mase". V vsakdanji akciji je treba težiti k izolaciji "kulaških in drugih buržoaznih elementov" od osnovnih delovnih množic, kar mora postati glavno vodilo partijskega delovanja v OF. Aktivistom v odborih OF je treba pojasnjevati, da odbori OF niso več le organi, ki združujejo pripadnike različ-

²⁷² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 109, 121.

nih strank v skupnem osvobodilnem boju, temveč da so že “predstavniki ljudskih množic, ki v krvavi in požrtvovalni borbi za korakom vzpostavljajo svojo oblast”, v množicah pa zaostriti diskusijo o vlogi komunistične stranke in t. i. reakcionarnih elementov v preteklosti in kot odgovor na napade protirevolucionarne strani pojasnjevati nekatera načelna stališča partije do demokracije, cerkve, privatne lastnine, naroda, družine, žene, socializma, kolhozov itd., kar bo pripomoglo k prehodu “kolebljivih malomeščanskih množic na pozicije naše Partije”. Novo oblast je bilo treba objasniti in samopotrjevati na zanikanju prejšnje, ki da so jo ustvarjali protiljudski režimi, s tem pa bo dosežena notranja enotnost odborov OF in njihova privezanost na nove “revolucionarne demokratične forme ljudske oblasti”. S tem je Kardelj jasno povedal, da je nosilec ljudske oblasti predvsem komunistična partija. V zvezi z nastopom proti političnim nasprotnikom, ki naj bi obsegal močno agitacijsko propagandno kampanjo, je ponovno naročil tudi ostrejšo ukrepanje proti njim in pripomnil, da v Sloveniji “ubijate v glavnem ovaduhe in podobne elemente, manj petokolonaše, ki na političnem področju služijo sovražniku in so se kot taki kompromitirali pred ljudskimi množicami. Zaostajanje glede tega morate popraviti”²⁷³

Najbolj drastično so se te težnje pokazale na t. i. prvem osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini spomladi in poletu 1942, ko je odporniško gibanje odpravilo obstoječo oblast in vzpostavilo svojo. To ozemlje so privrženci doživljali kot svobodno ozemlje, kot ozemlje, osvobojeno okupatorjeve oblasti. Porajajočo se oblast odporniškega gibanja kot antipod predvojni “protiljudski” oblasti so označevali kot “novo”, “narodno” ali “ljudsko” oblast.

Poleg politične vsebine revolucionarnosti, zajete v vzpostavljanju novih organov oblasti, imenovanih narodnoosvobodilni odbori, ki jih je Kidrič opredelil kot organe “revolucionarne slovenske oblasti”,²⁷⁴ se je revo-

²⁷³ Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 8, str. 111–116; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 121 (stavke o likvidacijah je izpuščen).

²⁷⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 74.

lucionarnost izražala v ukrepih lastninsko-ekonomskega značaja. Zlasti razlašcanje tujih veleposestnikov in tistih slovenskih, ki so jim očitali sodelovanje z okupatorjem, je razkrivalo razredno in socialno podlago tega ukrepa, čeprav je bil deklarativno sprejet zato, da bi povrnil škodo tistim Slovincem, ki jim je škodo povzročil okupator. Z razdeljevanjem zemlje je gibanje želelo pridobiti malega kmeta, ukrep pa je bilo mogoče razumeti kot napoved možnosti, da bi po vojni končali nedokočano agrarno reformo v Kraljevini Jugoslaviji. Slovenskim veleposestnikom, ki jim niso mogli dokazati sodelovanja z okupatorjem, pa zemlje niso odvzeli, ker bi to presevalo narodnoosvobodilni okvir in prezgodaj poglobljalo družbena nasprotja. Ob omenjenih razlastitvah je npr. Kidrič na konferenci KPS na Cinku julija 1942 predvideval, da bodo razredne posledice le-teh širše, saj je pričakoval, da se bodo tudi "neomadeževani" slovenski posestniki iz bojazni pred agrarno reformo in zaradi svoje "reakcionarnosti" obrnili proti osvobodilnemu gibanju in začeli sodelovati z okupatorjem, tedaj pa bo mogoče nastopiti tudi proti njim, in sicer z narodnoosvobodilnega in ne razrednega stališča.²⁷⁵

Ob tem so številni dogodki prehajali v t. i. drugo fazo revolucije, to je v socialistično oziroma proletarsko revolucijo, v kateri se je uveljavljal ali izkazoval cilj po uveljavitvi novega tipa družbenih odnosov, podobnih tistim v Sovjetski zvezi. Takrat je KPS v celotnem vojnem obdobju najmanj taktizirala in najbolj neposredno izkazovala svoj končni cilj, s tem pa odločilno prispevala k diferenciaciji prebivalstva in izbruhu državljanske vojne v Ljubljanski pokrajini. Preusmeritev od t. i. prve etape revolucije, imenovana narodna revolucija, k drugi etapi, takrat imenovana demokratična revolucija, se je npr. izražala v propagiranju kolektivizacije, ustanovitvi kolhoza, v primerih razlašcanja srednjih kmetov brez dokazanega sodelovanja z okupatorjem, v sicer nerealiziranih zahtevah po razlastitvi cerkvene posesti ter v razširjenjem partijskem sektašenju. Zadnje je bilo opazno tako na simbolni ravni kot v praktičnem delovanju komunistov. V prvo je sodilo sicer kratkotrajno uvajanje

²⁷⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 98.

komunističnega simbola (srp in kladivo) na partizanska pokrivala, v drugo pa podcenjujoč odnos komunistov do nekomunističnih aktivistov OF, omalovaževanje vere, ustanovitev proletarskih enot, kar so predvsem krščanski socialisti doživljali kot ustanavljanje komunistične vojske itd.

Življenje na partizanskem ozemlju so občutno zaznamovali pojavi t. i. vojvodstva, tj. oblastnega in samopašnega vedenja partizanskih štabov, celo z znaki moralnega razkroja. Ti pojavi niso prizadevali samo partizanskih borcev, ampak tudi civilno prebivalstvo in terenske politične organizacije, saj so bile pred njimi večkrat povsem nemočne. Nosilci vojvodstva so bili po večini komunisti. Pojav je bil po eni strani posledica skrajnih političnih stališč in je bil očiten predvsem pri odločanju partizanskih štabov o izvršitvah smrtnih obsodb partizanskih borcev in civilnega prebivalstva. Hkrati pa je bilo vojvodstvo usmerjeno tudi proti KPS, saj t. i. vojvode večkrat niso upoštevali niti njene avtoritete in so se kot vsemogočna oblast postavljali nad stranko. Revolucionarno zaostrovanje so potrjevale predvsem številne usmrtitve civilnega prebivalstva, ki so jih spremljala tudi nečloveška mučenja, zato so razmere na partizanskem ozemlju dobivale značaj revolucionarnega terorja. Med usmrčenimi niso bili samo okupatorjevi sodelavci in ovaduhi, ampak tudi nekaj celotnih družin in celo premožnejši posamezniki, ki so sicer podpirali osvobodilno gibanje. Revolucionarno nasilje pa se je dogajalo tudi v Ljubljani, kjer je VOS od konca leta 1941 do jeseni 1942 izvajal atentate na vidne idejne nasprotnike OF oziroma protikomuniste in sodelavce italijanske oblasti.²⁷⁶ Leskošek je npr. sredi maja 1942 poročal: “belo gardo streljamo in bomo sedaj izvedli likvidacije večjega obsega, ki stremijo že k iztrebitvi”. K “beli gardi” je uvrščal tiste, ki naj bi skrivno sodelovali z okupatorji in jim izročali komuniste in druge aktiviste OF (kar je protikomunistična stran očitala tudi komunistom). Proti politični sredini, ki jo je enako kot “belo gardo” uvrščal

²⁷⁶ Tone Ferenc, *Ljudska oblast na Slovenskem*, knjiga 1, str. 328–334, 352–385; Zdenko Čepič, *Nekaj stopinj revolucije v pluralni dobi Osvobodilne fronte*. Prispevki za novejšo zgodovino, 1998, št. 1–2.

k t. i. reakciji, pa je bilo predvideno politično nastopanje. Leskošek je tudi poročal, da je v odnosih z zavezniki v OF, natančneje s krščanskimi socialisti, nastopila kriza zaradi tendenc nekaterih krščanskih socialistov (dr. Aleša Stanovnika), da se njihova skupina oblikuje v stranko, pa tudi zaradi odpora proti likvidacijam.²⁷⁷

Dogajanje na partizanskem ozemlju in v Ljubljani je pomenilo usodni prelom v razmerjih med med t. i. meščanskim taborom in OF s KPS na čelu, ki je dokončno poglobilo prepad med obema stranema. Tozadevni prelom so povzročili že atentati ljubljanskega VOS-a pozimi in v prvih mesecih leta 1942. Decembra 1941 je bil npr. likvidiran četniški organizator inž. Fanouš Emmer pod splošno obtožbo, da je sporazumno z “bela gardo” snoval teroristična dejanja proti aktivistom OF.²⁷⁸ Izraz “bela garda” je označeval nasprotnike OF in je bil pomenljivo vzet iz ruske revolucije. Umora katoliških akademikov Frančka Župca in Jaroslava Kiklja, ki ju je izvršila ljubljanska VOS marca 1942 in umor dr. Lamberta Ehlichaja maja 1942, so razmere do skrajnosti zaostri, nasilje pa je ostro obsodil tudi ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman.²⁷⁹ Samo v nekaj mesecih je partizansko nasilje v Ljubljanski pokrajini povzročilo več kot 500 smrtnih žrtev, kar je ob že prej obstoječih ideoloških delitvah in italijanskem nasilju privedlo do ustanavljanja samoobrambnih in protirevolucionarnih vaških straž.²⁸⁰

Izrazito revolucionarno usmeritev so komunisti začeli opuščati poleti 1942, po prihodu Kardelja iz Ljubljane na partizansko ozemlje, in to zaradi spoznanja, da je zavezništvo v protihitlerjevski koaliciji trdno, zato ne gre prehitovati zunanjepolitične situacije, pa tudi zaradi skrhanih odnosov z zavezniki v OF in odvrčanja

²⁷⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 33.

²⁷⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 95.

²⁷⁹ Tamara Griesser Pečar, France Martin Dolinar, Rožmanov proces, Ljubljana, str. 88.

²⁸⁰ Boris Mlakar, Krog nasilja med Slovenci v vojnih letih 1941–1945, Žrtve vojne in revolucije : zbornik, Ljubljana 2005, str. 24; Stane Kos, Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945, I, Rim 1984, str. 174–179, 185–195; Tamara Griesser-Pečar, Razdvojeni narod : Slovenija 1941–1945 : okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija, Ljubljana 2004, str. 253–259; Ivo Žajdela, Zasuta usta : začetek komunistične revolucije v Sloveniji leta 1941 in 1942, Ljubljana 1996.

ljudi od gibanja.²⁸¹ Razsežnost nasilja je Kardelja tozadevno vznemirila, čeprav je s svojimi prejšnjimi navodili tudi sam prispeval k takšnemu razvoju. V pismu članu politbiroja CK KPJ Ivi Loli Ribarju 14. julija je zapisal, da si ni nikoli prestavljal, "da bo naš aktiv v takem času toliko sektašil. Imamo celo več primerov, da so kratkomalo zaprli ali celo postrelili tudi naše zaveznike, da o drugih – o raznih tovarnarjih in bogataših – niti ne govorimo. Preskočili so že na drugo etapo, kar seveda močno škoduje širini naše akcije. Sedaj si prizadevamo to likvidariti. /.../ Glavno, proti čemur se moramo boriti pri naših partizanih, je sektaštvo, prehod v drugo etapo vojne, zaostrovanje razredne vojne. Večina jih skoro niti ne misli na to, da je to osvobodilna vojna, ampak revolucija, ZZZR in Stalin." O II. grupi odredov, ki je operativno pokrivala le manjši del Ljubljanske pokrajine, je zapisal, da je mesečno likvidirala povprečno do 60 oseb. Ribarju je še sporočal, da je odlok Vrhovnega štaba o znakih za politkomisarje (srp in kladivo)²⁸² v Sloveniji povzročil precej težav pri zaveznikih, ki so v tem videli spreminjanje partizanske vojske v partijsko. Zato je predlagal, da bi Vrhovni štab v tem vprašanju pustil slovenskemu vodstvu proste roke zaradi drugačnih razmer v Sloveniji. "Sodimo, da je nujno potrebno ohraniti OF, ker je v njej vsa naša moč. Neumno bi bilo, če bi se razbila tako pomembna formacija zaradi znakov." Nasploh naj bi jugoslovansko vodstvo v bodoče bolj upoštevalo specifične slovenske razmere in omogočilo, da se bodo določeni ukazi lahko izvajali "bolj v duhu OF", to je z večjo širino, in da se ne bi metode iz drugih delov Jugoslavije mehanično prenašale v slovenski prostor. Kardelj je zagotavljal, da je vodilna vloga partije "absolutno zagotovljena, toda sedaj moramo z največjo potrpežljivostjo in prepričevanjem politično pripraviti množice na nove etape borbe."²⁸³

²⁸¹ Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 2, dok. 152, 153; knjiga 3, dok. 28.

²⁸² Ta odlok je Vrhovni štab izdal v začetku marca 1942 v Foči (Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 9, str. 66–67). V Sloveniji so politični komisarji namesto srpa in kladiva nosili začetnici Osvobodilne fronte – OF.

²⁸³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 113 (v tu objavljenem dokumentu so posamezna mesta izpučena, v celoti pa je objavljen v: Dokumenti centralnih organa KPJ, knjiga 6, dok. 24).

Kljub napovedanemu boju proti sektaštvu se je le-to v različnih pojavnih oblikah pojavljalo tudi kasneje, čeprav ne več v takem obsegu kot v Ljubljanski pokrajini spomladi in poleti 1942. To pa kaže, da ti pojavi v KPS niso bili razumljeni izključno kot nedopustne napake, proti katerim je treba prav zaradi njihove nedopustnosti najodločneje ukrepati, temveč so jih imeli za napake, ki predvsem trenutno škodijo osvobodilnemu gibanju in s tem seveda tudi partiji. V vodstvu so jih večkrat netočno prikazovali kot zgolj subjektivne napake, ki so jih zagrešili posamezniki, čeprav je šlo za pojave, ki so imanentni revolucionarni ideologiji. Na partizanskem ozemlju leta 1942 je do njih prišlo predvsem zaradi takšne trenutne usmeritve vodstva partije, ko pa se je le-ta izkazala kot škodljiva in so jo opustili, je bila odgovornost prenešana na nižjo raven. Da se je vodstvo tega dejstva zavedalo, potrjujejo kazni, ki so bile izrečene najbolj razvpitim partizanskim vojvodom; večinoma proti njim niso sprejeli ostrih ukrepov, temveč so jih le degradili s trenutnih funkcij, ker so se onemogočili med prebivalstvom, pa še ta ukrep je bil praviloma začasen.

Opuščanje izrecnega partijskega radikalizma je bilo tudi posledica oboroženega nastopa političnih nasprotnikov v sodelovanju z italijanskim okupatorjem. V teh popolnoma novih razmerah je bilo mogoče nastopati proti njim zaradi njihovega odkritega sodelovanja z okupatorjem, kar je KPS enostransko prikazovala kot izključno narodnoizdajalsko dejanje, ne glede na vse vzroke, ki so jih privedli do takšne odločitve, čeprav so jim z oznako "bela garda" po sovjetskem zgledu v resnici nehote priznavali protirevolucionarni značaj. Vsekakor je oborožen nastop protirevolucije komunistom dolgoročno koristil, čeprav je tako komuniste kot celotno gibanje med italijansko ofenzivo in neposredno po njej privedel v zelo težaven položaj.

Spomladi 1942 je bila tako v Ljubljani kot na podeželju opazna vse večja napetost in postopoma sta se tudi na terenu oblikovala dva tabora. Nasprotje je bilo občutiti že med kmečkim prebivalstvom. Razlog za to je bila poleg že omenjenega partizanskega nasilja tudi vse večja obremenitev civilnega prebivalstva zaradi hitro naraščajoče partizanske vojske, ki jo je bilo treba

materialno podpirati. Na posameznih območjih, kot so Suha krajina, okolica Novega mesta in določeni predeli Notranjske, je prenehalo prejšnje navdušenje nad partizani in ljudje so se začeli obračati proti novim partizanskim oblastem.

O dogajanju na partizanskem ozemlju in partijskih usmeritvah so obširno spregovorili na partijski konferenci, ki je potekala od 5. do 8. julija 1942 na Cinku v Kočevskem Rogu. Na njej je bilo prek sto udeležencev, od tega 67 izvoljenih delegatov partijskih organizacij v vojski in na terenu Ljubljanske pokrajine.²⁸⁴

Konferenca je bila v uvodnem manifestativnem delu precej neobičajna, saj so bili na njej prisotni tudi predstavniki Sokola in krščanskih socialistov, ki so konferenci izrekli pozdrave, izrazili podporo svojih skupin prizadevanjem KPS za ohranjanje enotnosti OF in poudarili dejstvo, da pripada KPS v OF posebno mesto. Predstavili so pot, ki sta jo prehodili obe skupini ter motive, ki so ju pripeljali v OF oziroma do sodelovanja s KPS. Tako je Edvard Kocbek poudaril, da je bila vera v "človečanstvo" komunistov tista sila, ki je poleg "imperativa skrbi za vse človeštvo", pripeljala krščanske socialiste v OF. Josip Rus je dejal, da sokoli v OF ne sodelujejo kot stranka in so v OF "kot vršilci nalog slovenskega naroda". Čeprav je OF zasnovana na enakopravnih odnosih med skupinami, pa vendarle pripada komunistični partiji v njej posebno mesto zaradi "njene širine, vsebine, moči, njene aktivnosti in udarnosti. KP ni samo v Sloveniji, KP je po vsem svetu, je stranka človeštva v svetu", v OF pa je KPS najmočnejši temelj. France Lubej je v sodelovanju sokolov in komunistov videl pot, ki vodi k istemu cilju, "k osvoboditvi in združitvi slovenskega naroda in k njegovi nadaljnji poti za odpravo družbenega reda, krivic in k temu, da skujemo novo srečno bodočnost in srečnejši red našemu slovenskemu narodu." Ker sokolstvo ni stranka, njegov cilj ni prevzem oblasti, kot je cilj vsake stranke.²⁸⁵ Po uvo-

²⁸⁴ Delo, julij 1942, št. 4, Komunikacije o partijskem posvetovanju. Originalni seznam udeležencev, ki pa ni popoln, je objavljen v: Ivan Maček-Matija, Spomini, str. 140, 141.

²⁸⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 98, str. 208–213.

dnem delu konference pa so predstavnike krščanskih socialistov in sokolov odslovili in vsaj Kocbek, ki je kasneje zvedel za nadaljnji vsebinski potek konference, je bil precej prizadet.

Temeljni referat o političnem položaju in partijskih nalogah je imel Boris Kidrič. V zunanje političnem oziru je izpostavil značaj vojne, ki poteka v okviru boja za ali proti svobodi narodov in ne na razredno ali ideoloških osnovah ter sporazum o vzajemnem sodelovanju in pomoči med Veliko Britanijo in Sovjetsko zvezo maja 1942, s čimer da so se izjalovila pričakovanja tistih, ki so računali, da bo prišlo do razpok med zahodnimi zavezniki in Sovjetsko zvezo. Pripomniti je treba, da je omenjeni sporazum pomembno vplival na oblikovanje odnosa jugoslovanskih komunistov do protifašistične koalicije kot celote, saj jih je dokončno prepričal v trdnost te koalicije. Sicer pa je Kidrič nerealno pričakoval, da bo prišlo do nemškega zloma že konec leta 1942, k temu zlomu pa bo odločilni delež prispevala Sovjetska zveza. Izhajajoč iz razrednih nasprotij in interesov je pojasnjeval, da so v osvobodilni vojni vzele iniciativo "v roke ljudske sile in ker so vladajoči razredi izdali svoje narode, se povezuje narodnoosvobodilna borba z demokratično revolucijo. Ne moremo ostati pri narodni osvoboditvi, boj gre naprej za osvoboditev ljudskih plasti, ki so največ prispevale k nacionalni svobodi." O KPS je dejal, da je bila še pred tremi leti ozka sekta in komunisti so se težavo prebijali do množic, sedaj pa "imamo opraviti z novim tipom partijskega aktivista, ki je obenem politik in vojak in je na svobodnem teritoriju začel organizirati narodno in ljudsko oblast". Ta partijski uspeh je pripisal kar partiji sami, ker je imela "pravilno linijo, linijo OF", čeprav je malo naprej poudaril, da brez sokolov in krščanskih socialistov ne bi bilo Osvobodilne fronte. V interpretaciji dogajanja po napadu na Jugoslavijo je ponovil že tolikokrat v preteklosti ponavljano trditev, da je aprilski zlom razkril "do kraja protiljudske in protinarodne elemente" in da je bila KPS edina stranka, ki je v preteklosti dosledno zastopala nacionalne pravice. Zato je le njej pripadla "dejanska in moralna pravica" dvigniti odpor proti okupatorju. O prejšnjih političnih voditeljih ni izbiral besed, in bi se naj ti "izrodili v krimi-

nalno tolpo vulgarnih izdajalcev, denunciantov, kratko in malo – sodelavcev z okupatorji v trenutkih, ko bi je narod svoj najtežji in najusodnejši boj.” Tako naj bi v Sloveniji obstajala samo še dva tabora – “tabor bele garde in tabor slovenskega naroda – pri čemer je proti beli gardi mogoč en sam postopek, “postopek fizičnega uničenja” oziroma uporaba “revolucionarnega reda”. O OF je dejal, da to ni slučajna taktična poteza partije, da želi partija tudi v bodoče iskreno sodelovati z vsemi sodelavci in je obsodil sektaški odnos komunistov do ostalih skupin, vendar bo partija “načelno nepopustljiva v vseh bistvenih vprašanjih osvobodilnega boja, v uničenju vseh notranjih sovražnikov, /v/ vprašanju demokratičnega razvoja, sproščevanju na slovenskih tleh, kot ga bodo terjale potrebe slovenskega naroda”. Torej bosta pri vseh navedenih bistvenih vprašanjih odločujoča partijska presoja in volja. Partijsko pojmovanje demokracije v zvezi z volitvami v narodnoosvobodilne odbore je najbolje pojasnil s sintagmo o “organizirani demokraciji” – kar je pomenilo, da lahko vsakdo svobodno voli, kakor hoče, toda v volilnem postopku morajo komunisti pred volilci nastopati “tako prepričevalno in tako v njihovem interesu, da zberejo tisto, kar je njim v korist in kar jim predlagamo pri volitvah”. Kot socialno podlago Osvobodilni fronti in novi oblasti, ki se je na partizanskem ozemlju uveljavljala, je navajal delavca, malega kmeta, pa tudi srednjega kmeta, kajti brez njega si “danes OF ne moremo misliti”. Za uspešno delo med civilnim prebivalstvom pa je nujno tudi aktiviranje žensk in mladine; v zvezi s slednjo naj bi se dotedanja Mladinska OF, ki je imela podobno kot Osvobodilna fronta določene koalicijske elemente, preoblikovala v enotno mladinsko organizacijo slovenske delovne mladine, “v katero spada vsa slovenska mladina brez izjeme, razen meščanskih otrok, ki zaradi domače vzgoje hodijo drugo pot kot slovenski narod in slovenska mladina.” V zvezi z vprašanjem meja je ponovil že v maju objavljeno stališče CK KPS,²⁸⁶ da spada v svobodno Slovenijo ozemlje, “ki je bilo nasilno potujčeno v zadnji imperialistični dobi.

²⁸⁶ Delo, maj 1942, št. 2, Izjava Centralnega odbora Komunistične partije Slovenije o slovenskih mejah.

Nočemo dati ničesar svojega, ne maramo pa nič tujega.” In nenazadnje, vodstvo slovenske partije je ponovno izrazilo upanje v evropsko revolucijo, v italijanskega ter nemškega delavca in kmeta.²⁸⁷

Precej drugače kot v referatu je Kidrič govoril v zaključni besedi, ko so nekomunistični gostje že odšli. Partijskim delegatom je pojasnjeval, da je šel proces na partizanskem ozemlju Dolenjske in Notranjske dlje kot v ostalih slovenskih pokrajinah pa tudi v Evropi, kjer poteka vojna kot osvobodilna vojna. Zato ne gre “preskakovati faz”, temveč počakati, da Sovjetska zveza razglasi po svetu, da je to vojna za “sovjetiziranje sveta”. Zavezniki v OF pa so naenkrat postali “problem”.²⁸⁸ Zlasti je to veljalo za krščanske socialiste, pri katerih je komuniste motilo predvsem dejstvo, da lahko pridobivajo vpliv med prebivalstvom na osnovi verskih čustev, iz česar se pri njih lahko pojavi “skušnjava po dominaciji”, ustanovitvi svoje stranke, čeprav naj bi bile te tendence zaenkrat bolj objektivnega kot subjektivnega (zavestnega) značaja. Kidrič je poudaril, da svetovnega nazora ni mogoče ločiti od politike, čeprav ni izključeval, da krščanski socialisti postanejo revolucionarji v smislu socialne revolucije. Vendar je kategorično postavil: “Jasno pa je, da avantgarde revolucionarnega boja ni mogoče graditi na čem drugem kot na dialektičnem materializmu.” Sokoli so bili manj “problematični”; pri njih ni bilo strankarskih tendenc, niso pridobivali novih pristašev in so se v političnem delovanju omejevali na že obstoječe kadre. Pri njih se je pojavila nasprotna tendenca prenesti vodilno vlogo KPS na OF, ki pa jo je partija že odvrnila.²⁸⁹

²⁸⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 98, str. 213–230.

²⁸⁸ O nezaupanju in neiskrenosti komunistov do drugih skupin na primeru konference na Cinku glej analizo Spomenke Hribar v: Dolomitska izjava, Ljubljana 1991, str. 20–47.

²⁸⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 98, str. 258–263.

KPS v Ljubljanski pokrajini leta 1942

Komunistična partija Slovenije v Ljubljanski pokrajini je stopila v leto 1942 okrepljena v dveh smereh. S premaganjem ne tako redkih pojavov omahovanj v vrstah komunistov glede vprašanja vodenja oboroženega boja je ponovno postala politično trdna in enotna. Na organizacijskem področju je s pritegovanjem novih članov razširila mrežo svojih organizacij v številne podeželske kraje, kjer prej organizacij KPS ni bilo, z ustanavljanjem novih okrožij je ustvarila več močnejših središč in številčno se je okrepila. Milejšo okupacijsko taktiko je tako sorazmerno učinkovito izrabila.

Natančni podatki o številčni moči niso znani in jih takrat očitno tudi CK KPS ni imel na voljo. Edvard Kardelj je npr. v poročilu Titu 29. marca 1942 ocenjeval število članov v Ljubljanski pokrajini na 550 do 700, torej je razlika v oceni znašala kar za 150.²⁹⁰ Nastanek obsežnega partizanskega ozemlja spomladi 1942, ki je obsegalo velik del Ljubljanske pokrajine, tj. območje od Kolpe do Ljubljanskega barja in od nemško-italijanske demarkacijske črte do nekdanje jugoslovansko-italijanske rapalske meje, z izjemo komunikacij, je nudil odporniškem gibanju nove in široke možnosti v njegovem vsestranskem uveljavljanju. Enako velja za partijsko organizacijo, vendar zanjo lahko rečemo, vsaj kar zadeva organizacijske širitve, da ni povsem izkoristila ugodnih možnosti.

²⁹⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 151.

To vprašanje je med drugim obravnavala tudi partijska konferenca na Cinku, ki je ob ugotovitvi, da obstoji dovolj "krasnih", "borbenih" ljudi, "ki imajo vso pravico, da postanejo kandidati in člani partije", potrdila načelno usmeritev o nujni nadaljnji organizacijski širitvi partije. Na njej je Kidrič, izhajajoč iz dejstva, da je bil velik del Ljubljanske pokrajine osvobojen okupatorja, ter da so bili številni člani KPS mobilizirani, posebej opozoril na potrebo pritegovanja kmečkih žensk v KPS in svaril pred morebitnimi pomisleki do "zaostale slovenske kmetice".²⁹¹

Čeprav ni konkretnih podatkov o stanju partijske organizacije na terenu sredi leta 1942, pa je očitno, da se je njena organizacijska zgradba po koncu zime predvsem zaradi partizanske mobilizacije, delno pa tudi zaradi izgub oziroma aretacij komunistov, začela rušiti. Posamezni predeli so ponovno ostali brez partijskih organizacij, saj kaže, da izrecnih navodil o hkratnem zapolnjevanju načete organizacijske zgradbe ni bilo oziroma so jih v okrožjih izvajali v majhni meri, ker so bili aktivisti usmerjeni v reševanje drugih aktualnih nalog (utrjevanje frontne organizacije, oskrba partizanskih enot, volitve NOO itd.). Zato je Kidrič na omenjeni konferenci poudaril, da je potrebno preiti od slučajnega iskanja partijskih postojank na njihovo načrtno ustvarjanje s pritegovanjem ljudi iz odborov OF in NOO. Terensko partijsko delo in organizacije KPS naj bi organsko rasle iz domačih razmer oziroma s pomočjo domačih kadrov, ker je CK KPS sklenil, da v okrožja ne bo več pošiljal inštruktorjev kot svojih zastopnikov v okrožnih forumih. To je bil odgovor težnjam krščanskosocialistične skupine po njihovi organizacijski krepitvi tudi s pošiljanjem svojih kadrov na območja, kjer še niso imeli organiziranih svojih privržencev. Ni se pa s tem CK KPS načelno odrekel instituciji inštruktorjev, le da, kot rečeno, ti naj ne bili formalno člani okrožnih vodstev.²⁹²

Znano je, da je KPS iskala nove člane med ljudmi, ki so se zavzeto vključili v osvobodilno gibanje in v tem gibanju tudi disciplinirano izpolnjevali naložene jim na-

²⁹¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 98.

²⁹² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 98, str. 268.

loge. Vprašanje pa je, koliko so se ob tem upoštevala še druga merila, kot sta svetovnonazorska pripadnost ali opredelitev glede revolucijske opcije. Domnevamo lahko, da je bila KPS v Ljubljanski pokrajini v primerjavi z ostalimi pokrajinami najbližje predvojni usmeritvi, po kateri je bilo članstvo v partiji povezano z ateizmom in privrženostjo revolucionarnemu programu. Čeprav je težko ugotavljati, kako se je to načelo v konkretnih primerih upoštevalo oziroma kolikšna so bila odstopanja, je vsaj zavest o tej povezanosti gotovo bila tu najmočnejša. To je mogoče razložiti predvsem z dejstvom, da partijska organizacija v Ljubljanski pokrajini ni doživljala uničevalnih vdorov v lastne organizacije, po katerih bi morala v težavnih razmerah na novo postavljati lastne postojanke, kakor se je to dogajalo v drugih pokrajinah, pri tem pa sprejemati nove člane predvsem na osnovi njihovega udejstvovanja v odporu. V Ljubljanski pokrajini je organizacija ohranjala kontinuiteto in je že zaradi tega pri novih sprejemih lahko dosledneje vztrajala na izvirnih izhodiščih. Hkrati je situacija v Ljubljanski pokrajini z močno protikomunistično propagando na eni strani in poudarjano pripadnostjo krščanstvu s strani krščanskih socialistov na drugi strani gotovo dopuščala partiji v teh vprašanjih manj manevrskega prostora in jo večkrat prisiljevala k jasnejšemu izražanju stališč.

Največji številčni razmah je v tem času še vedno beležila organizacija v ljubljanskem okrožju. Glede na takratne razmere lahko rečemo, da je bila v pravem poletu. V času velikega razmaha OF v Ljubljani do konca zime 1941–1942 naj bi do marca 1942 narasla na več kot 400 članov (število se nanaša na Ljubljano z okolico), kar je predstavljalo več kot polovico ali celo dve tretjini vsega članstva v Ljubljanski pokrajini.²⁹³ Poleti 1942, ko je bilo ljubljansko okrožje omejeno le na mesto, je bilo po Kardeljevem poročilu Kominterni iz začetka avgusta v Ljubljani že več kot 500 članov KPS.²⁹⁴ Število članov Skoja so takrat ocenjevali na 400, kar pa je bilo zaradi odhodov v partizane in aretacij že precej nižje število od predhodno doseženega stanja ter so bila

²⁹³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 151.

²⁹⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 16.

v Skoj tedaj vključena v glavnem dekleta.²⁹⁵ Za Ljubljano z okolico (glede na novo teritorialno razdelitev torej za območje mestnega okrožja in zunanjega ljubljanskega okrožja) pa se ocenjuje, da je bilo poleti vseh članov okoli 800.²⁹⁶

Gornje število, doseženo do poletja 1942, predstavlja vrh v celotnem obdobju okupacije. Delo je v julijski številki leta 1942 uspešnost organizacijsko-političnih prizadevanj, moč ter širši pomen ljubljanske partijske organizacije takole ocenilo: "Predvsem pa moramo ugotoviti močan številčni in politični porast partijske organizacije v sami Ljubljani. Ljubljansko partijsko okrožje je postalo tisti neizčrpan rezervoar, ki je dal največ kadrov tako za terensko politično delo kakor za slovensko partizansko vojsko. Partijska organizacija v ljubljanskem okrožju se je dejansko uveljavila kot voditelj ljudskih množic v tem okrožju in hkrati kot najmočnejši steber osvobodilnega boja vsega slovenskega naroda."²⁹⁷

Hitra rast števila članov KPS v Ljubljani in njeni okolici, ko je število v samo nekaj mesecih poraslo od 300 na 800, je poleg omenjene vloge kadrovskega "rezervoarja" pomembna še iz enega vidika. Najbolj neposredno namreč potrjuje odnos osrednjega partijskega vodstva do vprašanja širine sprejemanja novih članov v smislu v kolikšni meri v novih okoliščinah sploh sprejemati nove člane. Vodstvo, ki je do maja 1942 bivalo v Ljubljani, Kardelj pa do začetka julija, je lahko predvsem v Ljubljani najbolj neposredno usmerjalo reševanje tega vprašanja.

Po tem času se je zaradi različnih vzrokov začelo postopno in nezadržno zmanjševanje števila članov. Odhodi v partizane in aretacije so imeli za posledico neprestano in izčrpavajoče obnavljanje pretrganih zvez in kadrovske dopolnjevanje bodisi osnovnih partijskih organizacij bodisi forumov. Po drugi strani sta v najrazličnejših oblikah stopnjevani pritisk okupatorja (ponavljajoče se racije od februarja do decembra 1942, ki so

²⁹⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 147.

²⁹⁶ Lidija Šentjurc, Rad partijske organizacije u Ljubljani u 1942 godini. U svedočenjima učesnika NOB, knjiga 10, Beograd 1975, str. 139.

²⁹⁷ Delo, julij 1942, št. 4, Organizacijske in kadrovske naloge Partije.

zajele več kot 44.000 oseb, izmed katerih je bilo okrog 5400 odpeljanih v koncentracijska taborišča ali zaprtih v Ljubljani,²⁹⁸ strejaje talcev itd.) in poglobljanje nasprotij med samimi Slovenci, k čemur so precej prispevale likvidacije VOS-a, začela spodjedati množično osnovo odporništvu, zmanjševati dotedanjo široko privrženost Ljubljancanov OF, med preostale privržence pa vnašati strah in negotovost. Vse bolj zaostrene razmere so ožile možnosti pridobivanja novih članov za KPS, obstoječe partijske organizacije pa so bile vse bolj prisiljene usmerjati se v reševanje sprotnih splošno političnih nalog.

Številčni rasti partije so sledile spremembe v teritorialni razdelitvi okrožja na rajone. Od pozne jeseni 1941 do začetka pomladi 1942 so rajon center postopoma razdelili na pet manjših rajonov; ocenjuje se, da je na območju tega osrednjega rajona živela približno polovica vseh članov. Ustanovili so naslednje rajone: center, Gradišče, Kolodvor, Šempeter in Poljane. Skupaj z rajoni Šiška, Bežigrad, Moste, Trnovo in Vič je bilo ljubljansko mestno okrožje, kakršno je bilo vzpostavljeno po ograditvi mesta februarja 1942, spomladi 1942 teritorialno razdeljeno na deset rajonov, maja 1942 pa so zaradi širšega pomena železnice ustanovili še enajstega, tj. železniški rajon, ki ni imel teritorialnega značaja. Verjetno so kadrovske problemi (aretacije, odhodi v partizane itd.) in spoznanje o preveliki teritorialni razdrobljenosti privedli do skorajšnjega obratnega procesa in je od poletja dalje za nekaj časa obveljala razdelitev okrožja na šest partijskih rajonov, medtem ko je frontnih odborov bilo devet. Tako so že spomladi trnovski rajon priključili viškemu, poleti kolodvorskega k šempeterskemu ter Gradišče k centru, poleti ali jeseni pa še Bežigrad k Šiški.²⁹⁹

Poverjenica CK KPS in obenem vodilna v okrožju Lidija Šentjunc je o stanju in delu partijske organizacije v Ljubljani konec julija 1942 poročala centralnemu komiteju sledeče: število partijcev na političnem delu, s čimer je gotovo mislila partijce z neko določnejšo zadol-

²⁹⁸ Tone Ferenc, Okupatorjeve racije v Ljubljani leta 1942. Kronika 29, 1981, št. 2.

²⁹⁹ Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani, str. 442-446.

žitvijo, se je gibalo okoli sto; rajonski komiteji so bili le štiričlanski, sestavljeni iz mlajših, "a trdnih in predanih kadrov, ki se prilično hitro vraščajo v naloge in že skoro povsod obvladajo teren"; ni pa bila zadovoljna z delom v šentpeterskem in bežigranskem rajonu zaradi neizkušnosti, drobtinčarstva in organizacijske slabosti tamkajšnje organizacije, zato so sklenili združiti bežigraski in šišenski rajon (in tudi rajona Šentpeter ter Kolodvor), jima dodeliti dva nekdanja rajonska sekretarja iz rajonov Vič in center in vzpostaviti predvsem organizacijo po obratih, kar se je do takrat zanemarjalo; "slabost" partijske organizacije v kolodvorskem rajonu in v finančno gospodarskem odseku naj bi bila v tem, da so komunisti dopustili monopol krščanskim socialistom; težišče dela znotraj partijske organizacije je ljubljansko partijsko vodstvo usmerilo v utrjevanje reorganiziranih celic – pregledali so celotno članstvo "glede trdnosti, zanesljivosti in predanosti" ter pri tem ugotovili, da je razen nekaj izjem "element v splošnem dober", že odobrene odhode iz Ljubljane so komunistom razveljavili, ker so jih očitno potrebovali v Ljubljani, uvedli so obvezen študij osnovnih tem iz VKP(b) in za to priložnost pripravili študijski načrt (ki je bil povod za znano polemično dopisovanje med Zdenko Kidrič in Borisom Zihrlom o vlogi revolucionarne inteligence); posebno pozornost so namenili področjem dela finančno gospodarskega odseka, kjer so postavili partijsko organizacijo po vseh njegovih sektorjih (finančni, nabavni, intendantni in Ljudske pomoči).³⁰⁰

Avgusta je Šentjurčeva poročala o ugodnem razvoju partijske organizacije, ki da je potekal v smeri njenega "stabiliziranja in poglobljanja". Dodala pa je, da so ob podrobnejšem pregledu kadrov našli nekaj "nesolidnih nepartijskih elementov, ki so se brez zadostne kontrole prehitro sprejeli". Pojav je zaznala predvsem v centru mesta, kjer naj bi komunisti iz vrst malomeščanskih poklicev začeli podlegati vplivu "bele garde". Proti koncu septembra pa je že poročala Kardelju, da je organizacijsko stanje celotnega osvobodilnega gibanja sicer še vedno zadovoljivo, slabši je že bil položaj v pogledu širine

³⁰⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 147.

in ustanavljanju novih baz oziroma odborov, da pa je stanje "zelo nezadovoljivo v pogledu rekrutiranja novih kandidatov in članov partije ter vzgoje mladih kadrov". Prvič je resneje opozorila na pomanjkanje usposobljenih in samostojnih kadrov ter ugotavljala, da lahko zaenkrat kadrovske probleme rešujejo predvsem s premeščanjem obstoječih kadrov in manj z usposabljanjem novih.³⁰¹

Po ustanovitvi posebnega poverjeništv CK KPS pod vodstvom Borisa Kraigherja neposredno po obžičenju mesta je vodstvo ljubljanskega OK KPS prevzel Vladimir Krivic-Justin. V okrožno vodstvo so bili takrat, tj. približno v marcu 1942, na novo pritegnjeni Dušan Jereb-Štefan (odgovoren za OF), Franc Ogrin-Jaka (vojaške zadeve) in Franc Kimovec-Žiga. Ko je julija 1942 Jereb odšel v novomeško okrožje, ga je nadomestila Zima Vrščaj-Roza. Krivic je bil na položaju okrožnega sekretarja do julija 1942, tj. do Kardeljevega odhoda iz Ljubljane, ki ga je ob svojem odhodu imenoval za poverjenika CK KPS v Ljubljani. Ker je bil Krivic julija in avgusta zunaj Ljubljane na partizanskem ozemlju, ga je v Ljubljani nadomeščala Lidija Šentjunc-Joža. Ni pa jasno, kdo je v času opisanih kadrovskih in organizacijskih sprememb formalno opravljal funkcijo okrožnega sekretarja; po enih navedbah naj bi neposredno za Krivicem to nalogo prevzel Kimovec, po drugih naj bi jo opravljal nekaj časa Šentjuncčeva (ki je delo okrožnega komiteja nedvomno vodila, vendar ni jasno, ali kot poverjenica CK KPS ali kot formalna sekretarka), Kimovec pa šele od avgusta 1942 dalje.³⁰²

Za čas množičnejših sprejemov v KPS v Ljubljani se kot eno pomembnih vprašanj zastavlja vprašanje meril pri sprejemanju novih članov. Vse kaže, da ta niso bila posebno natančno opredeljena oziroma so bila ohlapna. Že omenjena pestrost osnovnih organizacij glede na poklicno oziroma izobrazbeno pripadnost njihovih članov precej zanikuje morebitno prisotnost izrazitega sektaštva pri izbiri članov glede na njihov družbeni položaj.

³⁰¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 24 in 102.

³⁰² Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani, str. 445, 446; Lidija Šentjunc, Rad partijske organizacije u Ljubljani u 1942 godini, str. 145.

Tudi natančnejše poznavanje ciljev komunizma pri novo sprejetih članih ni moglo biti posebej temeljito, sicer ne bi poleti 1942 predpisali obveznega organiziranja partijskih tečajev, na katerih so najprej obravnavili prav lekciji o komunistični partiji ter revoluciji. Morda se resnici o merilih precej približa Ivan Erceg, eden vidnejših organizatorjev matičnih odborov OF v Ljubljani in član partije od začetka leta 1942, ki je pred zasliševalci na slovenski politični policiji januarja 1945 izjavil: "V začetku leta 1942 je bil vstop v KPS še zelo lahek in je zadostovala beseda člana, ki je bil povezan s KPS".³⁰³

Širši pomen mesta Ljubljana se je za odporniško gibanje začel zmanjševati spomladi 1942 z odhodom osrednjega vodstva na partizansko ozemlje. Toda iz več razlogov je bil pomen Ljubljane še naprej izjemno velik. Mestu, v katerem je živela približno ena tretjina prebivalstva celotne Ljubljanske pokrajine, ki je bilo narodno središče z velikimi možnostmi mobilizacije človeških in materialnih virov, pa hkrati tudi središče okupatorjeve uprave in protirevolucionarnega tabora ter t. i. sredine, je vsekakor kazalo še naprej namenjati ustrezno politično pozornost. Poleg tega so v njem še ostali voditelji VOS (Zdenka Kidrič), centralne tehnike (Milan Škerlavaj) ter komisije za agitacijo in propagando (Boris Zihlerl), ki so zapustili Ljubljano šele naslednje leto.³⁰⁴

Ker pomena mesta Ljubljana nikakor ni bilo mogoče vzporejati z ostalimi okrožji, so po odhodu osrednjega vodstva iz Ljubljane zanj ustanovili posebna organa, t. i. poverjeništvi CK KPS in IOOF za Ljubljano. Njuna naloga je bilo usmerjanje političnega dela v Ljubljani v skladu z usmeritvami osrednjega vodstva in sta v tem oziru poverjeništvi imeli vlogo nekakšnega povezovalnega oziroma posreduvalnega organa med ljubljanskim okrožnim in osrednjim vodstvom. Zaradi tega je vloga okrožnega vodstva na zunaj prihajala v manjši meri do izraza, ker je komunikacija potekala predvsem med osrednjim vodstvom in poverjeništvom.

³⁰³ ARS, odd. 2, AS 1709 Zbirka okrožje Ljubljana, šk. 527/IX, Zapisnik zaslišanja Ivana Ercega z dne 22. 1. 1945 na ljubljanski policiji.

³⁰⁴ Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni boj v Ljubljani. Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo, Kronika, Ljubljana 1984, str. 405, 417–420.

Prvi partijski poverjenik, imenovan v začetku julija 1942, je bil Vladimir Krivic. V času njegove že omenjene odsotnosti poleti 1942 je funkcijo poverjenika CK KPS opravljala Lidija Šentjunc, avgusta pa je bila v poverjeništvu imenovana še Mira Tomšič-Vlasta. Poverjeništvu, katerega sekretar je bil Krivic, je v tej sestavi delalo do konca junija 1943, ko je Šentjuncева zaradi kompromitiranosti odšla iz Ljubljane.³⁰⁵ Najprej so namesto Tomšičeve v poverjeništvu nameravali vključiti nekoga iz centralne komisije VOS, kar pa niso uresničili; Zdenki Kidrič se je namreč njeno imenovanje za članico poverjeništvu zdelo nesmotrno, saj se sestankov ne bi mogla udeleževati (po aretaciji in pobegu iz bolnice s pomočjo VOS-a je bila zelo kompromitirana), Kardeljev predlog o kooptaciji dr. Vita Kraigherja-Marjana pa je zavrnil Boris Kidrič z obrazložitvijo, da Kraigher "glede na svojo oportunistično preteklost kljub svojemu sedaj v glavnem dobrem delu za to funkcijo ne pride v poštev".³⁰⁶ Omemba "oportunistične preteklosti" se nanaša na predvojno obdobje, ko se je Vito Kraigher zaradi študijskih obveznosti na pravni fakulteti in drugih osebnih razlogov začasno pasiviziral v partijskem delu ter "veljal za oportunisto, ki se za marksizem-leninizem le teoretsko zanima".³⁰⁷

Gornje poverjeništvu je treba razločevati od poverjeništvu, ki ga je CK KPS ustanovil neposredno po ograditvi mesta in so ga sestavljali sekretar Boris Kraigher-Janez, Franc Ravbar-Vitez in Ivan Kavčič-Nande. Njegova vloga se je precej razlikovala od vloge kasnejšega, v poletju 1942 ustanovljenega ljubljanskega poverjeništvu. Ustanovljeno je bilo namreč v času, ko je osrednje vodstvo še prebivalo v Ljubljani in ko se je z ograditvijo mesta pojavila resna nevarnost, da bo vodstvo ostalo odrezano od posameznih slovenskih pokrajin in osrednjega jugoslovanskega vodstva. Zato so zgoraj imeno-

³⁰⁵ Mira Svetina-Vlasta, Partija in OF v letih 1943 do 1945. Ljubljana v ilegali, knjiga 4, Ljubljana 1970, str. 32.

³⁰⁶ ARS, odd. 1, AS 1483 Centralna komisija varnostno obveščevalne službe, šk. 1: Pismo Edvarda Kardelja 4. 7. 1942 Zdenki Kidrič; Pismo Borisa Kidriča 25. 7. 1942 Zdenki Kidrič; šk. 2, Pismo Zdenke Kidrič 11. 7. 1942 Borisu Kidriču.

³⁰⁷ ARS, odd. 1, AS 1487, šk. 72, Anketni list Vita Kraigherja z dne 10. 3. 1945; Ljuba Dornik Šubelj, Podatki o dr. Vitu Kraigherju so bili državna tajnost. Arhivi, 2005, št. 1, str. 79–80.

vani člani poverjenišтва delovali zunaj Ljubljane, od tam vzdrževali zveze z osrednjim vodstvom in imeli mandat samostojnega ukrepanja v primeru, če bi se prekinile zveze med CK KPS v Ljubljani s slovenskimi pokrajina- mi in CK KPJ. Poverjenišтво je zamrlo ob odhodu osrednjega vodstva na partizansko ozemlje, ko organ s takšnimi pooblastili ni bil več potreben; sicer pa sta maja 1942 aretirana in odpeljana v taborišče Kraigher in Ravbar, tako da poverjenišтва niti ni bilo potrebno posebej ukinjati.³⁰⁸

Ograditev mesta Ljubljane, s čimer je želel okupator odrezati v Ljubljani nastanjeno osrednje vodstvo OF od širšega zaledja, je zelo otežila povezavo mesta Ljubljana z zunanjimi rajoni ljubljanskega okrožja. Zato so ustanovili t. i. zunanje ljubljansko okrožje, sestavljeno iz rajonov, ki so ostali zunaj žice. To okrožje je kot obroč oklepalo notranje – mestno ljubljansko okrožje in ga je sestavljalo šest rajonov: Dobrunje, Polje, Ježica, Dravlje, Kozarje in Barje. V okrožno vodstvo zunanjega okrožja so bili imenovani dotedanji sekretar rajona Vič Jože Kopitar-Gregor, Miha Čerin-Aleš, Stana Gerk-Mirka in Polde Maček kot okrožni sekretar. Po Mačkovem odhodu v partizane maja 1942 (julija je postal politični komisar tretje grupe odredov) je dolžnost sekretarja opravljal Kopitar, toda naslednji mesec je tudi on odšel v Krimski odred. Ko je julija odšel v partizane še Čerin, je od okrožnega vodstva ostala le še Gerkova. Le-ta je nekaj časa še usklajevala delo posameznih rajonov in vzdrževala zvezo z Ljubljano, konec septembra pa so tudi njo premestili na obveščevalno delo v Ljubljani.³⁰⁹

V Beli krajini so po razpustu partijskih organizacij morali v začetku leta 1942 začeti z delom takorekoč nanovo. Ker pa so bile izključitve očitno mišljene kot začasni vzgojni ukrep in ne kot stalna izločitev iz partije, razpust partijskih organizacij dejansko ni imel daljnosežnejših organizacijskih posledic, česar pa ne bi mogli povsem trditi za področje medosebnih odnosov.

³⁰⁸ Marica Čepe, Prebijanje okupatorjeve blokade. Ljubljana v ilegali, knjiga 3, Ljubljana 1967, str. 235.

³⁰⁹ Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani, str. 443, 444; Lojz Tršan, OF v Ljubljani, str. 70, 71.

Množična izključitev je imela predvsem značaj resnega opozorila članom, da je potrebno partijske naloge dosledno opravljati oziroma značaj pritiska za dejavnejšo vlogo članov partije v odporništvu. Ker se temu izključeni člani niso odpovedali in so očitno po izrečeni kazni pokazali večjo delavnost, so bili nekateri takoj drugi nekoliko kasneje ponovno sprejeti v partijo.

Na prehodu iz leta 1941 v leto 1942 naj bi bilo v okrožju le kakšnih sedem članov partije.³¹⁰ S sprejemanjem izključenih ali povsem novih članov so organizacija spomladi 1942 že toliko obnovili, da so v okrožju že lahko pričeli z načrtnejšim delom v okviru posameznih rajonov, v katerih so postopoma ustanavljali tudi rajonska vodstva KPS in OF. Okrožje je bilo razdeljeno na sedem rajonov: Črnomelj, Gradac, Vinica, Dragatuš, Suhor (zahodnometliški rajon), Drašiči (vzhodnometliški rajon) in Semič. Med prvimi so spomladi ustanovili rajonske komiteje za Črnomelj, Metliko (ta rajon so sredi leta 1942 razdelili na vzhodno- in zahodnometliškega) in Semič. Za Dragatuš in Suhor so rajonska komiteja postavili junija 1942 tako, da so člane obeh rajonskih odborov OF sprejeli v KPS. Za Gradac in Vinico so rajonske komiteje postavili šele v jeseni 1942. Od julija 1942 je bilo belokranjsko okrožje razdeljeno še na dve podokrožji – črnomeljsko in metliško – ki ju je razmejevala železniška proga; po tej razmejitvi je bilo razdeljeno delo predvsem članov okrožnega komiteja, ki so oviro, kakršno je predstavljala zelo zastražena proga, premagovali tako, da se jih je polovica stalno zadrževala v južnem, polovica pa v severnem delu okrožja.³¹¹

Na začetku je v okrožju obstajalo nerazčiščeno vprašanje položaja Ivana Novaka, ki je bil v okrožje poslan kot inštruktor CK KPS, dejansko pa je bolj ali manj sam neposredno vodil delo. Takšen položaj je trajal do začetka aprila 1942, ko je Matija Bahor odšel v partizane in bil s tem tudi formalno razrešen funkcije okrožnega sekretarja ter ga je nasledil Novak. Po Novakovem

³¹⁰ Rudi Vogrič, *Boj Belokranjcev*, str. 88.

³¹¹ Gradivo za belokranjsko okrožje: Stane Šmid, ing. Miran Brinar (Joško Jerman), Tone Dvojmoč, Janez Vitkovič, Tone Štajdohar, Jože Slanc; Vida Deželak, *Organiziranost KPS na Dolenjskem in Notranjskem*, str. 192–193.

prihodu so okrožno vodstvo sestavljali Bahor, Borštinar in Novak. Februarja 1942 so v komite vključili še Anico Ivec. Bahor je deloval predvsem na območju Dragatuša in Vinice, Borštinar v Metliki, Novak v celem okrožju, s poudarkom na Črnomlju, Ivčeva je odgovarjala za tehniko in za delo za mladino. Po Bahorjevem odhodu so v komite vključili črnomeljskega rajonskega sekretarja Toneta Dvojmoča, konec julija je izpadel Borštinar, ker je bil imenovan za političnega komisarja Belokranjskega odreda, vključili pa so metliškega rajonskega sekretarja Martina Žuglja in Janeza Jezerška-Sokola. Poletje 1942 je bila zaradi že omenjene oblastne države okrožnega sekretarja izključena iz komiteja Anica Ivec.³¹²

Tudi v novomeškem okrožju so pozimi 1941–1942 razčiščevali vprašanje delavnosti in discipliniranosti članov partije in podobno kot v belokranjskem okrožju disciplinsko ukrepali z izključitvami. Kakor je poročal Avbelj na konferenci na Cinku, so jih po njegovem prihodu izključili dve tretjini (kar je bila pretirana ocena), v nadaljnjem notranjem partijskem delu pa poudarjali vodilo, da je “vsak partijec mobiliziran, da je rdeči vojak, da mora biti discipliniran in iskren”, oziroma da poznavanje Marxa in Engelsa članu partije še ne daje nikakršne legitimacije pravega komunista – to si pridobi šele z aktivnim delom.³¹³

Ob načrtovanem razširjanju terenskih organizacij OF so spomladi 1942 okrožje razdelili na kar 23 rajonov. Zaradi velike razdrobljenosti so oblikovali še podokrožja kot vmesno teritorialno enoto med rajoni in okrožjem. Teh je bilo približno toliko kot prvotnih rajonov, torej sedem: Šentjernej, Šmarjeta, Mokronog – Trebelno, Trebnje, Mirna Peč – Žužemberk, Novo mesto in Dolenjske Toplice. V nekaterih podokrožjih so organizirali partijska vodstva že v aprilu, v trebanjskem in šentjernejskem pa šele proti poletju.³¹⁴

³¹² Radko Polič, Belokranjski odred, str. 121, 122, 155, 156; Rudi Vogrič, Boj Belokranjcev, str. 78, 88; Gradivo za belokranjsko okrožje: Tone Dvojmoč, Jože Borštinar, Anica Ivec.

³¹³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 98, str. 244.

³¹⁴ Viktor Avbelj, Nekaj ugotovitev in podatkov o organizaciji in delu KP bivšega novomeškega okrožja v letih 1941–1942, str. 28, 38, 71, 72.

Partijske organizacije v glavnem niso prilagajali takšni razdelitvi, saj bi v tem primeru večino partijskega članstva porabili le za oblikovanje forumov, poleg tega je bilo pomlajeno članstvo v dobršni meri tudi še nezkušeno. Zato so prejšnje rajonske komiteje v bistvu preimenovali v podokrožne, julija in avgusta pa so ustanovili partijski vodstvi tudi za trebanjsko in gorjansko podokrožje, kjer pred tem rajonska komiteja še nista obstajala (za podokrožje Trebnje ga je vodil Franc Černe-Klemen, ki so ga v novomeško okrožje poslali iz zunanjega ljubljanskega okrožja). Rajonskih komitejev v glavnem niso ustanavljali, z izrazom "rajonski" pa so večkrat označevali podokrožne komiteje. Precej močna je v tem obdobju postala organizacija na železniški postaji v Novem mestu. Ta je že v začetku leta 1942 imela pet celic, ki jih je najprej povezoval t. i. železniški partijski biro, od septembra 1942 pa železniški RK KPS. Opravljala je še posebej zaupne naloge v zvezi s prenašanjem literature, vzdrževajem zvez med Ljubljano in Hrvaško, opravljanjem sabotažnih akcij itd.³¹⁵

V OK KPS Novo mesto sta ob sekretarju Viktorju Avblju sprva delala še Ivan More in Niko Šilih. Oba sta marca oziroma aprila odšla v vojsko, zato so v komite najprej ponovno vključili Jožeta Ravbarja (julija 1942 poslan v vojsko), aprila Fani Koširjevo-Meto (članica je bila le krajši čas), julija Vilmo Beblerjevo (odgovarjala je za SKOJ), avgusta Dušana Jereba (odgovarjal je za OF), Franca Černeta (odgovarjal je za partijsko organizacijo) in Maro Rupeno (zadolžena je bila za organiziranje žensk). Julija 1942 naj bi novomeško okrožje imelo približno 120 članov in prav toliko kandidatov za člane KPS. Po moči partijske organizacije se je uvrščalo takoj za ljubljanskim območjem.³¹⁶ Še nedavno pred tem (morda konec maja 1942) je na terenu novomeškega okrožja

³¹⁵ Več o sestavi in delu podokrožnih/rajonskih komitejev glej v: Viktor Avbelj, Nekaj ugotovitev in podatkov o organizaciji in delu komunistične partije bivšega novomeškega okrožja v letih 1941–1942, str. 89, 94, 96–98 in priloga VIII; Martin Šlibar: KP, SKOJ in OF v novomeškem okrožju, str. 221, 244, 245, 261, 296–307, 336; Vlado Jurančič, Šmarjeta pri Novem mestu v narodnoosvobodilni vojni 1941–1945. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja in NOB na Dolenjskem in v Beli krajini, Novo mesto 1985, str. 33, 34, 56, 57.

³¹⁶ Viktor Avbelj, KP V novomeškem okrožju 1941–1942, str. 26, 27 in priloga V; Martin Šlibar: KP, SKOJ in OF v novomeškem okrožju, str. 129.

delovalo nekaj čez 50 članov KPS, 20 jih je odšlo v partizansko vojsko, 11 pa jih je bilo zaprtih. Po socialno-izobrazbeni pripadnosti je bilo 50 % delavcev in 30 % izobražencev (ostali so bili najbrž kmetje). Med vsemi člani je bilo le 10 žensk.³¹⁷

Bistveno drugače je bilo v kočevskem okrožju. Tam je konec aprila 1942 prišlo do vdora v partijsko organizacijo, od katerega se dolgo časa ni opomogla. Zaradi izdaje so bili takrat aretirani okrožni sekretar Jože Šeško (italijanski okupator ga je maja 1942 ustrelil) in člani OK KPS oziroma najožji Šeškovi sodelavci Melhior Jošt, Jože Antloga, Ludvik Tomšič in Tone Trtnik, maja pa še Tone Marinč. Aretiranih je bilo še nekaj drugih komunistov. Od okrožnega vodstva sta ostala le še Polde Knapič, ki se v takšnih razmerah ni mogel obdržati na terenu in je maja odšel v vojsko, ter Matija Maležič, ki je marca kot sekretar RK KPS Ribnica postal član OK KPS, a je julija tudi on odšel v vojsko. Kočevsko okrožje je tako nekaj časa ostalo brez partijskega vodstva, organizacija na terenu pa je bila oslABLJENA tako zaradi aretacij kot zaradi partizanske mobilizacije. Člani, ki so še ostali na terenu (ves čas je npr. obstajala partijska organizacija na Rudniku), so ostali prepuščeni samim sebi.³¹⁸

CK KPS je kočevskemu okrožju sicer poslal pomoč – junija Maksa Nahlika-Sama, po partijski konferenci na Cinku pa še ljubljanskega aktivista Dušana Drolca-Staneta Savinčana. Omenjena sta kratek čas predstavljala OK KPS za Kočevsko, toda prvi je padel že 8. avgusta, drugi pa 2. septembra 1942. Konec avgusta 1942 je imel Drolc zveze le s tremi člani in enim kandidatom v okrožju, med drugim z Ivanom Kristanom-Fajfo, ki je po Drolčevi smrti deloval v okrožju kot partijski aktivist in začel obnavljati partijsko organizacijo. Za razliko s partijsko organizacijo pa se je sredi leta organizacij-

³¹⁷ ARS, odd. 2, AS 1709 Zbirka okrožje Ljubljana, šk. 527/VII, Zapiski Borisa Kidriča iz leta 1942.

³¹⁸ France Fajdiga, Jože Šeško – organizator in vodja revolucionarnega gibanja na Kočevskem. Borec 1965, št. 11; Henrik Kužnik, Aktivisti OF na območju sedanje občine Kočevje. Domicili v slovenskih občinah, str. 213; Gradivo za kočevsko okrožje (knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino): Polde Knapič; Matija Maležič, Kratek časovni pregled važnejših dogodkov v sedanji občini Ribnica. Ribnica skozi stoletja, Ljubljana 1982, str. 126.

sko precej okrepila frontna organizacija: ustanovili so OOOOF ter rajonske in terenske odbore v šestih rajonih (Kočevska Reka, Banja Loka, Mozelj, Koprivnik, Dolenja vas, Stari Log), kakor so takrat razdelili okrožje.³¹⁹

V času delovanja Maksa Nahlika kaže, da se je okrepila predvsem skojevska organizacija, a naj bi med ofenzivo zatem večina članov odšla pod okupatorjevo zaščito. Širokopoteznemu širjenju skojevske organizacije so nekateri domači aktivisti nasprotovali, bili pa so zadovoljni (očitno predvsem sekretar OOOOF Alojz Zalar, ki je bil najbrž tudi osebno užaljen, da ga Nahlik kot kandidata še iz časa Šeška ni sprejel v partijo), da so Nahliku preprečili vsaj to, da niso bili v partijo sprejeti razni "kapitalisti in oportunisti, kateri so kasneje morali biti justifikirani kot belogardisti in italijanski vohuni".³²⁰

Julija 1942 so iz dela kočevskega okrožja ustanovili novo okrožje Velike Lašče. Za sekretarja so imenovali Ignaca Voljča-Frica, član komiteja pa je bil nekaj časa tudi Matevž Hace. Okrožje je formalno obstajalo nekaj mesecev, vendar predvsem zaradi italijanske ofenzive dejansko ni zaživel.³²¹

V stiškem okrožju, kjer je od decembra 1941 delal na širjenju partijske organizacije Radko Polič-Tone Gorjanc, so OK KPS ustanovili šele konec aprila 1942. Sekretarstvo je prevzel Polič, člana komiteja sta postala Lojze Kralj-Boltek in Anton Vozel-Gašper. Partija je takrat štela 11 članov in 11 kandidatov. Junija so okrožju dokončno priključili Suho krajino in okrožje se je poslej imenovalo okrožje Stična-Struge. Po reki Krki je bilo razdeljeno na dva partijska rajona (Stična in Struge oz. Suha krajina), v pogledu organiziranosti OF pa še na podrajone. Rajon Stična je že imel RK KPS. V začetku julija so v OK KPS pritegnili še Zvonka Vrečka-Tineta Gojčiča in Janeza Gruma-Ovčnikovega. Politično delo se je okrepilo tudi zaradi aktivistov, ki so v to

³¹⁹ Vida Deželak, Organiziranost KPS na Dolenjskem in Notranjskem, str. 195; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 142.

³²⁰ ARS, odd. 1, AS 1487, Zapisnik sestanka partijcev in kandidatov v rajonu Mozelj 20. 12. 1942, a. e. 2491.

³²¹ Ivan Fajdiga, Ivan Špolar: Aktivisti OF kočevsko-ribniško-velikolaškega okrožja. Domicili v slovenskih občinah, str. 209; Matevž Hace, Komisarjevi zapiski, knjiga 1, Ljubljana 1957, str. 10; Gradivo za kočevsko okrožje: Vladimir Nusdorfer.

okrožje spomladi in poleti prihajali iz Ljubljane. Toda že v poletnih mesecih je okrožje izgubilo nekaj vodilnih aktivistov: okupator je Vozlja odpeljal v internacijo, Gruma pa v začetku septembra ustrelil, vaški stražarji so sredi septembra usmrtili Lojzeta Kralja, Vrečko pa je bil isti mesec premeščen v Gubčevo brigado. Med ofenzivo je bil ustreljen tudi sekretar stiškega rajona Ignac Kralj.³²²

Vodstvo grosupeljskega okrožja se je na začetku leta 1942 še vedno zadrževalo v Grosupeljski četi, v kateri je bil Adolf Jakhel komandir in Ivan Kovač-Vanja politični komisar. V napadu omenjene čete na turjaško posadko 6. januarja 1942 sta bila smrtno ranjena Jakhel in Kovač. Dolžnost okrožnega sekretarja je zatem prevzel dotedanji sekretar OOO Ivan Erjavec-Cene. Od prejšnjih članov komiteja je v njem ostal le še Ludvik Starič, medtem ko se je Janko Rode januarja vključil v Štajerski bataljon, Anica Vodiškar pa je odšla v kranjsko okrožje. Na novo so v komite vključili Zalko Rode. Kasneje, ni natanko znano kdaj, so v komite vključili še Jožeta Šerjaka in Franca Štibernika, v oktobru 1942 pa zaradi osebnih zadev izključili Stariča.³²³

Na Notranjskem, kjer kaže, da v partijski organizaciji v zimskih mesecih ni bilo kakšnih vidnejših sprememb, je spomladi 1942 prišlo do opaznega usipa števila članov. Povzročile so ga delno posamezne aretacije komunistov, predvsem pa njihovi odhodi v partizane. Zaradi tega so nekateri partijski komiteji prenehali obstajati.

Vrhniško okrožje je v tem času vodil Stane Kavčič. V OK KPS sta nekaj časa delala še dr. Cene Logar ter Ivan Demšar, ki je januarja nasledil Gradišnika; le-ta je odšel v partizane, kamor pa je zaradi nevarnosti aretacije aprila 1942 odšel tudi Demšar. V poletju so v okrožni komite pritegnili Adolfa Malavašiča-Zajca, Nandeta

³²² Radko Polič, Čudežna pomlad, str. 19, 23, 59, 60, 82, 85–87, 126–132, 144, 145; Tone Ferenc, Zaplenjeno poročilo iz stiškega okrožja. Borec 1988, št. 5.

³²³ Radko Polič, Čudežna pomlad, str. 55; Stane Valentinčič, Prvi okrožni odbor OF v Grosupljem. Zbornik občine Grosuplje, II, 1970; Janez Kramar, Rajon Slivnica-Žalna. Zbornik občine Grosuplje, X, 1978, str. 41; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 181; ARS, odd. 1, AS 1589, članski dokumenti Ivana Erjavca, Ludvika Stariča in Anice Vodiškar.

Šinkovca-Petlja, Matevža Fortuno-Srnjaka in kot kandidatko Franjo Župančič-Sivko; slednja je bila že konec avgusta 1942 aretirana in nato ustreljena. Do maja 1942 so postopoma prenehali z delom vsi trije rajonski komiteji, kar pa ni pomenilo konca partijske dejavnosti na terenu; začasno so v precejšnji meri partijsko delo na terenu namreč vodili komunisti iz partizanskih enot ali neposredno člani OK KPS.³²⁴

Dne 10. septembra je OK KPS Vrhnika poročal, da se je prvotna organizacijska mreža zaradi partizanske mobilizacije in aretacij v avgustu precej razbila. Iz okrožja je v partizane odšlo 16 partijcev, od katerih so 3 že padli, 10 partijcev je bilo v zaporih, 2 sta bila ustreljena in 6 so jih zaradi "pasivnosti in oportunitizma" izključili. Kandidatov je bilo 20, članov pa 21. Okrožje so razdelili na šest rajonov in nameravali preiti k sistematičnemu postavljanju organizacij KPS. Pri iskanju novih kandidatov se je okrožno vodstvo usmerjalo tudi k srednjemu kmetu in obrtnikom. Navajalo je, da išče kandidate med osebami z naslednjimi karakteristikami: "sposobne in borbene člane OF in NZ – tihe skromne toda ideji predane proletarce – poštene in vplivne ljudi na vasi". Večjo pozornost so nameravali posvetiti sprejemom žensk, trenutno pa so imeli 3 ali 5 kandidatinj. V okrožju je bilo 5 celic, obnovili so RK KPS Vrhnika, v ostalih petih rajonih pa so ustanovitev komitejev pustili za čas po sprejemu kandidatov v partijo. OK KPS se je posvečal "zgrajevanju posameznih članov, utrditvi discipline in dvigu avtoritete forumov", sicer pa je kvaliteto članov ocenjeval takole: "Disciplinsko je kader dober, borben in zdrav, /.../ ideološko šepa vse od OK pa do poslednjega kandidata." Člani naj bi si pridobili že veliko "praktično revolucionarnih izkušenj", posebnih taktičnih napak naj ne bi delali, obstajali pa so posamezni primeri sektaštva, ki jih je okrožni komite razlagal s hitro spreminjajočimi se razmerami, zaradi česar tudi OK ni imel vedno "jasne perspektive", in zaradi mladostnega temperamenta članov (prenagljenost, ambicioznost).

³²⁴ Vida Deželak, Organiziranost KPS na Dolenjskem in Notranjskem, str. 191, 196; Cene Logar-Rovtar, Osvobodilni boj v Dolomitih. Borec 1973, št. 6-7, str. 368; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 83.

Čutili so veliko pomanjkanje literature, saj od maja, ko so prejeli zadnjo številko Dela in prvo poglavje zgodovinske VKP(b), niso ničesar več dobili.³²⁵

Podoben je bil položaj v cerkniškem okrožju. Tudi tam so nekateri rajonski komiteji prenehali z delom. To se je najprej zgodilo v rajonu Ravnik-Kremenca, kjer so sekretarju Francu Rudolfu-Petru pripisali soodgovornost za neuspelo zimsko vstajo na tem območju in so ga zato februarja 1942 izključili iz partije; ker je istočasno prišlo do aretacij nekaterih aktivistov oziroma njihovega umika v partizane, je komitej prenehal z delom.³²⁶ Aprila je prenehal z delom v šele januarja 1942 ustanovljenem rajonu Viševke, ki so ga ponovno priključili loškemu rajonu. Januarja je okrožni sekretar postal Jože Pirc, dotedanji sekretar Lojze Ule pa je v komiteju ostal kot član. Za Alojza Rožeja, ki je vse do italijanske ofenzive opravljal dolžnost sekretarja RK KPS Cerknica, ni jasno, če je bil obenem tudi formalno član OK KPS. Po Pirčevi aretaciji 11. marca 1942 v Trstu, kamor je odšel po ciklostilni stroj, je bil Ule ponovno sekretar, ko pa je bil 7. aprila aretiran tudi on, je dolžnost sekretarja prevzel Franc Popit. Takrat so v OK KPS vključili dotedanjega sekretarja viševškega rajona Lojza Mlakarja-Ljuba. Dokončno so okrožno vodstvo postavili šele junija 1942. Takrat so Mlakarja imenovali za sekretarja, člana sta postala Franc Plos-Lado in Ludvik Lovko-Bobnar, kandidat pa Anton Prevec-Dimač.³²⁷

Iz povedanega razberemo, da je partijska organizacija v prvi polovici leta 1942 v osnovi obdržala pozicije ustvarjene v predhodnem obdobju. To velja predvsem za organizacijska srediča na ravni okrožij (z izjemo kočevskega okrožja), medtem ko so razmere na ravni rajonov bile zelo različne – rajonska vodstva so ponekje nadaljevala z delom, drugje so jih šele ustanavljali ali so iz različnih vzrokov prenehala z delom. Kljub ustanavljanju novih organizacij, kar velja v prvi vrsti za ljubljansko okrožje, pa bistvenega številčnega porasta, katerega

³²⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 83.

³²⁶ Jože Tekavec, Dnevi preizkušnje, Ljubljana 1977, str. 113–115.

³²⁷ Vida Deželak, Organiziranost KPS na Dolenjskem in Notranjskem, str. 190, 197.

bi pričakovali spomladi in delu poletja na partizanskem ozemlju, ni dosegala.

V skoraj štirimesečnem obdobju velike italijanske ofenzive od sredine julija do začetka novembra, ki je potekala na različnih območjih z različno intenzivnostjo, je odporništvo in z njim KPS doživelo velike izgube. Čeprav velja ocena, da je bila prizadeta še zlasti organizacija OF, manj pa partijska organizacija, ker se je precejšen del njenih članov vendarle pravočasno umaknil v ilegalo ali k partizanskim enotam, posledice italijanske ofenzive tudi za KPS niso bile tako majhne. Celovitih podatkov sicer ni, a je znano, da je kar nekaj komunistov med ofenzivo padlo oziroma so bili aretirani. Zaradi tega in zaradi vključevanja v partizanske enote (začasno ali za stalno) se je terenska organizacija začasno številčno zmanjšala in organizacijsko razrahljala.

Vdor gestapa in prizadevanja za obnovo razbitih partijskih organizacij v letu 1942 na Gorenjskem

Z obsežnejšimi aretacijami aktivistov na Gorenjskem je okupator pričel decembra 1941. V nizu le-teh je bila za KPS, OF in SKOJ med drugim usodna aretacija treh kurirk PK KPS za Gorenjsko na Jesenicah, med katerimi zlasti Darinka Močnik ni vzdržala metod zasliševanj in je po priznanjih pristala na sodelovanje z gestapom. Od tam so se aretacije razširile na ostala območja Gorenjske, predvsem v kranjsko okrožje, v katerem so dosegle največji razmah v drugi polovici februarja in marca, in sicer po aretaciji člana okrožnega komiteja Ivana Urbanca-Kumerdajevega 16. februarja 1942, ki je tudi začel sodelovati z gestapom. Aretacije so na Gorenjskem v dobrih dveh mesecih zajele preko 300 ljudi, od tega v kranjskem okolišu 236.³²⁸ Med njimi je bilo precej članov partije.³²⁹

Tolikšen uspeh je gestapo dosegel zaradi temeljite, dolgotrajnejše in ostre akcije, s katero je pridobil tudi nekaj sodelavcev iz vrst partije. Po drugi strani ne gre prezreti dejstva, da so aretacije vendarle potekale daljše obdobje in da bi se del aktivistov lahko umaknil v ilegalo, pa tega ni storil, ker še ni spoznal doslednosti in metod delovanja gestapa in ker ni računal, da bodo

³²⁸ Ivan Jan, Kokrški odred, I, Ljubljana 1980, str. 160–179.

³²⁹ Iz rekonstrukcije, ki jo je opravil Dare Jeršek za kranjsko okrožje (knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino, Kranjsko okrožje v letu 1941, elaborat), je razvidno, da je bilo v tem času samo v ožjem kranjskem okolišu aretiranih najmanj 41 članov KPS, od katerih so jih 25 v kratkem ustrelili, 1 je podlegel mučenju, ostale so večinoma poslali v taborišča.

aretirani spregovorili. Res pa je tudi, da se je bilo sredi ostre zime, kakršna je bila tisto leto, težko odločati za ilegalno, saj na podporo med ustrahovanim prebivalstvom ni bilo računati, zveze s partizanskimi enotami pa so bile prekinjene.

Vdor je imel daljnosežne posledice in leto 1942 je za odporniško gibanje na Gorenjskem postalo najtežje. Partijske in frontne organizacije so bile večinoma razbite, partizanske enote pa v krizi zaradi daljše okupatorjeve ofenzivnosti po boju v Dražgošah in v poletnih mesecih. Položaj je postal za partijo kritičen še zlasti zato, ker niso bile razbite samo osnovne organizacije, temveč tudi partijski forumi. Partija je večino leta 1942 z velikimi težavami ohranjala najosnovnejša jedra, ob tem pa so bila za daljša obdobja prekinjene še medsebojne zveze. Iz poročila pokrajinskega sekretarja sredi julija 1942 je razvidno, da PK KPS že dalj časa ni imel nobenih zvez s kamniškim okrožjem, s Kranjem in Bohinjem (kjer je bilo nekaj članov, ki jih je PK KPS ocenjeval kot oportuniste in napovedal tamkajšnjo organizaciji čistko) in da so šele takrat začeli vzpostavljati ponovne stike s člani na terenu. Člani zaradi razpršenosti niso bili v celoti povezani v celice, pa tudi aktivni niso bili vsi. V tistem trenutku je PK KPS registriral na terenu le 25 članov in 5 kandidatov. Nekoliko ugodnejši je bil položaj v partizanskih enotah (Gorenjski in Kokrški odred ter Poljanski bataljon), kjer je bilo 62 članov in 9 kandidatov, kljub temu da je precej članov v prvi polovici leta padlo.³³⁰

Okupatorjeva represija je bila v letu 1942 gotovo glavni dejavnik, ki je najprej dodobra razbil partijsko organizacijo in nato hudo zaviral njeno obnovo. Ob tem ne gre prezreti kritične ocene, ki jo je decembra 1942 v imenu PK KPS Maks Krmelj posredoval Kardelju, v kateri je del krivde za nastale razmere pripisal tudi sami partiji, vključno s pokrajinskim vodstvom. Partija je po njegovi oceni v preteklosti s favoriziranjem kadrov iz lastnih vrst pristopila k organiziranju OF na Gorenjskem sektaško. S tem se je medskupinsko zaupanje zmanjševalo, trpela je organizacija OF, naklonjenost prebivalstva je upadala

³³⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 120.

in ni bilo pravega dotoka novincev v partizanske enote. Vzporedno s tem upadom so se dodatno poslabšale razmere za delovanje že obstoječih članov KPS in možnosti za nove sprejeme. Krmelj je ugotavljal, da so najbolj kritično obdobje na terenu preživeli le tisti komunisti, ki še pred tem niso bili posebno aktivni in so se ob stopnjevanem pritisku nato popolnoma pasivizirali.³³¹

Ob koncu leta 1942 je opazen minimalen dvig števila članov; decembra jih je bilo na terenu okoli 70, v vojski pa 50. K povečanju članstva na terenu niso prispevali samo novosprejeti, ampak tudi partizanski borci-komunisti, ki so jih iz vojaških enot poslali na terensko politično delo. Kandidatov naj bi bilo okoli 80, kar že kaže na premagovanje najhujše krize.³³²

Omenjeno je že bilo, da je za položaj partijske organizacije bilo usodno razbitje njenih vodstev. V kranjskem okrožju je to doletelo kar nekaj zaporednih sestav OK KPS. Njegov sekretar Franc Vodopivec se je sicer konec leta 1941 umaknil v strogo ilegalo in je Lucijan Seljak verjetno neformalno prevzel vodstvo v okrožju, a je bil enako kot Janez Poljanec že januarja 1942 aretiran. Februarja sta bila aretirana Ivan Urbanc in Jože Resman, marca pa še Franc Logar. Resman in Logar naj bi bila v zimskih mesecih vključena v OK KPS, vendar njuno članstvo ni povsem zanesljivo. V OK KPS so ostali Vodopivec, Boris Ručigaj in Stanislav Bečan, ki je aprila 1942 padel v Udinem borštu. V času splošne okupatorjeve ofenzivnosti sta 13. julija 1942 padla še Vodopivec in Ručigaj in vsakršna organizirana politična dejavnost je začasno prenehala. Občasno so jo opravljali le borci partizanskih enot, od koder so potem v septembru prišli prvi trije aktivisti, ki so istočasno sestavljali OK KPS: Anton Nartnik-Črnic (sekretar), Ivan Bertoncely-Johan in Janko Pucelj-Ciril.³³³

Decembra 1942 je bilo v okrožju okoli 25 članov. OK KPS je štel nekaj časa 4 člane, ker je postal njegov član tudi Benjamin Anderwald-Benko, od decembra, ko je padel Pucelj, pa zopet tri. Delo so si razdelili po teri-

³³¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 177.

³³² Jesen 1942, dok. 209; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 177.

³³³ Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS na Gorenjskem, str. 71, 73.

torialnem principu tako, da je posameznik odgovarjal za določeno območje okrožja.³³⁴ Sekretar Nartnik je v poročilu 20. decembra 1942 že lahko ugotavljal, da delo v okrožju kljub množični prisotnosti policije napreduje, da pa zaradi preobremenjenosti z delom on sam ne more nadzirati vedno in vseh terenskih delavcev, ki so po stažu v glavnem mladi komunisti in zato "še iztirijo s partijske linije" v smislu, da posvečajo pozornost predvsem OF, manj pa partiji, SKOJ-u in delavstvu nasploh ter zaključuje: "Ker če mi delamo v OF radi tega ne smemo zanemarjati partije, ker le proletariat je avantgarda vsega gibanja."³³⁵

Tudi v jeseniškem okrožju so aretacije prizadele okrožno vodstvo. Verjetno konec leta 1941 so aretirali Franca Mencingerja (ustreljen 3. 1. 1942), januarja še Marjana Kavalarja, medtem ko sta se Viktor Kejžar-Peter in Karel Preželj-Stanko pravočasno umaknila v ilegalo. Na Jesenicah so po aretacijah ostali le še 3 člani in 2 kandidata, v celem okrožju pa okoli 15 članov. Delo OK KPS je bilo poslej enako kot v kranjskem okrožju usmerjeno v obnavljanje razbitih zvez, pridobivanje novih zaupnikov ter v politično delo med borci Cankarjevega bataljona, ki so bili v precejšnjem številu sprejeti v partijo.³³⁶

Ker so Kejžarja julija 1942 pritegnili v PK KPS za Gorenjsko, je sekretar okrožja postal Preželj. V komite so takrat vključili Ivana Krivca-Kostjo in Viktorja Stražišarja-Silvestra, kasneje pa še Franca Benigarja-Gabriana, Ivana Gašperina-Mitjo, Ivana Hribarja-Gorjanca in Janeza Šmida. Vsaj do konca oktobra komite še ni pričel z delom, ker so bile zveze z novoimenovanimi člani prekinjene. V začetku decembra je bilo v okrožju okoli 30 članov KPS.³³⁷

Najbolj na obrobju dogajanj, kar zadeva partijsko organizacijo, je bilo v letu 1942 kamniško okrožje, za

³³⁴ Isto, str. 78; Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. 144.

³³⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 186.

³³⁶ Dare Jeršek, Komunistična partija, SKOJ in OF v jeseniškem okrožju leta 1941 (elaborat v knjižnici Inštituta za novejšo zgodovino); Franc Konobelj-Slovenko, Jeseniška četa in Cankarjev bataljon v letu 1942. Jeklo in ljudje, IV, Jesenice 1979-1980, str. 348; Jesen 1942, dok. 209.

³³⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 163; Franc Benedik, Pokrajinski komite KPS in celotni pokrajinski aktiv OF za Gorenjsko. Domicili v slovenskih občinah, str. 187.

katerega tudi ni značilen vdor gestapa v partijsko organizacijo, ker je le-ta že ob vstaji poleti 1941 prenehala obstajati. Januarja 1942 je v okrožje prišel Ignac Sterlekar-Jože kot okrožni sekretar, komiteja pa niso ustanovili. Delal je sam in ob pomoči Kamniškega bataljona postavljaj zaupnike in odbore OF, partijska organizacija pa naj bi konec leta 1942 štela 15 članov. Po težki izgubi bataljona na Kostanjski planini 24. decembra 1942 je Strlekar odšel na litijsko območje in okrožje je začasno ostalo celo brez sekretarja.³³⁸

Z jesenjo 1942 je bil čas najhujše krize na Gorenjskem presežen. To potrjuje tako proces postopne konsolidacije partije, predvsem v kranjskem in jeseniškem okrožju, kot tudi ustanovitev novega okrožja za škofjeloško območje. Z njegovo ustanovitvijo so Gorenjsko razdelili na štiri okrožja in takšna ureditev je ostala v veljavi do konca vojne.

Škofjeloško okrožje je obsegalo dotedanji škofjeloški rajon kranjskega okrožja, kateremu so priključili še jugozahodni predel ob nemško-italijanski meji. Zasnovali so ga septembra 1942, ko je kranjski okrožni sekretar Nartnik določil nekaj borcev Poljanskega bataljona za politično delo na terenu. Naslednji mesec so ustanovili OK KPS. Vodil ga je Maks Krmelj-Matija, člani so bili Avgust Barle-Radovan (kasneje Ambrož), Adolf Sluga-Tratomir in Anton Peternel-Igor. Istočasno so okrožje razdelili na pet rajonov: Smlednik, Medvode, Škofja Loka, Poljane in Selca ter določili sekretarje. Vsi rajonski sekretarji so bili člani KPS, le eden je imel trenutno prekinjen staž. Ko so Krmelja vključili v PK KPS, je dolžnost sekretarja nekaj časa opravljal Sluga, po njegovi usmrtni januarja 1943 (obtožili so ga favoriziranja meščanstva, zapostavljanja delavstva in tudi "belogardističnega" delovanja) pa Jože Kavčič-Jernač.³³⁹

³³⁸ Miroslav Stiplovssek, Kamniško okrožje v NOB, Domžale 1975, str. 41, 45; Jesen 1942, dok. 209.

³³⁹ Tone Peternel-Igor, Partizanstvo na Gorenjskem – žarek upanja v Evropi. Tribuna, glasilo SZDL občine Ljubljana-Siška, junij 1981, št. 10; Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS na Gorenjskem, str. 76, 77; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 103; ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo Jožeta Sluge o lastnem delovanju CK KPS (nedatirano), a. e. 1933.

Velik del leta 1942 je v okrnjeni sestavi deloval tudi PK KPS za Gorenjsko. V valu aretacij v kranjskem okrožju so 9. marca 1942 aretirali sekretarja Toneta Dolinška-Metoda, naslednji mesec je CK KPS premestil Toma Brejca na Primorsko in maja je iz zdravstvenih razlogov Mira Kebe odšla v Ljubljano. Za Dolinškom je sekretarstvo prevzel Lojze Kebe-Štefan, ki je bil istočasno politični komisar I. grupe odredov in se je v glavnem zadrževal pri partizanskih enotah. PK KPS kot organ tako začasno ni obstajal, dokler niso julija vanj vključili Viktorja Kejžarja in Franca Vodopivca. Ko so vsi trije padli (Vodopivec 13. julija 1942, Kejžar 28. avgusta 1942, Kebe je za posledicami ran umrl 20. oktobra 1942), je naloge PK KPS krajši čas opravljal kar sam štab I. grupe odredov (komandant Stane Kersnik-Jelovčan, politični komisar Vinko Hafner-Pavle Ravnik).³⁴⁰

V reševanje kriznih razmer glede vodilnega kadra na Gorenjskem (septembra je padel tudi komandant I. grupe odredov Jože Gregorčič) je jeseni 1942 posegel CK KPS in tja poslal nekaj vojaško-političnih delavcev iz Ljubljanske pokrajine: Oskarja Šavlija-Silva, Jakoba, Jožeta Slugo-Lenarta, Staneta Bizjaka-Kosto in Viktorja Stoparja-Silva Moščana. Nato je CK KPS izdelal kar nekaj predlogov o sestavi pokrajinskega partijskega vodstva, katerega je sprva imenoval "pokrajinski sekretariat za Gorenjsko", kar naj bi kazalo na njegov začasni značaj. Za sekretarja so najprej imenovali Jožeta Slugo. Komite so dokončno oblikovali januarja 1943 v sestavi: sekretar Maks Krmelj, Jože Sluga, Oskar Šavli, Vinko Hafner, Stane Bizjak in Karel Preželj, ki pa je že 8. aprila 1943 padel. Potem do jeseni 1943 ni bilo nobenih sprememb.³⁴¹

Glavna naloga obnavljajočega se vodstva je bilo ustvarjanje splošnih pogojev za ponovni razmah partizanskega političnega in vojaškega delovanja. S to nalogo je konec novembra 1942 obiskal Gorenjsko tudi Boris Kidrič, da bi pospešili ustanavljanje KPS, OF, mobiliza-

³⁴⁰ Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS na Gorenjskem, str. 72–75.

³⁴¹ Jesen 1942, dok. 61, 62, 79; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 178; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 75.

cijo v partizanske enote in vzpodbudili njihovo ofenzivnost.³⁴²

CK KPS je ocenjeval, da navedenih nalog ne bo mogoče zadovoljivo izpolnjevati, dokler ne bo vzpostavljen osnovni organizacijski skelet partije. V tem smislu je Edvard Kardelj že 14. oktobra 1942 naročal Kebetu, da je nujno na terenu pričeti s postavljanjem partijskih poverjenikov iz vrst domačinov, če že ni mogoče vzpostaviti celotnih okrožnih in rajonskih komitejev in na ta način ustvariti "vsaj najosnovnejši zarodek partijske organizacije na celem terenu, četudi bodo ti ljudje v začetku bolj pasivni". Menil je, da bodo kljub silno neugodnim razmeram na ta način lahko v kratkem času postavili najosnovnejše partijske postojanke, ki jih bodo potem postopno širili. Kardelj je rešitev organizacijskega vprašanja partije postavljaj pred gorenjsko partijsko vodstvo kot ključni moment v utrjevanju in širjenju odporništvu. Tega ne bo mogoče doseči, če v njem ne bo uresničena vodilna vloga partije, partija pa vodilne vloge ne bo mogla imeti, če bo njena organizacijska struktura šibka. To trditev je podkrepil s konkretnimi razmerami na Gorenjskem takole: "Saj vam gotovo ni treba razlagati, da je osnovni vzrok velikih težkoč, ki jih imate s partizanskim gibanjem prav v tem, ker nimamo na Gorenjskem dovolj močne partijske organizacije na terenu, ki bi mogla organizirati pomoč ljudstva na terenu za naše partizanske čete. Saj je razumljivo: Partija je avantgarda, od nje vse zavisi. Če ni Partije, tedaj mora vse iti slabo." Partija bo torej tista, ki bo in mora rešiti vprašanje partizanstva in OF na Gorenjskem z lastnim organizacijsko-političnim delom.

Kardelj je nujnost načrtnega in pospešenega reševanja organizacijskega vprašanja utemeljeval tudi s slovenskimi in širšimi vojno-političnimi razmerami ter perspektivo njihovega razvoja. Ocenjeval je, da se dogodki že v tolikšni meri približujejo razpletu (Hitler naj bi doživel poraz že v prihajajoči zimi, vprašanje druge fronte postaja predvsem politično vprašanje), ko je treba tudi zaradi notranjih nasprotnikov okrepiti partijo. Prepričan je bil, da bodo ti v zanje primernem trenutku zlahka

³⁴² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 178.

našli svoje zaupnike v sleherni slovenski vasi, zato mora partija že prej ustvariti in utrditi lastne postojanke, da bo takrat zmogla "hitro zajeti ljudski revolucionarni val, ki bo zapljuskal."³⁴³

³⁴³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 148.

Obnova in ponovno razbitje KPS na Štajerskem leta 1942

V kritične razmere v severovzhodni Sloveniji je konec leta 1941 odločneje posegel CK KPS. Najprej je nameraval tja poslati svojega člana Miho Marinka, da bi reorganiziral način delovanja PK KPS oziroma uvedel večjo stopnjo konspirativnosti. Potem ko je razrešil še edinega preostalega člana PK KPS Miloša Zidanška (očitali so mu, da ni naredil vsega, da bi preprečil širitev vdora v organizacijo), Marinku pa je aretacija preprečila odhod na Štajersko, je CK KPS decembra 1941 postavil nov dvočlanski PK KPS. Za sekretarja je imenoval Sergeja Kraigherja-Andreja, za člana pa Toneta Žnidariča-Martina. Na Štajersko je poslal še nekaj partijskih aktivistov, a so večinoma kmalu bili aretirani ali pa so se vrnili v Ljubljansko pokrajino.³⁴⁴

Novemu PK KPS je postopoma uspelo obnoviti nekatera stara in ustanoviti nekaj novih odporniških oporišč in s tem tudi centrov partijske dejavnosti. Sedež delovanja je umaknil iz Celja oziroma Maribora in se do pomladi 1942 zadrževal v različnih krajih revirskega in celjskega okrožja, zatem pa na Kozjanskem. V smeri prizadevanj ponovne oživitve odpora tako na političnem kot vojaškem področju je bila pomembna pokrajinska partijska konferenca marca 1942 v Rogaški Slatini. Na njej so med drugim razpravljali o ustanovitvi novih okrožij, tj. Litija, Rogaška Slatina ter Kozjansko

³⁴⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 77, 103.

in o kadrovske pomoči ptujskemu ter mariborskemu okrožju.³⁴⁵

Na prelomu 1941/1942 so na Štajerskem delovala le tri okrožja, v katerih je partija kolikor toliko uspešla zadržati povezanost svojih članov in so bila okrožna vodstva sposobna usmerjati odporniško dejavnost na svojem območju. To so bila revirsko, celjsko in savinjsko okrožje. Njim so se prve mesece leta 1942 torej pridružila tri novoustanovljena okrožja ter dve že v letu 1941 delujoči okrožji, v katerih so si prizadevali obnoviti delo, medtem ko je v tretjem primeru poskus obnove okrožja, tj. ljutomersko-radgonskega okrožja, že na samem začetku propadel. Toda tekom leta 1942 je organizirano politično delo v vseh okrožjih, razen v litijskem, prenehalo ali vsaj utrpelo težke izgube.

V revirskem okrožju je od decembra 1941 nalogo okrožnega sekretarja opravljal Fric Keršič-Gal. Skupaj s člani vodstva, tj. okrožnim sekretarjem SKOJ Alojzem Ribičem-Tonetom, Poldetom Knezom-Francetom in Gvidom Pavličem, ki pa je bil februarja 1942 aretiran, je imel celo prvo polovico leta 1942 razpredeno široko mrežo sodelavcev. Za nekatere izmed njih je znano, da so bili sprejeti v KPS. V okrožju je po mladinski liniji do jeseni delala tudi Vera Šlander-Lojzka in krajši čas v začetku leta še Tončka Čeč, dokler ni odšla v celjsko in nato v kozjansko okrožje. Do poletja so še vedno obstajali mestni oziroma rajonski komiteji. Potem pa se je organizacija pričela rušiti. Najprej je bil prizadet hrastniški rajon, kjer je sredi leta prišlo do množičnih aretacij in streljanj. Prizadeta je bila predvsem do tedaj močna skojevska organizacija. Vzrok aretacij je bila izdaja, katero naj bi povzročila v juniju aretirana skojevka Silva Cmok. Temu je sledil vdor v organizacijo celotnega okrožja, ki ga je konec avgusta povzročil kurir Ivan Jelen-Miloš. Med aretiranimi je bil tudi Polde Knez, ki je, prav tako kot še nekateri drugi, klonil. Kot žrtev vrinjenega agenta je novembra padel še Fric Keršič. Organizacije so bile poslej razbite in okrožje je do februarja 1943 ostalo tudi brez sekretarja.³⁴⁶

³⁴⁵ Vida Deželak, *Razvoj KPS na Štajerskem*, str. 119.

³⁴⁶ Lojze Požun, *Trbovlje v NOB 1941–1942*, str. 384, 394, 395, 542–549, 564–569;

Celjsko okrožje je do začetka leta 1942 vodil Tone Grčar, ki ga je PK KPS zaradi kompromitiranosti nato premestil v mariborsko okrožje. V Celju ga je nasledil Mirko Gorenjak, kot člana komiteja sta še nadalje ostala Svetozar Čoporda in Franc Sorčan. Tončka Čeč je v okrožju delala kot inštruktor PK KPS. Maja 1942 je v okrožju prišlo do obsežnega vdora v organizacijo, ki ga je vsaj delno zakrivil aretirani sekretar Gorenjak. Ostalima dvema članoma komiteja je uspelo pravočasno umakniti se na Kozjansko. Po pomladanskih aretacijah je bila organizacija razbita. Redki preostali člani KPS in aktivisti OF so nadaljevali z delom pod vodstvom Tonea Grčarja, ki je občasno prihajal v Celje iz Maribora. Oktobra so sledile nove aretacije. Ko je novembra 1942 v spopadu z gestapom padel še Grčar, je vsakršno organizirano delo prenehalo.³⁴⁷

Pomladanske aretacije v celjskem okrožju naj bi po nekaterih ocenah zajele 30 članov KPS in prav toliko kandidatov.³⁴⁸ Krivdo za obsežen vdor je PK KPS v veliki meri pripisal aktivistom in seveda samim članom KPS. Le-ti so v glavnem še vedno živeli v legali in se kljub prepričevanju s strani člana PK KPS Toneta Žnidariča in kurirke PK KPS Cvetke Praprotnik niso mogli odločiti za odhod v ilegalo.³⁴⁹

V savinjskem okrožju je od januarja 1942 kot sekretar politično delo usmerjal Jože Letonja-Kmet. Ob koncu zime so si člani okrožnega vodstva načrtno razdelili delo in se usmerili predvsem v organiziranje OF. Albin Vipotnik je odšel v Gornjo Savinjsko dolino, za Spodnjo Savinjsko dolino sta odgovarjala Julijana Cilenšek in Franc Gril-Kovač (Čemberlain), ki so ga takrat pritegnili v komite. Ko je septembra Letonja padel, je Vipotnik ponovno postal okrožni sekretar. Član komiteja je postal še Marijan Rot. Aktivistom sta se npr. ponovno pridružila brata Hribar, znana predvojna komunista iz Prebolda, ki sta bila februarja 1942 izpuščena še z

Stanko Brečko, *Hrastnik skozi desetletja*, str. 209, 217–219; Spomini revirskih sekretarjev, str. 65–70, 75–77; Revirji v boju za socializem, str. 129; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 168 ter knjiga 5, dok. 156.

³⁴⁷ Franjo Fijavž, *Delo KP in OF*.

³⁴⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 47.

³⁴⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 43.

nekaj deset interniranci iz taborišča Mauthausen. Za samo partijsko delo je bila še posebej pomembna vrnitev Franca Hribarja-Savinjska, ki je postal pomemben organizator partijskih tehnik in kasneje predavatelj v partijskih tečajih na Štajerskem.³⁵⁰

Iz savinjskega okrožja so od pomladi 1942 usmerjali delo tudi v Šaleški dolini. Tam je delal aktivist Tone Ulrich-Petek, ki pa se je v glavnem zadrževal pri partijskih enotah.³⁵¹

Organizacija odpora se je v prvi polovici leta 1942 kljub aretacijam, ki so zajele tudi posamezne komuniste, sorazmerno precej razširila. Od julija pa je postalo delo aktivistov vedno težje in proti koncu leta skoraj povsem onemogočeno. Poleti je namreč tudi v tem okrožju prišlo do množičnega vdora gestapa v odporiško mrežo. Gestapu je najprej uspel vdor s pomočjo vrinjenega Ivana Rusa in zatem še s pomočjo zaradi izdaje aretiranega člana komiteja Franca Grila, ki je klonil. Kasneje je gestapo Grila, enako kot Alojza Zorka iz mariborskega okrožja, sam usmrtil. Zvrstile pa so se še druge izdaje.³⁵²

V mariborskem okrožju je na prehodu v leto 1942 redke preostale odporiške postojanke skušala povezati Vera Šlander. Ker so le-te še nadalje propadale zaradi izdaj (med ostalimi jih je povzročal Ivan Rus), je Šlandrova okrožje kmalu zapustila. Verjetno marca 1942 je PK KPS za okrožnega sekretarja imenoval Toneta Grčarja. Grčarju se je avgusta pridružila Mima Kovač, ki se v ptujskem okrožju ni mogla več obdržati. Po Grčarjevi smrti novembra 1942 je ostala le še Kovačeva, ki je odgovarjala za delo v okrožnem merilu.³⁵³

Kljub omenjeni kadrovski podpori se politično delo ni moglo posebej razmahniti. Obstajale so, zlasti v Ma-

³⁵⁰ Franjo Fijavž, Aktivisti OF celjsko-savinjskega okrožja. Domicili v slovenskih občinah, str. 46–48; Rado Zakonjšek, Velika preizkušnja, str. 191–196, 205, 206.

³⁵¹ Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, str. 254, 268, 269, 274, 277, 297, 307.

³⁵² Rado Zakonjšek, Velika preizkušnja, str. 251–274; Franc Hribar-Savinjšek, Gri-lova izdaja. Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 219–225.

³⁵³ Zdenka Rogl, Marjan Žnidarič, Maribor 1941–1945, Maribor 1975, str. 17–20; Lojze Penič, Aktivisti OF mariborskega okrožja. Domicili v slovenskih občinah, str. 445; Marjan Žnidarič, Do pekla in nazaj : Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945. Maribor 1997, str. 224–232.

riboru, posamezne uporniške skupine, vendar so bile zaradi strahovitega terorja ter kontrole vase zaprte in utemeljene na sorodstvenih ali prijateljskih vezeh. In še te so se stalno podirale zaradi aretacij. Tudi redki člani KPS niso imeli širših in trdnejših povezav. Ves čas pa so obstajale zveze s pohorskimi partizani in tudi z nekaterimi slovenskimi komunisti v Grazu.³⁵⁴

V ptujsko okrožje je PK KPS kot sekretarko marca 1942 poslal Mimo Kovač. Tam je še vedno obstajala močna partijska organizacija v železniških delavnicah, vendar je bila povsem nedejavna. Zaradi vsesplošne okupatorjeve represije je prenehal politično delovati tudi dotedanji okrožni sekretar Jože Lacko.³⁵⁵

Kovačeva je obnovila okrožni komite, v katerega je poleg Lacka in Olge Meglič vključila še Franca Osojnika in Franca Krambergerja. Pod novim vodstvom se je odporniška organizacija precej razmahnila, kar se je izrazilo v ustanovitvi mreže zaupnikov OF in Slovenskogoriške čete. Tudi v partijo je bilo sprejetih nekaj posameznikov, ki so bili vezani neposredno na okrožno vodstvo.³⁵⁶

Razmere v okrožju so se nenadoma zaostriale avgusta 1942. Dne 8. avgusta je bila zaradi izdaje uničena Slovenskogoriška četa, v kateri je med ostalimi padel Kramberger. Sledile so nove izdaje in aretacije (te so potekale že od junija), ki so zajele tudi Lacka in Megličevo. Prvi je v zaporu podlegel mučenju, Megličevo so ustrelili. Od vidnejših aktivistov se je uspelo začasno rešiti le Kovačevi z umikom v mariborsko okrožje in Osojniku z odhodom med pohorske partizane. Kovačeva je bila sicer zadolžena, da ob delu v mariborskem okrožju po možnosti obnovi delo v ptujskem okrožju, kar ji ni uspelo. Vsakršno organizirano delo je za daljše obdobje prenehalo.³⁵⁷

Na širšem litijskem območju pred vojno ni bilo partijske organizacije. Z načrtnejšim delom so partij-

³⁵⁴ Milica Ostrovska, Kljub vsemu odpor, knjiga 1, str. 349–440.

³⁵⁵ Mima Kovač, izjava 19. 3. 1982.

³⁵⁶ ARS, odd. 1, AS 1550, šk. 38, Mima Kovač-Zupančič, Poročilo iz Ptuja; Mima Kovač, izjava 19. 3. 1982.

³⁵⁷ Mima Kovač-Zupančič-Barčka, Spomini na Slovenjegoriško četo. Ptujski zbornik II, Ptuj 1962, str. 11–26; Vida Rojic, Spomini na osvobodilni boj, str. 241–264.

ski aktivisti tam pričeli šele z januarjem 1942, ko sta bila na to območje poslana revirska komunista Lojze Hohkraud in Lavoslav Eberl-Polde Jamski. Pridružil se jima je domačin Jože Gričar-Metod in marca še tretji revirski komunista Vili Vresk-Urban. S tem je bilo dejansko osnovano litijsko okrožje in navedeni aktivisti so predstavljali okrožno vodstvo. Vodil ga je Lojze Hohkraud do smrti 30. maja 1942. V formalnem pogledu to ni bilo povsem partijsko vodstvo, saj Hohkraud Gričarju ni priznal predvojnega partijskega članstva v Mariboru in ga je ponovno sprejel za kandidata, Vreska pa so leta 1941 izključili iz partije, ker ob neki priliki ni pravočasno vzpostavil pretrganih zvez. Oba je potem formalno ponovno sprejel v partijo Sergej Kraigher neposredno po Hohkrautovi smrti.³⁵⁸

Za Hohkrautom je postal sekretar Eberl in v tričlanski sestavi je okrožno vodstvo potem delovalo skoraj do konca leta 1942. Gričar je delal na Moravškem, kamor so posegali tudi kamniški aktivisti, kajti natančne razmejitve v delovanju aktivistov obeh okrožij še ni bilo. Eberl in Vresk sta delala v Zasavju. Njihova prizadevanja so šla predvsem v širjenje OF. V tem oziru je bilo litijsko okrožje najuspešnejše, kljub temu da so ga v drugi polovici leta prizadela izdajstva, aretacije in druge okupatorjeve represalije. Neprimerno skromnejši so bili v vzpostavljanju partijske mreže, saj so proti koncu leta 1942 na terenu bili še vedno le trije člani KPS (tj. OK KPS). Prvih šest sodelavcev OF na Moravškem so v kandidaturo sprejeli avgusta in nato še nekaj

³⁵⁸ Jože Gričar-Metod, Spomini 1935–1945. Borec, 1988, št. 6–7, str. 544, 545, 552, 559, 564–566. V zvezi z Gričarjevimi "Spomini 1935–1945" pripominjamo, da skušajo biti tudi polemični in spreminjati nekatera pred tem v zgodovino pisju uveljavljena dejstva. Tako npr. ugovarja, da je bilo litijsko okrožje ustanovljeno v začetku leta 1942, ker so o litijskem okrožju začeli "govoriti" šele od jeseni 1942 dalje (str. 578) in da je dokončno bilo ustanovljeno šele s konferenco v Dešno februarja 1943 (str. 583). Za čas do jeseni 1942 dosledno uporablja izraz "litijski teren", namesto OK KPS pa "vodilni aktivisti litijskega območja" (str. 566, 573). Naj na tem mestu še omenimo, da Gričar problematizira tudi imenovanje Mitje Ribičiča za okrožnega sekretarja konec leta 1942 in navaja, da je za imenovanje "zvedel šele po vojni" (str. 579, op. 49). V navedenih dveh primerih se je Gričar ogradil od lastnih navedb v spominskem prispevku "Delo prvih ilegalcev narodnoosvobodilnega gibanja na Litijskem in Moravškem", objavljenem v Litijskem zborniku NOB-I leta 1969 (glej predvsem str. 57 in 80). Kar zadeva presojanje nastanka litijskega okrožja, je pri Gričarju prisoten izrazit formalizem, kar zadeva Ribičičevega sekretarstva pa Gričarja zanikujejo med drugim tudi takratni dokumenti.

konec leta 1942. Istočasno so začeli ustanavljati aktive SKOJ.³⁵⁹

Konec leta je okrožno vodstvo doživelo nekaj sprememb. Novembra je v okrožje prišel partijski tehnik pri štabu II. grupe odredov Mitja Ribičič-Ciril. Takratni član oziroma sekretar PK KPS dr. Dušan Kraigher z Eberlovim delom ni bil najbolj zadovoljen, ker bi se naj preveč opiral na osebne zveze in dela ni širše organizacijsko zajel. Zaviral naj bi tudi partizansko mobilizacijo. Verjetno je iz teh razlogov Kraigher za okrožnega sekretarja imenoval Ribičiča, mogoče pa je na to odločitev vplivalo tudi njuno znanstvo iz časa skupnega dela v ljubljanski partijski tehniki. Ribičič je bil namreč hkrati zadolžen za organiziranje tehnike ter zvez s posameznimi območji Štajerske in z Ljubljano. V komite so vključili še mladinsko aktivistko Vero Šlander, Vreska pa premestili na politično delo v revirsko okrožje.³⁶⁰

Okrožje Rogaška Slatina je bilo kratkotrajnega datuma, saj je bilo zasnovano marca 1942 in je bilo po aretacijah v aprilu in maju 1942 že ukinjeno. Za sekretarja je bil imenovan Alojz Platinovšek, kot možni člani komiteja se navajajo Franc Pufler, Ivan Ivanuš-Vid in Franc Kodrič. Središče partijske in druge dejavnosti je bila celica v steklarni, ki je povezovala tudi zunanje člane. Štela je kakih 10 članov in širila delo v smeri proti Šmarju, Poljčanam in Rogatcu. Omenjene aretacije, dokončno pa aretacije v juliju, so zajele vse člane KPS (začasno se je rešil le Ivanuš), ki so bili večinoma še isto leto postreljeni. Tudi v tem okrožju so k razbitju organizacije vsaj delno prispevala priznanja aretiranega sekretarja Platinovška.³⁶¹

Novooblikovano kozjansko okrožje se je spomladi in poleti 1942 uvrstilo med uspešnejša okrožja na Štajerskem, kar je dobilo zunanji izraz v ustanovitvi odborov OF ter Kozjanske čete. Tam je že poleti 1941 poskusil s

³⁵⁹ Jože Gričar-Metod, Spomini 1935–1945, str. 566, 578–580.

³⁶⁰ Jesen 1942, dok. 117; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 40; Mitja Ribičič-Ciril, Moravska republika. Litijski zbornik NOB-I, Ljubljana 1969, str. 146, 147.

³⁶¹ Franc Drobne, Razvoj ljudske oblasti na Kozjanskem 1941–1945. Med Bočem in Bohorjem, Šentjur pri Celju-Šmarje pri Jelšah 1984, str. 295, 296; Franc But-Branko, Zapisi o osvobodilnem gibanju pod Bočem, Rogaška Slatina 1983, str. 23–25; Vida Deželak, Razvoj KPS na Štajerskem, str. 123.

političnim delom inštruktor PK KPS Janez Pečnik, a je bil že novembra zajet in ustreljen. Njegovo delo na Kozjanskem je v istem svojstvu od začetka leta 1942 nadaljevala Tončka Čeč-Pavla (Roza), ki je delo usmerila še v Spodnje Posavje, ker je bilo brežiško okrožje razbito. Tako je kozjansko okrožje zajemalo območje med Voglajno, Savinjo, Savo in Sotlo. Po prenehanju rogaškega okrožja je vanj sodil tudi rogaški predel.³⁶²

Okrožno vodstvo so oblikovali tekom aprila in maja 1942 pod vodstvom Tončke Čeč. Kdo so bili člani OK KPS, ni povsem jasno, ker se njegova sestava zamenjuje s sestavo OO OF oziroma z okrožnim vodstvom v širšem pomenu besede. Zagotovo je bil član Svetozar Čoporda-Miha, ko se je maja umaknil iz Celja in mogoče tudi Franc Sorčan-Tomaž ter Ivan Ivanuš-Vid. Vsekakor je delo na vojaškem in političnem področju slonelo na kadrih, ki so v okrožje prišli od drugod.³⁶³

Vzporedno s širitvijo odporniškega gibanja so potekala prizadevanja za širitev partije, vendar obseg teh prizadevanj ni znan.³⁶⁴ Z uničenjem Kozjanske čete avgusta 1942, in ko so istočasno padli ali bili zajeti najvidnejši aktivisti (Čečeva, Sorčan, Ivanuš), so možnosti za partijsko in drugo delo postale zelo omejene. Ker je avgustovskim izgubam sledil val aretacij, ki je zajel večino sodelavcev, so se redki preostali aktivisti z veliko težavo obdržali na terenu. Medsebojnih zvez niso imeli, okrožnega vodstva ni bilo več in ostali so tudi brez zveze s PK KPS, čeprav je ta imel sedež prav na Kozjanskem.³⁶⁵

³⁶² Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško, str. 467, 471, 472.

³⁶³ Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško, str. 472–474; Pavel Baloh, Po poteh revolucije, str. 115, 116, 124, 160. Glede sestave OK KPS naj omenimo, da se v literaturi kot član večkrat omenja Pavel Baloh, kar ni točno, ker je v tem obdobju še vedno veljala njegova izključitev iz KPS in je bil ponovno sprejet v KPS šele oktobra 1943 (glej anketni list Pavla Baloha). V spominih Po poteh revolucije Baloh navaja samo sestavo OO OF in sebe kot člana OO OF (str. 160); svoje izključitve iz KPS ne omenja. Je pa iz sestave OO OF (Tončka Čeč, Svetozar Čoporda, Franc Sorčan, Ivan Ivanuš, Janko Skvarča, Pavel Baloh, Peter Šprajc – član SKOJ in Marjan Jerin – v KPS ga je sprejela Čečeva v začetku julija 1942) razvidno, da so bili vanj vključeni sami komunisti.

³⁶⁴ Julija 1942 je npr. Čečeva poleg Marjana Jerina sprejela v partijo tudi Jožeta Preskarja, novembra 1942 pa je Čoporda sprejel Ivana Agreža. Glej anketne liste imenovanih.

³⁶⁵ Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško, str. 474, 475, 481, 482; Pavel Baloh, Po poteh revolucije, str. 174–198.

Edino območje, kjer PK KPS tekom leta 1942 ni uspel obnoviti političnega dela, je bil skrajni severovzhodni predel, tj. v Prekmurju ter ljutomersko-radgonskem koncu. V zvezi s slednjim je sicer prišlo do poskusa obnove okrožja, saj je bil februarja 1942 iz Ljubljane tja poslan španski borec Božo Mravljak kot okrožni sekretar. Ker je bil Mravljak aretiran in ustreljen, predno je Prlekijo sploh dosegel, je poskus obnove že na samem začetku propadel.³⁶⁶

Predstavljene razmere po posameznih območjih potrjujejo, da je PK KPS za severno Slovenijo v prvih mesecih leta 1942 s precejšnjim uspehom uspel obnoviti, tudi z nekaterimi prerazporeditvami razpoložljivih kadrov, temeljna organizacijska jedra, tj. okrožna vodstva, kjer so ta bila v prejšnjem letu razbita in ustanoviti nekatera nova. Partijske povezave vsaj na ravni med PK KPS in okrožnimi vodstvi so se izboljšale. Ni se pa izboljšal položaj na samem terenu v smislu številčne krepitve KPS, kar pa niti ni sodilo med osrednje naloge partijskih aktivistov. Delo obstoječih partijskih kadrov je bilo prvenstveno usmerjeno v pridobivanje ljudi za OF, v ustvarjanje pogojev za množičnejšo partizansko mobilizacijo, skratka v širjenje uporniškega duha.³⁶⁷ Šele z uspehi na teh področjih so se partiji odpirale možnosti za lastno organizacijsko krepitev.

Za leto 1942 ni na voljo konkretnih podatkov o notranji dinamiki in številčni moči partije, je pa jasno, da je bila maloštevilna. Sprejemi novih članov niso bili množični, temveč so bili omejeni na posameznike. Namesto klasične partijske organiziranosti se je zaradi maloštevilnega članstva, enako kot marsikje v OF, uveljavljal princip zaupniškega delovanja, se pravi neposrednega povezovanja članov KPS s partijskimi funkcionarji.

Za partijsko organizacijo in odporništvu so bili usodni stopnjevanje okupatorjevega nasilja, ki je v drugi polovici leta 1942 z množičnimi streljanji talcev in aretacijami svojcev partizanov ter talcev nasploh doseglo svoj višek, dalje okrepljena okupatorjeva vojaška dejavnost, zaradi česar so partizanske enote doživljale poraze

³⁶⁶ Drago Novak, *Prlekija 1941–1945*, str. 156, 157.

³⁶⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 58, 59, 60.

(s padcem Pohorskega bataljona januarja 1943 kot največjim) ter nadaljnji vdori v odporniške organizacije.³⁶⁸ Rezultati večmesečnih prizadevanj novega pokrajinskega vodstva ter aktivistov so bili izničeni, prebivalstvo pa sta zajela vsesplošna negotovost in strah. Partijo so še posebej prizadele izgube v vrstah vodstvenega kadra. Padli oziroma aretirani so bili npr. vsi okrožni sekretarji, razen ptujskega.

V takšnih razmerah je bilo pokrajinskemu vodstvu vedno težje in navsezadnje onemogočeno vzdrževanje stikov z okrožji, kjer je še ostalo osnovno jedro partijskih aktivistov neprizadeto in onemogočeno mu je bilo obnavljanje razbitih okrožij. Že sredi avgusta 1942 je PK KPS poročal centralnemu komiteju KPS, da "moči našega gibanja tu prepočasi naraščajo, da bi mogle biti kos situaciji, ki jo pri nas na žalost za enkrat zaostrujejo fašisti, ki imajo iniciativo".³⁶⁹ Razmere, ki so se nadalje zaostrovale, so novembra 1942 privedle PK KPS v situacijo, da je ostal popolnoma odrezan od dogajanj na Štajerskem. S padcem Toneta Grčarja, ki je jeseni vzpostavil stik z Ljubljano, je bila pretrgana tudi že tako in tako redka zveza s CK KPS. Zimske mesece je PK KPS povsem izoliran preživel na Kozjanskem, od koder mu je šele spomladi 1943 uspelo vzpostaviti zvezo s takratnim štabom IV. operativne cone.³⁷⁰

O razmerah na Štajerskem je organizacijski sekretar CK KPS Boris Kraigher 14. decembra 1942 poročal CK KPJ. Pravilno je ugotovljal, da je tam do tedaj padla večina starejšega partijskega kadra. Število članov KPS je ocenjeval na okoli sto, od katerih jih je bila polovica v partizanskih enotah, pri čemer se je gotovo opiral na nekoliko zastarela poročila. Popolnoma v nasprotju z dejstvi v času poročanja pa je bila trditev, da vodstvo partije vzdržuje stike z vsemi okrožji, razen s prekmurskim.³⁷¹

³⁶⁸ Tone Ferenc in Milan Ževart, Nekatere značilnosti in posebnosti fašistične okupacije ter narodnoosvobodilnega boja in revolucije na slovenskem Štajerskem, str. 453, 454.

³⁶⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 43.

³⁷⁰ Jesen 1942, dok. 110; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 84; Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško, str. 482.

³⁷¹ Jesen 1942, dok. 209.

KPS na Koroškem leta 1942

Leta 1942 so se odporu Slovencev v matični domovini začeli pridruževati tudi koroški Slovenci v Avstriji. Pri organiziranju tamkajšnjega protinacističnega upora so še zlasti na začetku pomembne in odločilne vzpodbude prihajale iz sosednjih slovenskih pokrajin ter osrednjega političnega vodstva. Pri tem so najprej pomembno vlogo imele partizanske enote, ki so od začetka leta 1942 občasno prihajale čez mejo z gorenjske strani. V drugi polovici leta 1942 pa so tja poslali tudi prve partijske aktiviste. Tako je poleti 1942 PK KPS za Gorenjsko poslal na Koroško koroškega rojaka Ivana Županca-Johana ter Staneta Mrharja-Staneta Tiroльца. Pridobivati sta pričela slovenske kmete v okolici Železne Kaple, Obirskega in Sel. Njuno uspešno začetno delo je prekinil vdor gestapa, čemur so novembra 1942 sledile obsežne aretacije. Razmere v tem delu Koroške so bile poslej tako težke, da sta morala Županc in Mrhar celotno zimo preživeti v popolni osami. Med prvimi aktivisti v zahodnem delu Koroške (predvsem v Rožu) je bil tudi koroški rojak Matija Verdnik-Tomaž (Moti) z Jesenic, ki je že leta 1941 in 1942 nekajkrat prišel v Rož, od februarja 1943 pa je tam stalno deloval. Njemu sta se aprila 1943 med ostalimi z Gorenjske pridružila še Aleksander Čero (tudi Korošec) in Tonček Štrumpfelj-Ante, ki sta prodirala proti Ziljski dolini in Beljaku.³⁷²

³⁷² Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn: Slovenci v zamejstvu, Ljubljana 1974, str. 279, 280; Ivan Jan, Kokrški odred, I, str. 326–348; Mile Pavlin, Leto 1943

Druga smer pomoči v kadrih je na Koroško vodila s Štajerske. Konec oktobra 1942 je PK KPS za Štajersko poslal na vzhodno Koroško inž. Pavleta Žaucerja-Matjaža kot sekretarja novo ustanovljenega "koroškega okrožja". Novo okrožje v teritorialnem pogledu ni imelo kontinuitete s prejšnjim mežiškim okrožjem, saj je Žaucer dobil nalogo, da prodre čim dlje na avstrijsko Koroško in je bilo predvideno, da bo koroško okrožje vključevalo jugoslovanski del Koroške in tisti del vzhodne avstrijske Koroške, do koder bodo aktivisti prodrli.³⁷³

Glavna naloga prvih partijskih aktivistov je bilo predvsem seznanjanje ljudi s programom OF in razvojem boja proti okupatorju ter jih na tej osnovi vključevati v protinacistični boj. To je veljalo še zlasti za avstrijski del Koroške. Ko je Edvard Kardelj 7. oktobra 1942 poročal Josipu Brozu-Titu, je o avstrijskem delu Koroške npr. zapisal, da so tam politični delavci iz matične Slovenije že nekoliko razvili politično delo. Njihova glavna naloga je, "da izgrajujejo organizacijo KP Slovenije, posebno pa organizacijo OF", in da delujejo sporazumno s KP Avstrije.³⁷⁴

na zahodnem Koroškem. Vestnik koroških partizanov 1973, št. 2–3, str. 17; Bogdan Žolnir, Mile Pavlin: Protifašistični odpor, str. 151–153, 234–241.

³⁷³ Pavle Žaucer-Matjaž, Začetek NOB v Mežiški dolini jeseni 1942. Vestnik koroških partizanov 1976, št. 4; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 168 in 169.

³⁷⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 138.

KPS na Primorskem v letu 1942

Po vdorih v partijske organizacije in razbitju pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko v začetku leta 1942 je CK KPS sklenil poslati na Primorske nove aktiviste. Februarja 1942 sta iz Ljubljane odšla zopet dva primorska rojaka, oba komunisti. To sta bila Darko Marušič in Albin Čotar. Delovala sta v Trstu in od tam posegala tudi na Kras in v Slovensko Istro.³⁷⁵

Isti mesec sta odšla iz Ljubljane Albin Kovač in Anton Šturm. Oba sta bila člana KPS. Šturm je politično deloval v zgornji Soški dolini, Kovač pa v Baški grapi. Povezala sta se s tolimskimi komunisti, bivšimi člani KPI in člani organizacije TIGR. Sredi leta 1942 so postavili OK KPS za Baško in Cerkljansko. Sekretar je bil Albin Kovač-Jaka Baški, člana pa Andrej Brovč-Janko Baški in Jakob Štucin-Cvetko. Avgusta 1942 so bili v Baški grapi trije člani KPS in že 10 kandidatov.³⁷⁶

Na mesto pokrajinskega sekretarja KPS za Primorsko je CK KPS imenoval primorskega rojaka Toma Brejca. Ta je po prihodu na Primorsko aprila 1942 pritegnil v PK KPS Antona Veluščka-Matevža in Jožeta Lemuta-Sašo. Vseh članov KPS na Primorskem je bilo marca 1942 le okoli 40.³⁷⁷

³⁷⁵ ARS, odd. 1, AS 1589, Življenjepis Albina Čotarja; Slovenska Istra v boju za svobodo, str. 306, 307.

³⁷⁶ ARS, odd. 1, AS 1550, šk. 34: Albin Kovač, Kratek prikaz NOB na Cerkljanskem in v Baški grapi; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 148.

³⁷⁷ Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn, Slovenci v zamejstvu, str. 198; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1, dok. 151.

Spomladi 1942 se je v razvoju protifašističnega odpora na Primorskem začelo novo obdobje. Postopoma, čeprav počasi, se je oblikovala trdnejša odporniška mreža in rešeno je bilo vprašanje pokrajinskega vodstva. Osrednje vodstvo je še naprej v skladu z možnostmi tja pošiljalo aktiviste, od pomladi 1942 dalje pa tudi izdatnejšo pomoč v vojaških kadrih (marca 1942 odide na Primorsko četa Šercerjevega bataljona, oktobra 1942 pa Loški odred), od katerih so nekateri kasneje prešli v celoti ali delno na politično delo (npr. Dušan Pirjevec).³⁷⁸

Novo obdobje je napovedovala tudi partijska konferenca aprila 1942 na Sveti gori (Skalnici), ki je uspela zbrati partijske aktiviste iz Trsta, Krasa, Gorice, Brd, Vipavske doline, Idrijskega in Tolminskega, tako da jo lahko smatramo za prvo pokrajinsko konferenco, čeprav nosi to številko konferenca iz decembra 1942.³⁷⁹

Poseg slovenskih oziroma jugoslovanskih komunistov v Slovensko primorje je nujno odprl vprašanje medsebojnega sodelovanja obeh partij in vprašanje pristojnosti v tem prostoru. Stališča vodstva jugoslovanskih komunistov je predstavil Edvard Kardelj v pismu začasnemu sekretarju CK KPI Umbertu Massoli marca 1942. Z njim je Kardelj seznanil italijanske komuniste, da je CK KPJ odobril predlog CK KPS o ustanavljanju organizacij KPS v Primorju. To stališče je javil tudi Kominterni, od katere pa še ni prejel odgovora. CK KPJ je zato zadolžil slovenske komuniste, da pristopijo k ustanavljanju organizacij KPS in o tem dosežejo soglasje z italijanskimi komunisti. Nujnost takšne rešitve je utemeljeval z naslednjimi razlogi:

“a) KP Slov/enije/ danes akcijsko postavlja vprašanje zedinjenja Slovencev, poziva v oboroženo vstajo in že vodi to vstajo, ki se širi tudi na Primorsko. Nujno je zaradi tega revidirati dosedanje stališče glede pripadanja partijske organizacije Primorja h KP Italiji, kajti enotno oboroženo akcijo na celem slovenskem področju vodi lahko samo ena Partija. Z OF je KP Slov/enije/

³⁷⁸ Tone Ferenc, *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943*, Ljubljana 1983, str. 16, 29.

³⁷⁹ France Škerl, *Partijska konferenca na Sveti gori aprila 1942*. *Borec* 1972, št. 3; Mile Vižintin, *Kako smo začeli*. Goriški zbornik 1947–1951, Nova Gorica 1957.

razbila meje in v boju združila ves slovenski teritorij in že upostavlja mestoma oblast OF. Vztrajanje pri dosedanji organizacijski delitvi slov/enskega/ teritorija bi potemtakem samo oviralo enotnost akcije, ne glede na to, da bi tako ali tako bilo kmalu potrebno spremeniti dosedanjo organizacijsko delitev v zvezi z novimi političnimi razmerami. V kolikor bi v tem pogledu pri nekih zaostalejših elementih italijanskih delovnih mas pod vplivom šovinizma ta reorganizacija negativno vplivala, je treba pač to odstranjevati s potrpežljivim pojasnjevanjem s strani KP Italije in KP Slov/enije/. Sicer gre pa v /prvi/ vrsti za glavne in osnovne revolucionarne sile v Primorju. Te pa so nedvomno v slovenskem nacionalnem/ revoluc/ionarnem/ gibanju ter slov/enskem/ in ital/ijanskem/ proletariatu v Primorju. Na te sile se moramo orientirati, ne pa računati event/ualno/ na ital/ijanske/ malomeščanske in buržuazne elemente, ki so najbolj pod vplivom šovinizma (četudi so velikokrat anglofilsko nastrojeni) in bodo zato nedvomno dali odpor osvobodilni borbi slovenskega naroda.”

b) Kot drugi razlog je Kardelj navedel dejstvo, da boj italijanskega proletariata zaostaja za bojem proletariata Jugoslavije, in da bi “posedovanje Primorja s strani neke anglofilske vlade v Italiji predstavljalo veliko nevarnost za nas...”. Vzpodbujanje nacionalnega revolucionarnega boja v Primorju je za Slovence “življenjsko nujno” iz revolucionarnih in vojno-strateških ozirov. Z razvojem OF in organiziranjem prvih partizanskih enot v Primorju so Slovenci “dejansko že začeli uresničevati parolo o priključitvi Primorja ostalemu slovenskemu teritoriju, t.j. parolo o osvoboditvi in združitvi slovenskega naroda. Potemtakem bi dosedanja organizacijska povezanost primorskih partijskih organizacij KP Ital/iji/ ne odgovarjala stvarnemu stanju.”

c) Ker bo jugoslovanska londonska vlada ob zlomu fašizma skušala ob pomoči Angležev izkrcati svoje enote v Trstu zaradi močnega tamkajšnjega anglofilstva, je nujno, da se slovenske partizanske enote v Primorju okrepijo, kar pa je nemogoče doseči brez močne partijske organizacije, “organizacijsko vezane za CK Slov/enije/, ki vojne operacije neposredno vodi in kontrolira preko svojih organizacij.”

d) Kot zadnji razlog je navedel organizacijsko slabost KP Italije, zaradi česar ta "ne bi bila v stanju posvetiti tej pokrajini tisto pažnjo, ki jo mi njej pripisujemo...".

Glede partijske organizacije v Trstu je Kardelj menil, da bi tudi ta sodila pod pristojnost PK KPS za Primorsko. Če pa bi postavitev OK KPS ovirala pristop italijanskega delavstva k partiji, bi za mesto ustanovili mestni komite KPI, ki bi svoje delovanje tesno navezoval na PK KPS, a bil obenem politično in organizacijsko vezan na CK KPI, za okolico Trsta pa bi ustanovili OK KPS. Tudi Massoli je Kardelj sporočil, da šteje organizacija KPS v Primorju le 40 članov in ga seznanil z imenovanjem novega pokrajinskega partijskega vodstva.³⁸⁰

Avgusta 1942 je Kominterneta odgovorila centralnemu komiteju KPJ na zastavljeno vprašanje o strankarski pripadnosti komunistov slovenske in hrvatske narodnosti v Primorju ter o razmerjih med KPJ in KPI. Sporočila je, da so jugoslovanski komunisti dolžni zahtevati od italijanskih komunistov poročila o njihovem delu (KPI je takrat vzdrževala zveze s Kominterneta prek KPJ, od KPJ je dobivala tudi finančno pomoč) in se strinjala z ustanavljanjem organizacij KPS na območjih, kjer žive Slovenci, tudi v Trstu, in da je tam treba razvijati partizansko in protifašistično gibanje, vendar v sodelovanju z italijanskimi komunisti.³⁸¹

Po nekajmesečnem delovanju novega pokrajinskega vodstva je partijska organizacija v pogledu številčnega stanja še naprej ostajala skromna. Avgusta 1942 je imela na terenu še vedno le 53 članov; njihova socialna pripadnost je bila naslednja: 25 delavcev, 14 kmetov, 7 obrtnikov, 3 izobraženci in 5 žensk. Kandidatov je bilo 21. Partizanske enote so imele 11 članov in 8 kandidatov. Sekretar Tomo Brejc je takrat sporočal centralnemu komiteju KPS, da predstavlja na Primorskem največjo oviro za prodornejše politično delovanje pomanjkajne srednjega in višjega kadra. To je bila za primorske razmere značilna ugotovitev, ki so jo vodilni aktivisti na Primorskem zatem pogosto ponavljali vse do konca voj-

³⁸⁰ Arhiv Srbije i Crne Gore, fond. 507, Pismo Edvarda Kardelja iz druge polovice marca 1942 Umberto Massoli, dok. št. 1942/833 (fotokopija originala).

³⁸¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, str. 25, op. 19.

ne. Ob že tako skromnih kadrovskih zmogljivostih je PK KPS izgubil še Jožeta Lemuta, ki je padel 17. avgusta 1942, zato je centralnemu komiteju predlagal, da vključi v PK KPS Darka Marušiča-Emila Sirka (kasneje Blaž Robida).

Zaradi pomanjkanja kadrov organizacijsko-politično delo ni moglo izpolniti pričakovanj osrednjega vodstva. Brejc je ugotavljal, da bo moralo delo PK KPS za Primorsko "iti tudi v bodoče poleg organiziranja osv/obodilnega/ boja za ciljem, da čimprej izgradi in postavi na noge lasten, samostojen, idejno utrjen, borben in sposoben kader, ki bo istočasno prost slehernega oportunitizma, s katerim so bivši stari komunisti marsikje zastrupili tudi mlajšo generacijo." Med ovirami pri uresničevanju zgoraj zastavljenega cilja je navajal pomanjkanje učnega in propagandnega materiala ter odsotnost generacije mlajših moških, ki je bila mobilizirana v italijansko vojsko. PK KPS je nameraval širiti vpliv partije na podeželje z organiziranjem t. i. simpatizerskih krožkov, v katere so vključevali najaktivnejše člane OF, ki so simpatizirali s komunistično partijo in Sovjetsko zvezo. Ti krožki bi naj predstavljali osnovo pridobivanja bodočih članov partije. Nastopil je proti pojavom oportunitizma v partiji in do avgusta 1942 izključil sedem "nepopoljšljivih" članov. Število izključenih članov v absolutni vrednosti sicer ni visoko, zaradi nizkega števila vseh članov pa je to predstavljalo kar 10 odstotkov članov. Nizka idejna in organizacijska usposobljenost domačih članov še ni omogočala prehoda k načrtnemu postavljanju okrožnih partijskih vodstev in s tem nasploh k načrtnemu političnemu delu. Med vidnejše slabosti primorske partijske organizacije je PK KPS uvrščal slabo povezanost partije z delavstvom. Med delavstvom je bilo sicer precej starih članov partije, a jih niti za "most" niso mogli uporabiti, ker so bili zaradi sektaštva in protiverske naravnosti v javnosti pogosto nepriljubljeni, celo osovraženi.³⁸²

V drugi polovici leta 1942 je prišlo na Primorsko nekaj novih političnih delavcev. Med drugim je CK KPS oktobra tja poslal dr. Aleša Beblerja-Primoža z obširni-

³⁸² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 49.

mi pooblastili CK KPS, IOOF in Glavnega poveljstva. Na sedež PK KPS na Vogrsko je prispel sredi novembra.³⁸³ Nadaljnjo kadrovsko okrepitev je pomenil prihod osmih internirancev iz Gonarsa z Borisom Kraigherjem na čelu, ki so od tam pobegnili konec avgusta 1942. Nekateri izmed njih so ostali na Primorskem (Bojan Štih, Miro Perc, Viktor Ilovar, Ivan Bratko).³⁸⁴

Po enomesečnem bivanju na Primorskem je Boris Kraigher svoje vtise oktobra 1942 strnil v naslednje ugotovitve: borbena pripravljenost Primorcev ni dosegala njihove visoke nacionalne zavesti, ker so se ljudje bali ponovnih povračilnih ukrepov fašističnih oblasti; organizacija je napredovala, vzpostavljene so bile zveze z vsemi pomembnejšimi središči, toda tudi med aktivisti je bila opazna zadržanost do akcij zaradi bojazni pred represalijami; celotna organizacija je slonela na posameznih krajevnih aktivistih (ti so večinoma prišli iz Ljubljanske pokrajine in bili člani KPS), ne pa na okrožnih odborih OF; tudi sicer je še močno prevladoval zaupniški sistem; med vidnejše pomanjkljivosti je uvrstil sektaštvo pokrajinskega komiteja, ki se je npr. odražalo v tem, da je bilo vodenje pritifašističnega odpora povsem v rokah PK KPS, namesto da bi si le-ta prizadeval ustvariti širše politično predstavništvo.³⁸⁵

Organizacijske zmogljivosti in s tem politična moč Komunistične partije Slovenije na Primorskem so bile proti koncu leta 1942 še vedno slabotne. Razkorak med možnostmi organizacijske krepitve KPS in med dejanskim stanjem je bil tolikšen, da je Kardelj v poročilu 14. decembra 1942 Titu prav s primorskimi razmerami ponazoril sicer splošno razširjene pojave partijskega sektašenja. Ugotavljal je, da je na eni strani celotna organizacija OF na Primorskem "pravzaprav organizacija naših simpatizerjev, ker se skoraj vsi imajo za komuniste", na drugi strani pa je PK KPS sprejel v partijo le 58 članov. Osvobodilna fronta je takrat štela več kot osemdeset odborov OF, vendar je PK KPS vzpostavil stike samo z ne-

³⁸³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 135, 157, 161, 162; Jesen 1942, dok. 128.

³⁸⁴ Ivan Bratko, Teleskop, Ljubljana 1964.

³⁸⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 141.

katerimi odbori, medtem ko so se ostali povezovali le s partizani. Kardelj je menil, da bi bilo glede na naklonjen odnos Primorcev do komunistov mogoče v vsakem izmed teh odborov OF ustanoviti partijsko celico, in da bi že v tistem času primorska partijska organizacija lahko štela "stotine" članov. Ob kritiki organizacijskega sektašenja, ki se je odražalo v počasni številčni rasti KPS, pa je Kardelj ob tej priliki opozoril, da je organizacijsko sektašenje posledica širšega političnega sektašenja. S stališča doprinosu komunistov k ustvarjanju pluralnih osnov odporništvu je o primorskem vodstvu zapisal, da tamkajšnji PK KPS "ni imel za potrebno, da bi ustanovil vodstvo OF tudi s sodelovanjem zaveznikov".³⁸⁶

Že pred tem je Kardelj 20. novembra 1942 poslal sekretarju PK KPS za Primorsko Tomu Brejcu obširne usmeritve za bodoče delo primorskega partijskega vodstva ter opozoril na napake in pomanjkljivosti v njegovem dotedanjem delu. Prvi očitek je zadeval večmesečni izostanek v poročanju pokrajinskega komiteja centralnemu komiteju, s čimer naj bi bila ogrožena enotna politična usmeritev partijske organizacije kot celote. CK KPS je ocenjeval, da je PK KPS z osnovanjem temeljev nadaljnjemu razvoju partijske organizacije, z ustanovitvijo prvih partizanskih enot in širitvijo propagandne dejavnosti izpolnil osnovna pričakovanja centralnega komiteja, toda obenem je spregledal nekaj nalog, ki so postale še posebej pomembne v spremenjenih notranjih in zunanjih vojaškopoličnih razmerah in so zahtevale uveljavljanje čimvečje širine. Opozarjal je, da bo "od dobrega ali slabega dela naše Partije na Primorskem odvisno, ali bo ta pokrajina ena naših najtrdnjših opor, ali pa bo postala glavna baza bele garde oziroma njenega mihajlovičevskega priveska". Druga možnost se mu je dozdevala precej stvarna, saj naj bi bili Primorci zaradi pomanjkanja izkušenj v preteklem političnem življenju – še zlasti izkušenj iz matične Slovenje in Jugoslavije nasploh – politično "zaostali". Zato bi jih njihovo prvenstveno stremljenje po osvoboditvi izpod italijanskega fašizma in stremljenje po priključitvi k jugoslovanski Sloveniji lahko privedlo v krog nasprotnikov OF in par-

³⁸⁶ Jesen 1942, dok. št. 207.

tije. Toda na drugi strani sta zlasti dve dejstvi pritrjevali centralnemu komiteju, da ima osvobodilno gibanje in z njim partija na Primorskem široke možnosti lastne uveljavitve: prvo je bilo vsesplošno narodnoosvobodilno stremljenje Primorcev, drugo pa kompromitacija protirevolucionarnih sil v Ljubljanski pokrajini zaradi njihove kolaboracije s fašističnim okupatorjem, ki je bil seveda glavni sovražnik Primorcev.

Da bi KPS postala dejanski usmerjevalec političnih procesov na Primorskem, je CK KPS določil pokrajinskemu vodstvu naslednje usmeritve v nadaljnjem delovanju: 1. Dotedanje ukvarjanje z vsakdanjimi drobnimi problemi (t. i. drobnjakarstvo in prakticizem) mora nadomestiti delo iz širše presoje in perspektiv političnega dogajanja na Primorskem s poudarkom na spremljanju diferenciacije v vrhovih meščanskih političnih skupin ter delovanja primorske sredine; 2. Odpraviti močne "ultralevičarske" pojave v vrstah partije, ki so do tedaj zoževali množično osnovo osvobodilnega gibanja in zakrivili, da Primorska še ni imela niti vodstva OF niti trdne organizacijske mreže na terenu; 3. Prestopiti ozke nacionalne meje in zajeti tudi pripadnike italijanske narodnosti, še zlasti njen proletarijat v mestih, ter se povezati s Komunistično partijo Italije; 4. Izboljšati izrazito kmečko socialno osnovo Osvobodilne fronte z zajemanjem proletariata; za "največjo slabost" dotedanjega dela primorske partije je CK smatral njeno nepovezanost s slovenskim in italijanskim delavstvom in svojo kritiko utemeljeval z izhodišča vodilne vloge delavskega razreda, po katerem "noben uspeh v masah ne more biti trajen, če ni grajen na proletariatu", kajti kmečke množice so nestanovitne, če niso povezane z delavstvom; 5. Zajeti nesporno široko privrženost Primorcev ciljem osvobodilnega gibanja v različne organizacijske oblike na terenu (OF, ženske in mladinske organizacije, Delavska enotnost, Ljudska pomoč) in stopnjevati oborožen upor z mobilizacijo v partizanske enote in narodno zaščito.

Našteti nalog primorska partija z obstoječimi kadrovskimi zmogljivostmi ni bila sposobna izpolniti. Slabotno organizacijsko osnovo, ki so jo predstavljala le posamezna žarišča osvobodilnega gibanja, je zato morala spremeniti v trdnejšo mrežo in pričeti z načrtnim

delom. Zato je CK KPS zahteval: takojšnje oblikovanje okrožij in postavitvev okrožnih ter rajonskih partijskih vodstev, kjer to kadrovske razmere dopuščajo; razširitev pokrajinskega komiteja z enim ali dvema domačinoma in doseči predvsem s stalnimi medsebojnimi stiki njegovih članov usklajeno delovanje; uvesti sistem partijskih inštruktorjev, ker PK KPS ne bo sam zmožgal vsega dela; naslanjati se na domače kadre; organizacijsko zajeti celotno slovensko narodno ozemlje, od hrvaške meje in morja do Rezije, in s tem ob koncu vojne zagotoviti prevzem oblasti na tem ozemlju; težišče partijske organizacije prenesti v mesta, tj. v industrijska središča in tako zagotavljati zastopanost delavcev v partiji, kajti razširjanje partije zgolj po vaseh je enostransko in celo "izredno nevarno"; posebno pozornost posvetiti Trstu; vzdrževati najtesnejše stike s KPI in v skladu z odločitvijo Kominterne ustanavljati organizacije KPS po celotni Primorski – pri tem pa se držati načela, da je PK KPS dolžan delovati tudi med italijanskim delavstvom v smislu njegovega organiziranja za boj proti fašizmu, toda komunisti v italijanskih krajih se morajo organizacijsko vezati na CK KPI; organizacije KPI se ustanavljajo v Trstu, Tržiču in drugih večjih mestih z italijanskim delavstvom; v Trstu je potrebno ustanoviti mestni komite KPI, če takšne možnosti obstojijo, dokler pa teh ni in ima PK KPS stike le s slovenskimi komunisti, se naj ustanavljajo organizacije KPS, ki bodo vezane na tržaški okrožni komite KPS, ki obsega tržaško okolico.³⁸⁷

Istočasno je CK KPS zahteval "širokogrudnejše in korajžno" sprejemanje novih članov, smelejše postavljanje teh članov na odgovornejša mesta in takojšnje organiziranje okrožnih partijskih vodstev. Potrdil je tudi vključitev Darka Marušiča v PK KPS za Primorsko.³⁸⁸

³⁸⁷ Jesen 1942, dok. 159.

³⁸⁸ Jesen 1942, dok. 136.

Partijska organizacija v partizanski vojski leta 1942 do ustanovitve brigad

Kaže, da je bil 2. štajerski bataljon, ustanovljen decembra 1941 na Kremenjku, šele prva partizanska enota s čvrsto partijsko organizacijo in urejenim partijskim življenjem, kar je bilo pogojeno tudi z njegovim daljšim prezimovanjem na Pugledu. Ustanovljen je bil bataljonski partijski biro, ki so ga sestavljali sekretarji četnih celic in namestnik komandanta bataljona (Peter Stante-Skala) kot sekretar biroja. Partijsko vodstvo omenjenega bataljona je najprej pregledalo obstoječo partijsko organizacijo, izključilo t. i. oportuniste, nato pa organizacijo izpopolnilo z novimi člani, ki so, kakor so poudarili, izhajali večinoma iz delavskih in kmečkih vrst. Ob reorganizaciji bataljona v brigado aprila, le-te pa v II. grupo odredov 1. maja 1942, je Stante še naprej opravljal nalogo partijskega sekretarja brigade oziroma grupe odredov in bil obenem namestnik komandanta. Hkrati so imenovali bataljonske sekretarje za namestnike bataljonskih političnih komisarjev.³⁸⁹

Pravilo hkratnega opravljanja nalog partijskega organizatorja in namestnika političnega komisarja, s tem pa tudi članstva v štabu, je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet načelno sprejelo maja 1942.³⁹⁰

Sredi leta 1942, ko je bila partijska organizacija v II. grupi že povsem vzpostavljena, so v vseh njenih četah

³⁸⁹ Ivan Ferlež, *Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941–1942*, Ljubljana 1972, str. 173, 200, 219, 253, 268.

³⁹⁰ Zbornik NOV, del VI, knjiga 2, dok. 75.

delovale celice, bataljoni so imeli bataljonske biroje, na čelu pa je bil grupni komite. Odrednih komitejev niso ustanovili, ker odredi niso bili popolni. Enote II. grupe odredov so takrat štejele 117 članov KPS in 110 članov SKOJ, kar je predstavljalo skoraj polovico vseh borcev. Vse vodilne položaje (od komandirjev vodov, komandirjev in političnih komisarjev čet, do komandantov in političnih komisarjev bataljonov) so imeli komunisti.³⁹¹

Zagotovo je bila II. grupa odredov spomladi 1942 vojaška formacija z najvišjim odstotkom komunistov in z najdosledneje izpeljano partijsko organizacijo. Za druge enote sicer nimamo natančnejših oziroma celovitih podatkov, toda nasplošno velja za prvo polovico leta 1942 ocena, da se je s številčnim porastom partizanske vojske, kar velja predvsem za območje Ljubljanske pokrajine, delež komunistov med partizanskimi borci zelo zmanjšal. Celo Proletarska udarna četa, v kateri se je zvrstilo 108 borcev, je imela le 10 članov in 4 kandidate KPS. V juniju 1942 ustanovljenem Proletarskem bataljonu Toneta Tomšiča je bilo konec tega meseca med okoli 100 borci le 6 članov in 9 kandidatov KPS; glavno merilo pri izbiri borcev za to enoto je očitno bila drznost v bojevanju.³⁹² V Proletarskem bataljonu je za partijsko organizacijo sprva še vedno odgovarjal bataljonski politični komisar, v juliju 1942 pa so v skladu s sklepi konference na Cinku uvedli funkcijo namestnika političnega komisarja, ki je poslej odgovarjal za partijsko organizacijo.³⁹³

Kaže, da si je partijsko vodstvo prizadevalo utrditi partijsko organizacijo najprej na ravni bataljonov. V odredih, ki so jih v Ljubljanski pokrajini ustanavljali od aprila 1942 dalje, v drugih pokrajinah pa nekoliko kasneje, na odredni ravni zaradi ločenega delovanja odrednih bataljonov in pomanjkanja kadrov niso postavljali partijskih organov, ki bi jih npr. sestavljali bataljon-

³⁹¹ Zbornik NOV, del VI, knjiga 3, dok. 49.

³⁹² Glej naredbo glavnega poveljstva s konca maja 1942 o ustanovitvi "Prvega slovenskega proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča" (Zbornik NOV, del VI, knjiga 2, dok. 122).

³⁹³ Franci Strle, Tomšičeva brigada, uvodni del, Ljubljana 1980, str. 312–314, 422–431, 462; ARS, d.e. 1, AS 1481 Glavni štab NOV in POS, Poročilo Alojza Založnika in Staneta Semiča 24. 6. 1942, a. št. 6662.

ski sekretarji in predstavniki odredne štabne celice. Pri odrednih štabih pa so postavili namestnike političnih komisarjev, ki so občasno nadzirali in usmerjali delo KP v posameznih bataljonih. Enako, kakor samostojni bataljoni, so bili tudi odredni bataljoni zaradi značilne vezanosti na odrejeno jim območje v partijskem pogledu odgovorni okrožnim komitejem KPS.³⁹⁴

Organizacijska vprašanja in vlogo komunistične partije v partizanski vojski so obširno obravnavali na partijski konferenci na Cinku julija 1942. Na njej so obravnavali le partijsko organizacijo v vojski iz Ljubljanske pokrajine, ki pa je takrat predstavljala večino partizanske vojske. Osnovna ugotovitev je bila, da so komunisti zaradi prezaposlenosti z izrazito vojaškimi nalogami (mobilizacija, bojevanje, obramba partizanskega ozemlja itd.) zanemarili tako partijsko organizacijo kot splošno politično delo v vojski. Obstajalo je več bataljonov, kjer kljub navodilom še niso ustanovili bataljonskih komitejev.

Delegat iz kočevskega okrožja Maks Nahlik-Samo je npr. poročal, da v enem izmed bataljonov Kočevskega odreda do pred kratkim partiji niso bili povezani v celice, ker bataljonski politični komisar o tem ni dobil nikakršnih navodil. Na splošno so vsi politični komisarji zanemarjali politično delo in bili v prvi vrsti "komisarji za prehrano". Politični komisar Belokranjskega odreda Dušan Pirjevec-Lojze Brodar je ugotavljal, da v odredu formalno obstoje četne celice, ki pa so zaradi neusposobljenosti članov in sekretarjev nedelavne. Zavzel se je za dosledno uveljavljanje naslednje metode dela med partiji: postavljati pred članstvo konkretne naloge in nadzirati njihovo izvajanje. Menil je še, da so bile partizanske enote preveč razbite in prepuščene samim sebi, zaradi česar je trpelo politično delo v njih. Tudi namestnik političnega komisarja V. grupe odredov Dušan Bravničar-Veljko Kočever je poročal o splošni nedelav-

³⁹⁴ Več o imenovanjih odrednih namestnikov političnih komisarjev glej v: Lojze Vršnik, Pregled enot narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra (Od pomladi 1942 do ustanovitve operativnih con). Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1, str. 187, 189, 191–194; Vida Deželak-Barič, Organiziranost Komunistične partije Slovenije v partizanskih enotah 1941–1943. Prispevki za novejšo zgodovino, 1988, št. 1–2, str. 68–70.

nosti partijskih celic, njihovi prepuščenosti samim sebi ter da partijska celica v partizanski vojski ni postala "duša" vsega dogajanja (kar je praviloma bila na terenu), ker je to vlogo prevzel štab, celica pa je postala manj pomemben ali odločujoč dejavnik. Politični komisar III. grupe odredov Ante Novak je izpostavil številčno šibkost partije v tej grupi, ker so člani partije reševali predvsem vojaška vprašanja in ob tem "precej pozabili misliti na svojo stranko". Nekateri bataljoni na Notranjskem so bili dejansko brez partijske organizacije, ker so se člani partije iz obdobja pred pomladanskim razmahom partizanske vojske z nastankom številnih novih enot porazgubili po teh enotah, novih članov pa v izdatnejši meri niso sprejemali. Peti bataljon Notranjskega odreda naj ne bi imel v tem času niti enega člana KPS. Zaradi pomanjkanja kadrov na Notranjskem niso postavljali niti namestnikov komandantov niti namestnikov političnih komisarjev.³⁹⁵

Opisane razmere so seveda vzpodbudile vodstvo partije, da je od komunistov zahtevalo bolj načrtno in prizadevnejše delo za splošni dvig partijske organizacije v vojski. Uresničenje teh zahtev pa je za daljši čas preprečila italijanska ofenziva, ki se je pričela 16. julija 1942 in nato trajala skoraj štiri mesece.

Poudariti velja, da uveljavljeno razmerje partije do partizanske vojske pred italijansko ofenzivo potrjuje, da partija zaradi hitre številčne rasti partizanske vojske z lastnimi kadri ni mogla, tudi če bi hotela, pokrivati potreb po vodstvenih kadrih. Vsaj na ravni čet, pa tudi na višjih ravneh, so tako zaradi pomanjkanja komunistov kot zaradi upoštevanja drugih skupin v OF, vodilne položaje delno zasedali tudi nečlani partije. Mednje sodi npr. krščanski socialist Janez Marn - Črtomir Mrak, ki je bil komandant bataljona v Dolenjskem odredu in namestnik komandanta Krškega odreda.³⁹⁶

Večina odredov je dobila namestnike političnih komisarjev. Najprej so ga imenovali v Dolenjskem odredu, in sicer v začetku maja 1942. To funkcijo je opravljal dr. Jože Brilej-Jože Žark, za njim pa Dušan Bravničar. Od

³⁹⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. 98.

³⁹⁶ Zoran Hudales, Občina Trebnje v NOB, Ljubljana 1975, str. 210-212, 241, 242.

štirih bataljonov samo eden ni imel namestnika političnega komisarja. V junija ustanovljenem Dolomitskem odredu je bil namestnik političnega komisarja Roman Potočnik. Ko so ravno takrat razformirali Dolenjski odred in ustanovili Zapadnodolenjski in Krški odred, so pri prvem imenovali za namestnika politkomisarja Franceta Perovška-Lada Krčana, ki ga je že naslednji mesec nasledil Bogomir Peršič, pri Krškem pa Jožeta Ravbarja-Jurkoviča. V istem mesecu ustanovljenem Krimskem odredu je postal namestnik politkomisarja Stane Dobovičnik-Krt, v Belokranjskem odredu pa julija Matija Bahor-Oskar Slatin. Edino Notrajski in Kočevski odred nista imela namestnikov politkomisarjev, zato je partijsko delo slonelo na politkomisarjih (v Notranjskem je bil to Janez Hribar-Tone Pogačnik, v Kočevskem pa Ivan Lokovšek-Jan in Cveto Močnik-Florjan) in terenjskih partijskih aktivistih. Ob formiranju grup odredov so ponekod imenovali tudi pri teh štabih namestnike politikomisarjev. Najprej (konec aprila 1942) je dobila namestnika politkomisarja III. grupa (Dolenjska in Notranjska); na tem položaju so bili Janez Jezeršek-Jože Sokol, Polde Maček-Borut Zadravc in nazadnje France Perovšek. Z razdelitvijo grupe na III. (Notranjska) in V. (Dolenjska) junija 1942 je bil namestnik politkomisarja V. grupe najprej Dušan Bravničar in za njim Jože Nose-Tone Špan. I. in II. grupa sprva nista imeli namestnika politkomisarja. Pri I. grupi je partijsko delo usmerjal njen politični komisar in sekretar PK KPS za Gorenjsko Lojze Kebe-Gregor Požar, oktobra pa so za namestnika politkomisarja postavili Staneta Bizjaka-Kosto. Pri II. grupi je za partijsko delo odgovarjal Peter Stante kot namestnik komandanta (politikomisar je bil Dušan Kveder-Tomaž). Po prihodu grupe na Štajersko je konec oktobra postal namestnik politkomisarja dr. Dušan Kraigher, ki so ga za grupo poslali na Štajersko.³⁹⁷

Pri izbiri najvišjega poveljniškega kadra je bilo še zlasti v začetnem obdobju odločilno politično merilo, ki je bilo pred strokovno-vojaškim. To je posledično povzročalo tudi zelo neposredno partijsko vodenje vojaških

³⁹⁷ Vida Deželak, Organiziranost Komunistične partije Slovenije v patizanskih enotah 1941–1943, str. 68–70.

zadev. Ščasoma pa se je pri izbiri kadrov vse bolj uveljavljalo tudi merilo vojaške usposobljenosti. Toda strateško usmerjanje vojaških operacij je vendarle ves čas ohranjalo partijsko vodstvo – tako prek personalne zasedbe najvišjih položajev (Franc Leskošek, Boris Kidrič, Miha Marinko, Ivan Maček, Boris Kraigher) kot z oblikovanjem vojaško-političnih usmeritev.³⁹⁸

Glede izbire glavnega komandanta (vendar ne iz povsem začetnega obdobja!) je značilno Titovo reagiranje na Kardeljevo oceno, po kateri je partizanska vojska med italijansko ofenzivo utrpela precejšnje materialne in človeške izgube tudi zaradi nesposobnosti vojaškega vodstva.³⁹⁹ Tito je namreč v pismu 16. novembra 1942 očital centralnemu komiteju KPS pretogo pojmovanje načina partijskega vodenja vojaških zadev in v tem primeru izkazal večjo politično širino kakor slovensko vodstvo. Očitek je zadeval izbor komandantov Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, ki so ga v Sloveniji pogojevali s članstvom v CK KPS. Menil je, da so v Sloveniji prvega komandanta Franca Leskoška, ki je bil obenem sekretar CK KPS, predolgo obdržali na tem položaju. Naravnost je izrekel sodbo, da Leskošek “zares nima smisla za te vojaške stvari, še manj pa vojaškega znanja”. Obenem je pokritiziral tudi Kardelja, ki je neustrezno kadrovske rešitve zaznal, a ni pravočasno ukrepal, da se na položaj komandanta postavi oseba, “ki se spozna na vojaško delovanje, pa čeprav ni član c/entralnega/ k/omiteja/ (ker to ni potrebno)”. Tito je poudaril, da partija izvaja nadzor vojske preko političnega komisarja – “ki mora biti seveda eden od vaših odgovornih tovarišev”, tj. nekdo izmed članov CK KPS.

Z ozirom na slovensko politično posebnost, tj. obstoj Osvobodilne fronte, pa je Tito še opozarjal, da slovensko partijsko vodstvo prevzema na sebe preveliko odgovornost v vprašanih vodenja vojaških operacij, vzdrževanja enotnosti slovenskega naroda in odgovornosti do človeških žrtev, zato je svetoval: “Če že med člani Partije niste

³⁹⁸ Damijan Guštin, *Vloga in pomen oborožene sile v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji 1941–1945*, str. 467.

³⁹⁹ Zbrana dela Edvarda Kardelja, knjiga 6, dok. 38 (tipkopis na Inštitutu za novejšo zgodovino).

imeli zares sposobnega vojaškega voditelja, ste ga mirne duše lahko vzeli iz vrst drugih svojih partnerjev, vi pa bi dali samo polit/ičnega/ komisarja. S tem bi tudi drugi prevzeli velik del odgovornosti in v primeru morebitnih neuspehov ne bi padla vsa odgovornost na vas, zaradi česar lahko utrpite veliko politično škodo.” Zato se Tito tudi ni strinjal z imenovanjem Ivana Mačka za novega komandanta glavnega poveljstva v oktobru 1942. Zanj je menil, da je uspešen političen delavec in primeren za položaj političnega komisarja, nikakor pa ne za komandanta, ker nima ustreznih vojaških izkušenj.⁴⁰⁰

Kar zadeva komandanta Glavnega poveljstva oziroma štaba, je bilo Titovo navodilo kasneje upoštevano v toliko, da je bil julija 1943 na ta položaj imenovan Franc Rozman–Stane, po njegovi smrti novembra 1944 pa Dušan Kveder–Tomaž. Oba sta bila španska borca, a oba tudi člana KP. Niso pa na to mesto postavili osebe z nesporno strokovno usposobljenostjo, kakršen je bil npr. polkovnik Jaka Avšič, čeprav je konec leta 1942 postal že kandidat, septembra 1943 pa član partije; postavili pa so ga za namestnika komandanta, kar je po Kardeļevi oceni partiji politično zelo koristilo.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 13, str. 13.

⁴⁰¹ Poročilo Edvarda Kardelja 12. 1. 1943 Titu. Zbrana dela Edvarda Kardelja, knjiga 7, dok. 8 (tipkopis na Inštitutu za novejšo zgodovino); ARS, odd. 1, AS 1589, anketni list Jake Avšiča.

Peto poglavje

Usmeritve KPS konec leta 1942 in v začetku leta 1943

V delovanju komunistične partije imamo v tem obdobju opraviti z dvema izrazito različnima usmeritvama. Najprej je v trenutku krize gibanja KPS skušala čim bolj razširiti družbene osnove Osvobodilne fronte in utrditi njeno enotnost. Širina v političnih usmeritvah je bila povezana tudi z dejstvom, da so komunisti sprejeli dejstvo, da klasična izvedba revolucije v danih razmerah ne bo možna in so spoznali pomembnost vloge OF v nadaljnjem političnem razvoju. Čas od jeseni 1942 do podpisa Dolomitske izjave marca 1943, ko je prišlo do radikalnega preobrata, je tako odražal najširšo politično usmeritev komunistov v celotnem vojnem obdobju.⁴⁰²

Konec poletja in v začetku jeseni 1942 se je odporniško gibanje zaradi silovite italijanske ofenzive in oboroženega nastopa protirevolucije znašlo v težavnem položaju. Le-tega najbolj zgovorno ilustrira ocena Edvarda Kardelja, ki jo je zapisal v pismu Vladimirju Krivicu septembra 1942. V njem ugotavlja, da se je gibanje znašlo v odločilnem trenutku: "Sedaj gre res za vse! Ali ohraniti, ali izgubiti! /.../ Eden osnovnih principov boljše taktike v takih trenutkih, kakršen je sedaj, ko je Partija na takem umiku, kakor smo mi sedaj in ko je treba reševati živo silo osvobodilne vojske – oborožene in politične – je, da se krepko zasidraš v masah, da razširiš to oporo in da si zasiguraš hrbet. Zato pa je v prvi vrsti treba maksimalno razširiti parolo enotnosti. OF mora

⁴⁰² Bojan Godeša, Priprave na revolucijo ali NOB?, str. 78, 79.

dati iniciativo za nove razgovore, nove poskuse, da se privedejo na platformo OF novi elementi, ali pa vsaj da se jih nevtralizira. Trebalo je dati jasno ponudbo sredini, anglofilskim elementom, ki še ne sodelujejo odkrito z Italijani, skratka vsem tistim, ki bi se jih na katerem koli vprašanju in še tako malo dalo postaviti proti bega in okupatorjem.”⁴⁰³

V jeseni 1942 je v ospredje stopil notranji slovenski spopad, za kar pa je partija skušala vso odgovornost pripisati nasprotni strani ter jo obenem čimprej zlomiti. V takih razmerah je Kardelj 17. septembra naročal Zdenki Kidrič v Ljubljano: “Sedaj je glavno: razbijati belo gardo tako politično kakor ‘fizično’. Likvidirajte, kjerkoli in kakor koli morete vse tiste, za katere lahko pred javnostjo pokažete, da so izzivači državljanske vojne v korist Italijanov. Na to formulacijo te opozarjam!” Tudi njej je naročal, kako nujno je ohraniti enotnost OF ter si prizadevati politično sredino nevtralizirati.⁴⁰⁴ Dne 1. oktobra 1942 je Kardelj pisal še poveljniku Glavnega poveljstva Ivanu Mačku, v katerem mu je naročal, da morajo partizanske enote neusmiljeno uničevati “belo gardo” in da je “treba duhovne v četah vse postreljati. Prav tako oficirje, intelektualce itd. ter zlasti tudi kulake in kulaške sinove.”⁴⁰⁵ Zaostritev je dosegla vrhunec z atentatom VOS-a na dr. Marka Natlačena 13. oktobra 1942 v Ljubljani; ta je bil po Kardeljevih besedah organizator “bele garde” ter “dejanski vodja vsega gibanja in glavni eksponent londonske vlade.”⁴⁰⁶ Zaradi negativnega odmeva v javnosti in povračilnih ukrepov italijanskega okupatorja, ki je ustrelil 24 talcev, so se v vodstvu KPS odločili, da VOS ne bo več izvajal atentatov.

V tem obdobju je bilo razmerje KPS do preostalih dveh temeljnih skupin v OF različno. Glede na to, da se je do takrat že precej sokolov vključilo v KPS, med skupinama ni prihajalo do kakšnih večjih razhajanj in komunisti so vzdrževali do njih bolj ali manj zaupljiv odnos. Drugačen je bil njihov odnos do krščanskih so-

⁴⁰³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 92.

⁴⁰⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 94.

⁴⁰⁵ Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, knjiga 10, dok. 19.

⁴⁰⁶ Jesen 1942, dok. 208.

cialistov. Njihov položaj in vlogo v OF je Kidrič decembra 1942 takole ocenil: "Kar se krščanskih socialistov tiče, – je perspektiva manj jasna. Socialno so izraz revolucionarno-demokratskih procesov v katoliških slovenskih množicah. Razpoloženi so sovjetofilsko. Nekih jasnih 'zahodnih tendenc' pri njih za sedaj ni. Priznavajo avantgardno vlogo partije in se odrekajo ustanovitvi lastne politične stranke (sicer tega razumljivo nikomur ne postavljamo kot pogoj sodelovanja v Osvobodilni fronti). Praktično se vendarle izpreminjajo v neko novo krščansko socialistično stranko. Trenja z njimi so na terenu najpogostejša. Programatično so za sovjetski režim. Njihovo vodstvo meni, da bo s svojo revolucionarnostjo dokazalo, da vera ni škodljiva za sovjetsko oblast. V ugodnih pogojih bo lahko krščansko socialistična skupina šla z nami celo v poslednjo etapo. Istočasno je treba imeti pred očmi, da lahko prav ta skupina naši buržoaziji služi v odločilnih trenutkih kot rezerva, okrog katere so bo zbrala vsa reakcija. Da utrdimo pozicije za nas ugodnih procesov v tej skupini, se zelo trudimo za odbore Delavske enotnosti, kjer sodelujejo tudi njihovi delavci, ki jih je še vedno nekaj. V sedanjem položaju oboroženega nastopa bele garde in njene demagogije s katoliško vero – so krščanski socialisti za nas prava 'zlata jama'."⁴⁰⁷ Iz Kidričevega izvajanja o vlogi krščanskih socialistov v OF je razvidno, da je bil za KPS v tistem času odnos do njih bistvenega pomena. Sodelovanje z njimi je bilo nujno za vzdrževanje OF, po drugi strani pa zaradi bojazni komunistov, da ne postanejo "rezerva reakcije", tudi zelo občutljivo.⁴⁰⁸

Z namenom utrditi enotnost OF na osnovi enotnosti delavstva je bila 7. novembra 1942 v Ljubljani sklicana konferenca predstavnikov delavskega razreda Slovenije, na kateri je bil ustanovljen glavni odbor Delavske enotnosti kot predstavništvo delavskega razreda, vključenega v OF. Izhajajoč iz ugotovitve, da je slovensko delavstvo kot družbeni razred prevzelo vodilno vlogo v slovenskem narodu, ki jo je izpričalo tudi v osvobo-

⁴⁰⁷ Jesen 1942, dok. 208.

⁴⁰⁸ Bojan Godeša, Utrditev Osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije. Slovenska novejša zgodovina, str. 667.

dilnem boju, so na konferenci poudarili, da hoče delavski razred to vodilno vlogo ohraniti tudi v prihodnje ter zbrati okoli sebe "vse ustvarjalne sile ostalih plasti naroda, posebno kmetov, obrtnikov in izobraženstva, ki naj potem skupno ustvarijo novo slovensko narodno in socialno življenje". Enotnost OF je neizogiben pogoj za zmago slovenskega naroda v osvobodilni vojni; kdor razbija "slovensko ljudsko enotnost", ta deluje tako proti slovenskim narodnim interesom kakor proti interesom slovenskega proletariata. Ob sicer sprejetem načelu enakopravnega sodelovanja vseh skupin v okviru Delavske enotnosti pa je bilo še zlasti pomembno priznanje krščanskih socialistov iz vrst delavstva, da pripada avantgardna vloga med delavstvom komunistični stranki.⁴⁰⁹ Jeseni 1942 so komunisti želeli vključiti v izvršni odbor OF celo Franca Svetka, socialista in predstavnika svobodnih sindikatov v vrhovnem plenumu OF.⁴¹⁰ Vendar do uresničenja tega predloga ni prišlo, ker je kmalu sledil podpis Dolomitske izjave.

Ponovno so dobile na pomenu plenumske skupine OF, ki sta jih Kardelj in Kidrič v času njenega bivanja v Ljubljani uspela sklicati na petem zasedanju vrhovnega plenuma OF 6. novembra 1942; na njem so potrdili enotnost OF in dotedanje delo izvršnega odbora OF.⁴¹¹

Zaradi politične ofenzive protirevolucionarnega tabora, katere cilj je bil osamiti KPS, razbiti OF ter odtegniti srednje sloje, se je vodstvo gibanja odločilo razširiti temelje gibanja. Pozivati je začelo še neopredeljene, naj se pridružijo osvobodilnemu gibanju, ker se je "jasno ločila fronta naroda od fronte tujih plačancev".⁴¹² Da bi pridobili politično sredino in srednje sloje, so bili pripravljeni na popuščanja in sprejemanje pogojev, ki jih pred tem niso hoteli. Pri tem niso bili uspešni, čeprav so se izogibali postavljati kakršnih koli zahtev, ki bi ovirale sodelovanje in so za vključitev v OF zahtevali zgolj jasno obsodbo "bele garde" kot netilca državljanske vojne. Kidrič je zatem pripadnike sredine označil za špekulante

⁴⁰⁹ Jesen 1942, dok. 94.

⁴¹⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. št. 39.

⁴¹¹ Jesen 1942, dok. 82.

⁴¹² Jesen 1942, dok. 208.

brez načel, za katere naj ne bi bilo prostora v tedanjih političnih razmerah.⁴¹³

KPS se je tudi prizadevala pridobiti katoliške duhovnike. Ti naj bi potrdili vsenarodni značaj OF in dokazali, da osvobodilno gibanje ni brezversko in usmerjeno proti katoliški veri. Da bi jih lažje pritegnili k OF, je KPS ponovila načelne izjave o svobodi verskega izražanja iz maja 1942 in se pri tem sklicevala tudi na zagotovila iz sovjetske ustave iz leta 1936. Hoteli so tudi pokazati, da spoštujejo in upoštevajo verske običaje. Tako so začeli tudi v partizanskih enotah praznovati cerkvene praznike, januarja 1943 pa so uvedli tudi položaj verskega referenta pri Glavnem poveljstvu. Navajali so primere in dokaze, da ljudje različnih svetovnih nazorov lahko sodelujejo v boju proti okupatorju. Pri tem so kot primer zgledega sodelovanja v osvobodilni vojni navajali delovanje ruske pa tudi srbske pravoslavne cerkve.⁴¹⁴

Tudi v odnosu do krščanskih socialistov in sokolov je zaznavna večja politična širina, saj so jim komunisti dopuščali precejšnje možnosti delovanja. Popuščali, čeprav le deloma, so tudi tam, kjer so svoje pozicije skrbno varovali, to je v vojski; uvedli so namreč funkcijo treh političnih komisarjev iz vrst temeljnih skupin Osvobodilne fronte. Še zlasti so prišli do izraza krščanski socialisti, ki so izdajali svoj časopis z naslovom Slovenska revolucija, izdajali so okrožnice, njihovi aktivisti so postali opazno aktivni, kar vse je ustvarjalo občutek strankarskega oblikovanja krščanskih socialistov, čeprav sami o tem niso govorili in tudi niso želeli postati klasična politična stranka. Komunisti so takšen razvoj dopuščali. Kot je pojasnil Kidrič, je "na sedanji stopnji našega boja od partije odvisno, ali bo znala zadržati svoje zaveznike in istočasno utrditi svoje pozicije".⁴¹⁵

V nadaljnjo vlogo OF pa je nato poseglo jugoslovansko partijsko vodstvo in prekinilo omenjeno širino. Sledilo je sprejetje Dolomitske izjave 1. marca 1943, ki

⁴¹³ Bojan Godeša, Kdor ni z nami je proti nam : slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom, Ljubljana 1995, str. 166–168.

⁴¹⁴ Vida Deželak Barič, Osvobodilna fronta slovenskega naroda in njen odnos do vere. Mikužev zbornik, Ljubljana 1999.

⁴¹⁵ Jesen 1942, dok. št. 208.

je komunistom omogočilo uveljavljanje strategije lastne monopolne vloge v odporništvu. Z Dolomitsko izjavo je OF postala enotna organizacija s tudi formalno zagotovljeno vodilno vlogo KPS v njej, drugi dve skupini, sokolska in katoliška, pa sta se odrekli nadaljnjemu snovanju lastnih skupin. O vlogi KPS v OF je v izjavi rečeno: "Avantgardna vloga v slovenskem osvobodilnem gibanju pripada glede na njen program, organizacijsko strukturo, strategijo in taktiko Komunistični Partiji Slovenije kot avantgardi najnaprednejšega slovenskega družbenega razreda – proletariata Slovenije. Vse tri skupine ugotavljajo, da sta KPS in njeno vodstvo avantgardno vlogo Partije s pravilno politično linijo in organizacijo osvobodilne borbe slovenskega naroda tudi dejansko izpričala. Nujna posledica vsega tega je, da se Komunistična Partija Slovenije, ki je zgrajena in vodena po organizacijskih in političnih načelih boljševizma in ki predstavlja kot celota ter z vsako svojo organizacijsko postojanko avantgardno središče osvobodilnega boja, širi, razvija in utrjuje vsepovsod na slovenskem ozemlju in na vseh področjih slovenskega javnega življenja. Vsak član Partije kot avantgardne organizacije je že avtomatično aktivist OF." V izjavi je tudi zapisano, "da pripada družbeno vodstvo slovenskega naroda proletariatu Slovenije in da je za slovensko nacionalno bodočnost pravilna samo pot, ki jo je že prehodil veliki ruski narod."⁴¹⁶

Med razlogi, ki so vodili vodstvo KPS k podpisu Dolomitske izjave, se omenjajo hitro se speminjajoče mednarodne razmere oziroma preobrati na svetovnih bojiščih, ki so že bolj jasno nakazovali poraz sil osi. Po drugi strani je podpis izjave pospešila bojazen slovenskih komunistov, da bi ob koncu vojne v OF nastala notranja razhajanja in bi se krščanskosocialistična skupina osamosvojila. Tudi delovanje Jožeta Brejca na Dolenjskem, usmerjeno predvsem v krepitev krščanskosocialistične skupine, je v vodstvu KPS gotovo ustvarjalo določen dvom o iskrenosti namenov krščanskih socialistov. Pomemben je bil tudi prihod načelnika Vrhovnega štaba Arse Jovanovića decembra 1942 in delegata CK KPJ Ive

⁴¹⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 6, dok. št. 3.

Lole Ribarja januarja 1943, ko so se pokazala različna stališča vodstev slovenskega in jugoslovanskega osvobodilnega gibanja, zato je bil podpis Dolomitske izjave eden prvih korakov k poenotenju osvobodilnih gibanj jugoslovanskih narodov.⁴¹⁷

V tem času je šla partija v pravo ofenzivo pojasnjevanja nekaterih temeljnih vprašanj in tudi očitkov protirevolucionarne strani. Tako je popularizirala izjavo Tito-Ribar iz februarja 1943, ki je med ostalim zagotavljala nedotakljivost zasebne lastnine in ni predvidevala radikalnih družbenih sprememb brez volje "svobodno izvoljenih predstavnikov ljudstva". Izjavo je bilo mogoče razumeti kot načelno pristajanje partizanskega vodstva, da v družbi ne bo prišlo do radikalnih rezov. V ozadju pa je ostajalo pomembno določilo, da se omenjena zagotovila nanašajo na vojno obdobje. Ko je izjavo objavila Ljudska pravica, je Kardelj v komentarju neposredno zapisal, da se komunisti ne odrekajo svojemu končnemu cilju.⁴¹⁸

Ljudska pravica, ki je v začetku leta 1943 nadomestila dotedanje partijsko glasilo Delo, je v prvih mesecih leta 1943 obširno pisala o t. i. klevetah sovražnikov komunistične partije, tj. o odnosu komunistov do vere in Cerkve, zasebne lastnine, kmeta, družine itd. Pri vsem tem je bil zgled v Sovjetski zvezi povsem očiten.⁴¹⁹ Kidrič pa je pojasnjeval strategijo in taktiko. Pri tem naj bi šlo za "razmestitev sil, za določitev posrednih in neposrednih rezerv, za kombinacijo in spreminjanje bojevnih in organizacijskih oblik v borbi", kar vse ima za svoj smoter zmago. Vrednotenje strategije in taktike je po Kidriču odvisno od vprašanja, "za čigave zmage gre in kdo so udeleženci v borbi". Na očitke, da je boj KPS za osvoboditev in združitev slovenskega naroda le taktika, je odgovarjal, da je odnos KPS do narodnega vprašanja del njenega programa. Tudi v sodelovanju z drugimi skupi-

⁴¹⁷ Bojan Godeša, Prispevek k poznavanju Dolomitske izjave. Nova revija, 1991, št. 105/106, 107, 108.

⁴¹⁸ Ljudska pravica, maj 1943, št. 5–6: Smoter naše borbe; Svoboda narodov Jugoslavije in demokratične pravice ljudstva – smoter osvobodilne borbe narodov Jugoslavije.

⁴¹⁹ Klevete in resnica o komunizmu (Ljudska pravica: 15. 1. 1943, št. 1; 1. 2. 1943, št. 2; 1. 3. 1943, št. 3).

nami v OF naj ne bilo nič “taktizerskega”, saj je KPS to sodelovanje zasnovala na podlagi narodnoosvobodilne akcije ter ljudske demokracije kot temelja rešitve vseh tistih vprašanj, ki presegajo okvir narodne osvoboditve. Zato zavezniki ne bodo doživeli usode Kerenskega.⁴²⁰ Razpust Kominterne maja 1943 je KPS skušala izrabi- ti za lastno afirmacijo kot “najbolj narodne stranke”,⁴²¹ kar je sicer pogosto poudarjala.

⁴²⁰ Ljudska pravica, maj 1943, št. 5–6, Komunistična partija Slovenije in taktika.

⁴²¹ Ljudska pravica, 5. junij 1943, št. 7, Boris Zihel, Stalinski udarec po klevetnikih Komunistične partije; Vida Deželak Barič, Razpust Kominterne. Odmevi na Sloven- skem in mednarodni okvir. Prispevki za novejšo zgodovino, 2006, št. 2.

KPS v Ljubljanski pokrajini od jeseni 1942 do kapitulacije Italije

Po končani ofenzivi je med prednostne naloge sodila čimprejšnja strnitev partijskih vrst in takojšnje nadaljevanje političnega dela na terenu. Partijski aktivisti, ki so se med ofenzivo prikrili ali umaknili, so se začeli vračati k prejšnjemu delu. Le-to pa je sedaj zaradi demoralizacije prebivalstva, povzročene s trpljenjem med italijansko ofenzivo in zaradi pojava oborožene protirevolucije, marsikje potekalo z velikimi težavami ali bilo celo onemogočeno. Delo je najprej steklo v belokranjskem, novomeškem, vrhniškem in cerkniškem okrožju, medtem ko je v kočevskem, velikolaškem (ribniškem), stiškem in grosupeljskem zadevalo ob velike ovire; v slednjih dveh predvsem zaradi številnih vaških straž, v kočevskem in velikolaškem pa zaradi pomanjkanja kadrov. Ljubljani z okolico je še vedno pripadal prvenstveni položaj glede na številčno moč partije in razpoložljive kadre, vendar je bila tamkajšnja organizacija v neprestanih pretresih.

Po nepopolnih in podcenjenih podatkih, kakor jih je do sredine decembra 1942 uspel zbrati organizacijski sekretar CK KPS Boris Kraigher, je bilo takrat v Ljubljanski pokrajini okoli 899 članov in 300 kandidatov KPS. Od tega je bilo 410 članov v brigadah ter odredih in tudi omenjeno število kandidatov se nanaša le na vojsko. Na terenu naj bi bilo 489 članov, od tega 250 v Ljubljani, 100 v njeni okolici, 55 v notranjskih okrožjih (Vrhnika, Cerknica, Ribnica, Kočevje) in okrog 84 v dolenskih okrožjih (Bela krajina, Novo mesto, Stična, Grosuplje). O kandidatih KPS na terenu Kraigher ni

imel podatkov. Po njegovi oceni je partijska organizacija italijansko ofenzivo prestala uspešno kljub izgubam in prisiljenemu umiku aktivistov v vojsko. Takšno oceno je utemeljeval z razvojem partije na tem območju v preteklosti in s socialnim izvorom njenih članov. Dolenjska in Notranjska sta namreč predstavljali izraziti kmečki območji, kjer je partija imela pred vojno omembne vredne pozicije le na območju Novega mesta in Kočevja, vendar brez izrazitejšega vpliva na kmečko okolje, ter v Beli krajini, kjer ji je edino uspelo v večji meri pridobiti tudi kmeta. Kraigher je ugotavljal, da je partiji uspelo prodreti v kmečke predele šele prek politične usmeritve Osvobodilne fronte in množičnega ustanavljanja odborov OF. Zato je poudaril: "Mislimo, da je največjega pomena za našo partijo to, ker je vzdržala v najtežjih okoliščinah na našem najbolj zaostalem terenu, kjer so pred okupacijo bili naši položaji zelo slabi in kjer smo bili prisiljeni delati z najbolj neizkušenim domačim kadrom." O izgubah je poročal precej nasplošno, ugotavljal pa je, da so "velika večina sedanjih članov novi tovariši, ki so šele med osvobodilnim gibanjem pristopili k delavskemu gibanju". Med njimi je posebej omenil člane Sokola.⁴²²

Že med ofenzivo sta CK KPS in IOOF začela razmišljati o ustanovitvi dveh poverjeništev kot vmesnih organov med njima ter okrožji na Dolenjskem in Notranjskem. Njuna naloga bi bila nadzorovati in usmerjati politično delo v okrožjih, nuditi pomoč podrejenim okrožjem in seznanjati osrednje politično vodstvo z razmerami oziroma problemi na terenu in s tem pospešiti konsolidacijo partijske ter frontne organizacije po ofenzivi.

V poverjeništvu za Dolenjsko, pod katerega so sodila okrožja Bela krajina, Novo mesto, Stična in Grosuplje, je CK KPS 18. decembra 1942 imenoval Dušana Jereba-Štefana, ki je bil istočasno sekretar poverjeništvu IOOF. Po njegovi smrti 12. marca 1943 je bil za partijskega poverjenika imenovan Bogdan Osolnik, ki je pred tem v poverjeništvu IOOF predstavljal sokolsko skupino, čeprav je bil že nekaj časa član KPS. Osolnik

⁴²² Jesen 1942, dok. 209.

je to nalogo opravljal do kapitulacije Italije, ko je postal sekretar Upravne komisije, sicer pa sta obe poverjeništvu takrat prenehali obstajati.⁴²³

Poverjenišтво za Notranjsko so ustanovili najbrž oktobra 1942. Odgovarjalo je za cerkniško, vrhniško, ribniško in kočevsko okrožje. Partijski poverjenik je bil ves čas Franc Popit-Jokl. V prvi polovici leta 1943 je na Notranjskem kot partijski poverjenik delal še Albert Svetina-Erno, dokler ni odšel v novomeško okrožje.⁴²⁴

Ker so v poofenzivnem obdobju člani partije bili prvenstveno zaposleni z obnavljanjem razbitih frontnih organizacij, kar je bila takrat njihova osrednja politična naloga v tem trenutku, od česar je bil nenazadnje odvisen tudi nadaljnji obstoj same partije, je nekaj časa nekako zmanjkovalo časa za hitrejšo obnavljanje partijskih organizacij. Šele od pomladi 1943 dalje, ko so bila rešena temeljna organizacijska vprašanja OF, s sprejetjem Dolomitske izjave pa tudi politična vprašanja v zvezi z njo, se je KPS začela opazno usmerjati k notranjim partijskim vprašanjem. Vendar je razvoj tudi poslej potekal od okrožja do okrožja zelo različno in je vse do kapitulacije Italije ostajalo množično organizacijsko zajemanje privrženecv odporniškega gibanja v OF in njene množične organizacije na eni strani, na drugi pa krepitev partije, temeljna partijska usmeritev v njenem neposrednem delovanju. Ob tem pa je vse bolj konkretno tudi na terenu prihajalo do izraza partijsko obvladovanje odporniške strukture.

Poleti 1943 je CK KPS sicer izražal zadovoljstvo nad razvojem političnih procesov v Ljubljanski pokrajini in ocenjeval, da je ponovno okoli 80 odstotkov prebivalstva naklonjenega Osvobodilni fronti. Vendar se ta naklonjenost ni povsem odražala v njihovi trdni organizacijski povezanosti v odbore OF. Postavljanje trdnih organizacijskih temeljev OF naj bi marsikje zavirala "suhi prakticizem" aktivistov oziroma pomanjkanje smelosti tako v organizacijskem kot političnem delu. Omenjene pomanj-

⁴²³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 179, 180; Bogdan Osolnik, Z ljubeznijo skozi surovi čas, Ljubljana 1989, str. 166, 167, 203.

⁴²⁴ Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 3, dok. 88, knjiga 4, dok. 6 in knjiga 5, dok. 22, 94; Albert Svetina, Od osvobodilnega boja do banditizma, Ljubljana 2004, str. 93–102.

kljivosti je CK KPS opazal tudi pri partijskih aktivistih, še zlasti na Notranjskem in jim napovedal konec. Z odstranjenjem teh slabosti je hkrati računal doseči učinkovitejši politični pritisk na postojanke vaških straž, na njihovo demoralizacijo in množično dezertiranje. Sicer pa je kot poglavitno vprašanje tedanjega časa postavljal utrditev partije. Ta potreba naj bi bila tako očitna, da jo je bilo čutiti "na vsakem koraku" in so ji sklenili vsaj delno ublažiti z ustanovitvijo partijske šole pri CK KPS, ki je začela delovati julija 1943 blizu Cinka v Kočevskem Rogu, in z rednim izhajanjem partijskega glasila Ljudska pravica.⁴²⁵

V Ljubljani in njeni okolici so se razmere začele poslabševati že poleti 1942 v času italijanske ofenzive proti partizanskemu ozemlju in vzporednim stopnjevanjem pritiska tudi na Ljubljano in okolico, v jeseni pa so se z oboroženim nastopom protirevolucije že bistveno poslabšale. Njen nastop je Ljubljana kmalu in množično občutila v t. i. božičnih racijah konec leta 1942. V položaju, ko je postajalo zagotavljanje stanovanj in javk eden glavnih problemov, ko je bilo gibanje vidnejših aktivistov vedno težje, ko so se pogosto vrstile aretacije in izdaje, ni bilo več mogoče ohranjati vseh starih partijskih postojank in ustanavljati še novih.

Ljubljanski okrožni komite je v tem obdobju vodil Franc Kimovec-Žiga (Matija) in tudi Zima Vrščaj-Roza je bila ves čas njegova članica. Med ostalimi člani pa so bile naslednje spremembe: novembra 1942 je bil aretiran Franc Ogrin-Jaka (kasneje je umrl v nemškem koncentracijskem taborišču), vključili pa so Tončko Durjavo-Vido in Leopolda Kreseta-Jošta (oba sta pred tem delala v okrožnem gospodarsko-finančnem odboru); januarja 1943 je komite imel tudi tri kandidate za člane komiteja (Franc Stadler-Janez, Jože Zevnik-Marko, Angelca Ocepek-Micka), a so od teh v komite sprejeli le članico okrožnega odbora Slovenske narodne pomoči Ocepko-vo; po aretaciji Tončke Durjava aprila 1943 so v komite vključili Ado Krivic-Hano, ki je do takrat vodila SNP; poleti 1943 so vključili še političnega komisarja Narodne

⁴²⁵ Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji (dalje Dokumenti organov in organizacij), knjiga 9, dok. 103.

zaščite Iva Levstika-Gojca (Ožbe), na partizansko ozemlje pa je julija odšla Ocepkova, kjer je kasneje postala predsednica glavnega odbora SPŽZ.⁴²⁶

Razdelitev okrožja na rajone se je večkrat spreminjala in se je njihovo število gibalo med šest in sedem. Ves čas so obstajali rajoni center, Poljane, Moste in Vič-Trnovo; združen rajon Šiška-Bežigrad so marca 1943 ponovno razdružili, rajon Šempeter-Kolodvor pa so maja 1943 ukinili in ga razdelili med rajona center in Poljane. V rajonih in na železnici so ves čas delovali rajonski komiteji, ki pa so iz različnih vzrokov doživljali neprestane kadrovske spremembe.⁴²⁷

Konec leta 1942 je bilo v mestu po poročilu organizacijskega sekretarja CK KPS centralnemu komiteju KPJ 250 članov partije, v njegovi okolici, tj. v še obstoječem zunanjem okrožju pa še nadaljnjih 100. V tem prvem celovitejšem organizacijskem poročilu slovenskega partijskega vodstva jugoslovanskemu v času okupacije je razumljivo posebno pozornost namenil Ljubljani, ki je še vedno imela najmočnejšo partijsko organizacijo v slovenskem okviru. V poročilu je izpostavil dejstvo, da se je v Ljubljani od začetka okupacije do maja 1942 število članstva dvignilo od 180 na 400 in da zadnja številka ni odražala resničnega procesa vključevanja novih članov, ker so do maja številni komunisti že odšli v partizane ali bili zaprti in v omenjeno število niso bili zajeti. Menil je še, da omenjeni prirastek ni odražal dejanskega političnega vpliva partije in da bi bil ta lahko še večji, če ne bi številni komunisti, zlasti iz delavskih vrst, odšli v partizane, zaradi česar je prišlo do pojavnosti hitrejši rasti partije v malomeščanskem kot delavskem okolju. Vendar je že vnaprej ovrgel morebitni očitki o vodenju napačne politike glede sprejemanja novih članov iz vrst malomeščanstva; izrecno je priabil, da je takratna partijska politika v Ljubljani dokazovala "prvič velik ugled, ki ga je partija dobila z vodilno vlogo v OF in kar je privedlo do širokega vključevanja malomeščanskih slojev v delavsko gibanje in partijo, drugič pa okolnost, da je delavstvo dalo zelo velik odstotek v partizane...". Ni

⁴²⁶ Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani, str. 449.

⁴²⁷ Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani, str. 450.

pa zanikal zadržanega (sektaškega) odnosa nekaterih starejših komunistov v vprašanju pridobivanja novih članov in na drugi strani primerov prehitrega sprejemanja ljudi iz vrst malomeščanstva, a je zatrdil, da ti dve skrajnosti nista povzročili posebne škode, ker da je partijsko vodstvo pravočasno napovedalo boj takim nagnjenjem. Njegova ocena je bila, da je partija v Ljubljani postala množična, da je s tem potrdila svojo širino in da je bila prav zaradi tega sposobna vzdržati silovitost okupatorjevega pritiska, pričetelega z racijami v februarju ter marcu 1942 in nadaljevanega v naslednjih mesecih. Množične aretacije so sicer imele za posledico umik precejšnjega števila kompromitiranih kadrov iz Ljubljane, v čemer pa Kraigher ne vidi poraza partije, nasprotno, končen izhod iz te težke situacije je smatral za partijski uspeh, ker ji je uspelo rešiti večino ogroženega kadra, ki je zatem predstavljal pomembno kadrovsko okrepitev v partizanskih enotah in v političnem terenskem delu zunaj Ljubljane. Izgubljeno članstvo so uspevali dovolj hitro nadomeščati z novimi člani, posebno z ženskami, ki naj bi ob koncu leta 1942 predstavljale že več kot polovico vsega članstva v Ljubljani. Kot dokaz širokega vpliva in podpore, ki jo je partija uživala med prebivalci Ljubljane, je navedel dejstvo, da je partiji uspelo pritegniti v svoje vrste tudi ugledne osebnosti (npr. profesorje in književnike). Med potencialne večje nevarnosti bodočega razvoja ljubljanske organizacije je uvrstil prevlado malomeščanskega vpliva tako v OF kot v sami partijski organizaciji. Omenjeno bojazen je povezoval predvsem z odrezanostjo delavskih predmestij od mesta po ograditvi Ljubljane. Morebitni razvoj v tej nezaželjeni smeri naj bi preprečili z naslednjimi usmeritvami, sprejetimi ob koncu leta 1942: nadaljnje širjenje partijske organizacije v sami Ljubljani predvsem s člani iz delavskih vrst, hitrejše nameščanje delavcev na vodilna mesta v partiji in drugih organizacijah, trdnejše povezovanje ljubljanske organizacije s primestnimi rajoni in s tem v zvezi izkoriščanje vseh možnosti za prebijanje ograjenega mesta. Osrednje partijsko vodstvo je v tem času smatralo ljubljansko partijsko organizacijo še vedno za daleč najpomembnejšo in je želelo, da tudi v bodoče ohrani položaj organizacije širšega pomena. Boris Kraigher je v zvezi z

zgoraj navedenimi usmeritvami izrazil prepričanje, da bo centralnemu komiteju KPS z njimi uspevalo izvajanje pravilne kadrovske politike v ljubljanski partijski organizaciji in ji obenem zagotoviti "vodilno politično in organizacijsko funkcijo za vso Slovenijo".⁴²⁸

Toda že božične racije so napovedale, da bo Ljubljana čedalje težje izpolnjevala ta pričakovanja. Neposredno za njimi se je vodstvo odločilo prenesti težišče agitacijsko-propagandnega in tehničnega dela, spomladi pa še varnostnoobveščevalnega dela iz Ljubljane na partizansko ozemlje.⁴²⁹

Vzroki upadanja števila partijskega članstva so bili različni. Med zelo pomembne so vsekakor sodile aretacije, ki so se v tem obdobju v večjem ali manjšem obsegu dogajale tako rekoč neprestano. Kardelj, ki je 13. oktobra 1942 prišel za skoraj dva meseca v Ljubljano in skupno s Kidričem sklical peto zasedanje vrhovnega plenuma OF in ustanovni sestanek Delavske enotnosti, je npr. konec istega meseca poročal, da je bilo v obsežnih vdorih, povzročenih predvsem zaradi denunciacij nasprotnikov, samo v zadnjih dveh tednih aretiranih 80 članov partije.⁴³⁰

Tudi božične racije so zajele več komunistov. Samo med tistimi ob božiču aretiranimi osebami, ki so bile zatem marca 1943 iz ljubljanskih zaporov prepeljane v taborišče Visco, je bilo okrog 23 članov partije. V to taborišče so prepeljali še nekaj drugih ljubljanskih komunistov, ki so bili aretirani ob drugih prilikah. Vseh moških članov KPS v omenjenem taborišču je bilo 40, ki so se nato povezali v 3 – 4 članske celice in ustanovili taboriščni partijski komite s predvojnim komunistom Martinom Menejem na čelu. V taborišču so vodili razgibano politično dejavnost oziroma bili gonilna sila v organiziranju odborov OF, obveščevalne službe, varnostne službe (sestavljali so jo izključno komunisti), vojaškega organiziranja itd. V osrednjem taboriščnem odboru OF (IOOF) je bil predstavnik komunistov uradno zastopan, v ostalih odborih pa so komunisti delovali prikrito. V

⁴²⁸ Jesen 1942, dok. 209.

⁴²⁹ Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 5, dok. 1, 2; knjiga 6, dok. 96.

⁴³⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 175.

nižjih odborih so si prizadevali priti do položaja sekretarja in pri tem zaradi številčne šibkosti krščanskih socialistov naj ne bi zadevali na posebne ovire.⁴³¹

V letu 1943, ko je na eni strani popuščal pritisk okupatorja in protirevolucionarne strani, po drugi strani pa je popuščal tudi strah med pristaši OF, kar se je najbolj vidno pokazalo v ponavljajočih se ženskih demonstracijah spomladi in poleti, naj bi partija obdržala približno takšno številčno stanje, kakršnega je imela ob koncu leta 1942, ko je v mestu in zunanjem okrožju skupaj imela okoli 350 članov. Vendar za leto 1943 ni na voljo nobenih celovitih podatkov; kasnejši podatek, da se je številčno stanje v tem obdobju gibalo med 300 in 400,⁴³² je tako le okvirna ocena.

Da se je od Ljubljane pričakovalo več, kot so realne možnosti dopuščale, potrjuje okrožnica št. 2 o pospeševanju dotoka in dvigu novih kadrov, ki jo je ljubljansko poverjenišтво poslalo partijskim organizacijam maja 1943. V njej so še vedno vsebovane nekatere naloge, o katerih je že pred skoraj pol leta pisal Boris Kraigher. Glavni poudarki so bili: nenehno pritegovanje novih članov predvsem iz vrst delavskih in ženskih aktivistov, postavljanje delavcev in žensk na odgovornejše položaje v partiji, večja skrb idejnopolitični vzgoji, premagovanje oportunitizma oziroma očiščenje partije t. i. oportunistov.⁴³³

Ko so se spomladi razmere delno stabilizirale – vdori v organizacijo so pojenjali in postavljeni so bili temelji množičnim organizacijam – je bilo zopet mogoče posvetiti večjo pozornost partijski organizaciji. Šentjurčeva je v maju poročala, da se je ob ženskih demonstrativnih akcijah izkazalo, da “imamo precej kadra, ki bi bili vredni zaupanja Partije, bodisi da postanejo že člani ali kandidati”. Zato so ob obletnici ustrelitve Toneta Tomšiča 21. maja sklenili izvesti t. i. Tomšičev nabor. Dalje so sklenili pritegniti nove ljudi v rajonska vodstva, katerih se je OK KPS “vse do sedaj strahotno bal”. O se-

⁴³¹ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo Kamila Hilberta in Viktorja Krajnerja o delovanju članov KPS v taborišču Visco z dne 29. 9. 1943, a. e. 1115.

⁴³² Matija Maležič, Politično-organizacijsko poročilo Mestnega komiteja KPS Ljubljana za mestno partijsko konferenco 5. novembra 1948, str. 31.

⁴³³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 3.

znamu kadrov pa je poročala, da ga sestavljajo “že vso večnost”.⁴³⁴

Ljubljansko partijsko vodstvo je bilo v tem obdobju močno zaposleno z urejanjem medskupinskih razmerij, še zlasti po sprejetju Dolomitske izjave. Ljubljanska značilnost je bila, da se konfliktni odnosi niso omejevali le na razmerje med komunisti in krščanskimi socialisti, temveč so zajeli tudi sokole, ki so v tem času začeli oživljati društveno dejavnost.⁴³⁵ Boris Kidrič je v pismu 19. maja 1943 poverjeništvu CK KPS za Ljubljano pritrjeval, da oživljanje sokolskih organizacij v Ljubljani lahko resnično vodi v sokolski separatizem in celo v prehajanje sokolstva “z naprednih na sredinske in reakcionarne pozicije”, a je del krivde za ustvarjanje napetosti pripisal tudi sektaštvu poverjeništvu; le-to je zanemarjalo redno obveščanje ter stike s sokoli in se ni dovolj prizadevalo za pridobivanje sokolskih stališč ob posameznih vprašanjih. Nasploh je bil mnenja, da si je poverjeništvu avantgardno vlogo partije predstavljalo preveč formalistično, Dolomitsko izjavo pa poenostavljeno – “kot nekak dekret, ki naj uradno vlije v glave naših sodelavcev novo politično vsebino”. Pojasnil je, da Izjava še posebej obvezuje partijo “na čim tesnejšo delo z drugimi sodelavci, na sistematično vplivanje na njih in na revolucionarno vzgojo vsega aktiva OF”. Zato se ni strinjal s sestavo posebnega odbora, zadolženega za organizacijo idejnopolitičnega in propagandnega dela v Ljubljani (t. i. “vzgojni odbor”), v katerega so vključili samo člane partije. Izrecno je poudaril, kako je pomembno, da partija naveže s sokoli čim tesnejše osebne stike in “dobre med njimi” priteguje v partijo, kajti: “Brez krepkih partijskih pozicij v vrstah naših sodelavcev, bo Izjavo nemogoče do kraja izvesti in bo tudi v burnih dogodkih, ki so prav sedaj pred nami, nemogoče ohraniti vodečo vlogo Partije v osvobodilnem gibanju.”⁴³⁶

V zunanjem ljubljanskem okrožju je ljubljansko poverjeništvu CK KPS septembra 1942 postavilo povsem novo vodstvo. Za sekretarja je imenovalo Alberta

⁴³⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 27.

⁴³⁵ Lojz Tršan, OF v Ljubljani, str. 116–126.

⁴³⁶ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 61.

Svetino-Erna, za člane komiteja pa Ivo Rakar-Francko in verjetno Iva Levstika-Simna. Prejšnjemu vodstvu je poverjeništvu očitalo sektaštvo in anarhično, neuskla-jeno delovanje, ker naj bi bilo vse delo osredotočeno v osebi Gerkove. Prva naloga novega vodstva je bila uve-ljavljanje trdnejše povezave vseh področij delovanja (t. i. sektorjev), kakor tudi povezave z rajoni, ker so bile te zadeve precej prepuščene samim sebi.⁴³⁷

Vendar novo okrožno vodstvo zaradi vse bolj neugodnih razmer nalog ni moglo izpolniti. Vzdrževanje zvez z rajoni je postajalo vse težje, od oktobra 1942 dalje so bile pretrgane zveze tudi med Svetinom in Rakarjevo. Rakarjeva, ki je živela na Ježici, se je januarja 1943 zaradi kompromitiranosti morala umakniti v Ljubljano, kjer je postala kurirka okrožnega sekretarja Franca Kimovca. Hkrati je bila zadolžena za vzpostavljanje kanalov, prek katerih so pošiljali literaturo iz Ljubljane v zunanje rajone. Partijska organizacija se je rahljala, se številčno zmanjševala in njene naloge so se vse bolj omejevale na razpečevanje literature in nastopanje proti malodušju. Tudi rajonski komiteji so se od septembra 1942 zaradi odhodov njihovih članov v partizansko vojsko in akcij vaških straž (na Barju so npr. februarja 1943 ubili dva člana RK KPS) postopoma razbijali in s februarjem 1943 že v glavnem vsi prenehali z delom.⁴³⁸

Na jugovzhodnem obrobju Ljubljane, tj. v rajonih Polje in Dobrunje, je jeseni 1942 deloval Jože Moškrič-Ciril, predvojni komunist in delavski dramatik s soci-alno tematiko. Po odhodu vojaškopolitičnega vodstva s Podlipoglava sredi oktobra 1942 v Dolomite, Kardelja in Kidriča pa v Ljubljano, je bil poverjenik CK KPS na podlipoglavski bazi (decembra ga je nasledil Ivan Kav-čič-Nande) in je skrbel za vzdrževanje zvez med člani vodstva ter zvez vodstva s terenom. Že konec oktobra je poročal, da je delo na terenu skoraj povsem onemo-gočeno, ker je večina simpatizerjev že aretirana. Močno je bil razočaran nad tovarniškimi delavci v Vevčah, s katerimi zaradi ustrahovanosti in oportunitizma naj ne

⁴³⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 102.

⁴³⁸ Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani, str. 447, 448.

bilo mogoče "niti govoriti".⁴³⁹ Partijska organizacija na terenu je bila razbita. V rajonu Dobrunje je bil npr. rajonski komite uničen že septembra (dva člana zaprta, tretji ustreljen). Novembra so bili na terenu tega rajona le še trije člani; preostali so se zatekli k specialnemu tretjemu bataljonu Zahodnodolenjskega odreda na območju Podlipoglava, tam obnovili rajonsko vodstvo in bili povezani v bataljonsko partijsko organizacijo; le-ta je konec novembra štela 40 partijcev in 8 kandidatov, en član pa je bil usmrčen (kaže da zaradi brezvestnega ravnanja z denarjem).⁴⁴⁰

Ker so postojanke okupatorja in vaških straž vse bolj obvladovale ljubljansko okolico, je IOOF februarja 1943 odločil, da se zunanje ljubljansko okrožje ukine in njegovi rajoni priključijo ljubljanskemu okrožju. Presojal je, da v obstoječih razmerah, ko je v obroču postojank onemogočeno gibanje tako legalcem kot ilegalcem, vodstvo okrožja zunaj Ljubljane ne more zagotavljati povezanosti z rajoni in s tem usmerjati dela v okrožju, da pa bo v vsak posamezen rajon lažje prodirati iz mesta.⁴⁴¹ Toda nadaljnji razvoj je pokazal, da je obljublanske rajone smotrnejše vezati na podeželska okrožja kot na mesto, razen Ježice, ki ni imela zaledja. Zato so poleti in jeseni 1943 izvedli vključitev Barja v ribniško-laščansko okrožje, Dobrunj in Polja v grosupeljsko okrožje, Dravelj in Kozarij (Dobrova) pa v vrhniško okrožje. Vendar zveze teh rajonov z Ljubljano tudi po tem času niso bile povsem pretrgane.

Belokranjsko okrožje je konec novembra 1942 imelo več kot 55 članov KPS (za viniški rajon ni podatkov). Organizacija je bila večinsko kmečka; štela je kar 38 kmetov, medtem ko je bilo delavcev le 9, obrtnikov pa 7. Številčno sicer še ni dosegla predvojnega stanja, na drugi strani pa ga je preseгла glede pridobivanja novih pristašev oziroma simpatizerjev komunističnega gibanja, saj je bilo v okrožju tudi najmanj 45 kandidatov KPS in 220 članov SKOJ. Neposredno po ofenzivi so partijske organizacije nadaljevale z delom, iz česar lah-

⁴³⁹ Jesen 1942, dok. 26.

⁴⁴⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 121.

⁴⁴¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 164.

ko sklepamo, da jih ofenziva, kljub določenim izgubam, ni globlje prizadela. Sekretar Ivan Novak je poročal, da ljudje množično podpirajo OF in tudi partijo ter da deluje 3-članski OOOOF, v katerem so sami člani partije; vključitev predstavnika krščanskih socialistov Jožeta Kocbeka, za kar si je prizadeval Franček Brejc, pa so zavrnili. Za tehniko so iskali strokovno moč, "intelektualca, ki bi bil dober partije" in bi pomagal predvsem pri sestavljanju letakov.⁴⁴²

Partijska vodstva v vseh sedmih rajonih so več ali manj redno delovala, število članov KPS pa je začelo naraščati šele proti sredini leta 1943. Takrat je OK KPS naslovil na rajonske komiteje okrožnico z napotili za izboljšanje dela rajonskih komitejev in celic. V njej je zapisal širše značilno, že kar stereotipno naslednjo ugotovitev: "Namesto na čelu vsega dogajanja, naša Partija koraka za dogodki; dogajajo se slučajni, da nas ljudstvo prehiteva pri raznih akcijah, in to neorganizirano, kar je popoln dokaz, da Partija ne vrši svoje naloge" ter zapovedal, da se mora vse delo po liniji OF, SPZZ in ZSM vršiti "po Partiji in pod najstrožjim nadzorstvom Partije". Zahteval je načrtnejše in vestnejše delo, poglobljeno ideološko vzgojo ter kar največjo usmeritev na pridobivanje novih članov, "pri čemer je treba voditi račun o vsakem poedincu, ki je vnet, pošten in aktiven pristaš Osvobodilne fronte". Posebej je izpostavil zahtevo po organiziranju mladine in žensk, s čimer bi bila ustvarjena množičnejša osnova za pridobivanje novih članov in kandidatov KPS, popularizacijo partije ter poudarjanje njene vodilne vloge.⁴⁴³

Julija ali v začetku avgusta 1943 je okrožje imelo 97 članov, 41 kandidatov in 17 celic. Med člani jih je bilo kar 38 na novo sprejetih in so izrazito prevladovali kmetje. Konec avgusta je bilo že 125 članov in 33 kandidatov, v 1. in 2. bataljonu Vzhodnodolenjskega odreda, ki je bil pod pristojnostjo belokranjskega okrožja, pa še 48 članov in 16 kandidatov. Pred tem so na terenu mobilizirali dva člana, nekaj članov pa izključili; dva so

⁴⁴² ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo OK KPS Bela krajina 29. 11. 1942, a. e. 2711.

⁴⁴³ ARS, odd. 2, AS 1698, šk. 740/IV, Okrožnica OK KPS Bela krajina z dne 29. 6. 1943.

izključili zaradi nediscipline, enega zaradi izrabljanja OF v osebne koristi. Vzhodnometliški rajonski komite je poročal, da so nekateri kandidati v njegovem rajonu "zelo nesrečno izbrani", ker je med njimi "par tipičnih kulakov", vsi so pa politično popolnoma nezgrajeni, zato bodo kandidate ponovno preizkusili.⁴⁴⁴

Zanimivo je utemeljevanje potrebe po širših sprejemih v KPS, kakršno je podal RK KPS Dragatuš. Okrožnemu komiteju je namreč predlagal, da bi sprejeli v partijo vse člane terenskih odborov OF ali pa vsaj po enega člana v odboru, "da bi se moglo čisto disciplinsko na njih pritisniti", torej s partijsko disciplino povečati dejavnost odborov OF.⁴⁴⁵

Okrožno vodstvo Bele krajine so še nadalje predstavljali sekretar Ivan Novak, Tone Dvojmoč, Martin Žugelj in Janez Jezeršek, katerim se je septembra 1942 pridružil Polde Jelenič-Vinko, januarja 1943 Dušan Bole, od februarja do julija 1943 Niko Belopavlovič, od februarja do junija 1943 Mica Šlander in od avgusta 1943 še Stane Šmid.⁴⁴⁶

V kočevskem okrožju so partijsko organizacijo začeli obnavljati decembra 1942, ko so ponovno postavili OK KPS. Tja je CK KPS poslal partijskega sekretarja 2. bataljona Notranjskega odreda Jožeta Kopitarja-Gregorja in ga določil za okrožnega sekretarja. V komite so bili vključeni domačini Ivan Kristan-Fajfa, Polde Knapič in Jakob Pantar.⁴⁴⁷ Ob Kopitarjevem prihodu je bilo v okrožju le 6 članov in 17 kandidatov, ki so jih pred tem domači aktivisti (zadrževali so se v rajonu Mozelj – med njimi sekretar OOOF Alojz Zalar, ki je bil kandidat KPS), že uspeli povezati in tako prekiniti trimesečni zastoj v političnem delu za časa ofenzive. Od navedenih pa je Kopitar 3 člane predlagal za izključitev zaradi nedelavnosti, med njimi tudi Kristana. Ker s Knapičem vse do

⁴⁴⁴ ARS, odd. 1, AS 1494 Zbirka gradiva komitejev KPS in odborov OF na Dolenjskem: Poročilo OK KPS Bela krajina (nedatirano), a. št. 2814; Poročilo OK KPS Bela krajina 30. 8. 1943, a. št. 2810; Poročilo vzhodnometliškega RK KPS 15. 7. 1943 OK KPS Bela krajina, a. št. 884.

⁴⁴⁵ ARS, odd. 1, AS 1494, Poročilo RK KPS Dragatuš 30. 6. 1943 OK KPS Bela krajina, a. št. 872.

⁴⁴⁶ Gradivo za belokranjsko okrožje: Niko Belopavlovič, Stane Šmid, Polde Jelenič; ARS, d.e. 1, AS 1589, Anketna lista Dušana Boleta in Mice Šlander-Marinko.

⁴⁴⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 175.

februarja 1943 niso dobili zveze, sta do takrat v okrožnem vodstvu delala le Kopitar in Pantar.⁴⁴⁸

Februarja 1943 je v okrožju obstajala le ena tričlanska celica v rajonu Stari Log, v rajonu Stari trg je delovala kandidatska skupina in prav tako v rajonu Mozelj kandidatska skupina s sedmimi člani. Okrožni sekretar je slabo stanje partijske organizacije opravičeval s pomanjkanjem usposobljenih kadrov, zaradi česar je moral večino dela opravljati sam, pa tudi z dejstvom, da so bili od sedmih rajonov kar štirje zelo redko poseljeni oziroma skoraj prazni.⁴⁴⁹

Ko je aprila 1943 okrožje obiskal poverjenik CK KPS za Notranjsko Albert Svetina, je opazil "popolno pasivnost" partije kljub Kopitarjevemu prizadevnemu delu, pomanjkanje primernih aktivistov ter v določeni meri skaljene medosebne odnose. Politično delo naj bi precej ovirala samoljubnost okrožnega sekretarja OO-OF Alojza Zalarja in dušenje samoiniciative aktivistov z njegove strani.⁴⁵⁰

V drugi polovici maja 1943 so ob navzočnosti sekretarja CK KPS Leskoška vodstvo okrožja reorganizirali. V njem sta še nadalje ostala Kopitar kot sekretar in Pantar kot član, na novo pa so vanj vključili Radka Poliča, Marijo Jordan, Feliksa Razdriha in Štefana Trobiša-Aleša. Avgusta so Pantarja izključili iz vodstva, ker naj ne bi bil kos nalogam, kot kandidata pa so sprejeli sekretarja OK SKOJ Viktorja Mokorela-Zmaga, vendar so potem namesto njega septembra sprejeli Dušana Bižala. Po majski reorganizaciji so začeli ustanavljati tudi rajonska vodstva za Mozelj, Stari trg, Banjo Loko, Kočevsko Reko in Stari Log; Koprivnik je bil skoraj brez prebivalcev in zato brez vodstva, v Kočevju, kjer sta konec avgusta delovali dve celici z enajstimi člani, pa so rajonsko vodstvo ustanovili najbrž šele v septembru. Po kapitulaciji Italije se je kočevsko okrožje zmanjšalo za rajon Stari trg, ki so ga konec septembra izročili belokranjskemu okrožju, kamor je že sodil do spomladi 1942.

⁴⁴⁸ ARS, odd. 1, AS 1487: Pismo Alojza Zalarja 15. 10. 1942 CK KPS, a. e. 2490; Zapisnik sestanka partijcev in kandidatov v rajonu Mozelj 20. 12. 1942, a. e. 2491. Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 35, 106.

⁴⁴⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 5.

⁴⁵⁰ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo Alberta Svetine 23. 4. 1943 CK KPS, a. e. 1677.

Septembra 1943 so v okrožju delovali štirje rajonski komiteji (Banja Loka, Kočevska Reka, Mozelj, Kočevje). V njih je bilo 15 aktivistov (4 delavci, 1 rudar, 1 trgovec, 1 trgovski pomočnik, 2 gospodinji, 1 šivilja, 2 učitelja, 1 zasebnica, 1 uradnica). Dne 26. septembra so v okrožju imeli okrožno partijsko posvetovanje, ki se ga je udeležil tudi delegat iz OK KPH Gorski kotar.⁴⁵¹

Šele z navedenimi organizacijsko-kadrovskimi ukrepi so sredi leta prešli k širjenju partijske organizacije. Sredi julija 1943 je OK KPS npr. že poročal, da so v zadnjem času v okrožju pridobili 14 članov in 22 kandidatov. Za člane rajonskih komitejev so prirejali krajše tečaje, na katerih so predelovali knjigo "Vprašanja leninizma".⁴⁵²

Okrožje Novo mesto je konec novembra 1942 imelo 44 članov in 35 kandidatov KPS. Ofenziva je povzročila partijski organizaciji precejšnje žrtve in spremembe: 12 članov in kandidatov je bilo ustreljenih, 20 zaprtih, 19 pa jih odšlo v partizane. Tudi večina podokrožnih vodstev je bilo zaradi tega razbitih. Takoj po končani ofenzivi so začeli z urejevanjem partijskih vrst in sklenili pričeti z načrtnejšim političnim in teoretičnim izobraževanjem po stažu sorazmerno mladega članstva, zaradi česar so v OK KPS pritegnili Maksa Strmeckega-Roka.⁴⁵³

Posle okrožnega sekretarja je potem, ko so septembra 1942 Viktorja Avblja imenovali za političnega komisarja Gubčeve brigade, prevzel Franc Černe-Klemen. V vodstvu so še naprej ostali Dušan Jereb, Vilma Bebler in Mara Rupena, katerim se je konec leta pridružil še Maks Strmecki. Ko je Jereb sredi januarja 1943 odšel v poverjenišтво CK KPS in IOOF za Dolenjsko, so v OK KPS vključili ing. Jožeta Levstika-Vida, pred tem sekretarja v podokrožjih Šmarjeta, Trebelno in Trebnje, ki so jih po ofenzivi zaradi pomanjkanja kadrov začasno združili v eno podokrožje. Februarja 1943 sta iz OK KPS izpadla

⁴⁵¹ ARS, odd. 1, AS 1496 Zbirka gradiva komitejev KPS in odborov OF na Notranjskem: Poročilo OK KPS Kočevje 9. 7. 1943 CK KPS, a. št. 2741; Poročilo OK KPS Kočevje 18. 8. 1943, a. št. 2747; Poročilo OK KPS Kočevje 31. 8. 1943, a. št. 2751. ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo OK KPS Kočevje 29. 9. 1943 CK KPS, a. e. 2510. Radko Polič, Čudežna pomlad, str. 232, 244, 248–251.

⁴⁵² Dokumenti organov in organizacij, knjiga 8, dok. 72.

⁴⁵³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 74.

dva člana: Beblerjeva je odšla na delo v PK SKOJ za Slovenijo, Strmecki je 27. tega meseca padel. Kmalu zatem je še Mara Rupena prešla na delo v GO SPŽZ.⁴⁵⁴

Po dolgotrajnejših težavah v zvezi s pomanjkanjem kadrov za OK KPS so le-tega uspeli zadovoljivo organizirati šele z reorganizacijo sredi julija 1943. Sekretar je ostal še naprej Černe (odgovarjal je še za vzgojo partijcev in kadrovska vprašanja), tudi Levstik (agitacija in propaganda ter predstavnik partije v OF) je bil še nadalje član, na novo pa so vključili Alberta Svetino-Erna (kadrovik in zaščita), Jožeta Franka (gospodarstvo, finance) in Tončko Majcen (SPŽZ, mladina). Komite je poleg ostalih nalog sklenil "dvigniti Partijo številčno in kvalitativno". Glede sprejema kandidatov v partijo je odločil, da se "sposobne in agilne sprejme, ostale pa, ki se po izjavah RK niso izkazali vredni za sprejem v Partijo, se opusti". Uvedel je obvezno partijsko članarino, ki je bila mišljena predvsem kot številčna evidenca članov in ne kot finančna pomoč partiji. Za partijce ilegalce je mesečno znašala 2 liri, za legalce pa 10 lir, prispevek v partijski fond pa 30 lir.⁴⁵⁵

Konec decembra je bilo v okrožju 12 partijskih in 5 kandidatskih celic ter 25 "kandidatskih in simpatizerskih krožkov". Okrožje je odgovarjalo za partijsko organizacijo tudi v tistih bataljonih Vzhodnodolenjskega in Zahodnodolenjskega odreda, ki so se zadrževali na njegovem območju. V njih naj bi našli "pravo anarhično stanje" oziroma zmedo o tem, kdo je sploh član partije ter primere, da člani niso vedeli, kaj sploh pomeni biti član partije. Število o t. i. kandidatskih in simpatizerskih krožkih kaže na veliko prizadevanje okrožnega vodstva za čimprejšnjo razširitev KPS. Hkrati so okrepili ideološko vzgojo. Ker so bili partijski aktivisti "teoretsko slabo podkovani", je Strmecki v decembru zanje priredil dva tridnevna tečaja (prvi je imel 11 udeležencev), na katerem so obravnavali naslednje teme: mednarodno delavsko gibanje, Partija, leninska teorija revolucije, strategija in taktika revolucije, sovjetska oblast, kmečko in narodnostno vprašanje. V okrožju so pogrešali

⁴⁵⁴ Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 3, dok. 186; knjiga 5, dok. 142, 203.

⁴⁵⁵ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 8, dok. 60.

predvsem Zgodovino VKP(b), saj so razpolagali samo z enim popolnim izvodom ter nasploh materialov o notranjepartijskih vprašanjih; ostalih študijskih materialov naj bi imeli dovolj, ugotavljali pa so, da med simpatizerji vlada veliko zanimanje za sovjetsko ustavo, manj pa npr. za nacionalno vprašanje. Nameravali so natisniti Titov članek "Organizaciono pitanje Partije",⁴⁵⁶ ki ga je Dušan Pirjevec jeseni dobil na Hrvaškem; začeli so ga že prevajati, razmnoževanje pa je potem preprečil dr. Jože Brilej. Okrožju je sporočil, da je omenjeni članek pred časom nameravala natisniti že komisija za agitacijo in propagando pri CK KPS, potem pa so se "premislili, ker da ne odgovarja našim prilikam".⁴⁵⁷ Aprila 1943 je bilo v okrožju 66 članov in 33 kandidatov, v štirih četah Zahodnodolenjskega odreda pa še 39 članov in 23 kandidatov.⁴⁵⁸

Po padcu fašizma se je pozornost partije v skladu z navodili CK KPS z dne 2. avgusta⁴⁵⁹ usmerjala v spremljanje dejavnosti četnikov, ki so se tedaj pod vodstvom majorja Karla Novaka zadrževali v tem okrožju, ugotavljanje morebitne notranje diferenciacije oziroma razkroja vaških straž, odnosov okupatorja do obeh teh formacij itd. Pričakovanje skorajšnjega zloma Italije pa je vplivalo tudi na pospešeno sprejemanje v partijo in se je partija ravno v teh tednih številčno podvojila. Vzporedno z izpopolnjevanjem organizacijske mreže OF so nameravali poleg obstoječih rajonskih komitejev, ki so pokrivali območja podokrožij, začeti ustanavljati rajonske komiteje tudi za območja OF rajonov. Medtem ko je bilo v prvi polovici avgusta v okrožju 79 članov ter 54 kandidatov, in se je OK KPS pritoževal nad aktivisti, češ da tudi tam, kjer so pogoji ugodni, ne opuščajo zaupniškega sistema, zaradi česar zavirajo številčno širitev

⁴⁵⁶ Mišljen je članek "Narodnoosvobodilni boj in organizacijsko vprašanje naše Partije" (Glej: Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 10, str. 34–40). Članek je med drugim kritično spregovoril o odgovornosti slovenske in hrvaške komunistične partije o za velike izgube v kadrih.

⁴⁵⁷ ARS, odd. 1, AS 1494, Poročilo OK KPS Novo mesto 24. 12. 1942 CK KPS, a. št. 532. Dokument je objavljen v Dokumentih ljudske revolucije, knjiga 4, dok. št. 193, vendar izpuščen v delu, ki se nanaša na Titov članek.

⁴⁵⁸ Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 5, dok. 148; knjiga 6, dok. 68.

⁴⁵⁹ ARS, odd. 1, AS 1494, Pismo CK KPS 2. 8. 1943 OK KPS Novo mesto, a. št. 1616.

partije, jih je bilo konec istega meseca že 137 (od teh jih je bilo 65 v ilegali) in 45 kandidatov.⁴⁶⁰

V podokrožjih Šmarjeta-Škocjan in Trebelno so 16. julija 1943 sklicali skupno "delovno-vzgojno zborovanje". Udeležilo se ga je 43 partijcev. V pozdravni resoluciji, poslani centralnemu komiteju KPS, so med drugim zapisali: "Vsi navzoči člani KP Vam zagotavljamo, da bomo na tem za našo stvar tako silno važnem času dali vsak na svojem mestu osvobodilnega dela iz sebe vse svoje najboljše moči, vso svojo srčnost, požrtvovalnost in predanost. Vsi hočemo kot pravi komunisti storiti kar največ za naše najvišje cilje, za čimvečjo okrepitev naše slovenske partizanske vojske, za izgraditev prave ljudske oblasti, za resnično osvoboditev slovenskega naroda ter končno za oživetvorjenje našega najvišjega ideala – slovenske revolucije."⁴⁶¹

Po končani italijanski ofenzivi so ustanovili novo ribniško-velikolaško okrožje. Vodili so ga sekretar Matija Maležič-Ciril, Ignac Voljč-Fric in Ivan Fajdiga, ki so predstavljali OK KPS in hkrati OOOOF. Imelo je ribniški in velikolaški partijski rajon, ki so ju spomladi 1943 razdelili v več OF rajonov. V prvem so bili konec novembra 1942 3 člani in 8 kandidatov, drugi je bil še brez organizacije. V ribniškem rajonu so konec decembra že postavili RK KPS, v velikolaškem rajonu pa je bil v januarju 1943 še vedno le en sam član.⁴⁶² Enega člana so izključili zaradi naslednjih napak: "nepredanost Partiji, nedelavnost, skrajna nediscipliniranost, zahrbtnost v značaju, koristolovstvo in špekulantstvo, nezgrajenost"⁴⁶³

Maja 1943 so bili v ribniškem rajonu poleg RK KPS 4 člani in 10 kandidatov (pred tem je bilo nekaj kandidatov v Sodražici aretiranih), medtem ko so v velikolaškem rajonu šele v tem času pridobili prve 4 kandidate. Obstajala je še celica kurirjev na TV 11. OK KPS je po-

⁴⁶⁰ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 59; ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo OK KPS Novo mesto 31. 8. 1943 CK KPS, a. e. 2934.

⁴⁶¹ ARS, odd. 1, AS 1494, Pozdravna resolucija centralnemu komiteju KPS s partijskega zborovanja iz podokrožij Šmarjeta-Skocjan in Trebelno z dne 16. 7. 1943, a. št. 2716.

⁴⁶² Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 4, dok. 94, 120, 206; knjiga 5, dok. 72, 125.

⁴⁶³ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo OK KPS Ribnica-Velike Lašče 28. 12. 1942 CK KPS, a. e. 2592.

ročal, da so v skladu z direktivami začeli zlasti v ribniškem rajonu s širšo popularizacijo partije, v kateri se na "nesektaški način prikazuje avantgardno vlogo Partije pri borbi za osvoboditev slovenskega naroda". Opazali so, da je bil ljudem obstoj KPS kot organizacije pogosto nepoznan ter da je v njihovih predstvah bil komunist vsakdo, ki se je za komunista smatral. Pojem komunist se je mnogokrat enačil s pojmom angažiranega pripadnika OF, kar je bilo eno glavnih meril pri sprejemanju v partijo. OK KPS je npr. navajal, da so največje možnosti za razširitev partije v vasi Travnik v Loškem Potoku, kjer se "skoraj vsi vaščani smatrajo za komuniste in so temu primerno tudi aktivni pri delu za OF"; poleti sta v tej vasi obstajali že dve celici. Za samo Ribnico je navajal, da bo tudi tam mogoče postaviti organizacijo, vendar predvsem iz nekmetskih in nedelavskih "elementov", tj. iz vrst dijakov in izobražencev, medtem ko naj bi bilo med delavci malo "zavednih". Posebej je povprašal na CK KPS, kaj mu je storiti s sodnikom iz Ribnice, ki je že bil kandidat, sedaj pa je želel postati član. Okarakteriziral ga je takole: "predan stvari, agilno dela za OF, /.../ pobožen in neizgrajen, /.../ bojzljiv". Odgovor je bil očitno pozitiven, saj je omenjeni sodnik že junija 1943 postal član KPS. V okrožju so čutili pomanjkanje izkušenih aktivistov, zato je CK KPS tja poslal Jova Rajakoviča iz Ljubljane.⁴⁶⁴

V maju se je v omenjenem okrožju zadrževal poverjenik CK KPS Franc Popit. Pri pregledu dela je opazal, da se je OK KPS preveč ukvarjal z drobnimi nalogami, člane pa prepuščal samim sebi brez ustrezne pomoči v pogledu politične vzgoje in konkretnega delovanja. Glede pridobivanja novih članov je ravnanje okrožnega komiteja ocenil za sektaško. Vsi partijski kandidati so bili namreč sprejeti v kandidaturo že konec leta 1942 in Popit je menil, da so s svojim delom vsekakor potrdili zaupanje partije oziroma si zaslužili sprejem v partijo, v okrožju pa jih še vedno niso sprejeli med člane. Tudi glede pridobivanja novih kandidatov naj bi bili v okrožju preozki. Popit je poročal centralnemu komiteju, da ima-

⁴⁶⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 86; ARS, odd. 1, AS 1496, Pismo CK KPS 18. 6. 1943 OK KPS Ribnica-Velike Lašče, a. št. 1621.

jo v okrožju odbore OF, AFŽ in zaupnike, skratka "ljudi, ki so bili v času najhujšega okupatorskega in belega terorja pripravljene delati z nami, ljudi, ki imajo vse pogoje, da se jih sprejme kot kandidate, pa jih držijo izven Partije. Pokazal sem jim, če hočemo, da bomo spravili OF v nov polet, moramo okrepiti Partijo z novimi silami, moramo takoj prekiniti s staro prakso in potegniti najboljše tovariše iz terenskih odborov in AFŽ in zaupnike v Partijo, sistematično ustvarjati partijska jedra, ki bodo povedla široke mase s svežim elanom v borbo za osvoboditev našega naroda".⁴⁶⁵

Popit je v tem času obnovil v februarju 1943 razbit RK KPS Barje in barjanski rajon priključil okrožju Ribnica-Velike Lašče. Rajon je imel 9 članov KPS, od teh pa so 3 poslali v vojsko. Julija so okrožju priključili še rajon Dobropolje-Struge in postavili RK KPS za velikolaški rajon. V okrožju je bilo takrat brez obeh novo priključenih rajonov 23 članov in 21 kandidatov. Okrožje je zapustil Voljč, ki je bil prestavljen na politično delo v vrhniško okrožje.⁴⁶⁶ Sredi avgusta je bilo v okrožju skupaj z okrožno komisijo VOS in varnostno grupo že 51 članov (od tega 15 žensk) in 25 kandidatov. Več kot polovica članov je odpadla na ribniški rajon, v rajonu Dobropolje-Struge pa sta bila le 1 član in 1 kandidat. Njihova ideološka raven naj bi bila nasplošno "zelo nizka", zato so v okrožju pozdravili ustanovitev partijske šole pri CK KPS.⁴⁶⁷

Ker je okrožju zelo primanjkovalo aktivistov, se je julija OK KPS obrnil na IOOF ter CK KPS za dodelitev nekaj kadra iz vojske. Centralnemu komiteju je prošnjo utemeljeval s tem, da sta trenutno bila v OK KPS le dva člana, ki sta obenem predstavljala tudi OOOF. Menil je, da je potrebno razširiti OOOF, in pri tem navedel, da je v predlogu, poslanem IOOF, predlagal izključno partije. S prihodom novih aktivistov bi se sprostil del partijskega kadra (vsaj po eden v OK KPS ter v rajonskih komitejih), ki bi se posvetil predvsem partijski or-

⁴⁶⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 87.

⁴⁶⁶ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 87; Dokumenti organov in organizacij, knjiga 8, dok. 39.

⁴⁶⁷ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 64.

ganizaciji, katere do tedaj ni bilo čutiti kot "gonilne sile" v okrožju, ker je delala le za OF. S tem bi tudi premagali napačno pojmovanje med aktivisti, da je Osvobodilna fronta "razširjena, posplošena Partija".⁴⁶⁸

Konec avgusta je CK KPS odredil, da se obsežno okrožje razdeli na dve samostojni okrožji: na ribniško in velikolaško okrožje. V okrožje Velike Lašče so vključili barjanski in velikolaški rajon. Za okrožnega sekretarja je bil postavljen Ivan Jevc-Čufi, za člane okrožnega komiteja pa Janez Kožar-Prajer, Nika Ložar-Ančka in Franc Maležič-Štefan. Okrožje Ribnica je poslej obsegalo rajone Loški Potok, Sodražica-Ribnica in Dobropolje-Struge. Sekretar je bil Matija Maležič, člani OK KPS pa Ivan Fajdiga, Karel Mikulič in Stane Ilc-Krištof. Prejšnjemu OK KPS je centralni komite izrekel kritiko, saj naj bi zanemarjal živ stik s partijskimi organizacijami, nezadostno populariziral partijo kot voditeljico osvobodilnega boja ter v premajhni meri prenašal delo na legalne ljudi. Novima vodstvoma okrožij je naročil, da naj premalo dejavne komuniste pošljeta v vojsko ter smelo sprejemata v partijo vse, ki to, glede na delo, zaslužijo.⁴⁶⁹

Italijanska ofenziva in nastop vaških straž sta zelo prizadela stiško okrožje. Od okrožnega vodstva je ostal samo Radko Polič, razbit je bil tudi stiški RK KPS. Število članov in kandidatov se je prepolovilo; od 45 članov in kandidatov pred ofenzivo jih je sredi novembra 1942 delovalo v okrožju le še 24. Med ofenzivo jih je 5 padlo, 7 je bilo zaprtih, 2 sta se predala, 5 jih je odšlo v partizane. Po ofenzivi ni bilo nobenih pravih izgledov za povezavo razbitih organizacij, ker so to preprečevale številne postojanke vaških straž. Ker v okrožju ni bilo partizanskih enot, ki bi aktivistom nudile zaščito, so se ti umaknili iz okrožja.⁴⁷⁰

Konec septembra so se stiški aktivisti skupaj z grosupeljskimi, ki so v avgustu prav tako morali zapustiti okrožje, vrnili v okrožje, zaradi težavnega položaja pa so se novembra ponovno umaknili k partizanskim enotam v novomeško okrožje in od tam občasno odhajali k zau-

⁴⁶⁸ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 8, dok. 91.

⁴⁶⁹ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 94.

⁴⁷⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 75.

pnikom v okrožje. Organizacijski sekretar CK KPS Boris Kraigher je menil, da z obstoječimi težkimi razmerami v okrožju ni mogoče opravičevati trajnejšega zastoja v političnem in organizacijskem delu in da okrožni sekretar naloge ni zadovoljivo opravljal, zato je Poliča januarja 1943 razrešil. Na mesto okrožnega sekretarja je bil imenovan Bogdan Osolnik iz novomeškega okrožja. Okrožni aktiv, iz katerega so nameravali v doglednem času oblikovati OK KPS, so tvorili poleg Osolnika še Radko Polič, Jože Slapničar, Slavko Kovačič, Karel Sagadin, Angel Venturini in Pepca Zajc.

Okrožje so v začetku leta 1943 razdelili na tri podokrožja: Stična, Suha krajina in Krka. Še najboljši pogoji za delo so bili v stiškem podokrožju, kjer se je tudi zadrževal del okrožnih aktivistov, najbolj neugodni pa v Suhi krajini. OK KPS Stična so postavili šele proti koncu maja 1943 in je bil identičen z OOOF. Do kapitulacije Italije je delal v naslednji sestavi: sekretar Slavko Kovačič, člani Karel Sagadin-Boštjan (sekretar OOOF), Jože Plankar-Veja (VOS), Jože Slapničar-Vanja (mladina), Pepca Zajc-Kara (SPŽZ) in Jože Dremelj.⁴⁷¹

Politično delo v okrožju vse do kapitulacije Italije ni doživelo širšega razmaha. Tudi KPS je ostala številčno skromna in brez rajonskih vodstev. Še konec septembra 1943 je bilo v okrožju le 13 članov in 14 kandidatov KPS. Okrepili pa so takrat okrožno partijsko vodstvo, v katerega so pritegnili še Milana Končino, ing. Viktorja Bajca, Franca Hauptmana-Krištofa, Jožeta Smrketa-Jošta in Angela Venturinija.⁴⁷²

Podobne razmere so po italijanski ofenzivi vladale v grosupeljskem okrožju. Med ofenzivo so padli najmanj 4 člani in nekaj kandidatov, nekaj je bilo zajetih, nekaj je bilo zaradi t. i. oportunističnega zadržanja med ofenzivo izključenih. Le slabi četrtini članov se je uspelo obdržati v ilegalnosti. Na strogo nadzorovanem terenu, na katerem so se po ofenzivi tudi dotedanji privrženci

⁴⁷¹ Radko Polič, Čudežna pomlad, 145–183; Bogdan Osolnik, Z ljubeznijo skozi surovi čas, Ljubljana 1989, str. 147–161; Slavko Kovačič, Aktivisti OF grosupeljsko-stiškega okrožja. Domicili v slovenskih občinah, str. 121; Vida Deželak, Organiziranost KPS na Dolenjskem in Notranjskem, str. 207.

⁴⁷² ARS, odd. 1, AS 1494, Poročilo OK KPS Stična 27. 9. 1943 CK KPS, a. št. 2827; Milena Vrenčur, Ivan Križnar: V navzkrižnem ognju, Ljubljana 1997, str. 193.

OF pasivizirali ali le-to začeli odkrito zavračati, poslej ni bilo možnosti niti za širše politično delo v smislu OF, kaj šele za širjenje partijske organizacije.⁴⁷³

V začetku januarja 1943 se je partijska organizacija omejevala le na štiričlanski okrožni komite ter še na dva člana. Februarja je okrožni sekretar Ivan Erjavec poročal, da so pridobili dva nova člana in štiri kandidate, o možnostih nadaljnje širitve pa je bil skeptičen. Toda že 11. marca 1943 so zaradi izdaje padli trije člani OK KPS: Jože Šerjak, Franc Štibernik in Zalka Rode.⁴⁷⁴ Okrožni komite so obnovili šele avgusta 1943 in je štel le dva člana. Za sekretarja OK KPS so imenovali Jova Rajakoviča iz velokolaškega rajona; obenem je prevzel načelstvo VOS in mladinsko delo (tudi prejšnji mladinski sekretar Stojan Šuligoj je padel). Sekretar OOOF Ivan Erjavec je postal član komiteja in je odgovarjal še za agitacijo in propagando. OOOF je štel štiri člane, od katerih so bili trije člani KPS, četrti pa je bil izključen član partije in je OK KPS o njem zapisal, da je še vedno "dober naš simpatizer". KPS je konec avgusta štela komaj 10 članov, ki so bili vsi ilegalci in zaposleni pretežno z vzpostavljanjem organizacij OF. Kandidata ni bilo še nobenega, člana SKOJ le dva.⁴⁷⁵

V vrhniškem okrožju so zaradi preteklih izgub v partijskem kadru (zaradi aretacij, odhodov v partizane, izključitev itd. je izpadlo najmanj 34 članov) takoj po končani ofenzivi začeli obnavljati razbito partijsko mrežo. Prvotno namero o razdelitvi okrožja na šest rajonov so zaradi pomanjkanja kadrov opustili in okrožje razdelili na tri rajone – Borovnica, Vrhnika, Logatec. V njih so novembra že postavili rajonske komiteje. Člani OK KPS so si delo razdelili tako, da je Adolf Malavašič odgovarjal za OF, dr. Cene Logar za agitacijo in propagando, za politično delo v 1. bataljonu Dolomitskega odreda ter za horjulski teren, sekretar Stane Kavčič je vodil partijsko delo v okrožju in v 2. bataljonu Dolomitskega odreda. Političnega komisarja 2. bataljona tega odreda Franca

⁴⁷³ Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 3, dok. 51; knjiga 4, dok. 181.

⁴⁷⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 32, 153; Pomniki NOB v občini Grosuplje, Grosuplje 1987, str. 11.

⁴⁷⁵ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 106.

Trčka-Ovsova so sprejeli za kandidata OK KPS. Konec novembra je okrožje imelo 11 celic, 28 članov in 8 kandidatov, v Dolomitskem odredu pa je bilo 53 članov in 24 kandidatov.⁴⁷⁶ Ker so januarja 1943 Kavčiča imenovali za sekretarja PK SKOJ za Slovenijo, je sekretarstvo prevzel dr. Cene Logar. Po Logarjevem odhodu na Primorsko aprila 1943 je bil sekretar Adolf Malavašič, od julija 1943 dalje pa Ignac Voljč-Fric. Poleti sta nekaj časa predstavljala okrožno partijsko vodstvo le Voljč in Malavašič, konec avgusta pa je CK KPS imenoval za člana OK KPS še Jožeta Moleka-Puntarja in Ivana Kržiča-Pajka.⁴⁷⁷

KPS se je postopno konsolidirala predvsem na vrhniškem in horjulskem območju. V borovniškem rajonu je utrpela večjo izgubo decembra 1942, ko je bil zaradi izdaje in pomanjkljive konspiracije uničen RK KPS.⁴⁷⁸ Nasplošno pa so se razmere ponovno poslabšale spomladi 1943, ko se partizanske enote zapustile Dolomite in se je okrepil vpliv nasprotnega tabora. KPS je rasla razmeroma počasi in je sredi avgusta štela nekaj čez 50 članov ter 5 kandidatov. Okrožni komite je socialno sestavo smatral za nezadovoljivo, ker da je bilo premalo članov iz delavskih in širomašnejših kmečkih vrst. Poleti so dokončno izvedli načrtovano delitev okrožja na šest rajonov: Vrhnika, Borovnica, Logatec, Rovte, Dobrova, Horjul. V vseh so postavili rajonske komiteje, od katerih pa je RK KPS Rovte kmalu prenehal z delom, ker sta dva njegova člana prestopila k četnikom, preostalemu članu pa je bilo delo onemogočeno oziroma je vzdrževal le občasne stike z zaupniki.⁴⁷⁹

Verjetno je dogodek v Rovtah vzpodbudil CK KPS, da je konec avgusta naročil vrhniškemu okrožnemu komiteju t. i. pretres vseh članov KPS ali ti resnično sodijo v partijske vrste. Ocenjeval je, da se je v partijo "navleklo mnogo takega, kar v Partijo ne spada" in pri tem izpostavil trgovce, gostilničarje in premožnejše kmete,

⁴⁷⁶ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 88.

⁴⁷⁷ Cene Logar, Osvobodilni boj v Dolomitih. Borec 1973, št. 8–9, str. 476; ARS, odd. 1, AS 1496, Poročilo OK KPS Vrhnika 31. 8. 1943 CK KPS, a. št. 2792; Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 95.

⁴⁷⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 221.

⁴⁷⁹ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 66.

ki da se vrinjajo v partijo samo zato, da bi njeno delo zavirali. Naročal je: "Vi morate partijo izčistiti, morate pa pri tem paziti, da ne zasektašite." Glede novih članov je priporočal sprejemanje predvsem iz vrst delavstva. Menil je tudi, da je organizacija premalo dejavna oziroma vsaj delno oportunistična ter da je v njej potrebno krepiti čut odgovornosti za delo, dvigati politično raven članov, prelagati delo na legalne ljudi in presekati z organizacijskim zastojem v okrožju.⁴⁸⁰

Okrožje Cerknica so oktobra 1942 razdelili na tri rajone (Cerknica-Begunje oz. Grahovo-Rakek, Bloška planota, Loška dolina) in še isti mesec v njih postavili rajonske komiteje. Konec oktobra je okrožje imelo kakšnih 24 članov in 11 kandidatov. Enega člana so izključili, ker je iz malomarnosti zakrivil smrt partizana. Izgube med ofenzivo niso znane. Za 10 novosprejetih članov in kandidatov je OK KPS poročal, da so 4 delavci, 2 kmečka sinova, 1 mali kmet in obenem delavec, 1 avtobusni sprevodnik, 1 mesarski pomočnik in ena privatnica.⁴⁸¹ Cerkniški OK je odgovarjal še za partijsko organizacijo v 1. in 2. bataljonu Notranjskega odreda, v katerih je bilo decembra več kot 43 članov in 20 kandidatov, ter v Slivniškem bataljonu.⁴⁸²

Jeseni 1942 so OK KPS sestavljali sekretar Lojze Mlakar-Ljubo Skalar, Franc Plos-Lado, Ludvik Lovko-Vinko Bobnar ter kandidata Anton Prevec-Dimač in Jože Koščak-Krištof Novšak. Konec leta so Plosa zaradi nedelavnosti in sektaškega zadržanja izključili iz komiteja in za člana sprejeli Koščaka. Maja 1943 je Popit zopet zaradi sektaštva izključil iz komiteja še Lovka, član pa je postal Prevec, vendar je tudi njemu članstvo kmalu prenehalo, ker je odšel na delo v obveščevalno službo. Nato so junija sprejeli sekretarja bloškega rajona Jožeta Tekavca-Pepeta Soroka, neposredno po kapitulaciji Italije pa še sekretarja OK SKOJ Matijo Knapa-Pirma-na.⁴⁸³

⁴⁸⁰ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 95.

⁴⁸¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 174.

⁴⁸² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 132.

⁴⁸³ Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 4, dok. 132; knjiga 5, dok. 56; knjiga 7, dok. 34, 87, 160. ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo OK KPS Cerknica 23. 9. 1943 CK KPS, a. e. 2482; Jože Tekavec, Dnevi preizkušnje, str. 288.

Nastanek vaških straž je v okrožju precej oviral delovanje OF in KPS, še zlasti v loškem in bloškem rajonu. Kljub temu so uspevali postopno krepiti organizacijo OF in v januarju 1943 ustanoviti že peti rajonski odbor OF (partijski rajoni so bili še nadalje trije). V zvezi z rajonskimi odbori je OK KPS poročal, da so v vseh zastopani člani KPS in da sloni "v glavnem vse delo na KP".⁴⁸⁴ Notranjo dinamiko v partijski organizaciji delno odslikava npr. poročilo iz začetka marca 1943. OK KPS je tedaj poročal, da so na novo sprejeli dva člana in dva kandidata, enega člana so zaradi neaktivnosti poslali v Šerčerjevo brigado, en član iz tehnike se je zaradi slabega zdravja in onemoglosti na pohodu sam ustrelil, enega člana so izključili, ker se je z družino umaknil pod zaščito vaških straž in enega člana so zajeli ter ustrelili vaški stražarji.⁴⁸⁵

V začetku julija 1943 je okrožje imelo 17 legalnih in 13 ilegalnih članov ter 14 kandidatov. V treh rajonskih komitejih je delalo 10 članov. V le-teh je bilo najmanj 6 kmečkih sinov, hčera ali posestnikov ter po en lesni delavec, avtobusni sprevodnik (sin kmeta), ključavničar, za enega ni podatkov.⁴⁸⁶ Odgovorni v okrožju so dojemali navodila vodstva KPS o sprejemanju novih članov predvsem iz nižjih socialnih slojev zelo ozko, zato so bili v dilemi kako ravnati v primerih, ko bi po njihovem mnenju posameznik sicer sodil v partijo, vendar je njegova socialna pripadnost neustrezna. Tako je namreč mogoče razumeti vprašanje, ki ga je OK KPS junija naslovil na CK KPS v zvezi z nekim kandidatom z Rakeka. Vprašanje se je glasilo: "Vprašamo, če ga lahko sprejmemo v Partijo, je namreč intelektualec, ima elektrotehnično šolo; naše mnenje je, da se ga sprejme, ker je delaven in predan stvari." OK KPS je takrat tudi poročal, da so v okrožju ustanovili VOS, sestavljen iz treh članov, ki ima nalogo "likvidirati voditelje ter organizatorje bege".⁴⁸⁷

Julija je OK KPS dal rajonskim komitejem navodila o izboljšanju organizacijskega in vzgojnega dela; zapo-

⁴⁸⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 49.

⁴⁸⁵ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo OK KPS Cerknica 5. 3. 1943 CK KPS, a. e. 2463.

⁴⁸⁶ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 8, dok. 14.

⁴⁸⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 132.

vedal je npr. redno sestajanje, redno pošiljanje poročil okrožnemu komiteju, širitev partijskih organizacij itd.⁴⁸⁸ Še konec avgusta pa je ugotavljal, da je pri vseh rajonskih komitejih opazna nesamostojnost v delu, kar je gotovo tudi vplivalo na počasnejšo širitev partijske organizacije.⁴⁸⁹

Na osnovi nepopolnih podatkov ocenjujemo, da je v Ljubljanski pokrajini v trenutku kapitulacije Italije v terenskih organizacijah delovalo vsaj 750 članov in na desetine kandidatov KPS. V obravnavanem obdobju odpravljanja posledic italijanske ofenzive in prilagajanja delovanja novonastalim razmeram s pojavom oborožene protirevolucije, je obnavljanju oporniške mreže sledilo poudarjeno prizadevanje tudi za številčno okrepitev KPS kot predpogoja za širitev njenega političnega vpliva, kar sovpada tudi s sprejetjem Dolomitske izjave. Z njo je pri KPS odpadla v prejšnjih obdobjih vsaj do določene mere gotovo prisotna zadržanost do preveč očitne širitve lastne stranke, že zaradi ozirov do ostalih skupin v OF, predvsem do krščanskih socialistov. Sprememba, ki jo je prinesla Dolomitska izjava v zgradbo odporniške organizacije tudi na terenu, je bila najprej očitna prav v Ljubljanski pokrajini.

⁴⁸⁸ ARS, odd. 1, 1496 Zbirka komiteji KPS in odbori OF na Notranjskem, Okrožnica OK KPS Cerknica z dne 2. 7. 1943, a. št. 2772.

⁴⁸⁹ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 114.

Širitev in delovanje KPS na Gorenjskem v letu 1943

Leto 1943 je na Gorenjskem kar nekaj časa potekalo v znamenju izpolnjevanja navodil centralnega komiteja KPS gorenjskemu pokrajinskemu komiteju KPS iz konca predhodnega leta. Obsegala so vzpodbujanje partizanske mobilizacije kot odgovor na okupatorjevo mobilizacijo, prehod tamkajšnjih enot v ofenzivnost, obnovo vsaj osnovnega organizacijskega skeleta partije, vzpostavljanje jeder OF na zaupniški podlagi, ki bi sčasoma prerasla v odbore OF; pri tem je partija računala tudi na pomoč sokolov in krščanskih socialistov, kolikor jih je še ostalo na Gorenjskem.⁴⁹⁰ Glede sprejemanja v KPS je bilo poudarjeno načelo, da je potrebno v partijo "odpreti vrata dobrim partizanskim borcem in aktivistom OF".⁴⁹¹ Kriterij je bil široko opredeljen oziroma vsaj tako je bil razumljen in je kot tak postopoma omogočil širše sprejeme v partijo ter presegel dotedanjo ozkost. Sicer pa je bila v začetku leta 1943 med navedenimi nalogami glavna partijska naloga čim širša izvedba mobilizacije. Kardelj je februarja gorenjskemu PK KPS izrecno naročal, da je to osrednje vprašanje, ki so mu vsa druga podrejena. Med slabostmi njegovega delovanja pa je navedel pomanjkljivo borbo proti "beli gardi" in gorenjsko vodstvo posvaril, naj si ne dela iluzij, da do tega pojava na Gorenjskem ne bo prišlo.⁴⁹²

⁴⁹⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 3, dok. 148.

⁴⁹¹ Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. 112.

⁴⁹² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 195.

Širitev partijskih vrst so na eni strani omogočile ugodnejše splošne razmere na Gorenjskem od začetka leta 1943 dalje, za katere je bil značilen ponovni razmah odpornišтва (uspešna partizanska mobilizacija), popuščanje okupatorjeve represije in s tem povezane večje pripravljenosti prebivalstva za vključevanje v OF in množične organizacije, s čimer je partija dobila široko in preverljivo osnovo pri iskanju novih članov. Na notranjem partijskem planu je bilo pomembno dokončno rešeno vprašanje pokrajinskega komiteja, njegovo postopno uvajanje rednejših zvez in kontrole predvsem okrožnih komitejev, ustanavljanje tehnik in s tem zagotavljanje literature za partijske in širše potrebe, nadaljnje pritegovanje političnih delavcev iz vrst partizanskih borcev itd.

Decembra 1942 je prišlo na Gorenjskem do samo-iniciativnega oblikovanja pokrajinskega odbora OF oziroma t. i. Miklavčevega odbora. Odbor je bil ustanovljen s sodelovanjem posameznih gospodarstvenikov in člana PK KPS za Gorenjsko Jožeta Sluge. Deloval je do jeseni 1943. CK KPS se ni strinjal z njegovo sestavo ter usmeritvijo, zato ga ni nikoli priznal. Ker so bili njegovi člani z razrednega stališča nezanesljivi zavezniki, sta si CK KPS in PK KPS prizadevala preprečiti njihovo avtonomno delovanje in jih omejiti na materialno in finančno podpiranje osvobodilnega gibanja. Odbor je bil usmerjen predvsem k pripravam na konec vojne in na prevzem oblasti, medtem ko je oborožen odpor proti okupatorju skušal zadrževati. Povezanost odbora z vodjem gestapa na Gorenjskem Rozumekom je bila konec leta 1943 usodna za večino njegovih članov; nekatere aretiral gestapo druge pa VOS.⁴⁹³

Postavljanje organizacijske mreže je potekalo postopno in glede na različne razmere v posameznih okrožjih različno hitro. Odvisno je bilo predvsem od tega, kdaj so se okrožna vodstva utrdila in kdaj je posamezno okrožje uspelo ustvariti jedro aktivistov, ki so iz legale ali ilegale pokrili posamezne predele okrožja. Praviloma so ti aktivisti, ki so predstavljali zasnovo bodočih rajonskih komitejev in bili odgovorni za organiziranje in funkcionira-

⁴⁹³ Vida Deželak Barič, Samoiniciativni in nepriznani pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Gorenjsko. Prispevki za novejšo zgodovino, 2000, št. 2.

nje celotne odporniške organizacije na svojem območju, najprej posameznikom postavljali candidature, jih po razmeroma kratkem času sprejeli v članstvo, redkeje pa so jih v prvi polovici leta vključevali v celice. Takšno ravnanje je gotovo delno izviralo iz pomanjkanja ustreznih navodil s strani PK KPS, delno pa iz povsem praktičnih razlogov zaradi majhne gostote članstva v začetni fazi. Ko so sprejeli določeno število članov, so ustanovili še rajonske komiteje, ki so bili kot manjše organizacijske enote pomemben pogoj za nadaljnje širjenje in utrjevanje mreže organizacij KPS.

Politiko "širše odprtih vrat" pri sprejemanju v partijo so na Gorenjskem lahko začeli uresničevati predvsem od sredine leta 1943, ko je bilo v glavnem rešeno vprašanje osnovnega partijskega kadra. Od takrat naprej je PK KPS za Gorenjsko⁴⁹⁴ pošiljal partijskim organizacijam in političnim delavcem navodila, v katerih je določal osnovne smernice za njihovo partijsko in širše delo, jim tako skušal olajšati delo, doseči načrtnost in disciplino v obstoječih organizacijah ter vzpodbujati množičnejše sprejeme v partijo. Tako je PK KPS 1. julija 1943 izdal "Partijsko šolo za terenske delavce št. 1" in v njej določil dolžnosti oziroma delovna področja aktivistov (postavljanje odborov OF in drugih organizacij, mobilizacija, intendantca, tehnika, zveze itd.), posebno skrb pa namenil notranjim partijskim vprašanjem. Ker so bila navodila namenjena aktivistom na terenu, med katerimi je večina imela kratek partijski staž in skromne organizacijsko-politične izkušnje, je PK KPS v njih navedel celo nekaj najosnovnejših statutarnih načel (član partije je tisti, ki priznava njen program, ki je povezan v odgovarjajoči partijski organizaciji in ki partijo materialno podpira, predvsem v obliki redne mesečne članarine, ki znaša 1 % ali več mesečnega dohodka) in partijo opredelil kot "vsoto partijskih organizacij" (ne posameznikov!), zaradi česar je treba vse člane dosledno povezovati v celice in v doglednem času ustanoviti rajonske komiteje. V partijo je nujno v večji meri vključevati ženske, v

⁴⁹⁴ V letu 1943, do jeseni, so ga imenovali tudi "Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko in Koroško", ker je bilo gorenjsko partijsko vodstvo do ustanovitve PK KPS za Koroško odgovorno tudi za organiziranje odporniškega gibanja na zahodnem Koroškem.

organizaciji pa uveljaviti “enotno disciplino brez katere si Partije sploh ne moremo misliti”.

Izpostavil je tudi dve napaki v dotedanji praksi sprejemanja novih članov: ozkost pri sprejemanju ter zmotno mnenje, da se sme sprejemati v partijo le funkcionarje in člane narodnoosvobodilnih odborov oziroma organizacij OF. Glede prvega je zahteval: “sprejeti v Partijo *prav vse* kolikor toliko agilne člane organizacij OF, ki so vdani osvobodilni stvari slovenskega naroda in delavnega ljudstva. Kajti, kdor od teh v pogojih gestapovskega terorja sodeluje v OF, ta spada tudi v Partijo. Odslej naprej mora biti naše geslo: v vsako vas, v vsako ulico, v vsak tovarniški oddelek partijsko celico.” Glede drugega pa je naročil: “V Partijo se lahko sprejme vse člane OF, to se pravi vse tiste, ki na kakršenkoli način sodelujejo in podpirajo OF.” Smoter obstoja partijskih organizacij je označil takole: “Glavna funkcija partijskih organizacij je vodstvo, pomoč in kontrola nad organizacijami OF in podrejenimi partijskimi organizacijami”. Naročil je še, da bodo lahko navedeno trojno funkcijo partijske organizacije uresničevale, če bodo imele redne tedenske organizacijske in študijske sestanke.⁴⁹⁵

Tako široko postavljen kriterij vsaj na načelni ravni ni prinašal nikakršnih omejitev pri sprejemanju novega članstva. V svoji širini ni niti postavil jasne razmejitve med članstvom v KPS na eni ter pripadnostjo Osvobodilni fronti na drugi strani. Prvi pogoj za pridobitev članstva je bilo kandidatovo aktivno delovanje v osvobodilnem boju, torej konkretno izkazana “vdanost osvobodilni stvari” slovenskega naroda. Ta pogoj je tudi kasneje v ospredju in najbolj poudarjan. Je pa res, da so gornja navodila ta pogoj povezovala tudi z “vdanostjo stvari delavnega ljudstva”, torej s socialno-razredno komponento oziroma cilji.

Zelo podrobna navodila o konkretni organizacijski shemi NOO, množičnih organizacij ter partije in o načinu njihovega oblikovanja pa je prinašala brošura “Narodno-osvobodilni odbori in Partija”, ki je izšla junija 1943. Njen avtor je Oskar Šavli, ki je v PK KPS odgovar-

⁴⁹⁵ ARS, odd. 2, AS 1636 Oblastni komite za Goenjsko, šk. 663/I, “Partijska šola” št. 1 z dne 1. 7. 1943.

jal za agitacijo in propagando. Za partijske organizacije je določala celo dnevni red organizacijskih sestankov (1. politična situacija, 2. novi člani in kandidati, 3. delo v NOO oziroma v OF in množičnih organizacijah, 4. kritika in samokritika, 5. slučajnosti), ki se je sčasoma vse-splošno uveljavil.⁴⁹⁶

Kontrolo nad delom partijskih delavcev in pregled nad stanjem vseh organizacij na terenu je PK KPS želel doseči s predpisanim obrazcem (t. i. "Vprašanja-direktive"), po katerem so partijski aktivisti poslej morali poročati. Prvega je izdal 4. maja 1943, drugega 3. julija 1943.⁴⁹⁷

Željeno organizacijsko shemo partijske organizacije so najprej dosegli v škofjeloškem okrožju, kjer so aprila 1943 ustanovili RK KPS za Poljansko dolino, za njim, vendar še v pomladanskih mesecih, pa še v ostalih štirih rajonih (selški, škofjeloški, medvoški, smledniški). Aprila so reorganizirali OK KPS Škofja Loka. Sekretar je postal Anton Peternel, člani pa Milan Žakelj-Žirovnik, Jože Kavčič, Avgust Barle, Janez Kalan-Kosec in nekoliko kasneje še Janez Kmet-Mirko. Vsi, razen Peternela, so bili hkrati tudi rajonski sekretarji in so še dalje ostali na delu v svojih rajonih in jih je Peternel obiskoval na obhodih po okrožju. Ko so julija Peternela poslali v jeseniško okrožje, ga je nasledil Barle. Avgusta so v kamniško okrožje poslali še Kavčiča.⁴⁹⁸

Jeseni 1943 so izmenjali skoraj celotno sestavo OK KPS. Barleta so oktobra vključili v PK KPS in sekretarsko mesto je prevzel dotedanji škofjeloški rajonski sekretar Tine Kalan-Dolinski. Janez Kalan je postal načelnik OK VOS Kranj in novembra tudi član PK VOS za Gorenjsko. Kmeta so poslali na politično delo na Koroško. Od prvotne sestave je ostal samo Žakelj. Novembra

⁴⁹⁶ ARS, odd. 2, AS 1887, Zbirka NOB tiska – brošure, šk. 5, Oskar Šavli-Jakob, Narodno-osvobodilni odbori in Partija, sig. 234.

⁴⁹⁷ ARS, odd. 2, AS 1636, šk. 663/I: "Vprašanja-direktive rajonskim sekretarjem oz. glavnim organizatorjem Partije in OF na terenu" z dne 4. 5. 1943; "Vprašanja-direktive št. 2 ilegalcem ter sekretarjem OK-ajev, RK-ajev, birojev in celic Partije na terenu" z dne 3. 7. 1943. Drugi obrazec je npr. zahteval odgovore na kar 17 vprašanj, v veliki meri statistične narave. Vztrajanje na taki obliki poročanja je imelo za posledico ustvarjanje shematičnih, brezdušnih poročil.

⁴⁹⁸ Ivan Križnar, Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju, Škofja Loka 2003, str. 162–172; Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS na Gorenjskem, str. 77.

so v komite vključili Ivanko Jenko-Urško, a je bila takoj zatem aretirana, ter Janeza Lauterja-Dušana. Najbrž še pred izstekom leta je postal član tudi Anton Nartnik.⁴⁹⁹

Škofjeloško okrožje je bilo v letu 1943 med najuspešnejšimi gorenjskimi okrožji in je v marsičem pridobivalo osrednje mesto, kar je bilo tudi pogojeno s krajem bivanja PK KPS (in v nadaljnjem razvoju tudi drugih pokrajinskih organov in ustanov), ki je od konca leta 1942 pa do konca vojne imel sedež v tem okrožju.⁵⁰⁰ Neposredno usmerjanje dela s strani PK KPS je nedvomno pospeševalno učinkovalo na širjenje partijske in drugih organizacij v tem okrožju.

O številčni rasti partije sicer ni celovitih podatkov, vendar tudi delni podatki kažejo na hitro rast. Tako je bilo sredi maja v rajonu Medvode 22 članov in 20 kandidatov in obstajale so 3 celice. V smledniškem rajonu je bilo v začetku julija 25 članov in 11 kandidatov, celice so šele oblikovali, trenutno so obstajale 3. V škofjeloškem rajonu je bilo v začetku maja 15 članov in 9 kandidatov, po široki kampanji, ki je v rajonu potekala vsaj od maja dalje, pa je število v začetku septembra poraslo na 131 članov in 81 kandidatov. Toda s tem ni bil zadovoljen niti sam rajonski komite, saj je ob tako visokem številu članov bilo le 5 vaških, 4 mestne in 1 tovarniška celica ter en mestni in en vaški biro. Slabo organiziranost je razlagal s premajhno poučenostjo aktivistov in pomanjkanjem partijske literature. V selškem rajonu je bilo v začetku julija 22 članov, v poljanskem pa septembra okoli 40.⁵⁰¹

Decembra 1943 naj bi bilo v okrožju 553 članov, od tega 120 ilegalcev. Žensk je bilo vključenih le 121.

⁴⁹⁹ ARS, odd. 2, AS 1636, šk. 663/I: Dopis PK KPS za Gorenjsko 9. 11. 1943 Francu Kalanu; Pismo Franceta Perovška 22. 12. 1943 PK KPS za Gorenjsko. ARS, odd. 1, AS 1495 Zbirka gradiva komitejev KPS in odborov OF na Gorenjskem, vprašalne pole Tineta Kalana, Janeza Kmeta, Janeza Lauterja in Antona Nartnika. Alenka Božič, Prispevek h kadrovske sestavi pokrajinske oblasti med NOB na Gorenjskem, str. 160.

⁵⁰⁰ Franc Benedik, Pokrajinski komite KPS in celotni pokrajinski aktiv OF za Gorenjsko. Domicili v slovenskih občinah, str. 666–668.

⁵⁰¹ ARS, odd. 2, AS 1636, šk. 660/IV: Poročilo Avgusta Barleta 16. 5. 1943 PK KPS za Gorenjsko; Poročilo Janeza Kmeta 2. 7. 1943 PK KPS za Gorenjsko. ARS, odd. 1, AS 1489 Oblastni komite za Gorenjsko: Poročilo Janeza Kalana 8. 7. 1943 PK KPS za Gorenjsko, a. št. 1932; Poročilo Jožeta Kavčiča 7. 5. 1943, a. št. 1976; Poročilo RK KPS Škofja Loka 8. 9. 1943, a. št. 2029. Milan Žakelj, Nekaj o delu Komunistične partije v Poljanski dolini, Loški razgledi VI, Škofja Loka 1959, str. 43.

Ilegalci so bili v 14 celicah, legalci pa v 73 vaških, 3 tovarniških in 3 birojih. Bilo je še 167 kandidatov.⁵⁰² Jeseni 1943 je v okrožju prišlo do manjše spremembe glede njegove notranje razdelitve. Oktobra, v času kratkotrajnega obstoja partizanskega ozemlja, so iz dela poljanskega rajona kot šestega ustanovili rajon Žiri.⁵⁰³

Počasneje je vzpostavljanje partijskih organizacij potekalo v kranjskem okrožju. Za prvo polovico leta manjkajo konkretni podatki, je pa iz poročil razvidno, da je OK KPS Kranj od zime dalje postavljaj kandidature in kandidatske celice. Tudi teritorialna razmejitev z jeseniškim okrožjem nekaj časa ni bila natančno določena in ni bilo npr. jasno, v katero okrožje sodi Ivan Bertoncej, ki je nekaj časa deloval na radovljiškem območju.⁵⁰⁴

Okrožni sekretar Nartnik je smatral za glavno oviro pri političnem delovanju premajhno aktivnost partizanskih enot in nedelavnost nekaterih terenskih delavcev, za katere pa ni imel nadomestnih kadrov. Dne 20. maja 1943 je zato naslovil na rajonske sekretarje posebna navodila, ki naj bi vzpodbudila načrtno delo in sistematično poročanje. Za nedelavnost in neredno poročanje je zagrozil s smrtno kaznijo po partizanskem zakonu.⁵⁰⁵

Konec maja 1943 je Nartnik napisal še posebna navodila, ki so zadevala partijsko organizacijo in vzgojo njenih kadrov. V njih je poleg organizacijskih napotkov naštel tudi nekaj osnovnih načel, po katerih komunistična partija deluje, in sicer: 1. se bori po načelih Marksa, Engelsa, Lenina in Stalina za pravice delovnega ljudstva in je njegova edina zaščitnica; 2. v njej so zastopani "najboljši sinovi naroda, ki so pripravljene žrtvovati vse, tudi svoje življenje za dosego in izpolnjevanje pravic delovnega ljudstva"; 3. ni množična organizacija, nikogar ne sili, da postane njen član ter jo sestavljajo "najagilnejši in najpožrtvovalnejši, ki jih izbere delavno ljudstvo"; 4. zastopa načela pravičnosti, se bori proti izkoriščanju,

⁵⁰² ARS, odd. 2, AS 1718 Okrožje Škofja Loka, šk. 679/I, Poročilo OK KPS Škofja Loka 31. 12. 1943.

⁵⁰³ Milan Žakelj, Nekaj o delu Komunistične partije v Poljanski dolini, str. 44.

⁵⁰⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 210; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 20; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 32, 70.

⁵⁰⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 88; ARS, odd. 1, AS 1495, Navodilo "Tov. rajonskemu sekretarju!" z dne 20. 5. 1943, a. št. 2307.

protekciji in privilegirancem ter priznava edino delovnega človeka; 5. priznava enakovrednost vseh narodov ter s tem samostojnost narodov; 6. edini merili v partiji sta delavnost in sposobnost posameznika; 7. komunisti so tisti posamezniki, "ki se v smislu programa partije bore za pravice ljudstva, ki se zavedajo in poznajo cilje buržuazije in ki poznajo materialistični svetovni nazor"; 8. njeno delo je usmerjeno v dobrobit človeštva, kar bo partija dosegla z "odločnim in brezkompromisnim bojem proti največjemu izkoriščevalcu množic – buržuaziji, ljudskim zajedalcem in slugam kapitala". Dodal je še, da sprejme član z vključitvijo v komunistično partijo "častno mesto in častne dolžnosti v človeški družbi. Biti član partije, je ponos posameznika"⁵⁰⁶

Gornja Nartnikova navodila s poudarjenim razrednim in ateističnim svetovnonazorskim kriterijem pri sprejemanju novih članov odražajo za tisti čas že precej neobičajno partijsko ozkost. Ko je sredi septembra ponovno pisal navodila, takrat že pod vplivom "Partijske šole št. 1", tega ni več izpostavljajal. Nasprotno, ob naročilu, da je trenutno najpomembnejša naloga partijskih celic sprejemanje novih članov in kandidatov, je izrecno poudaril, da je v vrste partije lahko sprejet vsakdo, "ki ga odlikuje poštenost, borbenost in discipliniranost /.../ Politična nezgrajenost in pobožnost ne smeta igrati tu nikake vloge."⁵⁰⁷ Ta primer kaže, kako je partija taktizirala tudi pri nekaterih kriterijih, ki naj bili upoštevani pri sprejemanju novih članov.

Neposredno izpovedovanje komunističnih ciljev ter transmisijsko vlogo OF in množičnih organizacij zelo jasno ilustrirajo potrdila o partijskem članstvu (praksa je bila neobičajna in proti pravilom konspiracije), ki jih je verjetno sredi leta 1943 napisal sekretar rajona Stražišče Pavle Kavčič-Miha. Ob tem, ko se obrača na posameznika s sporočilom, da je sprejet v KP, naroča, da se mora dotični zavedati, da je postal član "avantgarde slovenskega naroda", ki stoji na čelu osvobodilnega

⁵⁰⁶ ARS, odd. 2, AS 1707 Okrožje Kranj, šk. 672/III, Navodilo Antona Nartnika "Vsem rajonskim sekretarjem KP in terenskim delavcem!" z dne 26. 5. 1943.

⁵⁰⁷ ARS, odd. 1, AS 1495, Navodilo Antona Nartnika "Vsem sekretarjem in terenskim delavcem KPSI!" z dne 14. 9. 1943, a. št. 2328.

boja, da je KP "bojno gibanje, organizacija, ki jo vodi napredna teorija Marksizma-Leninizma, ter se bori za dosledno ljudsko demokracijo in socialne pravice delovnega ljudstva". Kot najvažnejšo nalogo slehernega komunista v razmerah okupacije je Kavčič navedel organizirano delo v osvobodilnem boju, poudaril pa je tudi študij marksizma-leninizma in zgodovine boljševiške partije – "S tem si boš pridobil znanje o družbenem življenju in njegovem razvoju, ter si obenem povečal svojo revolucionarnost, ki je vsakemu partijcu nujno potrebna". Z vstopom v partijo se član obvezuje, da bo poleg rednega plačevanja članarine in podrejanja disciplini tudi aktivno delal v eni izmed "strankinih organizacij, t.j. danes OF pri NOO, SPŽZ, NZ ali ZSM" ter priznaval "maksimalni program Partije, t.j. socialistično ureditev države".⁵⁰⁸

Večji razmah je partijska organizacija v kranjskem okrožju začela doživljati šele po dveh okrožnih partijskih konferencah. Prvo je OK KPS Kranj sklical 2. junija 1943 in je razpravljala predvsem o nalogah v zvezi z mobilizacijo v partizanske enote in organiziranjem frontnih in drugih organizacij, medtem ko o partijski organizaciji, kaže, da niso izrecno razpravljali. Samo stražiški rajonski sekretar je poročal, da so partijci in kandidati v 17 NOO in da v vseh odborih opravljajo funkcijo sekretarja, zato lahko sklepamo, da je bilo v rajonu najmanj 17 članov in kandidatov. Je pa treba pripomniti, da je bil stražiški rajon takrat najbolje organiziran v okrožju.

Na konferenci so okrožje razdelili na 9 rajonov, jim določili točen obseg in imenovali rajonske sekretarje (med njimi so bili 3 člani OK KPS). Medtem ko je pred konferenco okrožje bilo razdeljeno na rajone Kranj, Stražišče, Zaboršt (Naklo), Jelovica (Kropa), Tržič, Šenčur, so tedaj oblikovali še rajone Podbrezje, Brezje in Jezersko. Politično delo v okrožju so po oceni konference ovirale neredne zveze s pokrajinskim vodstvom ter nedisciplinarnost aktivistov glede poročanja, zaradi česar si okrožni sekretar ni mogel ustvariti niti prave podobe o razmerah v okrožju. Aktivisti pa so izrazili željo po lite-

⁵⁰⁸ ARS, odd. 1, AS 1495, Sporočilo o sprejemu v partijsko članstvo, nedatirano, a. št. 2403.

raturi, ki bi na preprost način razložila namene in cilje partije.⁵⁰⁹

Druga konferenca je potekala 1. in 2. avgusta 1943 ob navzočnosti člana PK KPS Vinka Hafnerja. Sklicali so jo za aktiviste iz slabše organiziranih rajonov. V šenčurškem rajonu je bilo takrat 6 članov, 5 kandidatov in 1 celica, v rajonu Naklo 5 članov in 1 kandidat, v rajonu Podbrezje 3 člani in 3 kandidatje ter v rajonu Tržič 12 članov in 4 kandidatje. Ponovno so preuredili razdelitev okrožja na rajone – ukinili so rajon Podbrezje ter ga razdelili med rajona Brezje in Tržič in ukinili so rajon Jezersko ter ga priključili rajonu Naklo.

Delo v okrožju je Hafner ocenil kot nezadovoljivo. Posebej je izpostavil številčno šibkost partije in ZKM, oportunistem in neinicativnost aktivistov (npr. niso si prizadevali vzpostaviti zvez, kadar so bile te razbite in se s tem izogibali disciplini), zanemarjanje političnega dela v vojski, nezaupanje do ljudi itd. Kar zadeva nadaljnjo širitev partijske organizacije je pomemben predlog okrožnega sekretarja Nartnika, da naj bi rajonski sekretarji dobili večja pooblastila pri sprejemanju novih kandidatov v partijo, iz česar lahko sklepamo, da je o tem dotlej odločal v prvi vrsti sam sekretar ali OK KPS.⁵¹⁰

Nato je tudi PK KPS dotedanje delo v tem okrožju ocenil kot silno ozko in navedel primerjavo, da obstoje na Gorenjskem rajoni, ki imajo dosti večje število partijcev in kandidatov, kakor jih ima celotno kranjsko okrožje. Očital je, da so zanemarili žene in dekleta in ponovno poudaril, da vse “kar je poštenega in dela po liniji OF, spada tudi v Partijo”. Strinjal pa se je z izključitvijo nediscipliniranih partijcev, o čemer ga je očitno Nartnik pred tem seznanil.⁵¹¹

Odnosi med obema forumoma so bili od konca pomladi 1943 precej napeti. Vzrok je vsaj delno ležal v

⁵⁰⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 119; Janez Kopač, Razvoj partije in Osvobodilne fronte v okrožju Kranj 1941–1945. Kranjski zbornik 1980, Kranj 1981, str. 53, 54; Ivan Križnar, Kranjsko okrožje med nemško okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945, Kranj 2007, str. 300–306.

⁵¹⁰ ARS, odd. 2, AS 1707, šk. 672/III, Zapisnik II. konference OK Kranj 1. in 2. avgusta 1943; Janez Kopač, Razvoj partije in Osvobodilne fronte v okrožju Kranj 1941–1945, str. 55

⁵¹¹ ARS, odd. 2, AS 1707, šk. 672/III, Pismo PK KPS za Gorenjsko 16. 8. 1943 Antonu Nartniku.

nerednih zvezah med njima, kar je rodilo nesporazume, očitke in tudi neupravičeno kritiko. Anderwaldu je PK KPS npr. očital, da se je v mestu Kranj preveč naslanjal na meščansko-uradniške sloje, za kar naj bi nosil odgovornost tudi Nartnik. V ozadju je bilo, kaže, tudi rivalstvo posameznikov, ki so želeli priti v okrožju do višjih položajev. Nezadovoljstvo v PK KPS sta Nartnik in Anderwald povzročila tudi s predlogom o reorganizaciji delovanja PK KPS in premestitvi njegovega sedeža z obrobja v središče Gorenjske.⁵¹²

Okrožno vodstvo je vse do avgusta 1943 delalo v nespremenjeni sestavi. Takrat so OK KPS številčno okrepili in postavili še izvršni komite. Člani izvršnega komiteja so postali dotedanji člani OK KPS (Nartnik, Anderwald, Bertoncej), člani širšega komiteja pa Pavle Kavčič-Miha, Stane Konstantin-Borut (kljub partijskemu ukoru zaradi nepošiljanja poročil) in Ivo Slavec-Borovc, Jokl. Slavec je bil hkrati še rajonski sekretar, Konstantin pa je odgovarjal za ZKM v celotnem okrožju.⁵¹³ Septembra je PK KPS potrdil navedeni okrožni kader kot člane OK KPS, izpadel je le Anderwald, ki je postal okrožni tehnik.⁵¹⁴

Zaradi okrepljenega delovanja nasprotnikov in bojazni pred njihovim vrivanjem v partijske in frontne organizacije so v okrožju proti koncu leta pričeli s kontrolo in tudi degradacijo posameznih aktivistov. V zvezi s tem so na seji OK KPS 29. novembra 1943 ob navzočnosti člana PK KPS Avgusta Barleta reorganizirali OK KPS. Med drugim so zamenjali tudi okrožnega sekretarja Nartnika, kateremu so očitali povezovanje z "gestapovskobeloplavogardističnimi provokatorji". Nartnik je razrešitev sprejel disciplinirano oziroma z razumevanjem, ker da se je le-ta še pravočasno izvršila, pripomnil pa je, da se ne čuti povsem krivega, saj je na začetku prejel direktive, naj vključuje v OF vse, tudi imovitejše sloje, kar pa je sedaj naenkrat postalo sporno. Okrožni sekretar

⁵¹² ARS, odd. 2, AS 1707, šk. 672/III: Pismi PK KPS za Gorenjsko 30. 6. 1943 in 2. 7. 1943; Predlog reorganizacije PK KPS za Gorenjsko z dne 29. 6. 1943; Zapisnik izrednega sestanka terenskih delavcev kranjskega okrožja 18. 8. 1943.

⁵¹³ ARS, odd. 2, AS 1707, šk. 672/III: Poročilo o izrednem sestanku OK KPS Kranj 3. 7. 1943; Poročili OK KPS Kranj 18. 8. 1943 in 24. 8. 1943 PK KPS za Gorenjsko.

⁵¹⁴ ARS, odd. 2, AS 1707, šk. 672/III, Pismo PK KPS za Gorenjsko 7. 9. 1943 Antonu Nartniku; ARS, odd. 2, AS 1636, šk. 663/I, Pismo PK KPS za Gorenjsko 7. 9. 1943 Pavlu Kavčiču.

je postal Pavle Kavčič. Od prejšnje sestave je ostal le še Slavec (istočasno je bil sekretar OO OF) in na novo so vključili Tineta Zaletela (odgovoren za NZ), Antona Pezdirja-Vojteha (odgovoren za SNP in hkrati sekretar RK KPS Brezje) ter Mileno Korbar-Ireno (odgovorna za SPŽZ, ZKM in ZSM). Hkrati ali nekoliko pozneje so zamenjali tudi nekatere rajonske sekretarje.⁵¹⁵

Organizacija je v drugi polovici septembra 1943 štela že 165 članov in 88 kandidatov KPS. V večini so že bili povezani v celice, ki jih je bilo 25 (21 vaških, 2 obrtni, 2 mestni). Tudi rajonske komiteje so vzpostavili v vseh rajonih. Žensk je bilo med člani 34, med kandidati 23. Po socialni sestavi je bilo med člani 94 delavcev in siromašnejših obrtnikov, 14 hlapcev, bajtarjev in malih kmetov, 3 srednji kmetje, 13 "delovnih" izobražencev, za preostale socialna sestava ni navedena. Do srede novembra 1943 je število naraslo na 305 članov in 131 kandidatov v 54 celicah, 7 birojih, 7 rajonskih komitejih in okrožnem komiteju.⁵¹⁶

Tudi jeseniško okrožje se je v prvi polovici leta 1943 spopadalo s precejšnjimi težavami, ki so za razliko s kranjskim okrožjem nastale zaradi kadrovskih izgub v okrožnem vodstvu. To je v začetku leta delalo v sestavi: sekretar Karel Preželj, Ivan Hribar, Franc Benigar, Ivan Gašperin in Ivan Krivec. Hribar je istočasno delal v rajonskem komiteju KPS Bled-Bohinj, ki so ga ustanovili pozimi, Krivec pa na kranjskogorskem območju. V okrožju je takrat bilo kakih 12 članov in 5 kandidatov. Od tega je 6 članov odpadlo na Bohinj in so bili vsi pasivni. Na Jesenicah je bil en sam kandidat, po mnenju okrožnega sekretarja pa bi prišli v poštev za sprejem v partijo še trije aktivni podporniki OF, bivši socialdemokrati (vendar "neomadeževani z delom bivše socialdemokracije"), ki so imeli med ljudmi ugled, bili politično razgledani, vendar preveč navezani na svoje družine, zato se je obrnil na PK KPS z vprašanjem, ali lahko take ljudi sprejme.⁵¹⁷

⁵¹⁵ ARS, odd 2, AS 1707, šk. 672/I, Zapisnik seje OK KPS Kranj 29. 11. 1943; Janez Kopač, Razvoj partije in Osvobodilne fronte v okrožju Kranj 1941–1945, str. 57.

⁵¹⁶ ARS, odd. 2, AS 1707: šk. 672/III, Poročilo OK KPS Kranj 22. 9. 1943 PK KPS za Gorenjsko; šk. 672/I, Poročilo OK KPS Kranj 15. 11. 1943.

⁵¹⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 19, 50.

Februarja je v okrožju delalo kakih 10 aktivistov, ki so že pokrivali celotno okrožje.⁵¹⁸ Zastavljeno delo so nato prekinile izgube v vrstah vodstvenega kadra. Viktorja Stražisarja je PK KPS poslal na delo v kamniško okrožje, februarja je nemška zaseda zajela Ivana Hribarja, ki je v zaporu klonil, zaradi česar so sledile številne aretacije,⁵¹⁹ marca so zaradi izdaje zajeli Janeza Šmida⁵²⁰ in 8. aprila je padel še Karel Preželj v izdani tehniki v Mišacah.⁵²¹ Sekretar okrožja je nato postal Franc Benigar. Bil pa je kmalu razrešen in premeščen zaradi svoje odločitve o drastičnem kaznovanju družine partizanskega dezertarja in izdajalca Antona Lipovca-Višinskega.⁵²²

Junija 1943 sta se v okrožju zadrževala člana PK KPS Vinko Hafner in Stane Bizjak. Takrat je Hafner za začasnega sekretarja določil Ivana Gašperina. Okrožje so razdelili na rajone Bohinj, Bled-Gorje, Kranjska Gora, Jesenice, Žirovnica ter Radovljica in v njih postavili rajonske sekretarje.⁵²³ OK KPS so obnovili šele po prihodu novega sekretarja Antona Peternela v drugi polovici julija 1943. Ivan Gašperin je postal njegov namestnik, po vključitvi Peternela v PK KPS oktobra 1943 pa okrožni sekretar. Člani so postali Valentin Sušnik-Ivo (Gaber), Ivan Krivec in Anton Ambrožič-Božo.⁵²⁴ Do jeseni so v komite vključili Franca Grilca-Brinarja, Cilko Soklič-Jelko, Lojzeta Berčiča-Mira kot okrožnega mladinskega sekretarja in po nekaterih podatkih še Sava Šifrerja-Kosa. Članstvo je prenehalo Krivcu zaradi splošne izčrpanosti. Jeseni so iz komiteja izključili Valenti-

⁵¹⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 159.

⁵¹⁹ Ivana Hribarja je okupator nato poslal v taborišče, po vojni pa je bil obsojen na smrt. Glej: Boj pod Triglavom, Gorje pri Bledu 1966, str. 27, 354.

⁵²⁰ Janez Šmid je bil zajet 16. marca 1943 in je v zaporu gestapa 20. marca 1943 naredil samomor. Šmid v januarju 1943 ni bil več član OK KPS Jesenice, možno pa je, da so ga kasneje ponovno vključili v OK KPS. Ob zajetju naj bi bil po nekaterih podatkih član OK KPS, po drugih pa njegov kurir. Glej: France Konobelj-Slovenko, Pod Možakljo in Karavankami so se upli, Jesenice 1954, str. 16–19; France Konobelj-Slovenko, Druga partizanska zima pod Stolom. Jeklo in ljudje, VI, Jesenice 1991, str. 264.

⁵²¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 70.

⁵²² France Konobelj-Slovenko, Druga partizanska zima pod Stolom, str. 265; Ivan Kriznar, Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem, Ljubljana 2000, str. 233, 234.

⁵²³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 133, 165, 190, 231.

⁵²⁴ ARS, odd. 1, AS 1495, Shema partijske organizacije v jeseniškem okrožju iz julija 1943 (nedatirano), a. št. 1122/b.

na Sušnika ob razčiščevanju t. i. "bohinjske afere", ko so ugotovili, da je član bohinjskega rajonskega komiteja Janez Iskra delal za gestapo, zaradi česar ga je VOS usmrtil. Sum je padel tudi na Sušnika kot sekretarja bohinjskega komiteja. Povezave z gestapom mu takrat niso mogli dokazati, zato je še nekaj časa delal v bohinjskem rajonu.⁵²⁵

Z rešitvijo vprašanja okrožnega vodstva in razporeditvijo aktivistov po terenu ter uveljavljanjem večje discipline in kontrole je proces rasti partijskih in drugih organizacij hitro stekel. Julija je bilo v okrožju le 14 članov in 12 kandidatov KPS, v drugi polovici avgusta pa je bilo že 86 članov in 57 kandidatov, medtem ko je bilo celic še le 5. Okrožni sekretar je ocenjeval, da je dotedanje politično delo v okrožju počasi napredovalo predvsem zaradi pomanjkanja literature oziroma njenega nerednega prihajanja ter vzvišenega odnosa partizanskih poveljstev do terenskih delavcev. V začetku septembra je bilo v okrožju že 123 članov in 121 kandidatov ter 21 celic. Po socialni pripadnosti so bili med njimi 103 industrijski in mestni delavci ter siromašni obrtniki, 64 bajtarjev, malih kmetov in hlapcev, 8 velikih kmetov in 8 "delovnih" izobražencev. Narodnoosvobodilnih odborov je bilo 51 in v 41 od teh so se nahajali člani in kandidati KPS.⁵²⁶ Peternelu je PK KPS naložil, kakor je bilo takrat v splošni praksi, namreč tudi organiziranje OF. Med drugim je od njega zahteval, da mora člane bodočega OO OF predhodno predlagati pokrajinskemu komiteju KPS, pri rajonskih odborih pa mora paziti, da bodo v vseh zastopani člani KPS.⁵²⁷

Rajonske komiteje so v jeseniškem okrožju ustanavljali v poletnih in jesenskih mesecih. Partijska organizacija se je najhitreje širila v rajonih Bled-Gorje in Bohinj. V prvem so bili proti koncu oktobra v 25 celicah

⁵²⁵ Ivan Jan, Spomini na zgornjesavsko dolino. Jeklo in ljudje, III, Jesenice 1975; Mile Pavlin, Razplet na Pokljuki. Borec 1961, št. 2; ARS, odd. 2, AS 1704 Okrožje Jesenice, šk. 695/VII, Poročilo OK KPS Jesenice 1. 12. 1943; Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS na Gorenjskem, str. 83.

⁵²⁶ ARS, odd. 1, AS 1495: Shema partijske organizacije v jeseniškem okrožju iz julija 1943, a. št. 1122/b; Poročilo Antona Peternela 6. 9. 1943 PK KPS za Gorenjsko, a. št. 2509. ARS, odd. 2, AS 1636, f. 660/II, Poročilo Antona Peternela 23. 8. 1943 PK KPS za Gorenjsko.

⁵²⁷ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 8, dok. 78.

103 člani in kandidati, v drugem je bilo v 19 celicah 89 članov in kandidatov. Decembra 1943 je bilo v celotnem okrožju 253 članov, 131 kandidatov in 50 celic.⁵²⁸

Z največjimi težavami so se v prvi polovici leta 1943 spopadali v kamniškem okrožju, kjer v začetku leta ni bilo niti okrožnega sekretarja. Februarja je PK KPS za okrožnega sekretarja imenoval Viktorja Stražišarja-Silvestra, ki je okrožje razdelil na 4 rajone ter postavil že en rajonski komite (verjetno v rajonu Zasavje) in nekaj kandidatur. Nadaljnje delo je bilo z njegovo smrtjo 18. aprila 1943 ter aretacijami v tem mesecu zopet prekinjeno.⁵²⁹

Junija je nalogo začasnega sekretarja prevzel Franc Zupančič-Marjan. Zupančič je v Kamniškem bataljonu dobil 15 borcev za politično delo na terenu, organiziral zanje v juliju politični tečaj in jih poslal na delo v pet rajonov, na katere je bilo takrat kamniško okrožje nanovo razdeljeno. Do začetka septembra so oblikovali OK KPS Kamnik v sestavi: sekretar Franc Zupančič, Ladislav Dobovšek - Stane Bregar (namestnik sekretarja in načelnik okrožne komisije VOS), France Kavčič-Veljko (okrožni sekretar ZKM), Jože Kavčič-Jernač (sekretar rajona Kamnik) in Milan Janežič-Milan (sekretar SPŽZ). Decembra je PK KPS odpoklical Franceta Kavčiča in ga imenoval za sekretarja pokrajinskega poverjenišтва SKOJ za Gorenjsko. V komite so nato vključili Janeza Jermana-Janeza, ki je v okrožju odgovarjal za agitacijo in propagando.⁵³⁰

Julija so okrožje razdelili na zasavski, domžalski, tuhinjski, kamniški in cerkljanski (komendski) rajon. Z zmanjševanjem večjih rajonov so avgusta ustanovili še mengeškega in v oktobru lukovškega. V njih so sproti postavljali rajonske sekretarje. V tem času so tudi na-

⁵²⁸ ARS, odd. 1, AS 1495: Poročilo RK KPS Bled-Gorje 28. 10. 1943, a. št. 2539; Poročilo RK KPS Bohinj 21. 10. 1943, a. št. 2552. Gorenjski muzej Kranj, šk. jeseniško okrožje, mapa 8, Zapisnik seje OK KPS Jesenice 13.-14. 12. 1943.

⁵²⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 8, 82; Dokumenti organov in organizacij, knjiga 8, dok. 25.

⁵³⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 130; Dokumenti organov in organizacij, knjiga 8, dok. 102; ARS, odd. 2, AS 1636: šk. 660/II, Poročilo OK KPS Kamnik 1. 9. 1943 PK KPS za Gorenjsko; šk. 663/I, Poročilo Franceta Perovška 3. 12. 1943 PK KPS za Gorenjsko. Miroslav Stiplovšek, Kamniško okrožje v NOB, str. 45, 47; Miroslav Stiplovšek, Pregled razvoja NOB v Mengšu in okolici, str. 109, 111.

tančno določili meje okrožja.⁵³¹ Z obnovitvijo okrožnega vodstva je tudi tu hitro steklo sprejemanje novih članov. V začetku septembra je bilo na terenu že 83 članov in 12 kandidatov, ki pa v glavnem še niso bili povezani v celice. Rajonski komite KPS so do takrat ustanovili samo v domžalskem rajonu. Okrožni komite je izdal posebne direktive o širjenju partije in razpisal celo neke vrste tekmovanja med občinami in rajoni.⁵³²

V začetku oktobra je bilo v okrožju 121 ali 123 članov (od tega 14 žensk) in 18 kandidatov (od tega 4 ženske), ki so delovali v legalni in 75 članov (od tega 3 ženske), ki so delovali v ilegalni. O njihovi socialni pripadnosti je sekretar poročal, da so povečini "revnega stanu, iz vrst proletarcev in polproletarcev". Najbolje je bil organiziran domžalski rajon, na katerega je odpadlo več kot polovica članstva, ki je bilo v glavnem tudi povezano v celice, medtem ko v drugih rajonih le delno. Rajonski komiteji so bili v tem času v treh rajonih v fazi ustanavljanja, v treh pa še to ne.⁵³³

Na specifične težave je zadevalo uveljavljanje partije npr. v mengeškem rajonu, kjer so bili prebivalci precej naklonjeni OF, vendar so bili v veliki meri krščansko-socialistično usmerjeni. Propagiranje za vstop v komunistično partijo so smatrali kot snovanje še ene, nove stranke, kar bo povzročilo nove narodne delitve in strankarska nasprotja, kakršna so obstajala že v preteklosti, zato so sprejeme v partijo odklanjali in želeli delovati le kot krščanski socialisti v okviru OF.⁵³⁴

Konec novembra je bilo v okrožju 251 članov (od tega 40 žensk) in 58 kandidatov (od tega 15 žensk). Vaških celic je bilo 52, po občinah so delovali občinski sekretarji, snovanje rajonskih komitejev pa je bilo v zaključni fazi. OK KPS je skušal partijsko organiza-

⁵³¹ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 30; ARS, odd. 2, AS 1636, šk. 660/II, Poročila OK KPS Kamnik 17. 8. 1943, 26. 8. 1943 in 10. 9. 1943 PK KPS za Gorenjsko; Miroslav Stiplovšek, Kamniško okrožje v NOB, str. 25.

⁵³² ARS, odd. 2: AS 1636: šk. 660/II, Poročili OK KPS Kamnik 10. 9. 1943 in 17. 9. 1943 PK KPS za Gorenjsko; AS 1705 Okrožje Kamnik, šk. 688/I, Okrožnica OK KPS Kamnik 22. 9. 1943 rajonskim in občinskim sekretarjem.

⁵³³ ARS, odd. 2, AS 1636, šk. 660/II, Poročilo OK KPS Kamnik 5. 10. 1943 PK KPS za Gorenjsko.

⁵³⁴ ARS, odd. 1, AS 1489, Poročilo OK KPS Kamnik 6. 9. 1943 PK KPS za Gorenjsko, a. št. 2491.

cijo utrditi z uvajanjem rednih tedenskih sestankov, z ustanovitvijo okrožne partijske šole in tudi s kontrolo kadra, ker naj bi med občinskimi sekretarji odkril dva plavogardista.⁵³⁵ Partija je bila šibka v tuhinjskem rajonu, kjer so šele pred kratkim pričeli z organizacijskim delom ter v mengeškem rajonu, kjer sekretarju Frideriku Mavku-Roku ni uspelo pritegniti ljudi v partijo. Ker je "sledil masam, namesto da bi mase sledile njemu", ga je OK KPS razrešil.⁵³⁶

Od konca leta 1942 je v kamniškem okrožju obstajalo tudi vprašanje pokrajinske pripadnosti oziroma podrejenosti ali gorenjskemu ali štajerskemu pokrajinskemu vodstvu. S tem, ko je glavni štab vključil Kamniški bataljon v IV. (štajersko) operativno cono, dotlej pa je bil v sestavi I. (gorenjske) grupe odredov, se vojaška razdelitev ni več ujemala s politično, kar je povzročalo določene nejasnosti. Po intervenciji štaba IV. operativne cone februarja 1943, naj se razčisti pripadnost kamniškega okrožja, je CK KPS okrožje podredil štajerskemu vodstvu. Tako je PK KPS za Gorenjsko prenehal skrbeti za to okrožje, štajerski PK KPS pa ga je več ali manj prepustil samemu sebi. Tudi v tem moramo iskati vzrok težavam v okrožju v prvi polovici leta 1943. Sredi leta je na zahtevo terenskih delavcev PK KPS za Gorenjsko ponovno prevzel skrb za to okrožje in o tem obvestil CK KPS. Kot glavni dokaz je poleg pokrajinske pripadnosti okrožja upravičeno navajal obsežen teritorij, za katerega je odgovarjal PK KPS za Štajersko, ki je bil poleg tega še šibko organiziran in na katerem štajersko vodstvo še ni uspelo rešiti kadrovskih vprašanj. Ker je kamniško okrožje pričakovalo učinkovitejšo pomoč od gorenjskega PK KPS, je želelo priti pod njegovo pristojnost, kar se je potem zgodilo avgusta 1943. PK KPS za Gorenjsko pa je postopke štajerskega PK KPS tako v zvezi s kamniškim okrožjem kot tudi s Koroško označil za "imperialistične".⁵³⁷

⁵³⁵ ARS, odd. 2, AS 1705, šk. 688/I, Poročilo OK KPS Kamnik 30. 11. 1943 PK KPS za Gorenjsko.

⁵³⁶ ARS, odd. 2, AS 1705, šk. 688/I, Poročilo OK KPS Kamnik 6. 11. 1943 PK KPS za Gorenjsko.

⁵³⁷ Zbornik NOV, del VI, knjiga 5. dok. 43; ARS, odd. 2, AS 1636; šk. 660/I, Pismo Viktorja Stoparja 7. 8. 1943 PK KPS za Gorenjsko; šk. 663/I, Pismo PK KPS za Gorenjsko 19. 8. 1943 Viktorju Stoparju; šk. 660/II, Pismo Franca Zupančiča 1. 9. 1943 PK KPS za Gorenjsko.

Kot je že bilo omenjeno, je PK KPS za Gorenjsko v tem letu dolgo delal v nespremenjeni sestavi. V njem je ob sekretarju Maksu Krmelju odgovarjal Jože Sluga za Osvobodilno fronto, Oskar Šavli za propagando, Vinko Hafner za mladinsko organizacijo (bil je hkrati sekretar poverjenišva ZKM-ZSM) in Stane Bizjak za vojsko (med drugim je bil namestnik političnega komisarja Gorenjskega odreda in gorenjske operativne cone). Na seji PK KPS za Gorenjsko 27. oktobra 1943, katere se je udeležil tudi Franc Leskošek, so v PK KPS pritegnili Antona Peternela, Avgusta Barleta in sekretarja medvoškega rajona Franca Kalana-Evstahija. Decembra 1943 je postal član še dotedanji sekretar idrijskega okrožja Jaka Štucin-Cvetko, ki je poslej v komiteju vodil organizacijske in kadrovske zadeve. Konec leta so Staneta Bizjaka poslali na politično delo na Koroško, kot inštruktor pa je pri PK KPS začel delati France Perovšek, ki je na Gorenjsko prišel iz Gradnikove brigade.⁵³⁸

Zaključimo lahko, da je partijska organizacija na Gorenjskem v drugi polovici leta 1943 doživela velik razmah. Ocenjujemo, da je ob koncu leta štela okoli 1400 članov, okoli 500 kandidatov in približno 250 celic. Uspela je utrditi okrožna vodstva in vzpostaviti rajonska, ni pa še uspela utrditi osnovnih organizacij. Člani so bili ob koncu leta povsod povezani v celice, vendar bolj formalno kot dejansko. Kampanjskega sprejemanja v partijo organizacijsko utrjevanje ni moglo dohitevati, še zlasti zato ne, ker so bili partijski aktivisti hkrati odgovorni za organiziranje drugih organizacij, kar jih je odtegovalo od partijskega dela. Svoje so prispevale tudi šibke izkušnje mnogih aktivistov.

Tako je npr. France Perovšek, ki se je v decembru zadrževal v kamniškem okrožju, ugotavljal, da so partijsko delo v tem okrožju vzeli prepovršno, da ni bilo kontrole, kdo in zakaj je bil sprejet v partijo in kako trdne so organizacije, da celic višji forumi niso kontrolirali, da je organizatorjem mnogokrat že sama ugotovitev števila članov in kandidatov prinesla občutek pravilnega delovanja in da svojega dela v OF niso pravilno razu-

⁵³⁸ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo PK KPS za Gorenjsko 27. 1. 1944 CK KPS, a. e. 1934.

meli, ker niso uveljavljali avantgardnega značaja partije v njej, čeprav so ga na verbalni ravni vedno poudarjali. Izrazil pa je prepričanje, da se bodo z ustanovitvijo okrožnega odbora OF (v tem času so jih ustanovljali v vseh gorenjskih okrožjih) razmere izboljšale in da se bo razbremenjen OK KPS lahko v večji meri posvetil partijski organizaciji, ker se mu ne bo treba več "baviti z vsem mogočim podrobnim delom".⁵³⁹

Januarja 1944 je PK KPS za Gorenjsko ponovno izdal različna navodila o vsebini in obliki vodenja partijskih sestankov ter načinu poročanja o delu partijskih celic in komitejev.⁵⁴⁰ Ob tem je pomembna primerjava navodil za delo v partijskih celicah, katera so izšla 1. januarja 1944 (št. 3), s tistimi, katera so izšla 1. decembra 1943 (št. 2). V njih je pri vprašanju sprejemanja novih članov in kandidatov opazen določen zasuk v smeri zoževanja meril pri nadaljnjih sprejemih oziroma povečano poudarjanje razredno-socialne pripadnosti bodočih članov. Medtem ko so decembrska navodila še naročala, da "vsak funkcionar in sodelavec OF na področju partijske celice, ki je *vdan osvobodilni stvari slovenskega naroda in delovnega ljudstva*, ki je *delaven, samoinicijativen in discipliniran* – lahko in *mora* postati član partijske celice", so januarska že določala, da je nove člane potrebno pritegovati "predvsem iz vrst mladine (ZKM), žena (SPZZ) ter proletarijata in polproletarijata mesta in vasi"⁵⁴¹

Januarja 1944 je PK KPS za Gorenjsko izdal še drugo številko "Partijske šole" v obliki brošure. V njej je kot najpomembnejše naloge partijskih organizacij navedel neprestano izvajanje partizanske mobilizacije in sabotažnih akcij, širitev oblik agitacije in propagande

⁵³⁹ ARS, odd. 2, AS 1636, šk. 663/I, Poročili Franceta Perovška 3. 12. 1943 in 8. 12. 1943 PK KPS za Gorenjsko.

⁵⁴⁰ ARS, odd. 2, AS 1636, šk. 663/I: "Začasno navodilo za delo okrožnih komitetov Partije št. 3" z dne 1. 1. 1944; "Začasno navodilo za delo rajonskih komitetov Partije št. 3" z dne 1. 1. 1944; "Začasno navodilo za delo partijskih celic na terenu št. 3" z dne 1. 1. 1944; "Vprašanja – direktive rajonskim komitetom Partije na Gorenjskem št. 3" z dne 1. 1. 1944; "Vprašanja – direktive okrožnim komitetom Partije na Gorenjskem št. 3" z dne 1. 1. 1944; "Vprašanja – direktive vsem celicam Partije na Gorenjskem št. 3" z dne 1. 1. 1944

⁵⁴¹ ARS, odd. 2, AS 1636, šk. 663/I: "Začasno navodilo za delo v partijskih celicah na terenu št. 2" z dne 1. 12. 1943; "Začasno navodilo za delo partijskih celic na terenu št. 3" z dne 1. 1. 1944.

ter uničevanje gestapovskih funkcionarjev in agentov. Posebno pozornost je namenil vprašanju kadrov in napovedal prevetritev ("čistko") vseh partijskih in drugih organizacij ter zvez. Od partijskih celic in aktivov komunistične mladine je zahteval izključitev vseh tistih, ki so osumljeni, da vzdržujejo zveze z gestapom in "njegovo belo-plavo gardo", ob tem pa je treba paziti, da ne bodo iz partije izključevali vdanih, četudi trenutno ne posebno aktivnih posameznikov (te je potrebno prevzgojiti), v njej pa puščali razne agente, ki bodo samo ustvarjali videz aktivnosti. Tudi iz okrožnih in rajonskih komitejev je treba izključiti vse sumljive člane in komiteje prenoviti z "borbenimi elementi, predvsem iz vrst proletarijata in polproletarijata mesta in vasi", med katerimi naj bo čimveč žensk in mladine. V rajonskih in okrožnih odborih OF ter množičnih organizacij lahko ostanejo samo tisti nekomunisti, ki "iskreno priznavajo vodilno vlogo Partije v OF". Zaradi nenehnega spremljanja kadrov je treba v okrožnih komitejih postaviti kadrovike.

O sprejemanju novih članov je "Partijska šola št. 2" zapisala, da sodijo v partijo "vsi predani in priljubljeni, vsi količkaj borbeni in disciplinirani člani OF" in naštevala nekaj kategorij, v katerih jih je treba iskati. Najpomembnejša je komunistična mladina, ki mora čimprej in množično preiti v partijo, druga so organizacije SPŽZ, tretja odbori OF in drugih organizacij ter ljudje, ki prek teh odborov pomagajo OF, četrta proletariat in polproletariat (delavci, vajenci, pomočniki, dninarji, hlapci, dekline, služkinje, bajtarji, mali kmetje, siromašni obrtniki, siromašni intelektualci – "pa tudi seveda borbeni elementi iz drugih slojev, zlasti srednjih kmetov") in še iz vrst žrtev okupatorjevega nasilja ter sorodnikov članov partije. Določala je še, da se člani ZKM sprejmejo v partijo brez kandidature, ker se kot taki že smatrajo za kandidate partije, kandidatura pa se lahko ukine tudi pri tistih, ki so se v okviru OF "dobro izkazali".⁵⁴²

Mnogo je bilo opozoril in navodil o organiziranju celic in uveljavljanju partijskega življenja na kurirskih postajah, za kar so bili odgovorni okrajni in okrožni ko-

⁵⁴² ARS, odd. 2, AS 1887, Partijska šola št. 2, januar 1944, sig. 717.

miteji. Prizadevanja so šla v smeri, da bi vsaka kurirska postaja imela svojo partijsko celico.⁵⁴³

Enako je veljalo za tehnike. Zanje obstoje zbirni podatki, da je januarja 1944 13 gorenjskih tehnik zaposlovalo 46 delavcev, med katerimi je bilo 25 članov KPS, 10 kandidatov in 11 neorganiziranih. Februarja 1944 je število tehnik poraslo na 17 (od tega 5 v kamniškem okrožju) z 42 zaposlenimi. Med njimi je bilo 17 članov partije, 9 kandidatov in 16 neorganiziranih.⁵⁴⁴

Partijska organizacija je v začetku leta 1944 bila številčno precej močna, vendar po ocenah pokrajinskega partijskega vodstva njena organizacijska in teoretična izgradnja ni odgovarjala trenutnim širšim organizacijskim potrebam. Poleg izgub v vrstah aktivistov, ko so v začetku leta Gorenjsko ponovno zajele množične aretacije, selitve in streljanja talcev (samo do marca naj bi padlo okoli 100 ilegalcev), naj bi partijsko utrjevanje zavirala nepravilna kadrovska politika, ko se je postavljalo na položaje ljudi, ki po sposobnostih niso ustrezali zadolžitvam ter nezadostna osebna kontrola s strani pokrajinskega vodstva, zaradi česar se je npr. dogajalo, da poročila okrožnih komitejev niso ustrezala resničnim razmeram na terenu. Zato je oblastni komite (tako se je od marca 1944 dalje imenoval dotedanji pokrajinski komite) v marcu pričel z obsežnejšimi spremembami tako v okrožnih kot okrajnih komitejih. Centralnemu komiteju KPS pa je poslal tudi strukturo članov reorganiziranih okrožnih komitejev glede na njihovo poklicno pripadnost. Vseh članov naj bi bilo 18. Med njimi je bilo 9 delavcev, 1 čevljar, 1 mizar, 1 trgovski pomočnik, 1 srednji kmet, 1 uradnik in 4 študentje.⁵⁴⁵

⁵⁴³ ARS, odd. 2, AS 1636, f. 663/I, Okrožnica PK KPS za Gorenjsko 1. 3. 1944 okrožnim komitejem KPS.

⁵⁴⁴ ARS, odd. 1, AS 1489 Poročilo namestnika pokrajinskega tehnika za Gorenjsko Ivana Bertonclja-Janoša 28. 3. 1944, fascikel 87 (neregistrirano gradivo).

⁵⁴⁵ ARS, odd. 2, AS 1636, šk. 662/I, Poročili Ob K KPS za Gorenjsko 14. 3. 1944 in 26. 3. 1944 CK KPS.

Ponovno vzpostavljanje temeljev partijske organizacije na Štajerskem v letu 1943

Zaradi samoizolacije PK KPS na Kozjanskem je težišče partijskega dela prešlo na štab II. grupe odredov oziroma IV. operativne cone. Že konec oktobra 1942, ko se je s poročanja na osrednjem vodstvu v Dolomitih vrnil namestnik komandanta II. grupe odredov Peter Stante-Skala, so na Štajersko z njim prišli organizator partijskih tehnik dr. Dušan Kraigher-Jug, član vrhovnega plenuma OF Ivan Nemeč-Vojko in inž. Pavle Žaucer-Matjaž. Dušana Kraigherja so imenovali za namestnika političnega komisarja grupe ter ga istočasno vključili v PK KPS. Po neuspešnih poizkusih štaba, da najde stik s Sergejem Kraigherjem, so ob štabu oblikovali nadomestni komite pod sekretarstvom Dušana Kraigherja. Člani so bili Peter Stante, ki je v grupi že prej odgovarjal za partijsko delo, Dušan Kveder-Tomaž kot politični komisar grupe ter Vera Šlander-Lojzka, odgovorna za mladinsko delo.⁵⁴⁶

Pokrajinsko politično vodstvo in štab cone sta se vse do poletja 1944 v glavnem zadrževala na Moravškem in tam sta ju šele maja 1943 našla Sergej Kraigher in Tone Žnidarič. Od maja do oktobra 1943 je v PK KPS prišlo do številnih sprememb. Najprej so odpoklicali Kvedra, ki je maja 1943 prevzel načelstvo operacijskega oddelka pri glavnem štabu.⁵⁴⁷ Dne 15. junija sta

⁵⁴⁶ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 40, 58; Jesen 1942, dok. 121; Vida Deželak, Razvoj KPS na Štajerskem, str. 125.

⁵⁴⁷ Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 6, dok. 104; knjiga 7, dok. 84, 88.

ob napadu nemške policije na Dobrovljah padla Dušan Kraigher in Vera Šlander.⁵⁴⁸ Viktor Stopar, ki je junija 1943 prišel na Štajersko kot inštruktor CK KPS, z njim je prišla tudi Mica Šlander, je zatem sestavil nov PK KPS z začasnim sekretarjem Sergejem Kraigherjem na čelu.⁵⁴⁹ CK KPS Stoparjevega predloga ni v celoti potrdil in je 15. julija 1943 za sekretarja imenoval Petra Stan-teta. Člani so postali Albin Vipotnik, Pavle Žaucer, Mica Šlander in Sergej Kraigher. Toda že avgusta je CK KPS Kraigherja, kateremu je izrekel kritiko zaradi polletnega zabitja na Kozjanskem in prekinjene kontinuitete političnega dela na Štajerskem, premestil na politično delo na Dolenjsko. Oktobra 1943 ga je ponovno poslal na Štajersko in je poslej v PK KPS odgovarjal za agitacijo in propagando. Za daljši čas je z delom v PK KPS prekinila Šlandrova, ki je s slovensko delegacijo odšla na drugo zasedanje AVNOJ-a, zatem obiskovala daljši partijski tečaj pri CK KPS in se je na Štajersko vrnila sredi leta 1944.⁵⁵⁰

Tudi leta 1943 je bilo delo partijskih aktivistov prvenstveno usmerjeno v obnavljanje odporništva, tj. v vzpostavljanje mreže zaupnikov ali odborov OF ter vzpodbujanje partizanske mobilizacije. V pogledu krepitve same partijske organizacije kljub določenim prizadevanjem in ukrepom še niso bili doseženi vidnejši rezultati. Občasno izražana nujnost pridobivanja novih članov v KPS je zaradi realnih razmer nekako ostajala bolj na deklarativni ravni kot pa da bi se v praksi širše uresničevala, vendar kaže na tozadevno usmeritev. O problemu maloštevilčne KPS so npr. razpravljali na partijski konferenci 20. in 21. februarja 1943 v Dešnu na Moravškem. Udeležili so se je člani pokrajinskega politično-vojaškega vodstva, zastopniki partizanskih enot in predstavniki kamniškega, litijskega in revirskega okrožja. Na njej so poleg ostalih nalog (krepitev partizanskih enot in OF, delo med ženami in mladino, organiziranje obveščevalne službe) izpostavili potrebo tudi

⁵⁴⁸ Rado Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 357–360.

⁵⁴⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 181.

⁵⁵⁰ Dokumenti organov in organizacij; knjiga 8, dok. 16, 73; knjiga 9, dok. 120. Arhiv Srbije i Crne Gore, Življenjepis Sergeja Kraigherja; Viktor Stopar, *Spomini 1941–1945*, str. 92–99, 104–106 (tipkopis pri avtorju).

širšega sprejemanja v KPS ter SKOJ tako na terenu kot v vojski. Opravili so še nekatere kadrovske spremembe v imenovanih treh okrožjih.⁵⁵¹ Enako je CK KPS, ko je julija postavil nov PK KPS, temu posebej naročal, da mora vzporedno s širjenjem organizacij OF najboljše aktiviste pritegovati v KPS.⁵⁵²

Šele v drugi polovici leta 1943, še zlasti od jeseni, ko so se splošne razmere v tem delu Slovenije že marsikje vidno spremenile v korist osvobodilnega gibanja, ko je začela popuščati zavora, ki je dotlej zaradi strahu pred okupatorjevimi represalijami ljudi odvrčala od sodelovanja v odporu, in ko je le-to začelo dobivati bolj organizirane oblike in množičnejšo podporo, čeprav je še vedno bilo manj razširjeno kot v drugih pokrajinah, so možnosti širitve KPS postale realnejše. S pomembnimi širšimi vojnopolitičnimi spremembami, ki so nastopile s kapitulacijo Italije, je reševanje organizacijskega vprašanja za partijo postajalo tudi vedno večja potreba.

V dneh po kapitulaciji Italije se je PK KPS za severno Slovenijo obrnil na tamkajšnje komuniste s posebno okrožnico, v kateri je nakazal možnost hitrega razpleta vojne in s tem osvoboditve slovenskega naroda. V njej je dal komunistom vrsto smernic in nalog, ki so zadevale vsa bistvena vprašanja odpora ter partije in obenem kažejo stopnjo razširjenosti tamkajšnjih osvobodilnega gibanja, vključno s KPS v tistem trenutku. Glavne naloge, za katere naj že na tem mestu ugotovimo, da so jih postopno uresničevali predvsem tekom leta 1944, so bile: zamenjati dotedanje delo aktivistov, omejeno skoraj izključno na povezovanje posameznikov in iskanje osebnih zvez, z organizacijskim povezovanjem v odbore OF ter z aktivnejšo udeležbo prebivalstva; okrožni komiteji so dolžni čimprej postaviti okrožne ter rajonske odbore OF, ki so sestavljeni iz "najboljših aktivistov OF, kateri morajo imeti ugled in spoštovanje v narodu"; partijska vodstva v okrožjih se ne smejo enačiti z okrožnimi odbori OF, organizacijo KPS in OF je na tej ravni treba razlikovati, kar pa ne pomeni, da član OK KPS ne more biti

⁵⁵¹ Ignac Sterlekar-Jože, Konferenca partijskih aktivistov v Dešnu. Litijski zbornik NOB I, str. 161–163; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 72.

⁵⁵² Dokumenti organov in organizacij, knjiga 8, dok. 73.

član OO OF, kajti "povsem razumljivo je, da je Partija tista, ki bo vršila kontrolo nad vsemi odbori in istočasno dajala tudi smernice svojega dela"; ponovno prodreti v večja središča – Revirji, Celje, Maribor, Ptuj; ustanavljati množične organizacije, pospeševati partizansko mobilizacijo in preprečevati poskuse netenja državljske vojne; množično organizacijsko povezovanje prebivalstva ter njegova stopnjevana aktivnost bosta odkrili vrsto novih aktivistov, ki jih je treba vzgajati v člane partije in funkcionarje OF; prekiniti z dotedanjo ozkogrudnostjo pri obstoječih partijcih glede širjenja partijske organizacije in dati možnost sprejema vsem "poštenim, požrtvovalnim, discipliniranim borcem, ki priznavajo vodilno vlogo Komunistični Partiji, ki se strinjajo s programom Partije in so predani naši stvari, ne oziraje se na njihovo politično izgradnjo, katero bodo dobili v samem delu"; ustanavljati po vseh okrožjih tehnike; uvesti redno poslovanje okrožnih in rajonskih komitejev; organizirati za nove kadre kratke študijske krožke.⁵⁵³

Pri urejevanju razmer in vodenju političnega dela po posameznih okrožjih je opazno, da so bili rezultati prej in v večji meri doseženi na tistih območjih, ki so bila bližje sedežu pokrajinskega vodstva, s katerimi je torej novo vodstvo najprej uredilo zveze, in da se je ta proces postopno odvijal v smeri od zahoda proti vzhodu.

Tudi v letu 1943 je bil še vedno najugodnejši položaj v litijskem okrožju, kjer je politično delo ves čas potekalo neprekinjeno. Okrožje se je celo moralo odpovedati nekaterim aktivistom, katere je PK KPS premestil tja, kjer so bile potrebe po kadrih še večje. Poleg že omenjene premestitve Vilija Vreska v revirsko okrožje so januarja in februarja 1943 Mitjo Ribičiča imenovali za političnega komisarja Kamniško-zasavskega odreda, Vero Šlander so vključili v PK KPS in Lavoslava Eberla so poslali na politično delo na Koroško. Zatam so na deških konferenci postavili za okrožnega sekretarja Ignaca Sterlekarja-Jožeta, dotedanjega aktivista v kamniškem okrožju. Od prejšnje sestave je po omenjenih spremembah v komiteju ostal le še Jože Gričar, na novo

⁵⁵³ ARS, odd. 2, AS 1740 Okrožje revirji, šk. 656/IVa, Okrožnica PK KPS za severno Slovenijo "Vsem članom in kandidatom KPS v severni Sloveniji!" z dne 22. 9. 1943.

so takrat vključili Staneta Kokalja in septembra še Renata Jeriča-Ambroža.⁵⁵⁴

Okrožje je bilo v tem razdobju najbolje organizirano med vsemi okrožji pod pristojnostjo PK KPS za severno Slovenijo in je močno pridobilo na pomenu tudi zaradi povezovalne vloge štajerskega in gorenjskega vodstva z osrednjim vodstvom v Ljubljanski pokrajini. V njem se je postopoma izoblikovalo 5 rajonov (Litija, Kresnice-Šmartno ali rajon južno od Save, Vače-Šentlambert, Moravče in Zasavje), s čimer se je tudi dokončno oblikovala meja proti kamniškemu okrožju. Sredi leta so ustanovili prvi rajonski komite KPS, nato pa do konca leta vsaj še v dveh rajonih, kar vse kaže na povečana prizadevanja organizacijske krepitve KPS.⁵⁵⁵

Podatkov o moči partijske organizacije v letu 1943 ni, vendar je gotovo, da so v tem letu opravili več sprejemov v KPS ali v kandidaturo. Tako je npr. zatrjeval tudi okrožni sekretar Sterlekar, ko je leta 1944 poročal o težavah, na katere je zadeval pri vzpostavljanju trdnejše organizacije zaradi tega, ker so mu številne novosprejete člane mobilizirali in se mu je organizacija sproti podirala, čeprav se je prizadeval za njeno razširitev, odkar je postal sekretar okrožja.⁵⁵⁶ Vsekakor pa je bilo ob koncu leta sorazmerno še vedno malo članov, še zlasti, če upoštevamo dejanske možnosti. Na to je opozoril tudi Viktor Stopar, ki je ob izteku leta kontroliral politično delo v tem okrožju in ga primerjal s kamniškim. Za razliko od kamniškega okrožja, v katerem so aktiviste na široko sprejemali v partijo, tako da naj bi le-ta "padla na nivo OF", je pri aktivistih litijskega okrožja opazil bojazen pred novimi člani. Vseh ilegalnih političnih delavcev, za katere lahko sklepamo, da so povečini bili člani KPS, je ob koncu leta 1943 v okrožju bilo okoli 20.⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ Ignac Sterlekar-Jože, Konferenca partijskih aktivistov v Dešnu, str. 163; Jože Gričar-Metod, Spomini 1935–1945, str. 583; Mitja Ribičič-Ciril, Moravska republika, str. 151; ARS, odd. 1, AS 1589, Anketni list Renata Jeriča.

⁵⁵⁵ Jože Gričar-Metod, Spomini 1935–1945, str. 588–590; Janez Petje-Jovan, Aktivisti OF litijskega okrožja. Domicili v slovenskih občinah, str. 103, 294, 386, 776.

⁵⁵⁶ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo OK KPS Litija 1. 6. 1944 CK KPS, a. e. 2252; Jože Gričar-Metod, Spomini 1935–1945, str. 584.

⁵⁵⁷ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo Viktorja Stoparja 4. 1. 1944 CK KPS, a. e. 2103.

Takoj po oblikovanju nadomestnega PK KPS se je le-ta lotil urejevanja razmer v revirskem okrožju. Tja je še v decembru 1942 poleg Vilija Vreska-Urbana poslal iz Zasavskega bataljona pred kratkim v KPS sprejete-ga Viktorja Kovača-Matevža in skojevca Vinka Kramar-ja-Matevža. Imenovani so potrebovali kar nekaj časa, preden so dobili zvezo z redkimi revirskimi aktivisti, ki so še ostali na terenu in so se zadrževali na območju Hrastnika in Hude jame. Poleg tega jim je bilo na začetku onemogočeno vsakršno politično delo zaradi težkih razmer, ki so vladale v okrožju. Ljudje jim potem, ko jih je prizadelo in razočaralo izdajstvo Poldeta Kneza in Ivana Jelena (njuno delo je bilo opazno še v začetku leta 1943), niso zaupali. Občutna je bila tudi odsotnost partizanske dejavnosti v okrožju.⁵⁵⁸

Februarja 1943 je bil na dešenski konferenci za okrožnega sekretarja imenovan Lojze Ribič-Ribca in s tem je bilo revirsko okrožno vodstvo obnovljeno. Člana komiteja sta postala Vresk in Kovač, poleti pa še Feliks Pečar-Mijo, ki je prišel na politično delo iz vojske. Konec leta je v okrožje prišel še inštruktor CK KPS Ivo Levstik-Gojc. Kadrovska pomoč je omogočila poživitev političnega dela, ki je bila opazna od pomladi dalje. Toda delo vse leto 1943 ni dobilo širšega zamaha, aktivisti so se v glavnem opirali na zaupniški sistem, uspeli pa so z obnovo rajonskih vodstev.⁵⁵⁹

Število članov partije je bilo ves čas skromno. Sprva so se omejevali na hrastniški rajon, kjer sta februarja 1943 poleg 3 aktivistov bila še 1 član in 1 kandidat. Na preostalem terenu okrožja razen dveh članov OK KPS v tem času najbrž ni bilo nobenega organiziranega komunista.⁵⁶⁰ Junija je bilo v okrožju še vedno le kakih 8 članov in 2 kandidata.⁵⁶¹ Proti koncu leta pa naj bi v

⁵⁵⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 40, 107, 149; Spomini revirskih sekretarjev, str. 145, 148, 150.

⁵⁵⁹ Spomini revirskih sekretarjev, str. 87, 93, 94, 100, 145, 161, 162; ARS, odd. 2, AS 1740, šk. 656/IVa, Pismo PK KPS za severno Slovenijo 20. 12. 1943 OK KPS Revirji. Glede sestave OK KPS Revirji v letu 1943 naj opozorimo, da se v spominskih pričevanjih večkrat kot člana omenjata Maks Jakopič in Vinko Kramar, vendar oba imenovana svoje članstvo v OK KPS Revirji v anketnih listih postavljata v leto 1944.

⁵⁶⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 156 in knjiga 6, dok. 1, 72.

⁵⁶¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 182.

zagorskem rajonu že obstajale 3 partijske in 1 kandidatska celica.⁵⁶² Vseh ilegalcev je ob koncu leta 1943 v okrožju bilo okoli deset.⁵⁶³

Tudi v savinjskem okrožju so partijski aktivisti s težavo premagovali strah in nezaupljivost med prebivalstvom, ki so ju prejšnje leto povzročila izdajstva in okupatorjevo nasilje. Izgube med aktivističnim kadrom so se nadaljevale še v začetek leta 1943. Zveze okrožja s PK KPS pa so se uredile šele proti koncu zime.⁵⁶⁴

Okrožje je do vključitve v PK KPS junija 1943 vodil Albin Vipotnik in za njim do konca leta Julijana Cilenšek. Spomladi in poleti so v OK KPS pritegnili Elo Letonjo-Ateno, Janeza Štrigla-Žutija in Roberta Turnška (Lešnika)-Ceneta, medtem ko je od prejšnjih članov Marijan Rot februarja 1943 padel.⁵⁶⁵ Sredi leta se je začela uveljavljati delitev okrožja na 7 rajonov: Lurd (Prebold-Celje), Žalec, Kot (Vransko), Oljka (Mozirje-Šmartno ob Paki), Dreta (Nazarje), Gornji Grad, Raduha (Ljubno-Solčava). V njih so zaenkrat postavljali samo sekretarje, ki so bili v glavnem člani partije, v nekaterih primerih kar sami člani OK KPS.⁵⁶⁶

Spomladi, verjetno aprila 1943, je v okrožju delovalo 14 članov in 1 kandidat KPS. Vsi so bili v ilegali. Okrožje je bilo med štajerskimi okrožji edino, ki je v pogledu političnega delovanja in hkrati v sestavi osnovnega partijskega aktivističnega jedra vendarle uspelo obdržati določeno kontinuiteto ves čas od leta 1941, saj je tam še vedno delalo nekaj predvojnih savinjskih komunistov.⁵⁶⁷ Ker so do junija posamezni člani padli, bili razporejeni drugam oziroma so se vključili v partizanske enote, se je takrat število zmanjšalo na 9 članov in 2 kandidata.⁵⁶⁸

⁵⁶² Spomini revirskih sekretarjev, str. 169.

⁵⁶³ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo Viktorja Stoparja 4. 1. 1944 CK KPS, a. e. 2103.

⁵⁶⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 40, 206 in knjiga 6, dok. 72.

⁵⁶⁵ Stane Terčak, Med Mrzlico in Dobrovljami. Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 124; Stane Terčak, Aktivist in borec Marijan Rot. Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 239–241.

⁵⁶⁶ Franjo Fijavž, Aktivisti OF celjsko-savinjskega okrožja. Domicili v slovenskih občinah, str. 49; Vida Deželak, Razvoj KPS na Štajerskem, str. 126.

⁵⁶⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 121.

⁵⁶⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 182.

Kljub temu da naj bi po poročilih samih aktivistov prebivalstvo Savinjske doline v drugi polovici leta že precej množično podpiralo osvobodilno gibanje, se to v širjenju partijske organizacije ni odražalo. Viktor Stopar je novembra kritiziral okrožno vodstvo, češ da pošilja na PK KPS vedno ena in ista poročila, iz katerih je razvidno, da se partija ne premakne za mrtve točke, in ga opozoril, da ozko partijsko delo že škoduje osvobodilnemu gibanju oziroma mu bo škodovalo v prihodnosti, če v okrožju ne bodo bolj pozorni do vzgoje in sprejemanja novih "borbenih, poštenih in zanesljivih ljudi" v partijo.⁵⁶⁹

Decembra 1943 je sekretarstvo v okrožju prevzel Tone Bole, ki je prišel z Dolenjske. Cilenškovo so iz komiteja izključili⁵⁷⁰ zaradi njenega "nepravilnega odnosa do višjih komitetov in do ljudi ter njenega intrigantskega značaja"; njen odnos do ljudi je dejansko povzročal osebne spore, prizadetosti in krivice. Ob koncu leta je bilo v Savinjski dolini vključno s Celjem okoli 25 ilegalnih aktivistov, ki so takrat že precej uspeli razširiti mrežo OF.⁵⁷¹

Zelo počasi se je obnavljalo politično delo v celjskem okrožju, katerega kontinuiteta je bila vsaj od padca Toneta Grčarja novembra 1942 in do prihoda novih aktivistov jeseni 1943 pretrgana. V tem obdobju ni bilo nobenega partijskega delavca, ki bi politično deloval na širšem celjskem območju. Odgovornost za politično delo v celjskem okrožju je leta 1943 prešla na OK KPS za Savinjsko dolino. Aktivisti savinjskega okrožja (npr. Julijana in Rudi Cilenšek) so predvsem od pomladi 1943 dalje pridobivali sodelavce OF v Celju in njegovi bližnji okolici.⁵⁷² Sredi leta sta na celjskem območju obstajala samo 2 člana in 2 kandidata KPS.⁵⁷³

Septembra 1943 je PK KPS poslal na celjsko območje Leona Cibica-Tomaža iz Šlandrove brigade in Milico

⁵⁶⁹ ARS, odd. 1, AS 1492, Pismo Viktorja Stoparja 16. 11. 1943 OK KPS Savinjska dolina, a. št. 2650.

⁵⁷⁰ Več o izključitvi Julijane Cilenšek glej v pritožbi Cilenškove 25. 6. 1944 kontrolni komisiji CK KPS in v pismu oblastnega komiteja KPS za Štajersko 8. 9. 1944 kontrolni komisiji CK KPS (oboje ARS, odd. 2, AS, šk. 654/VI).

⁵⁷¹ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo Viktorja Stoparja 4. 1. 1944 CK KPS, a. e. 2103.

⁵⁷² Franjo Fijavž, Aktivisti OF celjsko-savinjskega okrožja, str. 49; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 58, 206.

⁵⁷³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 182.

Gabrovce-Lenko iz tehnike pri štabu cone, ki je prispela šele enkrat v novembru. S tem so bili ustvarjeni osnovni pogoji za obnovo okrožja, čeprav v težavnih razmerah, saj je bilo gibanje v tistem času precej prizadeto zaradi vdora, ki ga je povzročila Marija Zupanc-Sibirija. Da celjsko okrožje v letu 1943 formalno ni obstajalo kot samostojna teritorialna-politična enota, ter da so ga obnovili šele konec leta 1943, potrjuje poročilo Viktorja Stoparja z dne 4. januarja 1944, v katerem pravi: "Savinjsko okrožje je do sedaj obsegalo celo Savinjsko dolino s Celjem in okolico, sedaj smo napravili za Celje in okolico samostojno okrožje." Za sekretarja so imenovali Svetozarja Čopordo, za člana komiteja Cibica in kot kandidatko za članico Gabrovčevo.⁵⁷⁴

Spomladi, najverjetneje aprila 1943, so dokončno ustanovili šaleško-mislinjsko okrožje. Na mislinjsko območje sta bila iz Pohorskega bataljona že konec leta 1942 poslana dva predvojna komunista, Tone Ulrih-Kristl in Franc Zalaznik-Leon, aprila 1943 pa so iz Koroškega bataljona poslali na šaleški teren še Franca Polha-Izaka. Ulriha je PK KPS imenoval za okrožnega sekretarja in Polha za člana komiteja. Odporništvo je začelo dobivati množičnejšo osnovo, še zlasti v Mislinjski dolini, vendar je vse leto hudo primanjkovalo aktivistov. Razmere so se začele izboljševati šele jeseni in proti koncu leta 1943, ko so prišli novi aktivisti iz Pohorskega bataljona.⁵⁷⁵

Junija 1943 so v okrožju delovali le 3 člani in 1 kandidat KPS.⁵⁷⁶ Jeseni je bilo vseh članov še vedno le za eno osnovno organizacijo. V političnem delovanju se je začela uveljavljati delitev okrožja na rajone, vendar vsi rajoni še niso imeli aktivistov. Konec leta je okrožje postalo odgovorno za politično delo tudi v tedaj ustanovljenem Pohorskem odredu.⁵⁷⁷

V mariborskem okrožju je po Grčarjevem padcu kot vodilna aktivistka ostala le še Mima Kovač, ki formal-

⁵⁷⁴ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo Viktorja Stoparja 4. 1. 1944 CK KPS, a. e. 2103.

⁵⁷⁵ Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, str. 359–367, 385, 401; Franc Zalaznik-Leon, Dolga in težka pot, Maribor 1963, str. 129–175.

⁵⁷⁶ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 182.

⁵⁷⁷ ARS, odd. 1, AS 1492, Pismi PK KPS za severno Slovenijo 12. 11. 1943 in 2. 12. 1943 OK KPS šaleško-mislinjskega okrožja, a. št. 2648 in a. št. 2656.

no niti ni bila imenovana za sekretarko, saj so bile v tem času zveze s PK KPS že prekinjene. Bilo je še nekaj nepovezanih komunistov. Po aretaciji Kovačeve marca 1943 je okrožje za več mesecev ostalo brez okrožnega vodstva in tudi brez zvez s PK KPS.⁵⁷⁸ Šele s prihodom novih aktivistov oktobra in novembra je delo steklo; med njimi je bil Dušan Spindler-Spiro (Kovač), aktivist iz ljutomerskega okrožja, ki ga je Ivan Nemeč določil za sekretarja mariborskega okrožja. Iz Pohorskega bataljona sta prišla Maks Gašparič-Jernej (Šandor; poslal ga je PK KPS) in Ivan Zagernik-Joco. Njim so se pridružili še novi aktivisti in politično delo je v kratkem času doseglo vidnejše rezultate.⁵⁷⁹

Za mariborsko okrožje je značilno, da se je politično obnavljalo v glavnem mimo pobude in vednosti PK KPS. Že samo dejstvo, da je okrožnega sekretarja imenoval Ivan Nemeč, ki ni bil član PK KPS, je bilo neobičajno. Zato pokrajinsko vodstvo še v začetku januarja 1944 mariborskega okrožja ni smatralo za obnovljenega, čeprav je vedelo, da tam že dela nekaj aktivistov, da se organizacija OF obnavlja, da v Mariboru že obstoji 30-članska organizacija, vendar o vsem tem, ker pač ni imelo neposrednih zvez z okrožjem, ni bilo prepričano, če ne gre morda za "plavogardistično maslo".⁵⁸⁰

V ptujskem okrožju, potem ko so s smrtjo Franca Osojnika decembra 1942 in z aretacijo Mime Kovač marca 1943 propadle še zadnje možnosti ponovnega organiziranja odporniškega gibanja, do poletja 1943 ni bilo širše organizirane dejavnosti. Šele junija 1943 je PK KPS sklenil poslati v okrožje kot sekretarko nekdanjo kurirko PK KPS Cvetko Praprotnik-Štefko, kateri so bile kot domačinki razmere vsaj delno poznane. Z njo je občasno delal Tone Žnidarič-Štefan, ki je bil zadolžen za spremljanje dela na celotnem vzhodnem Štajerskem, dokler ni v začetku leta 1944 prešel na vojaško delo.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Milica Ostrovska, Kljub vsemu odpor, knjiga 1, str. 435, 436, 460–463 in knjiga 2, str. 29, 36, 68; Vida Deželak, Razvoj KPS na Štajerskem, str. 125, 126

⁵⁷⁹ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo OK KPS Maribor 28. 4. 1944 Ob K KPS za Štajersko, a. e. 2269; Milica Ostrovska, Kljub vsemu odpor, knjiga 2, str. 67–91; Marjan Žnidarič, Do pekla in nazaj, str. 243–257, 261–264.

⁵⁸⁰ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo Viktorja Stoparja 4. 1. 1944 CK KPS, a. e. 2103.

⁵⁸¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok 182.

Pomembnejšo kadrovsko okrepitev je okrožje dobilo še oktobra 1943, ko sta iz Pohorskega bataljona prišla na politično delo še dva domačina, član KPS Milko Golob-Jožko in kandidat KPS Franc Belšak-Tone. Prvi je deloval na Ptujskem polju in v Slovenskih goricah, kamor je iz ljutomerskega okrožja posegal tudi Ivan Nemeč, drugi predvsem v Halozah. Do konca leta se je organizacija OF že precej razširila, ustanovili so že OK SKOJ pod vodstvom Goloba, niso pa še ustanovili preostalih okrožnih vodstev.⁵⁸²

Leta 1943 so obnovili ljutomersko okrožje. Tam je od novembra 1942 deloval Ivan Nemeč.⁵⁸³ Gibanje se je v prvi polovici leta 1943 že precej razširilo in junija so ustanovili OO OF. Nemeč, čeprav član KPS, je bil sprva zadolžen le za organiziranje OF, in šele Tone Žnidarič, ki je okrožje obiskal konec avgusta 1943, naj bi Nemeča zadolžil tudi za ustanavljanje partijske organizacije.⁵⁸⁴ Zatem je poleti in jeseni v partijo sprejel prvih 8 aktivistov OF, med njimi 4 člane OO OF. Okrožni komite KPS so ustanovili novembra 1943. V njem so bili sekretar Slavko Ivanjšič-Boris, Janko Jurkovič-Cvetko (Jovo), sekretar OK SKOJ Jožko Talanyi-Janez in Franc Belšak-Maks.⁵⁸⁵ Uveljavila se je delitev okrožja na rajone (Radenci-Radgona, Mala Nedelja-Sv. Jurij, Ljutomer-Cezanjenci, Jeruzalem-Miklavž, Bolfenk-Središče ob Dravi, Štrigova-Razkrižje), v katerih so že obstajala rajonska vodstva. Jeseni je gibanje zaradi izdaj in aretacij utrpelo precejšnje izgube. Aretirana sta bila tudi dva člana KPS.⁵⁸⁶

⁵⁸² ARS, odd. 1, AS 1492, Pismo PK KPS za severno Slovenijo 1. 12. 1943 Cvetki Praprotnik, a. št. 2678; Vida Rojic, Spomini na osvobodilni boj, str. 265, 268–271, 275–277.

⁵⁸³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 58.

⁵⁸⁴ O Nemčevi pristojnosti, da organizira tudi KPS, obstoje nasprotujoči si podatki. Medtem ko je Nemeč med vojno in kasneje zatrjeval (ARS, odd. 1, AS 1487: Poročilo Ivana Nemeča 3. 2. 1944 CK KPS, a. e. 2111; AS 1550, šk. 42, Ivan Nemeč, Spomini), da ga je za organiziranje KPS pooblastil Tone Žnidarič, je Žnidarič to februarja 1944 zanikal (ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo Petra Stanteta 25. 2. 1944 CK KPS, a. e. 2119). Ker je težko pojasniti razloge za morebitno Nemčevo "samoiniciativo", je odgovor glede tozadevne (ne)pristojnosti potrebno iskati tudi v razmerah, kakršne so na Štajerskem vladale v začetku leta 1944, ko so Nemeča obdolžili za gestapovskoplavogardističnega agenta.

⁵⁸⁵ Drago Novak, Prlekija 1941–1945, str. 188–191.

⁵⁸⁶ Drago Novak, Prlekija 1941–1945, str. 198–202.

V kozjanskem okrožju so pričeli z izrazitejšim političnim delom spomladi 1943. Takrat so aktivisti, ki so na terenu ostali še od prejšnjega leta, ponovno dobili zvezo s Sergejem Kraigherjem in prek njega potem tudi s PK KPS. Okrožno vodstvo sta predstavljala (najbrž od spomladi 1943 dalje) sekretar Svetozar Čoporda in Jože Preskar-Fekeš (Ilija).⁵⁸⁷ Junija, ko sta na Kozjansko prišla Peter Stante in Tone Žnidarič, ali pa nekoliko kasneje, so vanj vključili še Ivana Agreža-Brka, Franca Perka-Nandeta in Marka Gerjeviča-Tineta. Slednji je bil predvojni posavski komunist, ki se je na Kozjansko vrnil v začetku leta 1943 s Hrvaške. Decembra 1943, ko so Čopordo premestili v celjsko okrožje, je okrožni sekretar postal Jože Preskar.⁵⁸⁸ Bolj sistematično delo se je med drugim odražalo v oblikovanju rajonov, s čimer so pričeli verjetno jeseni 1943. Ob koncu leta je v okrožju delalo približno 10 ilegalnih aktivistov.⁵⁸⁹

Iz prikazanega stanja partijske organizacije na Štajerskem v letu 1943 lahko zaključimo, da je partija glede notranjepartijskih vprašanj dosegla vidnejše rezultate predvsem na področju postopnega vzpostavljanja rednejših zvez med PK KPS in okrožji ter prek tega rednejšo kontrolo političnega dela. Uspela je obnoviti delo tudi na tistih območjih, kjer je le-to prej bilo prekinjeno. Z nekaterimi prerazporeditvami aktivistov in premestitvijo nekaj komunistov iz partizanskih enot na terensko delo ter s sicer redkimi sprejemi aktivistov OF v KPS so bila v vseh devetih obstoječih okrožjih ustvarjena sicer maloštevilčna partijska jedra, ki pa so predstavljala pomembno osnovo za razmah odporniških organizacij in s tem tudi KPS v naslednjem letu.

Partijski aktivisti so v letu 1943 še naprej delovali predvsem kot aktivisti OF. V obstoječih razmerah na Štajerskem je bila njihova daleč najpomembnejša naloga pridobivati ljudi za OF in postopno stopnjevati oborožen nastop proti okupatorju. Šele s tem so bile ustvarjene osnove za bodočo širitev organizacij KPS. Res je, da so

⁵⁸⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 182.

⁵⁸⁸ Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško, str. 482.

⁵⁸⁹ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo Viktorja Stoparja 4. 1. 1944 CK KPS, a. e. 2103.

bile tovrstne možnosti po posameznih območjih različne (npr. obstajala so okrožja z neprekinjenim političnim delom in okrožja, v katerih so delo obnovili šele konec leta 1943), da je partija reševala predvsem osnovna vprašanja odporniškega gibanja in da je vseskozi primanjkovalo aktivistov. Toda ob vsem tem je opazna tudi določena ozkost v pridobivanju novih članov. Pri štajerskem vodstvu npr. še ni opaziti izrazitejšega pritiska na okrožna vodstva za hitrejšo širitev organizacij KPS, kar bi lahko prišlo do izraza vsaj v tistih okrožjih, ki so mu bila geografsko bližja ali je v njih odpornišvo že dobivalo množičnejšo osnovo. Ravnalo je drugače kot npr. gorenjsko vodstvo. Ravno primerjava z Gorenjsko je umestna, saj so bile razmere na Štajerskem in Gorenjskem na prehodu v leto 1943 precej podobne, vendar je gorenjsko vodstvo, potem ko so bile krizne razmere premagane, uspelo v razmeroma kratkem času z vztrajnim poudarjanjem pomena širitve organizacije le-to precej okrepiti. Ta proces je Štajersko zajel šele naslednje leto. Dotlej pa je partija ostajala številčno šibka in jo ob koncu leta 1943 po zelo nepopolnih podatkih lahko ocenjujemo na okoli 130 članov ali morda nekaj malega več. Približno toliko članov je takrat na Gorenjskem imel že en sam dobro organiziran rajon.

Na počasno širitev KPS sta poleg splošnih neugodnih razmer vplivala še dva dejavnika. Dejstvo, da je prvo polovico leta 1943 bil PK KPS skoraj istoveten s štabom IV. operativne cone, je odgovorne v političnem delovanju gotovo omejevalo. Ker se je sedež pokrajinskega vodstva nahajal na mejnem območju med Štajersko in Gorenjsko, pa je to povzročalo tudi neenakomeren razvoj osvobodilnega gibanja, s tem pa tudi partijske organizacije.

KPS na Koroškem leta 1943

Pošiljanje aktivistov na Koroško tako z Gorenjske kot s Štajerske je imelo za posledico, da je do jeseni 1943 zahodna Koroška (predvsem Rož) bila pod pristojnostjo PK KPS za Gorenjsko, vzhodna pa pod pristojnostjo PK KPS za Štajersko. Temelje partijske organizacije, čeprav še šibke, so najprej postavili na vzhodnem Koroškem v t. i. koroškem okrožju. Novo okrožje v teritorialnem pogledu ni imelo kontinuitete s prejšnjim mežiškim okrožjem, saj je Žaucer dobil nalogo, da prodre iz Mežiške doline čim dlje tudi na avstrijsko Koroško. PK KPS za Štajersko mu je 10. februarja 1943 naročal, "da smatrata CK KPS in IO OF za izredno važno dejstvo, da se pridruži Koroška, tako v pogledu razvoja lastnih partizanskih enot, kot v pogledu širjenja postojank in odborov OF in KPS. Predvsem pa je važno prodreti v bivšo avstrijsko Koroško", zato mora svoje delovno območje čimprej razširiti prek Železne Kaple proti Dravi.⁵⁹⁰ Tja so še isti mesec odšli nekateri aktivisti iz Koroške čete pod vodstvom Vladimirja Letonje-Janeza Pohorca. Z njim je odšel tudi Karel Prušnik-Gašper, sicer domačin iz Lobnika pri Železni Kapli in predvojni član KPA, od januarja 1943 pa član KPS.⁵⁹¹ Žaucer je v zimskih mesecih skupaj s koroškimi partizani zbiral zaupnike OF in politično delal tudi v Koroški četi. V četi je moral najprej premagati odpore nekaterih komunistov proti

⁵⁹⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 140.

⁵⁹¹ Karel Prušnik-Gašper, Gamsi na plazu, Ljubljana 1981, str. 97–102, 111–114.

političnemu delu, češ da je glavna naloga čete preživeti zimo. Sekretar četne celice naj ne bi hotel npr. sklicati niti partijskega sestanka.⁵⁹²

OK KPS za Koroško so vzpostavili aprila 1943, ko na terenu še ni bilo nobenih partijskih organizacij. Takrat so iz litijskega okrožja na to območje poslali na politično delo Lavoslava Eberla-Poldeta Jamskega, v komite pa so vključili še političnega komisarja Koroškega bataljona Borisa Čizmeka-Bora ter v maju neformalno tudi njegovega komandanta Tomaža Slaparja-Tuga, kar je v tistem času bilo precej neobičajno.⁵⁹³

Za 12. maj 1943 so v okrožju sklicali konferenco političnih delavcev s terena in bataljona. Na njej so ugotovili, da KPS na Koroško še ni prodrla, ker je bilo delavstvo v preteklosti večinoma organizirano v socialno-demokratski stranki, kmečko prebivalstvo pa, sicer nacionalno zavedno in naklonjeno osvobodilnemu boju, partiji ni dostopno. Zato naj bi okrepljeno vzgojno delo med političnimi delavci, zadolženimi za delo v KPS, OF ter vojski, v partijo pripeljalo nove člane, ki bodo v partiji videli "nositeljico borbe proti fašizmu in socialnemu zatiranju". Glede svetovnega nazora so menili, da se "klerikalcev" (s čimer so očitno mišljeni nekdanji vidnejši predstavniki političnega življenja v katoliškem taboru) ne sprejema v partijo, medtem ko verni ljudje lahko postanejo člani partije, kajti slednje "še lahko dodobra poučimo o vseh verskih vprašanjih". Nadalje so na konferenci razpravljali o širitvi organizacij OF in DE ter predvideli ustanovitev najemniških odborov kot predhodnike razlastitvenih odborov za razlastitev zemlje "nam sovražnih tujcev in narodnih izdajalcev". O vprašanju meja so menili, da izjava KPJ, KPI in KPA iz leta 1934 zagotavlja slovenskemu narodu, da bo sam odločal o svojih mejah.⁵⁹⁴

Delo partijskih aktivistov koroškega okrožja je bilo

⁵⁹² Karel Prušnik-Gašper, Gamsi na plazu, str. 84–88; Pavle Žaucer, izjava 10. 9. 1982.

⁵⁹³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 72; Odkritje spominskega obeležja v Topli 13. septembra 1981 in govor tov. Pavla Žaucerja-Matjaža. Vestnik koroških partizanov 1981, št. 2–3, str. 38; Dokumenti organov in organizacij, knjiga 8, dok. 6.

⁵⁹⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 41; Bogdan Žolnir, Mile Pavlin: Protafašistični odpor, str. 90–92.

usmerjeno predvsem v vzpostavljanje organizacij OF in DE, medtem ko so bili sprejemi v partijo tudi po konferenci še redki. Območje delovanja so do sredine leta 1943 razširili že precej proti zahodu in severu v smeri proti Borovljam in Dravi, vzpostavljeno organizacijo v Mežiški dolini pa je junija 1943 precej prizadel vdor v organizacijo zaradi izdaj.⁵⁹⁵

Avgusta 1943, ob prihodu člana PK KPS za Štajersko Sergeja Kraigherja na vzhodno Koroško, so koroško okrožje zaradi njegove preobsežnosti in nezadovoljivega dela OK KPS razdelili na mežiško in podjunsko okrožje. Kritične ocene na račun dotedanjega dela OK KPS so bile naslednje: njegovo delo se je omejevalo samo na jugoslovanski del Koroške, z aktivisti prek meje pa že od majske konference ni imel zvez in so bili le-ti prepuščeni samim sebi; način dela naj bi bil preveč drobnjarski oziroma prakticističen; vzgoji aktivistov na terenu in v vojski naj bi posvečal premajhno skrb; Čizmek kot član komiteja in obenem politični komisar bataljona ni preprečil nediscipline v bataljonu glede izvajanja naredb štaba cone; v agitacijo za program OF je vnašal elemente programa partije, kar je bilo opazno vse od majske konference dalje; notranji odnosi v OK KPS niso temeljili na principu "demokratskega centralizma, ampak na malomeščanski familijarnosti", ker si sekretar ni znal zagotoviti avtoritete. Kot uspeh pa je Kraigher npr. smatral ustanovitev okrožne tehnike in številnih odborov DE. Kraigher je ob razdelitvi okrožja razmišljal, da bi za novi okrožji ustanovili tudi "oblastni komite", ki bi ga vodil Žaucer. Zaradi vključitve Žaucerja v PK KPS za Štajersko pa te zamisli takrat še niso uresničili.⁵⁹⁶

V novi okrožni vodstvi so vključili nekatere dotedanje terenske aktivista in nekaj borcev. Poleg Žaucerja sta izpadla tudi Čizmek in Slapar, ki sta nadaljevala delo v vojski.

Sekretar mežiškega okrožja, ki je obsegalo Mežiško dolino, dravograjski in začasno tudi pliberški okoliš, je postal Lavoslav Eberl. V komite so bili postopoma vklju-

⁵⁹⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 210; Pavle Žaucer, izjava 10. 9. 1982.

⁵⁹⁶ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 50.

čeni okrožna sekretarka SKOJ Olga Jenko (Kastelic)-Marjetka, Avgust Slemenik-Grega, Jože Kavčič-Kater, Franjo Kastelic-Džon, Anton Jerak-Union in Jože Gutovnik-Aga. Večina članov je delala na njim določenih območjih in OK KPS ni deloval kolektivno. Okrožje so novembra 1943 precej prizadeli okupatorjeva ofenziva, aretacije in smrt sekretarja Eberla 7. novembra 1943. Takrat je padel tudi Avgust Slemenik.⁵⁹⁷

Podjunski okrožni komite je vodil Karel Prušnik.⁵⁹⁸ Člana sta bila še Vladimir Letonja in Ivan Županc, ki pa je že 14. oktobra 1943 umrl zaradi ran, ki jih je dobil v spopadu s policijo. Okrožje je segalo na zahodu do ljubeljske ceste, na severu do Drave, na vzhodu do Pliberka, na jugu do državne meje, vključevalo pa je tudi solčavsko območje in Jezersko. OK KPS je vzpostavil zvezo s kranjskim OK KPS, od koder je prejemal literaturo. Politično razpoloženje v podjunskem okrožju je bilo ugodno, ljudi pa je predvsem zanimalo vprašanje vere.⁵⁹⁹

Novi okrožji sta že bili razdeljeni na rajone, vendar so rajoni bili izključno delovna območja posameznih članov okrožnih komitejev in drugih aktivistov. V njih ni bilo niti partijskih celic niti rajonskih komitejev KPS. Ključni prepreki v širjenju partijskih organizacij sta bili pomanjkanje usposobljenih aktivistov, predvsem pa zavračanje sicer odporu predanega prebivalstva, da bi stopalo v KPS.

Še z večjimi težavami se je KPS spopadala na zahodnem Koroškem. Matija Verdnik je aprila 1943 poročal na Gorenjsko, da delo zaradi ustrahovanosti ljudi napreduje zelo počasi, uspelo pa mu je že vzpostaviti zveze s Celovcem in celo s slovenskimi komunisti iz Leobna.⁶⁰⁰ V poletju 1943 je Verdnik s pomočjo sodelav-

⁵⁹⁷ Bogdan Žolnir, Naši aktivisti OF. Koroški fužinar 1977, št. 4; Olga Kastelic, izjava 22. 11. 1993.

⁵⁹⁸ V literaturi in pričevanjih se mnogokrat navaja, da je bil prvi sekretar OK KPS Podjuna Vlado Letonja-Janez, po njegovi smrti februarja 1944 pa Karel Prušnik (Glej npr.: Marjan Linasi, Oris antinacističnega in narodnoosvobodilnega boja na Koroškem v času druge svetovne vojne. Koroški vestnik 1992, št. 1–2, str. 18!). Iz zapisnika 1. seje OK KPS Podjuna 11. 9. 1943 in drugih dokumentov nedvoumno izhaja, da je bil prvi sekretar Prušnik. Letonja je bil samo član OK KPS.

⁵⁹⁹ ARS, odd. 2, AS 1637 Oblastni komite KPS za Koroško, šk. 650/I, Zapisnika sej OK KPS Podjuna 11. 9. 1943 in 6. ter 7. 10. 1943; Karel Prušnik-Gašper, Gamsi na plazu, str. 133–135, 141–144.

⁶⁰⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 54.

cev, ki so bili v glavnem poslani z Gorenjske, že precej razširil organizacije OF v Rožu in tudi v okolici Celovca, navezal stike z nekaterimi tamkajšnjimi komunisti, na pa še uspel zajeti Ziljske doline. Ta čas se že omenja partijski forum pod Verdnikovim vodstvom. Imenovali so ga "rajonski komitet KPS za Koroško".⁶⁰¹ Kdo so bili poleg Verdnika njegovi člani, ni znano. Predpostavljamo lahko, da sta to verjetno bila Aleksander Čero in Tonček Štrumpfelj.⁶⁰²

Po kapitulaciji Italije je CK KPS odločneje posegel v koroške razmere. Tja je sklenil poslati poleg neposredne vojaške pomoči tudi večje število političnih, vojaških in drugih organizatorjev ter ustanoviti enotno politično oziroma partijsko vodstvo za celotno Koroško. S Primorske, kjer se je takrat nahajal sekretar CK KPS Franc Leskošek, so sredi oktobra 1943 na Koroško odposlali večjo skupino, v kateri je bil tudi dotedanji član PK KPS za Primorsko Dušan Pirjevec-Ahac.⁶⁰³

Pirjevec, ki so ga so imenovali za sekretarja PK KPS za Koroško, je še isti mesec v Rožu dobil zvezo z Verdnikom in ga kot prvega člana samoiniciativno vključil v PK KPS.⁶⁰⁴ CK KPS je kot člana komiteja imenoval Ivana Bertoncija-Johana, Staneta Bizjaka-Kostjo in Ivana Županca-Johana. Prihod prvih dveh z Gorenjske se je zaradi zgodnje zime in obilnega snega zavlekel do zadnjega decembra 1943, Županc pa je, kot je bilo omenjeno, že pred Pirjevčevim prihodom umrl. Tako je PK KPS za Koroško začel delovati kot pokrajinski forum šele na prehodu v leto 1944, ko so se zbrali njegovi člani in ko je Pirjevcu z velikimi težavami uspelo vzpostaviti stik z vzhodnima okrožjema ter ju prepričati v verodostojnost novega pokrajinskega komiteja. Okrožji, ki sta dotlej bili v pristojnosti štajerskega PK KPS, o ustanovitvi PK

⁶⁰¹ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 102; ARS, odd. 2, AS 1636, šk. 663/I, Poročilo PK KPS za Gorenjsko 14. 9. 1943 CK KPS; Spomini Borisa Praprotnika-Pavleta na narodnega heroja Matijo Verdника-Tomaža. Vestnik koroških partizanov 1978, št. 2-4.

⁶⁰² Mile Pavlin, Leto 1943 na zahodnem Koroškem.

⁶⁰³ Stanislav Runko-Mišo, Utrjevanje stikov z avstrijskimi protifašisti. Vestnik koroških partizanov 1978, št. 2-4, str. 43, 44.

⁶⁰⁴ ARS, odd. 1, AS 1498, Dopis Dušana Pirjevca 22. 10. 1943 PK KPS za Gorenjsko, a. št. 1106; Dušan Pirjevec-Ahac, Ob tridesetletnici Tomaževe smrti. Vestnik koroških partizanov 1974, št. 1.

KPS za Koroško namreč nista bili obveščeni niti od PK KPS za Štajersko niti od CK KPS, zato novim političnim delavcem zaradi bojzani pred gestapovsko provokacijo sprva nista zaupali.⁶⁰⁵ Sedež pokrajinskega partijskega vodstva so večkrat menjali. Do obsežnih aretacij maja 1944 se je nahajal v Rožu na območju med Mačami in Mušenikom.⁶⁰⁶

Dušan Pirjevec je razmere na Koroškem ocenil kmalu po svojem prihodu v posebni novembrski okrožnici. Le-ta je prvenstveno bila namenjena vprašanju politične sredine, ki je bila po Pirjevčevi oceni zelo močna, pomembna naloga novega vodstva pa zato njena diferenciacija. V tej zvezi je izpostavil problem šibkosti tamkajšnjega odpora tako po politični kot organizacijski plati. OF naj bi bila predvsem "gibanje zgolj splošnih simpatij za OF in za partizane". Delo aktivistov se je omejevalo na osebne in prijateljske zveze, zaradi česar na Koroškem ni bilo niti množičnih odborov OF niti "močne, v množicah zasidrane Partije". Zato je okrožnica v organizacijskem pogledu zahtevala predvsem pospešeno ustanavljanje odborov OF in hitro sprejemanje "najboljših" aktivistov OF v Partijo.⁶⁰⁷

Gornja okrožnica odraža razmere na zahodnem Koroškem, saj z vzhodom Pirjevec takrat še ni imel zveze. Res pa je, da so ugotovitve o šibkosti OF in KP dejansko držale tudi za vzhodni del. Ko je PK KPS dobil natančnejši vpogled v partijsko organizacijo na celotnem Koroškem, je 21. januarja 1944 naslovil na okrožne komiteje novo okrožnico. V njej je poudaril nujnost ustvarjanja trdne partijske organizacije, še zlasti njenih forumov, ker brez tega ne bo mogoče doseči širokega gibanja OF in narodne vstaje ter razbiti "manevrov reakcije". Primeri, ko posamezni partijci niso bili povezani v celice in ko se celice niso redno sestajale, naj bi potrjevali, da so partijski funkcionarji posvečali premajhno skrb

⁶⁰⁵ ARS, odd. 2, AS 1637, šk. 649/III, Poročilo PK KPS za Koroško 3. 12. 1943 CK KPS; ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo PK KPS za Koroško 26. 12. 1943 CK KPS, a. e. 2056; Karel Prušnik-Gašper, Gamsi na plazu, str. 153–157.

⁶⁰⁶ France Škerl, Koroška v borbi za svobodo. Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 527.

⁶⁰⁷ ARS, odd. 2, AS 1637, šk. 649/I, Okrožnica PK KPS za Koroško "Vsem okrožnim komitetom na Koroškem!" z dne 9. 11. 1943.

utrjevanju organizacij. Poleg premagovanja organizacijske razrahljanosti na terenu je okrožnica zahtevala pospešeno ustanavljanje rajonskih komitejev in vzporedno z njimi širitev celic, uvajanje študijskih sestankov, utrjevanje discipline in avtoritete forumov. Kritizirala oziroma odpravljala je dotedanji način delovanja okrožnih forumov, ko so njihovi člani delali vsak zase na določenem območju okrožja in okrožni komiteji zaradi tega niso delovali kot celota. Tak način dela je oviral redno poslovanje komitejev, zato je PK KPS zahteval, da se izvrši prehod delitve dela od teritorialnega principa k sektorskemu. Naročal je še, naj se okrožni komiteji pri utrjevanju partije poleg navodil v okrožnici opirajo tudi na znanje, ki ga bodo pridobili s študijem Zgodovine VKP(b) in Stalinove brošure "Partija".⁶⁰⁸

KPS je na avstrijski strani Koroške razumljivo računala na sodelovanje s Komunistično partijo Avstrije. Ker KPA ni imela vidnejših rezultatov v organiziranju protinacističnega upora, je Pirjevec ob odhodu na Koroško dobil nalogo, da doseže čimvečjo aktivizacijo članov KPA in preko njih množično zajetje nemško govorečega prebivalstva v osvobodilno gibanje, predvsem pa vključevanje v bodoče avstrijske partizanske enote. Zlasti Pirjevec je imel v tej zvezi od novembra 1943 dalje več pogovorov s pomembnejšimi člani KPA ter predstavniki CK KPA, vendar brez vidnejših rezultatov. Dogovarjanje in uresničevanje dogovorjenih sklepov je oteževalo že dejstvo, da KPA v tem času ni imela centralnega komiteja oziroma so ga začeli šele vzpostavljati ter da so organizacije KPA imele šibke ali nikakršne medsebojne zveze. Organizacijska razpuščenost KPA je vsaj delno vplivala na njeno neaktivnost in neučinkovitost, na strani KPS pa vzbujala določeno bojazen pred možnimi vrivanji gestapa.

Zaradi takšnih razmer v KPA je bilo že samo organiziranje pogovorov težavno in povezano z velikimi tveganji. PK KPS za Koroško je vodil pogovore predvsem s Konradom Bucherjem-Andreasom, predvojnim inštruktorjem CK KPA na Koroškem in Štajerskem, ki je leta

⁶⁰⁸ ARS, odd. 2, AS 1637, šk. 649/I, Okrožnica PK KPS za Koroško "Vsem okrožnim komitetom na Koroškem!" z dne 21. 1. 1944.

1943 samoiniciativno začel obnavljati organizacije KPA in v začetku leta 1944 postal član CK KPA. V razgovorih je bilo doseženo načelno soglasje o medsebojnem sodelovanju in pomoči slovenske partije avstrijski partiji na političnem, organizacijskem in vojaškem področju organiziranja avstrijskega protinacističnega boja. V ta namen so ustanovili t. i. kontaktni komite, v katerem je slovensko stran zastopal Pirjevec.

V medsebojnih dogovarjanjih je prišlo do posameznih nesoglasij in pogovori, ki so bili sicer na tej ravni prekinjeni v začetku maja 1944 zaradi aretacije Bucherja (kljub prigovarjanju KPS ni hotel v ilegalo) in sekretarja PK KPA za Koroško "Petra", so se končali z določeno mero obojestranskega nezadovoljstva. Medtem ko so avstrijski komunisti smatrali, da je bila pomoč s strani KPS premajhna, neučinkovita ali celo škodljiva, njene težnje pa tudi nacionalistične, je slovenska stran zamerila avstrijskim komunistom predvsem njihovo neaktivnost, še zlasti nezadostno prizadevnost za množičnejšo mobilizacijo Avstrijcev v oboroženi boj.⁶⁰⁹

Eno izmed pomembnih vprašanj v urejanju odnosov med obema partijama je bilo vprašanje pripadnosti partijskih organizacij na narodnostno mešanem območju. PK KPS za Koroško je na začetku vztrajal, da se na Koroškem ustanavljajo izključno organizacije KPS, obstoječe organizacije KPA pa preidejo v KPS. Takšna navodila je Pirjevec dobil od Leskoška pred odhodom s Primorske in nanje je KPA sprva v glavnem pristala. KPA je bila takrat zlasti v večjih centrih številčno kar precej močna. Najmočnejša je bila v Beljaku, kjer je štele okoli 250 članov. Zaradi izrazito večinskega deleža nemško govorečega prebivalstva v Beljaku pa sta se obe strani že na začetku dogovorili, da tamkajšnja organizacija ostane v pristojnosti KPA, čemur je Leskošek nasprotoval. Za Celovec, v katerem je bilo okoli 50 članov, so se zedinili, da je "popolnoma nesporno, da pripada

⁶⁰⁹ Metod Mikuž, Trojna (dvojna) internacionalistična akcija CK KPS (CK KPJ) na Koroškem med NOB od konca 1943 dalje. Zgodovinski časopis 1970, št. 3-4, str. 248-266; Lojze Brodar (Dušan Pirjevec), V Celovec. Koroška v borbi, Celovec 1951; Stanislav Runko-Mišo, Utrjevanje stikov z avstrijskimi protifašisti.

Sloveniji” in naj bi torej tamkajšnje organizacije prešle v KPS.⁶¹⁰

Zatem so predstavniki KPA pripravljenost o predaji organizacij začeli umikati z utemeljitvijo, da bi predaja negativno odmevala med članstvom (boroveljska organizacija se je temu dejansko že uprla), ker je to vprašanje tesno povezano z vprašanjem bodoče razmejitve med Avstrijo in Jugoslavijo. Hkrati bi tak ukrep avstrijskim komunistom zelo oteževal položaj oziroma jih kar onemogočil v splošnem avstrijskem protinacističnem odporu.

Z ustanovitvijo PK KPS za Koroško jeseni 1943 se je na Koroškem v teritorialnem oziru uveljavila razdelitev pokrajine na štiri okrožja. Obstoječima okrožjema na vzhodu, tj. mežiškemu in podjnskemu, sta se na zahodu pridružila celovško in beljaško okrožje. Z izjemo mežiškega okrožja so bila njihova območja zaradi maloštevilnih organizacij in postopnega prodiranja proti slovenskim etničnim mejam, torej širitve območja delovanja, samo približno opredeljena oziroma so se meje spreminjale. Enako velja za rajone. Ker med političnimi delavci ni bilo jasne razmejitve v njihovih pristojnostih, ohranjeni dokumenti pa so bolj redki, je partijske forume težje, včasih celo nemogoče, z zanesljivostjo rekonstruirati.

Jeseni 1943 so bili najugodnejši izgledi za razširitev partije v mežiškem okrožju. Tam je deloval kar številen komite in njegovi člani so si v okrožju načrtno razdelili delo. Toda novembrska nemška ofenziva je prizadejala ne samo okrožnemu komiteju, temveč med aktivisti nasploh velike izgube, z nasilnimi ukrepi pa zasejala strah med civilnim prebivalstvom. Razmere je še dodatno poslabšal Jože Gutovnik, ki je za umrlim Eberlom prevzel mesto okrožnega sekretarja. S svojim delovanjem je povzročil določeno krizo v odporništvu tega okrožja že v času opravljanja funkcije sekretarja, predvsem pa je vnašal preplah in zmedo s propagandno aktivnostjo

⁶¹⁰ ARS, odd. 2, AS 1637, šk. 649/III, Poročilo PK KPS za Koroško 3. 12. 1943 CK KPS; ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo PK KPS za Koroško 26. 12. 1943 CK KPS, a. e. 2056.

proti OF potem, ko je po aretaciji februarja 1944 odkrito postal gestapovski sodelavec.⁶¹¹

Gutovnikova vloga je precej nejasna. Predvsem ni znano, ali je postal gestapovski sodelavec šele z aretacijo in iz kakšnih razlogov je deloval proti OF že kot okrožni sekretar. Po drugi strani je znano, da je proti Gutovniku kot jugoslovanskemu oficirju obstajalo določeno nerazpoloženje.⁶¹²

Upoštevatni moramo tudi, da o razmerah v mežiškem okrožju pozimi 1943–1944 ni presojal samo PK KPS za Koroško – ta je z okrožjem vzpostavil šele prve stike – temveč tudi in predvsem PK KPS za Štajersko, ki pa je sprejemal oceno o množičnem vrivanju različnih agentov v organizacije osvobodilnega gibanja.

Ko je PK KPS za Koroško v prvi polovici januarja 1944 dobil delni vpogled v dogajanje v okrožju, je kot poglavitni problem smatral sektaško delovanje okrožnega vodstva. Slabi rezultati politično-organizacijskega dela naj bi torej izvirali iz sektaštva OK KPS, ki se je izražalo v odločitvi OK KPS, da se ne sme ustanavljati množičnih odborov OF zaradi nevarnosti vrivanja t. i. plave garde ter v pogledih partijskih funkcionarjev, da je OF samo partijska taktika. Niso pa takšna stališča vzbudila v PK KPS suma o vrivanju domačih nasprotnikov in gestapa v sam OK KPS. V pismu iz 14. januarja 1944 je PK KPS sicer ostro obsodil navedena stališča OK KPS, a zaupanja mu ni odrekel oziroma je nanj še naprej računil. V tem pismu ga je podučil, da so ravno množični odbori OF, ki odražajo socialno in politično raznolikost prebivalstva, največja garancija za konspirativno delo. O stališču, da je OF samo taktika komunistov, pa je zapisal, da je “popolnoma napačno in daje sovražnikom našega osvobodilnega gibanja, ki hočejo našo borbo prikazati samo kot prekucuško delovanje komunističnih prevratnežev, močno orodje. /.../ OF ni taktika Partije, ampak je vsenarodno slovensko narodno osvobodilno gibanje za demokratične pravice in nacionalno svobodo pod vodstvom Partije”. PK KPS je zahteval, da v okrož-

⁶¹¹ Marjan Linasi, *Antifašistično in narodnoosvobodilno gibanje slovenske mladine na Koroškem 1938–1945*, Ljubljana 1990, str. 80, 81.

⁶¹² Stane Mavrič, *Kako je nastala Hotuljska četa*. Koroški fužinar 1978, št. 2.

ju preidejo k množičnejšemu ustanavljanju odborov OF in k sprejemu najboljših aktivistov OF v partijo. Glede sprejemov v partijo je naročil, da ideološka zgrajenost novih članov ni pomembna, "paziti je le na to, da so po socialnem sestavu pripadniki nižjih slojev (mali kmetje, delavci, bajtarji, obrtniki itd.), da so predani stvari in da imajo razredni 'instinkt' (to je, da razumejo razredna nasprotstva sedanje družbe in da vidijo, da je treba ta nasprotja rešiti z zmago zatiranih)."⁶¹³

Kasneje se je Jože Gutovnik obrnil na sodelavce osvobodilnega gibanja v mežiškem okrožju z obširnimi pismom, ki ga je zastavil kot apel zapeljanim, da spregledajo resnico. Z njim je po eni strani skušal dopovedati, da se je za prekinitev dela v osvobodilnem gibanju odločil samostojno in zavestno, ko je kot okrožni sekretar spoznal, da je OF "stoprocentno komunistična organizacija", preko katere hoče KPS izvesti revolucijo in s tem izigrati domoljubna čustva Slovencev. To spoznanje naj bi začel že kot sekretar objasnjevati posameznim sodelavcem OF. Po drugi strani je svaril, kaj čaka Slovence, če zmaga komunizem – odprava privatne lastnine, vere, svoboda govora in tiska, individualnosti človeka in uničenje kulture. Za vse naštetu je med drugim našel dokaze tudi v brošuri "Komunizem – naš končni cilj",⁶¹⁴ ki jo je leta 1943 izdal PK KPS za Štajersko.⁶¹⁵

Dejstvo, da je Gutovnik pisal pismo že kot sodelavec gestapa z načrtovanim propagandnim učinkom, seveda jemlje pismu določeno prepričljivost. Vendar je treba ugotoviti v primeru verodostojnosti pripovedi o razočaranju nad OF oziroma o zapeljanosti, da Gutovnikova odločitev ni bila povsem nerazumljiva. Čeprav je bil Gutovnik okrožni sekretar, je imel za sabo zelo kratko dobo sodelovanja v odporu, šele od avgusta 1943. Nekako takrat je postal tudi član KPS. Torej je pot do okrožnega sekretarja opravil neobičajno hitro in njegova trditev, da je šele takrat začel spoznavati absolutno vodstveno vlogo partije, ne deluje povsem neprepričljivo.

⁶¹³ ARS, odd. 1, AS 1, AS 1490, Fotokopija pisma Dušana Pirjevca 14. 1. 1944 OK KPS Mežica.

⁶¹⁴ Koroški pokrajinski muzej, zbirka partizanskega tiska.

⁶¹⁵ ARS, odd. 2, AS 1877 Slovensko domobranstvo, šk. 301/II, Pismo Jožeta Gutovnika "Dragi znanци!" 28. 3. 1944. Pismo je 3. 6. 1944 objavil Slovenski dom.

Tudi v podjunskem okrožju si je KPS uspela ustvariti bolj šibko zaledje. Jeseni 1943 so okrožje prizadele obsežne aretacije, zlasti na območju Železne Kaple. Težave je aktivistom povzročalo tudi nerazumevanje Koroškega bataljona za politično delo, njegov podcenjujoč odnos do aktivistov in primeri moralno oporečnega zadržanja med civilnim prebivalstvom. Ker sta po smrti Ivana Županca v okrožnem komiteju delala le Karel Prušnik in Vladimir Letonja, so vanj novembra 1943 iz vojske pritegnili Staneta Mavriča, ki je odgovarjal za mladinske organizacije.⁶¹⁶

Okrožje je bilo razdeljeno na rajone Dobrova, Št. Vid, Spodnji Rož, Železna Kapla-Remšenik, Bela-Obirsko-Korte-Sele, Solčavski kot-Jezersko. Decembra 1943 je bilo v okrožju okoli 20 članov partije. Med njimi je bila večina kmečkih sinov in le nakaj industrijskih delavcev, izobraženca ni bilo nobenega.⁶¹⁷

Navodil o širšem sprejemanju v partijo v okrožju do takrat še niso imeli. Ko so npr. dobili z Gorenjske brošuro "Partijska šola", ki je naročala, da je treba sprejeti v partijo vse kolikor toliko aktivne člane OF, se je Prušnik obrnil na štajerski PK KPS z vprašanjem, kako je pravzaprav s sprejemi v partijo. Sam osebno pa je menil, da je tako široko sprejemanje pre nagljeno in sporočil, da bodo do nadaljnjega sprejemali v partijo samo takšne posameznike, "kateri imajo poleg predanosti za osvobodilno borbo slovenskega naroda tudi smisel za partijsko stvar, za borbo internacionalnega proletariata proti sovražniku vsega človeštva, za socialno osvoboditev delovnega ljudstva".⁶¹⁸

Vendar ne bi mogli trditi, da je bilo organizacijsko sektaštvo, kolikor je bilo pri posameznikih navzoče, glavni razlog za nizko število članov KPS. Kako so dejansko bili izgledi za partijo neobetavni, kaže med drugim ugotovitev Vladimirja Letonje iz septembra 1943, da v okrožju v partijski smeri ni mogoče veliko narediti, "ker

⁶¹⁶ ARS, odd. 2, AS 1637, šk. 650/I, Zapisnika sej OK KPS Podjuna 30. 10. 1943 in 20. 11. 1943.

⁶¹⁷ ARS, odd. 2, AS 1637, šk. 650/I, Poročilo OK KPS Podjuna 31. 12. 1943 PK KPS za Koroško.

⁶¹⁸ ARS, odd. 2, AS 1637, šk. 650/I, Pismo OK KPS Podjuna 23. 10. 1943 PK KPS za severno Slovenijo.

sem pač med ljudmi, ki niso sovražni komunizmu, ali programa stranke zaradi svojih reakcionarnih nazorov sigurno ne bi hoteli sprejeti”.⁶¹⁹

V začetku leta 1944 se je v okrožju dlje časa za-drževal Stane Bizjak. Od tam je januarja poročal, da o kakšni širši partijski organizaciji v okrožju “ni duha ne sluha” in da je okrožno vodstvo delovalo sektaško in drobnjakarsko. Med 29 ilegalci je bilo 14 članov partije. Med člani je bilo nekaj na novo sprejetih, “ki skoraj nimajo pojma, kaj je partija”. Legalnih članov partije z eno samo izjemo ni bilo. Tudi druge organizacije so bile šibke in so se omejevale na hribovske vasi in vasi ob robu podjunske doline. Okrožje so takrat ponovno razdelili na rajone, ki so segali tudi severno od Drave. To so bili: Velikovec, Železna Kapla, Podjuna. Št. Vid, Tinje in Grebinj. Po tej preureditvi so okrožje začeli imenovati “velikovško okrožje”. V rajonih na južni strani Drave so obstajale zasnove rajonskih komitejev, v prekodravske rajone pa so šele nameravali poslati prve ilegalne aktiviste. V OK KPS je sekretar Prušnik odgovarjal še za OF, NZ in vojsko, Mavrič pa za SKOJ, ZSM in agitrop. Letonja je postal okrožni načelnik VOS in ni bil več član komiteja, sicer pa je že februarja 1944 padel. Članica komiteja je postala domačinka Ivanka Sadolšek-Zala, katero so ob tej priložnosti šele sprejeli v partijo. Da bi v okrožju poživili politično delo, so za 14. februar sklicali konferenco političnih delavcev in predstavnikov vojske.⁶²⁰

Celovško okrožje so zasnovali jeseni 1943 po ustanovitvi PK KPS za Koroško. Sekretar je bil Matija Verdnik. Člani okrožnega vodstva so bili Aleksander Čero kot mladinski organizator, Janez Kmet-Mirko in po nekaterih podatkih tudi Ludvik Bem-Slavko kot načelnik okrožne VOS. Zadnja dva sta prišla z Gorenjske. Iz vodstva je kmalu izpadel Čero, ker zaradi pretrganih zvez ni dobival nikakršnih navodil od vodstva gorenjske mladine, ki je v tem času bilo pristojno za mladinsko or-

⁶¹⁹ ARS, odd. 2, AS 1637, šk. 650/I, Poročilo Vladimirja Letonje 2. 9. 1943 Karlu Prušniku.

⁶²⁰ ARS, odd. 2, AS 1637, šk. 649/I, Poročilo Staneta Bizjaka 27. 1. 1944 PK KPS za Koroško; Karel Prušnik-Gašper, Gamsi na plazu, str. 175, 184.

ganizacijo tudi na Koroškem. Zato so ga v okrožju začeli uporabljati za kurirske in intendantske naloge.⁶²¹

Po Verdnikovi smrti februarja 1944 so postavili OK KPS v sledeči sestavi: sekretar Janez Kmet, člana Jože Ulčar-Mirko II in Kristijan Ribnikar-Feliks (oba sta jeseni 1943 prišla na Koroško z Gorenjske). Začasni član je bil še Johan Kazianka, član KPA, ki je bil takrat na vojaškem dopustu, vendar se je po izteku dopusta po navodilu vodstva KPA vrnil v vojsko.⁶²² Glavna naloga komiteja je bila vzpodbujanje mobilizacije za partizansko vojsko in zagotavljanje rednih zvez s PK KPS. Vzdrževanje rednih zvez okrožja s pokrajinskim vodstvom je postajalo aktualno od začetka leta 1944, ko so aktivisti začeli širiti politično delo na območje severno od Drave, na Gure.⁶²³

Najpočasneje in z največjo težavo je potekalo politično-organizacijsko delo na skrajnem zahodu Koroške, to je beljaškem okrožju. Okrožje so v letu 1944 imenovali tudi kot podklostersko, predvsem pa kot ziljsko okrožje. Tja je bil takoj po prihodu Dušana Pirjevca jeseni 1943 poslan Kristijan Ribnikar s skupino partizanov in političnih delavcev. Ribnikarja so imenovali za okrožnega sekretarja. V komiteju naj bi bila še Tonček Štrumpfelj in komandir čete Janko Rus-Djuro. Prodirali so od Karavank proti Baškemu jezeru, a so se zaradi neprestanih hajk in zapadlega snega po treh tednih morali umakniti.⁶²⁴

Pozimi je v okrožju s političnim delom pričel Jože Košir. Koširja so na Koroško poslali novembra 1943 s Primorske, kjer je nazadnje bil partijski sekretar 20. (Beneške) brigade. Po načrtu naj bi okrožje obsegalo območje vse od Beljaka pa do Šmohorja, Trbiža in Rablja, vendar v Trbiž in Rabelj koroški aktivisti niso nikoli po-

⁶²¹ ARS, odd. 1, AS 1550, šk. 29, Franc Primožič-Marko, Delo slovenskih komunistov na Koroškem; Marjan Linasi, Antifašistično in narodnoosvobodilno gibanje slovenske mladine na Koroškem 1938–1945, str. 95.

⁶²² Po mnenju nekaterih naj bi takšna navodila dajali agenti gestapa, ki so se predstavljali kot zastopniki CK KPA. Takšna agenta naj bi bila "Rudi" in "Peter". Glej: Franz Burda, Od Donave do Drave in nazaj..., Vestnik koroških partizanov 1988, št. 1–2, str. 48.

⁶²³ ARS, odd. 2, AS 1637, šk. 649/I: Pismo PK KPS za Koroško 1. 2. 1944 OK KPS Celovec; Pismo Janeza Kmeta 11. 3. 1944 Ivanu Bertonclju.

⁶²⁴ Kristijan Ribnikar-Feliks, V Ziljo..., Vestnik koroških partizanov 1982, št. 2.

segli, Šmohorju pa so se skušali približati šele konec leta 1944. Februarja 1944 je PK KPS o okrožju poročal, da je v njem "prava puščoba" in da tam dela en sam političen delavec (tj. Košir), s katerim so bile zveze skrajno težavne.⁶²⁵

⁶²⁵ ARS, odd. 2, AS 1637, šk. 649/I: Dopisa PK KPS za Koroško 29. 1. 1944 in 12. 2. 1944 Jožetu Koširju; Poročilo PK KPS za Koroško 7. 2. 1944 CK KPS.

KPS na Primorskem od pokrajinske konference decembra 1942 do kapitulacije Italije

Glavne probleme in naloge osvobodilnega gibanja ter partijskega delovanja na Primorskem, kakor jih je CK KPS predhodno opredelil, so obravnavali na prvi pokrajinski partijski konferenci za partijske delavce s terena in vojske decembra 1942. Potekala je v dveh delih: 4. in 5. decembra 1942 na Vrhu pri Braniku za delegate iz južnega in srednjega dela Primorske, ter 22./23. decembra v Kanalskem Lomu za delegate iz severnega dela Primorske.⁶²⁶

Delovno osnovo konference sta predstavljala referata dr. Aleša Beblerja in Dušana Pirjevca. Bebler je o primorski partiji dejal, da je ta povsod na čelu osvobodilnega gibanja in trdno povezana z osnovnimi sloji prebivalstva, da pa je v delu nenačrtna (npr. njeni kadri so neenakomerno porazdeljeni) ter drobnjakarska, številčno šibka, idejno na nizki ravni in z ne povsem ustrezno socialno osnovo. Posebej je izpostavil zaostajanje političnega dela v delavskih središčih (Trst, Idrija, Rabelj), kjer je bila partija maloštevilčna ali pa je sploh ni bilo. V zvezi s tem je ugotavljal: "Avantgardna vloga proletarskih sil in razmah narodnoosvobodilnega gibanja trpi, ker je samo kmečko-bajtarska, ker ni še pokazal svoje sile tržaški luški delavec, tržiški kovinar in idrijski knap." Za enega najnujnejših ukrepov je smatral okrepitev partij-

⁶²⁶ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1, str. 108–115 (dalje Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF).

skih organizacij. Dosegli naj bi jo s hitrim in množičnim sprejemanjem novih članov iz vrst dobrih aktivistov OF, ki žele postati člani partije, z izgradnjo okrožnih in rajonskih partijskih komitejev, z bojem proti sektaštvu, z ideološkim izobraževanjem članov in z izboljšanjem stila dela, ki bo ločeval pomembno od nepomembnega.⁶²⁷

Dušan Pirjevec je v referatu o vojaških nalogah partije kot glavno nalogo izpostavil nujnost uveljavljanja večje ofenzivnosti partizanske vojske. V tem okviru so bile partijske naloge v vojski naslednje: skrb za dviganje borbenega duha moštva, za dviganje discipline in delavnosti komandnega in politkomisarskega kadra, utrjevanje "železne" discipline, sodelovanje pri vojaško-izobraževalnem in političnem delu med moštvom, premagovanje sektaštva in počasnosti v sprejemanju novih članov ter prehod na hitro številčno krepitev partijske in skojevske organizacije v vojski.⁶²⁸

Kot dokument, ki je opozarjal na pomanjkljivosti v dotedanjem delu in določal glavne usmeritve v nadaljnjem delu, je bila sprejeta resolucija. Ta je med drugim poudarila širok in nagel porast "narodno revolucionarnih energij" na Primorskem, ki mu partija zaradi lastne šibkosti tako politično kot organizacijsko ni mogla slediti. Da bodo usposobljene privedi narodnoosvobodilno gibanje do splošne vstaje proti italijanskemu fašizmu, je resolucija partijskim organizacijam naložila naslednje naloge: široko odpreti vrata v partijo ter postaviti redno delujoče rajonske in okrožne partijske komiteje; izboljšati ideološko raven članov z vsakodnevnim bojem proti sektaštvu in oportunizmu ter z usposabljanjem za široko množično delo; krepiti organizacijo ZKM; ustvariti večjo širino v Osvobodilni fronti; izvajati mobilizacijo v partizansko vojsko ter graditi Narodno zaščito; politično delovati med prebivalci italijanske narodnosti.⁶²⁹

CK KPS je prvo pokrajinsko partijsko konferenco ocenil za pomemben organizacijski uspeh KPS na Primorskem, pomisleke pa je imel na tisti del resolucije,

⁶²⁷ ARS, odd. 2, AS 1851 Glavni štab NOV in POS, šk. 3/V, Dnevnik zapiskov dr. Aleša Beblerja.

⁶²⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 145.

⁶²⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 144.

ki je v zvezi s sprejemanjem članov v partijo določala: "Pri sprejemanju ne smemo biti ozkosrčni n. pr. v pogledu svetovnonazorske jasnosti. Partija ni društvo ateistov...". Menil je, da je sicer nujno prelomiti z dotodanjim čezmernim omejevanjem pri sprejemanju v partijo, a je hkrati svaril pred preširokim postavljanjem kriterijev, ki bi partijo sicer hitro številčno okrepili, toda ta bi lahko postala notranje omahljiva.⁶³⁰

Vse bolj pomembno je postajalo delovanje med t. i. goriško ali primorsko sredino, ki so jo sestavljali pretežno duhovniki kot edini tamkajšnji sloj izobražencev. Primorska sredina se je drugače kot ljubljanska večinoma pozitivno opredelila do OF, ker je smatrala partizane za narodnoosvobodilno vojsko. Bila pa je zadržana do komunistov, njihovega forsiranja oboroženega odpora in nepriznavanja avtoritete vlade v Londonu. S svojo sredinsko držo je v veliki meri preprečevala razmah državljanske vojne in sta jo tako revolucionarna kot protirevolucionarna stran zaradi njene njene intelektualne in moralne moči skušali pridobiti ali pa razkrojiti.⁶³¹

Konferenca je bila s stališča njenega pristopa k reševanju vprašanja širitve KPS in utrjevanja protifašističnega odpora na Primorskem vsekakor pomembna, saj je jasno postavila zahtevo po številčni krepitvi partije, po njeni trdni organiziranosti, ustanavljanju okrožnih ter rajonskih vodstev in uveljavljanju bolj domišljenega oziroma globalnega načina delovanja.

V uveljavljanju organizacijske zgradbe partijske in drugih organizacij na Primorskem so za leto 1943 značilne številne spremembe in uvajanje nekaterih posebnosti, kar vse skupaj zelo zmanjšuje preglednost organizacijske slike.

Poleg razdelitve na okrožja so najprej nameravali pokrajino razdeliti še na severni in južni del z dvema sekretariatoma pokrajinskega komiteja, da bi pokrajinsko vodstvo na ta način bolj približali okrožjem. Takšno rešitev, in iz nje izpeljane kasnejše različice, je med drugim narekovala neugodna zemljepisna podoba pokrajine, v

⁶³⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 213.

⁶³¹ Boris Mlakar, Goriška sredina. Prispevki za novejšo zgodovino, 1997, št. 2.

kateri je bilo zaradi velike razpostranjenosti med severnim in južnim delom politično delo zelo težko usmerjati iz enega samega središča. Ker pa so decembra 1942 sprejeli delitev dela med člani PK KPS po teritorialnem načelu, sekretariatov niso ustanovili. Po tej razdelitvi so namreč člani PK KPS sami odgovarjali za posamezna okrožja: Darko Marušič je odgovarjal za Trst, Slovensko Istro, Materijo in Kras, Anton Velušček za Gorico, Brda, Vipavo in Pivko, Dušan Pirjevec pa za Kanal, Tolmin, Idrijo in Bovec (ki pa so ga ustanovili šele maja, namesto njega pa so ustanovili baško okrožje). Ta razdelitev je postavila osnovo kasnejšim velikim okrajem.⁶³²

Do konca leta 1942 se je zelo spremenila tudi sestava PK KPS. Ta je že od avgusta 1942, ko ja padel Jože Lemut, deloval v okrnjeni sestavi. Ko so konec novembra 1942 aretirali še sekretarja Toma Brejca, je od članov PK KPS ostal samo še Velušček. Nato so na prvi pokrajinski konferenci sprejeli za člana PK KPS Darka Marušiča in političnega komisarja Soškega odreda Dušana Pirjevca. Januarja 1943 je prišel na Primorsko Branko Babič-Vlado kot novi sekretar PK KPS za Primorsko. Z njim je prišel za daljši čas tudi sekretar CK KPS Franc Leskošek.⁶³³

Delo PK KPS ni bilo kolektivno, kajti na njegovem sedežu (ta se je od marca 1943 nahajal v Tolminskem Lomu) sta bila običajno le inštruktor CK KPS dr. Bebler, ki je tudi vodil dopisovanje in Velušček (opravljal je organizacijske naloge), medtem ko se je Babič zadrževal pretežno v Trstu, Marušič v Trstu in na južnem Primorskem, Pirjevec pa pri partizanskih enotah. Člani PK KPS so se zato zelo redko sestajali.⁶³⁴

Način izrazito individualnega dela je CK KPS ostro kritiziral, delno tudi neupravičeno. V pismu 20. junija 1943 je npr. zapisal: "Iz vaših dokumentov nam sploh ni razvidno, ali deluje ali ne deluje Pokrajinski komite Partije. /.../ Smatramo, da kolektiv Pokrajinskega ko-

⁶³² Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. 115; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 165.

⁶³³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 165, 213; Branko Babič, Primorska ni klonila, Koper 1982, str. 19–48.

⁶³⁴ Aleš Bebler, Čez drn in strn, str. 115–117; Dokumenti organov in organizacij, knjiga 8, dok. 33.

miteja Partije pri vas dejansko ne obstoja in da je tudi vloga sekretarja Vladota potisnjena popolnoma v stran. Vtis imamo, da sekretarja Vladota gonite po terenu, namesto, da bi kot sekretar vezal vse niti v svojih rokah. Namesto njega je dejansko sekretar Primož, kar je popolnoma nepravilno." Nepravilno vodenje političnega dela je po njegovem sodilo med glavne krivce nezadostnega organizacijskega zajetja Primorcev, ker se je omejevalo predvsem na razvijanje političnega vpliva med njimi. Dalje je ocenjeval, da je partija organizacijsko in kadrovsko še vedno šibka, njena popularnost med ljudmi pa nezadostna.⁶³⁵

Sredi leta 1943 je CK KPS ponovno poslal na Primorsko večjo skupino partijskih in drugih delavcev: dr. Jožo Vilfana, Dušana Bravničarja-Veljka, Eda Brajnika-Štefana, Zoro Rupeno-Katjo, Jožeta Tejkala-Planinca itd., ki naj bi pomagali pri organiziranju partijske, mladinske in ženske organizacije ter VOS-a. Za krajši čas je tja odšel kot opolnomočenec CK KPS še Dušan Kveder-Tomaž, da bi med drugim uredil razmere v pokrajinskem vodstvu. Tudi on je izrekel nekaj kritičnih pripomb glede načina delovanja pokrajinskega vodstva in predlagal njegovo kadrovsko razširitev (avgusta so potem dejansko vključili Rudija Mahniča-Brkinca⁶³⁶). Ugotavljal pa je, da se je v zadnjem času na terenu vendarle razvilo nekaj dobrih mlajših kadrov.⁶³⁷

Poleti 1943 je bil CK KPS sicer zadovoljen s političnimi razmerami in razširjenostjo OF na Primorskem, ponovno pa je izrekel nekaj zelo kritičnih pripomb o delu svojega inštruktorja dr. Aleša Beblerja, o delu pokrajinskega komiteja KPS vključno z njegovim sekretarjem Brankom Babičem in o socialni sestavi partijskega članstva. Zato je avgusta 1943 CK KPS imenoval novo partijsko vodstvo za Primorsko v naslednji sestavi: sekretar Albin Kovač-Jaka Baški, člani dr. Aleš Bebler, Branko Babič, Anton Velušček, Dušan Pirjevec in Rudi

⁶³⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 192.

⁶³⁶ ARS, odd. 2, AS 1638 Oblastni komite KPS za Slovensko primorje, šk. 532/I, Pismo PK KPS za Primorsko 23. 8. 1943 Branku Babiču.

⁶³⁷ ARS, odd. 1, AS 1491, Poročilo Dušana Kvedra 11. 7. 1943 CK KPS, a. št. 1394.

Mahníč. Formiranje novega vodstva pa je prehitela kapitulacija Italije.⁶³⁸

CK KPS je dr. Beblerju očital, da ni uspel v veliki meri zaradi "svojih znanih lastnosti" ustvariti dobrega pokrajinskega komiteja, ga razrešil kot inštruktorja CK KPS ter ga imenoval za člana PK KPS. Tudi Babič je bil odstavljen s položaja sekretarja PK KPS ter imenovan za njegovega člana, ker so mu zamerili predvsem dve stvari: po mnenju centralnega komiteja neopravičljivo dolgo odsotnost s sedeža PK KPS ter neobčutljivost do sektaštva italijanskih komunistov. Z avgustovsko reorganizacijo pokrajinskega vodstva je CK KPS želel dati večji poudarek domačim kadrom, saj je obenem kooptiral dva nova člana s Primorske. Ob imenovanju Albina Kovača za pokrajinskega sekretarja je CK KPS poudaril, da je Kovač sicer "nov element", torej brez širših izkušenj, toda to pomanjkljivost so pretehtala dejstva, da je bil domačin, ki je do tedaj uspešno vodil politično delo na okrožni ravni, da je bil po poklicu kovinar ter "Partiji vdan, deloven in iniciativen ... in razvoja sposoben". Glede na socialno osnovo je CK KPS označil KPS na Primorskem za "kmečko Partijo" in odgovornost za takšno stanje pripisal Beblerju. Zato je novemu vodstvu ponovno zapovedal pospešeno delovati v mestih ter industrijskih središčih in sprejemati nove člane iz vrst delavstva.

Tu je v ospredje postavljaj vlogo Trsta in tržaškega proletariata, ki ga še ni zajelo množično gibanje, za kar naj bi bila kriva sektaštvo italijanskih komunistov in premajhna povezanost partijskih organizacij v mestu s partijskimi organizacijami v njegovem zaledju. CK KPS je predlagal Massoli, da pošlje iz Milana v Trst nekaj sposobnih partijskih delavcev, ki bodo pomagali utrditi tržaško partijsko organizajo in organizirati množično "protifašistično in protiimperialistično" gibanje tržaškega proletariata. Poleg tega je predlagal ustanovitev zveznega komiteja, to je skupnega vodstva KPI in KPS za partijske organizacije v Trstu in njegovem zaledju, ki bi prejemale navodila od nadrejenih vodstev tako KPI

⁶³⁸ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 65, 78; Branko Babič, Primorska ni klonila, str. 99.

kot KPS. S predlogom za ustanovitev zveznega komiteja si je KPS želela med drugim zagotoviti svojo prisotnost v Trstu. CK KPS je Kardelju, ki se je takrat nahajal na Hrvaškem, to pobudo takole utemeljil: "Mislimo, da je take vrste Zvezni komitet neobhodno potreben, če hočemo doseči tisto že od Stalina poudarjeno enovitost Partije, ne da bi se že spuščali v priključevanje italijanskih partijskih organizacij v Trstu KPS. Praktično bi tak Zvezni komitet omogočil predvsem naše KPS posege v tržaške organizacije KPI. Glede na perspektivo bi tak Zvezni komitet tvoril nekaj prehod h kasnejšemu vključevanju vseh tržaških partijskih organizacij v KPS." Ureditev razmerij med KPI in KPS ter množično pritegnitev delavcev v Trstu in drugih delavskih središčih je CK KPS smatral za strateški nalogi, brez česar bo "naše gibanje v Primorju stalno ogroženo od takih ali drugačnih nevarnosti, pa tudi oportunističnih možnosti".⁶³⁹

Zaradi velikega števila okrožij in pomanjkanja osebnega stika z okrožnimi vodstvi je PK KPS za Primorsko aprila 1943 sklenil ustanoviti tri okraje – za severno, srednjo in južno Primorsko. Ti so bili v nasprotju s tedaj veljavnimi načeli večji od okrožij in so povprečno vključevali po pet okrožij. Ustanovitev okrajnih komitejev naj bi izboljšala tudi partijsko delo v vojski, in se je severni okraj pokrival z operativnim območjem Severnoprimskega odreda, srednji okraj z območjem Južnoprimskega odreda brez Kraškega bataljona in južni okraj z območjem Kraškega bataljona. Dne 2. maja 1943 so ustanovili okrajni komite za severno Primorsko. V njem so bili sekretar Franc Caserman, Albin Kovač in Ferdo Kravanja. V njegovi pristojnosti so bila okrožja Bovec, Tolmin, Brda (konec junija so ga priključili k srednjeprimorskemu okraju), Beneška Slovenija (konec junija so južni del priključili k srednjeprimorskemu okraju, severni del pa k tolminskemu in bovškemu okrožju), Bača in Cerkno. Okrajni komite za srednjo Primorsko so ustanovili konec aprila 1943. Njegov sekretar je bil Julij Beltram, člana pa Emil Filipčič in Adrijan Kumar, ki ga je julija zamenjal Jože Krajc. Okraj je povezoval

⁶³⁹ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 103.

idrijsko, kanalsko, goriško in ajdovsko okrožje; slednje je poleti krajši čas sodilo k južnoprimorskemu okraju. Okrajni komite za južno Primorsko so ustanovili še 2. junija 1943. Vodil ga je sekretar Rudi Mahnič, člana sta bila Franc Segulin in Avgust Špacapan. Odgovarjal je za okrožja Kras, Slovenska Istra, Materija, Ilirska Bistrica in Pivka. Okrajni komiteji so nedvomno vzpodbudili bolj načrtno in zavzeto delo v okrožjih. Slaba stran njihove ustanovitve pa je bila v tem, da so zahtevali dodatne kadre, ki jih je pa na Primorskem v tem času še vedno zelo primanjkovalo. Poleg tega so zelo zapletli stike pokrajinskega vodstva z okrožji in upočasnili pretok direktiv v osnovne organizacije. Dušan Kveder je v času svojega bivanja na Primorskem ocenil, da je PK KPS z ustanovitvijo okrajev umetno razdelil pokrajino na tri dele, in da je okrožja degradiral na raven rajonov s šibkimi kadri. Po izrečenih kritikah s strani CK KPS so severnoprimorski in srednjeprimorski okraj ukinili avgusta, južnoprimorskega pa v začetku septembra 1943.⁶⁴⁰

Kakor je že bilo omenjeno, je prva pokrajinska konferenca predstavljala prelomnico v politično-organizacijskem delu zaradi prehoda k načrtnemu izgrajevanju partijske in drugih organizacij osvobodilnega gibanja. Načrtnejše delo naj bi med drugim zagotovila dosledna razdelitev pokrajine na okrožja z ustreznjšo razporeditvijo aktivističnega kadra. Okrožij je bilo najprej dvanajst oziroma štirinajst, če upoštevamo še trbiško in beneško okrožje, ki pa sta bili v začetku leta 1943 še brez aktivistov in še 1. v fazi načrtovanja (trbiškega potem sploh niso ustanovili). Večja načrtnost in sprostitvev meril pri sprejemanju novih članov sta kmalu pokazali vidnejše rezultate. Od konference pa do sredine januarja 1943 se je partijsko članstvo že podvojilo. Samo na terenu je bilo po podatkih, ki jih je imel na voljo PK KPS, 98 članov in 107 kandidatov, v vojski pa še kakšnih 80 članov. Organizacijsko stanje po posameznih okrožjih je bilo v prvi polovici oziroma sredi januarja 1943 takšno:

⁶⁴⁰ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 140–148.

Okrožje	število članov	število kandidatov
Trst	14	10
Istra	1	–
Materija	1	3
Kras	3	–
Gorica	11	22
Brda	6	3
Ajdovščina	24	30
Pivka	1	9
Tolmin	7	12
Kanal	2	3
Bača	15	8
Idrija	13	7
Skupno	98	107

Število okrožij se je v nadaljnjem razvoju še povečalo, in sicer na 17 (brez Trbiža). Ob ukinjanju okrajev so v skladu s kritiko CK KPS o previsokem številu okrožij avgusta in septembra združili omenjeno število okrožij v 7 okrožij (in še mesto Trst), s čimer pa CK KPS zopet ni soglašal, ker bi naj bil obseg takih okrožij prevelik. Od pokrajinskega vodstva je zahteval, da poišče neko vmesno rešitev med dotedanjo preveliko teritorialno razdrobljenostjo in novim uvajanjem prevelikih teritorialnih enot. Te smernice je PK KPS začel izpolnjevati šele jeseni 1943, ko so na Primorskem ustanovili pet novih okrožij in s tem za nekaj časa uveljavili razdelitev pokrajine na 13 okrožij.⁶⁴¹

Na partijskem posvetovanju za severno Primorsko decembra 1942 so severni del pokrajine razdelili na tolminsko, baško, kanalsko in idrijsko okrožje.⁶⁴²

Tolminsko okrožje je bilo precej obsežno in je imelo pet rajonov: Tolmin, Kobarid, Bovec, Rezija, Trenta. Okrožno partijsko vodstvo so sestavljali sekretar Franc Šavli-Tone Medved, Mirko Skočir-Miško in znan član organizacije TIGR Ferdo Kravanja-Skalar. Decembra je okrožje imelo 4 člane in 12 kandidatov KPS,⁶⁴³ sredi

⁶⁴¹ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 147–149.

⁶⁴² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 194.

⁶⁴³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 194; Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 149.

februarja 1943 je že 31 članov, 9 kandidatov in predvidenih so imeli še precejšnje število novih kandidatov KPS. V SKOJ-u je bilo 18 mladincev. Sekretar Šavli je poročal, da so ljudje na Tolminskem in Kobariškem precej levo usmerjeni in simpatizirajo s komunistično partijo.⁶⁴⁴

Potem ko je bil Šavli ranjen v eni od italijanskih očiščevalnih akcij in je 18. marca umrl, je okrožni sekretar postal Kravanja, član OK KPS pa Drago Rebec-Peter Kovač. Aprila je delo močno oviralo italijansko nasilje. Aretiranih je bilo precej sodelavcev OF. Izpadlo je tudi nekaj članov KPS, ker so bili aretirani ali so odšli v partizane, kljub temu pa je v drugi polovici aprila bilo v okrožju še vedno 41 članov KPS, nekaj kandidatov (predvsem iz vrst žensk), oblikovali so celice in že postavili RK KPS za Kobarid. Partije sprva niso popularizirali, kljub temu da je prebivalstvo naj ne bi zavračalo. Šavli je vztrajal na njeni globoki konspirativnosti, zato ni bolj množično sprejemal novih članov. Novi sekretar Kravanja pa je sklenil voditi širšo popularizacijo partije in jo številčno okrepiti.⁶⁴⁵

Maja 1943 so tolminsko okrožje razdelili na tolminsko in bovško okrožje. Sekretar zmanjšanega tolminskega okrožja je postal Drago Rebec, člana pa Ignac Manfreda-Simon in Marica Kavčič-Nadja. To okrožje je konec junija imelo 45 članov in 9 kandidatov. Partijci so bili večinoma iz vrst manjših kmetov ali pa sinovi in hčere le-teh. V partiji ni bilo nobenega izobraženca niti trgovca. Kot glavni prepreki pri širitvi partije so tokrat že navajali vero in strah pred organizacijo zaradi večje odgovornosti, ki so jo člani morali sprejeti ob vstopu v Partijo. Ob ukinitvi severnoprimskega okraja 8. avgusta 1943 je sledila nova reorganizacija. Takrat so tolminsko, bovško in baško okrožje združili v večje tolminsko okrožje. Sekretar novega tolminskega okrožja je postal Albin Kovač, člani pa Ferdo Kravanja, Drago Rebec, Franc Čopi, Franc Črnugelj-Zorko in Anica Srimšek. V štirih rajonih, na katere je bilo razdeljeno okrožje, tj. v

⁶⁴⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 169.

⁶⁴⁵ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 100.

tolminskem, baškem, kobariškem in bovškem, je bilo tedaj 98 članov in 44 kandidatov KPS.⁶⁴⁶

Bovško okrožje je obstajalo kratek čas. Ustanovili so ga v začetku maja, ukinili pa v začetku avgusta 1943, ko je postalo IV. okraj tolminskega okrožja. Sekretar je bil dotedanji aktivist na Bovškem Franc Čopi-Borotin, člani OK KPS pa Stanislav Lužnik-Danko, Anica Čopi-Danila, Albin Cuder-Vojko in Giovanni Fiorese. Konec junija je bilo v okrožju 47 članov in 8 kandidatov, rajonski komiteji pa so bili v fazi ustanavljanja.⁶⁴⁷

Vodstvo v baškem okrožju so od decembra 1942 predstavljali sekretar Albin Kovač-Jaka Baški, Andrej Brovč-Janko Baški in Mirko Jeklin-Stojan. V začetku februarja 1943 je v okrožju delovalo 5 celic, 30 članov ter 24 kandidatov KPS, postavili pa so že dva rajonska komiteja. Zavrnilo so željo znanega tigrovca dr. Maksa Rejca, da ga sprejmejo v partijo. Okrožni sekretar je zavrnitev utemeljil s tem, da je dr. Rejec svoj čas v Ljubljani "gladko odklonil" ponujani sprejem, zato okrožno vodstvo zanj ne more sprejeti odgovornosti, da bo "delal čast naši slavni KPS", ker da mu sedaj gre le za politični kapital.⁶⁴⁸ Sredi leta 1943 je bil dr. Rejec v ne povsem pojasnjenih okoliščinah likvidiran.⁶⁴⁹

Dne 2. maja 1943 so tudi to okrožje razdelili na baško in cerkljansko okrožje. Sekretar zmanjšanega baškega okrožja je postal Andrej Brovč, člani okrožnega komiteja pa so postali Mirko Jeklin, Franc Hvala-Peter, Ludvik Podgornik-Rado in Franc Čufar. Konec junija je bilo v okrožju 20 članov in 8 kandidatov KPS. Izhajali so iz vrst kočarjev, delavcev in srednjih kmetov.⁶⁵⁰

Cerkljansko okrožje je obstajalo kratek čas. Ustanovili so ga iz cerkljanskega rajona baškega okrožja na začetku maja in so ga že avgusta 1943 priključili idrij-

⁶⁴⁶ Tone Ferenc, *Kratek pregled razvoja KPS in OF*, str. 150; *Dokumenti ljudske revolucije*, knjiga 7, dok. 228; Tone Kebe, *Zgodbe iz NOB na Kobariškem*. Borec 1978, št. 12.

⁶⁴⁷ *Dokumenti ljudske revolucije*, knjiga 7, dok. 228; Tone Ferenc, *Kratek pregled razvoja KPS in OF*, str. 150.

⁶⁴⁸ *Dokumenti ljudske revolucije*, knjiga 5, dok. 131; Tone Ferenc, *Kratek pregled razvoja KPS in OF*, str. 151.

⁶⁴⁹ Več o tem glej v: Tatjana Rejec, *Partija in tigrovci : medvojna in povojna usoda nekaterih vodilnih tigrovcev*. Ljubljana 2006.

⁶⁵⁰ *Dokumenti ljudske revolucije*, knjiga 7, dok. 228; Tone Ferenc, *Kratek pregled razvoja KPS in OF*, str. 151.

skemu okrožju. V OK KPS Cerkno sta bila le sekretar Jaka Štucin-Cvetko in član Jože Primožič-Miklavž.⁶⁵¹ Konec junija je bilo v okrožju 24 članov in 13 kandidatov KPS. Socialna sestava članov je bila po oceni okrajnega komiteja KPS za severno Primorsko zadovoljiva, saj so bili člani večinoma delavci, kočarji in obrtniki. Izstopala sta samo dva premožnejša člana, ki pa sta bila "kljub temu povsem predana Partiji in osvobodilni borbi".⁶⁵²

V idrijskem okrožju sta od decembra 1942 predstavljala okrožno vodstvo sekretar Jaka Platiša-Franc Medved in Albin Filipič. Februarja 1943 sta postala člana še Minka Treven-Milica in Franc Bezeljak-Ciril, Filipiča pa so takrat aretirali.⁶⁵³ Decembra 1942 je bilo v okrožju 6 članov in 9 kandidatov KPS ter so ga razdelili na rajone Idrija mesto, Idrija z okolico, Vojsko in Črni vrh. Do srede februarja 1943 je število članov naraslo na 20.⁶⁵⁴

Ko je konec februarja 1943 PK KPS poslal Platišo na politično delo v Trst, so za novega sekretarja imenovali Franca Bezeljaka, ki pa je bil že konec aprila aretiran. Junija so postavili OK KPS v sestavi: sekretar Franc Medved-Groga, Minka Treven, Anton Žgavec-Božič in Fanči Hladnik-Zora. Po ukinitvi srednejprimorskega okraja, kamor je idrijsko okrožje sodilo, so idrijskemu okrožju priključili cerkljansko okrožje. OK KPS so od tedaj sestavljali sekretar Franc Caserman-Tesar, Jaka Štucin, Franc Medved in Minka Treven.⁶⁵⁵ Konec junija 1943 je bilo v okrožju okoli 40 članov in kandidatov, 11 celic (od tega 5 v rudniku), v Idriji pa je deloval tudi mestni komite.⁶⁵⁶

V kanalskem okrožju sta decembra 1942 začela s političnim delom Franc Jakopič in Adrijan Kumar-Borigoj. To območje je sodilo med šlabše politično zajeta območja in je decembra imelo le 5 kandidatov KPS.⁶⁵⁷ Februarja 1943 sta prišla v okrožje Franc Caserman, ki je postal okrožni sekretar, ter Mirko Zimic-Miro Brdar,

⁶⁵¹ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 151.

⁶⁵² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 228.

⁶⁵³ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 152.

⁶⁵⁴ Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 4, dok. 194; knjiga 5, dok. 167.

⁶⁵⁵ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 152.

⁶⁵⁶ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 222.

⁶⁵⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 4, dok. 194.

toda že naslednji mesec sta morala okrožje zapustiti Kumar in Jakopič. Ko je maja Caserman odšel v okrajni komite za severno Primorsko, je okrožni sekretar postal Mirko Zimic, v OK KPS pa so delali Arkadij Pirih-Mirko (poleti 1943 aretiran), Franc Jakopič in Marica Šuligoj-Dora.⁶⁵⁸

Okrožje je bilo razdeljeno na pet rajonov: kalski, kanalski, grgarski, čepovanski in banjški. Do začetka marca so vzpostavili partijsko organizacijo le v kanalskem in kalskem rajonu, ki je skupno štela 4 člane in 13 kandidatov. V Anhovem je bilo več komunistov, toda zaradi nedelavnosti jih je Caserman večino izključil iz partije. Naslednji mesec je bilo v okrožju že 10 članov in 20 kandidatov, ustanovili pa so prvi rajonski komite za kanalski rajon.⁶⁵⁹ Do konca junija je partijska organizacija v kanalskem rajonu narasla na 16 članov in 10 kandidatov, v kalskem rajonu na 17 članov in 6 kandidatov s 5 celicami, v čepovanskem rajonu sta delala le 2 člana in 5 kandidatov, medtem ko v banjškem in grgarskem rajonu še ni bilo organizacije.⁶⁶⁰ Sredi avgusta so okrožje razdelili na rajona Kanal-Kal ter Grgar-Čepovan in ga priključili h goriškemu okrožju.

V goriškem okrožju so bili v letu 1942 aretirani skoraj vsi aktivisti. Konec leta je imelo okrožje samo zapupnika Julija Beltrama-Janka, ki mu je pomagal Bojan Štih, sicer pokrajinski obveščevalec. Sredi januarja 1943 je bilo v okrožju že 11 članov in 22 kandidatov KPS, do konca februarja pa je zaradi odhodov v partizane in delno zaradi aretacij število padlo na 4 člane in 6 kandidatov. Okrožno vodstvo je poročalo, da povsod odstranjuje vplive starih sektaških komunistov, ki da so mnogo škodovali ugledu partije. Konec aprila je bilo v okrožju brez goriške celice še vedno le 9 članov; med njimi še ni bilo nobene ženske.⁶⁶¹

Po Beltramovem odhodu na okrajni komite za srednjo Primorsko so konec aprila postavili OK KPS v se-

⁶⁵⁸ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 153.

⁶⁵⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 16, 64.

⁶⁶⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 222.

⁶⁶¹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 65, 89, 193; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 112; ARS, odd. 2, AS 1638, šk. 532/V, Poročilo OK KPS Gorica 24. 2. 1943.

stavi: sekretar Ludvik Slokar-Lovrenc, Franc Žižmond-Ivan in Jožef Vodopivec-Andrej. Zadnja dva sta bila maja vpoklicana v italijansko vojsko, zato so sredi leta v komite pritegnili Franca Preglja-Bora.⁶⁶² Konec junija je bilo v okrožju še vedno le 5 članov in 12 kandidatov KPS. Ob očitni zadregi s pridobivanjem novih članov je sekretar okrajnega komiteja za srednjo Primorsko izjavil, da je partija celo preveč odprta v pogledu sprejemanja novih članov, pa kljub temu ne najde primernih ljudi za sprejem, in še, da on "trikrat pomisli", predno koga sprejme, ker zanj partija "ni nobeno tako društvo, kjer samo plačaš 5 L članarine in 10 vstopnine".⁶⁶³

Ob ukinitvi srednjeprimorskega okraja sredi avgusta so ustanovili večje goriško okrožje. Dotedanjemu goriškemu okrožju so priključili kanalsko in vipavsko okrožje. Okrožje je imelo devet rajonov: kalsko-kanalski, grgarsko-čepovanski, goriški, vogrski, mirenski, šentviški, ajdovski, črniški in dornberški. Sekretar velikega goriškega okrožja je zopet postal Julij Beltram, člani OK KPS pa so bili Emil Filipčič, Ludvik Slokar, Mirko Zimic in Gabrijel Kumar-Jelko. V okrožju je bilo v drugi polovici avgusta le okoli 40 članov, ki zaradi oddaljenosti drug od drugega večinoma niti niso bili povezani v celice.⁶⁶⁴

V vipavskem okrožju sta partijsko vodstvo od decembra 1942 predstavljala sekretar Srečko Čebrom-Zdravko in Ivan Kosovel-Sergente, ki sta že pred tem delovala v Vipavski dolini. Na okrožni konferenci januarja 1943 so okrožje razdelili na 9 rajonov: šentviški, vipavski, colski, ajdovski, svetokriški, črniški, rihemberški, dornberški in štanjelski.⁶⁶⁵

Tako partijska kot frontna organizacija sta bili na prehodu v leto 1943 že precej razširjeni in okrožje je sodilo med najboljše organizirana okrožja. KPS je v začetku januarja štela 26 članov in 30 kandidatov. Konec februarja je bilo v okrožju že več kot 53 kandidatov, med katerimi so prevladovala dekleta, ki so se izkazala npr.

⁶⁶² Tone Ferenc, *Kratek pregled razvoja KPS in OF*, str. 154.

⁶⁶³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 120.

⁶⁶⁴ Tone Ferenc, *Kratek pregled razvoja KPS in OF*, str. 154, 155.

⁶⁶⁵ Tone Ferenc, *Kratek pregled razvoja KPS in OF*, str. 156.

pri kurirskih nalogah.⁶⁶⁶ Hitra rast partijske organizacije nakazuje uveljavljanje prožnejših meril pri sprejemanju v partijo v tem okrožju. Dr. Aleš Bebler pa je opozarjal tudi na organizacijsko "anarhijo" v tem okrožju, ker niso ločevali partijske in frontne organizacije in so npr. o partijskih vprašanjih razpravljali kar na sejah OOOF.⁶⁶⁷

Od februarja dalje je bilo okrožje dolgo časa pod hudim pritiskom italijanskega represivnega aparata, pretresala pa so ga tudi izdaje (Cvetko Grilanc-Nedeljko, Ivan Kerševan-Črni Martin). Kot žrtev izdaje je marca padel tudi Ivan Kosovel. Srečko Čebren je nato precej časa deloval sam in zaradi neugodnih razmer niti ni uspel vzdrževati zvez z rajoni. Avgusta, pred vključitvijo okrožja v goriško okrožje, je bilo v vipavskem okrožju le 11 članov partije.⁶⁶⁸

V briškem okrožju so od decembra 1942 partijsko delo vodili sekretar Benedikt Simčič-Kavkaz (Matic) in člana OK KPS Ludvik Vitez-Slavko ter Albert Miklus-Železničar. Januarja je bilo v okrožju 6 članov in 3 kandidatje. Do aprila pa se je zaradi odhodov v partizane in aretacije sekretarja Simčiča še to število zmanjšalo na vsega tri člane, ki so obenem predstavljali nekakšno okrožno celico oziroma pogojno OK KPS (Ludvik Vitez, Albert Miklus, Cvetko Žižmond-Boris).⁶⁶⁹

Ko je maja prišel v Brda inštruktor PK KPS Jože Krajc-Žakelj, je omenjeno celico tudi formalno postavil za OK KPS z Ludvikom Vitezom kot sekretarjem. Maja so iz vojske poslali na politično delo v to okrožje Jožeta Peršoljo-Filipa, ki je junija postal okrožni sekretar; v komiteju sta še naprej ostala Vitez in Miklus, Žižmond pa je prevzel tehniko. Do avgusta so uspeli ustanoviti dve celici s 15 člani KPS.⁶⁷⁰ V začetku septembra so briško okrožje združili z beneškim okrožjem v zapadnoprimorsko okrožje. V novem OK KPS so delali sekretar Jože

⁶⁶⁶ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 65, 205.

⁶⁶⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 20.

⁶⁶⁸ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 156, 157.

⁶⁶⁹ Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 5, dok. 65; knjiga 6, dok. 31, 87.

⁶⁷⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 50, 82; ARS, odd 2, AS 1638 Oblastni komite Komunistične partije Slovenije za Slovensko primorje, šk. 532/II, Poročili Jožeta Peršolje 9. 8. 1943 in 25. 8. 1943 PK KPS za Primorsko.

Krajc, Jože Peršolja, Alojz Mavrič, Cvetko Žižmond in Ludvik Vitez.⁶⁷¹

Beneško okrožje je obsegalo območje med reko Idrijo in slovensko-italijansko etnično mejo na zahodu. Ustanovili so ga marca 1943, ko je PK KPS tja poslal kot zaupnika Alojza Mavriča-Otona iz kanalskega okrožja. Njegova naloga je bila postopno ustanavljati odbore OF in šele kasneje tudi partijsko organizacijo. O propagandno-agitacijskem delu je PK KPS Mavriču naročil, da naj zaradi upadle narodne zavesti Benečanov poudarja predvsem socialni smisel narodnoosvobodilnega boja oziroma, "da se slovenski narod bori za tako združeno Slovenijo, v kateri bosta delavec in kmet uživala vse plodove svojega truda".⁶⁷²

Pri organiziranju političnega dela v beneškem okrožju so pomagali tudi aktivisti iz sosednjega briškega in tolminskega okrožja, pomembni pa so bili tudi prihodi partizanskih enot na to območje. Julija 1943 so v Beneški Sloveniji načrtovali ustanovitev dveh okrožij: beneško in matajursko. Toda tam niso uspeli postaviti niti okrožnih organov in je delo slonelo na t. i. zaupniškem sistemu.⁶⁷³

Med okrožja, kamor je KPS prodirala z veliko težavo, je sodilo pivško okrožje. Tja je prišel kot zaupnik decembra 1942 borec Brkinske čete Niko Šturm-Tarzan. Ob prihodu je bil edini član partije, do srede januarja 1943 pa je med kandidate sprejel 9 oseb.⁶⁷⁴ Ko je konec februarja padel, je njegovo delo krajši čas nadaljeval Milan Trobec-Taras, ki pa je kmalu odšel v vojsko. Šele avgusta 1943 so uspeli postaviti dvočlanski OK KPS. Sekretar je postal španski borec Matija Gržina-Silvo Robida, član pa Franc Hvalič-Bolte.⁶⁷⁵

V kraškem okrožju so decembra 1942 za okrožnega sekretarja imenovali Avgusta Dugulina-Maksa Po-

⁶⁷¹ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 157; Milko Štolfa, Med briškimi griči je posijalo sonce, str. 72; Ciril Zupanc, Zapadno-primorsko okrožje, Nova Gorica 1973, str. 47.

⁶⁷² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 6, dok. 39.

⁶⁷³ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 158-160.

⁶⁷⁴ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 65.

⁶⁷⁵ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 160, 161; Črtomir Šinkovec, Uporni svet pod Snežnikom, Nova Gorica 1966, str. 166, 167, 241; Živa Kraigher, Ljudje in kraji na Pivškem med NOB, Ljubljana 2002, str. 83-115.

tokarja, za člana OK KPS pa Avgusta Špacapana-Strnada. Oba sta že pred tem delovala na Krasu. Sredi januarja 1943 so bili v okrožju le 3 člani in 1 kandidat KPS.⁶⁷⁶ Ko je zatem okrožje obiskal Darko Marušič, je ta ugotovil, da izvira organizacijsko sektaštvo bolj iz slabih zvez med PK KPS in okrožjem, kot pa iz osebnih tozadevnih nagnjenj tamkajšnjega vodstva. Sredi februarja je bilo v okrožju že 10 članov in 18 kandidatov. Člani so opravljali naloge na rajonski ravni, kandidati pa so delovali v vaških odborih OF. En član, to je Jožef Brundula, ki so ga pred tem pritegnili v OK KPS, pa je bil aretiran.⁶⁷⁷

Junija sta postala člana OK KPS Davorin Cek-Danilo Mrkonja in Rudi Kodrič-Branko, Špacapan pa je takrat odšel v okrajni komite KPS za južno Primorsko. Okrožje je bilo razdeljeno na 6 rajonov, toda junija niso še v nobenem postavili rajonskega komiteja; takrat je v okrožju delovalo 6 celic, 22 članov in 17 kandidatov KPS. O članih je Darko Marušič poročal, da so še kar samoiniciativni, toda pri vseh je bilo opazno "silno pomanjkanje poznavanja najosnovnejših naukov".⁶⁷⁸

Ko so v začetku septembra 1943 ukinili južnoprimorski okraj, se je v okrožje vrnil Avgust Špacapan ter postal okrožni sekretar. V OK KPS so od tedaj delali še Avgust Dugulin, Rudi Kodrič in Davorin Ček. Okrožje so septembra razdelili na 7 rajonov: Komen, Tomaj, Opatje selo, Doberdob, Nabrežina, Sežana in Opčine.⁶⁷⁹

V Brkine je po pokrajinski konferenci PK KPS poslal kot zaupnika partijskega sekretarja 3. bataljona Soškega odreda Rudija Mahnič-Brkinca, da je vzpostavil organizacijske temelje materijskega oziroma brkinskega okrožja. Mahnič je tam našel predvojnega komunisto Jožefa Strnada-Pipana, ki je pribežal s Štajerske. Do sredine januarja je sprejel v partijo tri člane in tri kandidate. Politično delo sta na začetku precej ovirali pomanjkanje literature in aretacije zaradi izdajstev.⁶⁸⁰ Okrožni komite KPS so ustanovili v začetku aprila 1943.

⁶⁷⁶ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 65.

⁶⁷⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 158, 168.

⁶⁷⁸ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 121.

⁶⁷⁹ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 163.

⁶⁸⁰ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 65, 87.

Njegov sekretar je bil Rudi Mahnič, člani pa Albin Godina-Vojo Slavič, Josip Zidar-Jadran Hribar in od maja še Franc Grm-Vlado Krašan. Do maja so okrožje razdelili na 9 rajonov: bistriški, materijski, čičarijski, sušiški, brkinski, vzhodnobračinski, kraški, podgradski in križiški (Rodik-Herpelje).⁶⁸¹

V drugi polovici aprila je bilo v okrožju že 23 članov in 12 kandidatov KPS, delovali pa so tudi trije rajonski komiteji. Do začetka junija je organizacija narasla na 13 celic z 51 člani (med njimi je bilo precej žensk) in v vseh rajonih so delovali komiteji. Ideološka raven je bila nasplošno nizka, pri mlajših članih pa je bilo opazno tudi pomanjkanje organizacijskega smisla.⁶⁸²

Ob ustanovitvi južnoprimorskega okraja so junija okrožje razdelili na materijsko in na ilirskobistriško okrožje. Zmanjšano materijsko okrožje s petimi rajoni (materijski, čičarijski, rodiško-herpeljski, kraški /Barca-Divača/, brkinski) je junija imelo 10 celic in skupno 39 članov ter kandidatov KPS. Vsi člani so zavzeto študirali partijsko literaturo, ki so jo imeli dovolj. Okrožni komite so sestavljali sekretar Albin Godina, Anton Dolgan-Branko Smrekar, Franc Grm in Tone Jurišič-Pavel Jerebica. Ker sta bila junija aretirana Godina in Grm, je sekretar postal Dolgan, v komite pa so pritegnili še Jožefa Strnada.⁶⁸³

Okrožje Ilirska Bistrica je obstajalo od začetka junija do začetka septembra 1943. Sekretar OK KPS je bil Josip Zidar, člani Anton Primc-Dušan, Milan Ambrožič-Ambrož in Marija Mršnik-Dunja, ki pa je bila kmalu aretirana. Ob ustanovitvi je okrožje imelo štiri rajone (sušiški, spodnjepivški, smrjski, bistriški) s petimi partijskimi celicami, 12 člani in 14 kandidati. Zatem so okrožju priključili še rajon Št. Peter ter ustanovili še podgrajski in milonjski rajon. Julija je bilo v okrožju 14 članov in 21 kandidatov.

Ko so decembra 1942 ustanovili istrsko okrožje in poslali tja Vidka Hlaja-Žižiča iz Soškega odreda kot

⁶⁸¹ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 164.

⁶⁸² Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 6, dok. 94; knjiga 7, dok. 38, 121.

⁶⁸³ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 209; Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 164.

okrožnega zaupnika, je bil Hlaj edini član partije v tem okrožju. Do marca pa je postavil 7 celic in sprejel v partijo 22 članov ter 14 kandidatov KPS. Prizadeval si je prodreti med delavstvo v okolici Trsta, a je ugotavljal, da je delo med njimi zaradi ostankov starih in sektaških komunističnih organizacij, precej težko.⁶⁸⁴ Okrožni komite KPS so ustanovili aprila 1943. Sestavljali so ga sekretar Vidko Hlaj, Ivan Cah-Iskra (udeleženec oktobrske revolucije), Franc Ivančič-Luka in Vincenc Kocjančič-Marko. Sredi maja 1943 je bilo v okrožju 5 rajonskih komitejev, 8 celic (ki so istočasno v glavnem predstavljale rajonska partijska vodstva), 20 članov in 14 kandidatov (poleg tega so imeli še predvidenih 10 kandidatov). Junija je okrožje imelo že 7 rajonov: rižanski, čežarski, škofijski, šmarski, dolinski, gabrovški in loparski.⁶⁸⁵ V začetku septembra 1943 so istrsko okrožje ukinili. Združili so ga z okrožjema Materija in Ilirska Bistrica v okrožje Brkini-Slovenska Istra.

V tržaškem okrožju so že decembra 1942 postavili tričlanski OK KPS. Sekretar je bil Jože Udovič-Pepi (Udo), člana pa Franc Mezgec-Stanko in Stane Bidovec-Nando (Anarhist). Sredi januarja 1943 je bilo v okrožju 14 članov in 10 kandidatov KPS.⁶⁸⁶ Od pomembnejših partijskih aktivistov je do pomladi 1943 v Trstu delal še Darko Marušič. Toda komaj vzpostavljeno organizacijo so kmalu začele pretresati aretacije in izdaje. Že 14. januarja 1943 je v spopadu s policijo padel sekretar Udovič. Februarske aretacije so zajele večje število aktivistov; med ostalimi so bili aretirani trije člani OK KPS (Mezgec, Bidovec in komaj vključeni član Franc Santin-Češko), pa tudi celotna celica KPS v Škednju. Darko Marušič je 22. februarja poročal, da je od prejšnjih 22 članov ostalo na prostosti le še 11 članov in 2 kandidata KPS.⁶⁸⁷

Konec februarja je prišel v Trst Jaka Platiša iz idrijskega okrožja, ki ga je PK KPS določil za novega sekre-

⁶⁸⁴ Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 5, dok. 65; knjiga 6, dok. 23.

⁶⁸⁵ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 166; Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 47; Slovenska Istra v boju za svobodo, str. 318, 319, 327–329.

⁶⁸⁶ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 65.

⁶⁸⁷ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 5, dok. 158.

tarja. Toda konec aprila je tudi on padel v spopadu s policijo. Aretacije so se nadaljevale in sredi maja je v Trstu obstajala samo ena 4-članska celica KPS. Do sredine naslednjega meseca je število članov ponovno poraslo na 15 in obnovili so mestni komite. Po nadaljnjih aretacijah se je število zopet zmanjšalo in so kapitulacijo Italije dočakali na prostosti le 4 člani KPS v Trstu.⁶⁸⁸

Od marca 1943 pa do kapitulacije Italije je v Trstu deloval tudi sekretar PK KPS za Primorsko Branko Babič. Od tu je vzdrževal stike s predstavnikom CK KPI v Milanu Umbertoom Massolo. Pomagal pa je tudi pri organiziranju slovenske in italijanske partijske ter drugih protifašističnih organizacij v Trstu na osnovi sporazuma med PK KPS za Primorsko in sekretarjem KPI Vincenzom Marconom-Davillo iz januarja 1943. Ta sporazum je zadalževal italijanske komuniste, da prilagodijo svojo organiziranost (uvedba celičnega sistema, razlikovanje med člani, kandidati in simpatizerji partije itd.) in metode delovanje vojnim potrebam, tj. prizadevati si za mobilizacijo najširših slojev za aktiven odpor fašizmu. Obe partiji v Trstu pa je zavezoval k medsebojnemu sodelovanju in pomoči.⁶⁸⁹

Predstavljeni razvoj partijske organizacije po prvi pokrajinski konferenci potrjuje, da se je s prehodom v leto 1943 v primorski partijski organizaciji začelo novo obdobje. Z opuščanjem organizacijskega sektaštva in z načrtnim pristopom k reševanju organizacijskega vprašanja so v razmeroma kratkem času uspeli na večini območij organizirati osnovno mrežo partijskih jeder. Kljub izgubam v kadrih, zlasti v začetku leta in spomladi 1943, so v vseh predvidenih okrožjih, z eno samo izjemo (Trbiž), vzpostavili okrožna vodstva, ki pa so bila sprva maloštevilčna (včasih je okrožno vodstvo predstavljal samo en član, ki se je v tem primeru imenoval zaupnik), mnogokrat nedorasla nalogam in tudi večkrat za daljša obdobja prepuščena samim sebi. Nadzor in usmerjanja terenskega dela s strani PK KPS sta bila iz več vzrokov

⁶⁸⁸ Dokumenti ljudske revolucije: knjiga 6, dok. 34; knjiga 7, dok. 48, 183, 221; ARS, odd. 2, AS 1638, šk. 532/II, Poročilo Branka Babiča 6. 9. 1943 PK KPS za Primorsko.

⁶⁸⁹ Branko Babič, Primorska ni klonila, str. 58–92.

eden večjih problemov v tem obdobju, ki so ga skušali premagovati tudi z uveljavljanjem nekaterih specifičnih rešitev v organizacijski zgradbi tamkajšnje organizacije. Le-te je narekovalo stalno pomanjkanje usposobljenih kadrov.

Kljub vsemu lahko to obdobje označimo za obdobje partijskih organizacijskih uspehov tako v pogledu organiziranja same partijske organizacije kakor v organiziranju drugih organizacij osvobodilnega gibanja. Stanje partijske organizacije iz srede leta 1943 (v glavnem iz meseca junija) prikazuje spodnja preglednica:

Okrožje	mesec	število članov	število kandidatov
Tolmin	junij	45	9
Bovec	junij	47	8
Bača	junij	20	8
Cerkno	junij	24	13
Idrija	junij	40	(skupno s kandidati)
Kanal	junij	35	21
Gorica	junij	5	12
Vipava	avgust	11	?
Brda	avgust	19	?
Beneška Slovenija	junij	1	(najmanj)?
Pivka		?	?
Kras	junij	22	17
Materija	junij	39	(skupno s kandidati)
Ilirska Bistrica	junij	12	14
Istra	sredi maja	20	14
Trst	junij	15	?
skupno		355	116

Primerjava teh podatkov s tistimi iz srede januarja 1943 pokaže, da je v slabi polovici leta število članov partije poraslo za več kot 3,6-krat. Številčno stanje po okrožjih pa tudi kaže, da sta dve okrožji z največjim številom delavcev, to je goriško in predvsem tržaško, imeli izredno nizko število članov KPS, in da tam partija ni izpolnila poudarjene naloge o izboljšanju socialne osnove "kmečke" primorske partije s člani iz vrst proletariata.

Brigade kot temeljni okvir delovanja KPS v partizanski vojski

V času po eni izmed najsilovitejših ofenziv proti partizanski vojski v Ljubljanski pokrajini in tudi na nemškem zasedbenem območju poleti in jeseni 1942, v katerem je partizanska vojska kljub velikim izgubam in delnemu razbitju uspela v sorazmerno kratkem času strniti svoje vrste in z ustanovitvijo prvih štirih brigad (Tomšičeve, Gubčeve, Cankarjeve, Šercerjeve) v Ljubljanski pokrajini še v času italijanske ofenzive preiti na višjo stopnjo organiziranosti, s tem pa tudi večje bojne učinkovitosti, je sledila tudi nadgradnja partijske organizacije v vojski. Cilj vseh partijskih organizacijskih prizadevanj je bil dvojen: politična in bojna učvrstitev partizanskih enot. Brigade so se v nadaljnjem razvoju uveljavile kot temeljne enote organizacijskega povezovanja partijcev v vojski. To značilnost so ohranile tudi po ustanavljanju divizij in korpusov v drugi polovici leta 1943.

Delovanje in organiziranost partije v brigadah je CK KPS določil za navodili novembra 1942. Osnovne organizacijske enote so bile četne celice, ki so jih na ravni bataljonov vodili bataljonski biroji. Na brigadni ravni je bil najvišji partijski organ brigadni biro, ki zaradi manevrskega značaja brigad ni bil več podrejen terenskim partijskim forumom, temveč neposredno centralnemu komiteju KPS. V omenjenih navodilih je CK KPS izpostavil še nekatera splošna načela o vlogi komunistov v partizanskih enotah, o merilih pri sprejemanju borcev v KPS, o dolžnostih borcev-komunistov itd., ki so bila že

pred tem in nato ves čas vojne pogosto poudarjana, zato se jih podrobneje oglejmo na tem mestu.

Temeljna je bila podmena, da je pomen obstoja partijskih organizacij v partizanskih enotah velikanski, "ker je partija avantgarda vsega osvobodilnega boja". Stopnjo splošne bojne morale partizanov je CK KPS povezoval prav z dejavnostjo ali pa nedejavnostjo partijskih organizacij v partizanskih enotah. Obstoj partijskih organizacij kot "najudarnejše sile" v osvobodilnem gibanju naj bi bil potemtakem za sleherno partizansko enoto "izrednega pomena in velikanske koristi". Od članov partije v udarnih brigadah in seveda v vseh partizanskih enotah so se zahtevali "vzorna požrtvovalnost", "vzorna hrabrost" ("Kdor bi samo druge pozival k požrtvovalnosti in hrabrosti, sam pa se ponašal v nasprotju s svojimi pozivi, ta bi ne zaslužil naziva komunist, temveč bi ime komunist, ime partijec globoko osramotil.") in "borbeno tovarištvo" v smislu "vsi za enega, eden za vse", ki naj bo temelj utrjevanja partizanske vojske nasploh, lasten vsem borcem, komunistom pa tudi sredstvo njihovega tesnega povezovanja z borci nekomunisti. Okrožnica je npr. izrecno zapovedovala, da si komunist ne sme privoščiti priboljškov, ki so ostalim borcem nedosegljivi, in da se ne sme izogibati napornim ali neprijetnim opravilom, ki jih morajo opravljati ostali borci, ker bi s tem "silno grešil proti komunistično pojmovanemu načelu borbenega tovarištva"; komunisti ne da morajo deliti s partizansko enoto "vse prijetne trenutke, zlasti pa vse težave in neugodnosti", temveč morajo biti predvsem pri prenašanju težav vzor ostalim borcem. Od komunistov se je zahtevala nenehna skrb za dviganje bojne morale moštva, ki naj bi z veseljem, razumevanjem in z zavestno disciplino izpolnjevalo navodila in povelja komandirjev, komandantov in političnih komisarjev ter se vzgajalo "v duhu nepopustljive borbe za osvoboditev našega naroda in srečno bodočnost delovnega ljudstva, v duhu borbe proti vsem zunanjim in notranjim narodnim in ljudskim sovražnikom, v duhu borbe za popolno zmago Osvobodilne fronte in naše Partije".

Na vprašanje, koga se sme sprejeti za člana ali kandidata KP, so navodila odgovarjala: "Tiste partizane, ki so se že, ali v katere imamo upravičeno zaupanje, da

se bodo še izkazali kot vdani in hrabri borci, ki sprejemajo program naše Partije in želijo v Partiji aktivno sodelovati. Pri sprejemanju pride seveda v poštev čistota karakterja, neomadeževana preteklost, o kateri je treba kandidata vestno in podrobno izprašati, discipliniranost in požrtvovalnost v sami partizanski edinici, borbeno tovarištvo v odnosu do drugih partizanov. Ne gre toliko za vprašanje, če zna kandidat lepo in gladko govoriti. Dobri govorniki so namreč često goli frazerji, ki se na praksi čisto drugače obnašajo kot pa v besedah. Gre nam pa zato, da dobimo v Partijo dobre partizane, zlasti iz vrst delavcev in malih kmetov, ki bodo vsaj sčasoma sposobni kar najtesneje se povezati s partizansko in civilno množico ter ji postati resnični, spoštovani in upoštevani vodniki”.

O dotedanjem sprejemanju v partijo je partijsko vodstvo podalo značilno dihotomno oceno, saj se je po njegovem glede tega v preteklosti “mного grešilo”. Po eni strani so precej partizanov, ki bi smeli postati partijski kandidati ali člani, pustili izven partijskih vrst, po drugi strani pa naj bi sprejemali razne “gobezdave in avanturistične, tuje elemente, ki Partiji niti med partizani, niti med civilnim prebivalstvom niso delali časti”. Da bi se v prihodnje izognili podobnim odstopanjem, je CK KPS zahteval ukrepanje v dveh smereh, ki jih je takole formuliral: “1) nad vsemi člani in kandidati moramo izvršiti kontrolo njihove preteklosti, zlasti pa njihovega ponašanja v borbah in v teku italijanske ofenzive; kdor ima tako preteklost, da ne sodi v Partijo, ali kdor se je nedostojno ponašal v teku borb in predvsem v teku poslednje ofenzive, tega je treba iz partije brezpogojno izključiti. 2) Kandidate in dobre skojevce ter simpatizerje, ki so se v teku borb in zlasti v teku zadnje italijanske ofenzive izkazali, pa je treba takoj sprejeti v Partijo. Na splošno torej velja: mnogo širše ko doslej je treba odpreti v Partijo vrata poštenim in borbenim elementom; izgnati pa moramo iz partije vse tuje elemente, špekulante in gobezdače, ki so se razkrili kot panikarji in strahopetci.”

Dalje so novembrska navodila določala vsebino partijskih sestankov, ker da so dotedanji potekali preveč po “okosteneli šablони”, neživljenjsko ter s tem potr-

jevali dejansko odtrganost celic od celotnega dogajanja v partizanskih enotah, namesto da bi člani na njih poleg obveznega študija partijske literature in partijskih usmeritev obravnavali tudi vzvode vplivanja partijske celice na celotno moštvo tako v dviganju njegove vojaške usposobljenosti kot politične ozaveščenosti. Naloga celice je nuditi pomoč komandi in s svojim delovanjem prispevati k dvigu komandine avtoritete, kar pa ne sme voditi v prevzemanje vloge komande.

Med trenutno aktualne naloge partijskih organizacij vojski v Ljubljanski pokrajini pa so navodila uvrščala: pomoč brigadam pri njihovem prehodu iz neposredne poofenzivne reorganizacijske faze v partizansko ofenzivo proti okupatorjem in t. i. beli gardi; pomoč odgovornim za agitacijo in propagando ter političnim komisarjem pri organiziranju političnega dela med civilnim prebivalstvom; pomoč pri organiziranju vojaškega usposabljanja in politične vzgoje v partizanskih enotah; ustvarjanje najtesnejših odnosov s krščanskosocialističnimi delavci v brigadah ter v njih utrjevati zavest o nujni enotnosti delavstva; organiziranje krožkov obveznega študija partijske literature in zgodovine VKP(b); krepitev organizacije Zveze komunistične mladine v partizanskih enotah, v katero sodijo "vsi tisti pošteni partizani, ki sledde politiki naše Partije in priznavajo njeno avantgardno vlogo".⁶⁹⁰

V brigadah so se postopoma uveljavile štiri vrste celic: 1) četna celica, ki so jo sestavljali vsi člani partije v četi in se je v primeru večjega števila članov lahko delila še na celice vodov; 2) celica bataljonskega štaba, katere člani so bili vsi partijci-člani bataljonskega štaba (bataljonski politični komisar in njegov namestnik, bataljonski komandant in njegov namestnik, načelnik štaba, operativni oficir itd.); 3) celica brigadnega štaba, katere člani so bili vsi člani-partijci brigadnega štaba; 4) celica spremstva pri bataljonskem ali brigadnem štabu. Celice pri bataljonskih ali brigadnih štabih so bile odgovorne bataljonskim ali brigadnim partijskim birojem in so morale šteti vsaj po tri člane. Celice so bile dolžne organizirati tudi aktive ZKM, katerih sekretarji so sesta-

⁶⁹⁰ Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. 110.

vljali bataljonski komite ZKM. Sekretarji vseh partijskih celic v bataljonu ter bataljonski sekretar ZKM so sestavljali bataljonski partijski biro, ki ga je vodil sekretar – namestnik bataljonskega političnega komisarja. Sekretarji vseh bataljonskih komitejev ZKM so sestavljali brigadni komite ZKM, ki ga je vodil sekretar. Sekretarji bataljonskih partijskih birojev, sekretar brigadnega komiteja ZKM in sekretar celice brigadnega štaba so sestavljali brigadni partijski biro, ki ga je vodil sekretar – namestnik brigadnega političnega komisarja.

Številna navodila so natančno predpisovala redno sklicevanje organizacijskih in študijskih sestankov ter njihov potek oziroma dnevni red. Na rednih organizacijskih sestankih so bili dolžni obravnavati politične razmere, vprašanje sprejemanja novih članov in kandidatov, delo članov na posameznih področjih oziroma t. i. sektorjih (vojaški, političnoideološki, kulturnoprosvetni, obveščevalni, higijenski itd.) ter opravljati kritično in samokritično presojo lastnega delovanja.

Navodila “Vloga komunistične partije v narodnoosvobodilni vojski in partizanskih odredih” so npr. glede pomembnosti vključevanja novih članov poudarjala, da je moč partije odvisna predvsem od števila in kvalitete njenih članov, zato je treba število njenih članov čimbolj povečati in se pri tem držati vodila: “vse, prav vse, kar je v partizanski edinici vdanega stvari delavskega razreda in sploh delavnega ljudstva, vse, kar je v njej discipliniranega in borbena, vse to mora Partija vsrkati, vse to mora v Partijo (oz. v ZKM)”. V času kandidature mora bodoči član KP “v osnovnih obrisih spoznavati program Partije in se tudi v drugih ozirih vzgajati in pokazati vrednega za sprejem v Partijo”, ob tem pa je treba stremeti, da kandidatura ne bo predolga. Dalje so navodila zapovedovala izključitev tistih članov, ki kljub opominjanju niso odpravili očitanih jim napak. O metodi delovanja komunistov med ostalimi borci pa so določala: “Da bi Partija čim globlje zajela in vplivala na mišljenje in delovanje partizanov, mora vsak član partijske organizacije v NOV odgovarjati za toliko nepartijcev, kandidatov in ZKM-ovcev v svoji edinici (v četi npr. v svoji desetini), da bodo vsi partijci odgovarjali za vse nepartijce v njej. Naloga partijca je, da je s svojimi “varovanci” v stalnem,

“čim tesnejšem in čim bolj tovariškem stiku, da jih seznanja s programom Partije in OF ter, da jih dviga kot ljudi in borce na čim višjo stopnjo”. “Tovariški stik” je seveda pomenil tudi kontrolo soborcev, ki niso bili člani KPS.

O delu partijcev po posameznih sektorjih pa so izhajala iz predpostavke, da je partizanska vojska “ljudska in narodna protifašistična in narodno-osvobodilna – torej politična vojska”. Temu dvojnemu značaju odgovarjajo njene naloge, ki so “po obliki vojaške in politične, po vsebini pa ljudske in narodne”, kar je pomenilo, da je sleherni partizanska enota morala živeti “vojaško in politično življenje, ki mu vliva vsebino OF preko svojih vojaških in političnih funkcionarjev: komandirjev, komandantov in politkomisarjev ter Partija preko svojih organizacij: celic in birojev”. Notranja moč narodnoosvobodilne vojske naj bi poleg vojaške usposobljenosti torej temeljila tudi v njenem “ljudskem in narodnem značaju”, vendar le toliko, v kolikor se borci tega značaja zavedajo; krepitev tega zavedanja med partijci in partizani nasploh pa je naloga partijskih organizacij. Dolžnost partijskih organizacij je aktivna pritegnitev celotnega moštva v vojaško in politično delo in ga “dvigati na stopnjo partijcev”. Uporabljati morajo metodo prepričevanja, ker partija v NOV ni vojaška, temveč politična organizacija in njeni sklepi zavezujejo le člane partije.

Posebej je bil v teh navodilih izpostavljen odnos med partijo in vojaškimi funkcionarji. Načelno stališče je bilo, da ima vsak partizanski funkcionar kot človek in kot član partije pred partijo iste pravice in dolžnosti kot vsak drug član partije. Kot vojaški funkcionar odgovarja vsak partijc svoji partizanski enoti in nadrejenim vojaškim oblastem na eni ter partiji na drugi strani, torej je podvržen dvojni odgovornosti. Partija je dolžna nadzirati vojaške funkcionarje glede izvrševanja njihovega dela oziroma jim mora pomagati pri izvrševanju le-tega, vendar pomoč in kontrola ne smeta dobiti obliko neposrednega vmešavanja partije v vojaške zadeve. Dopustno pa je posredno vplivanje (npr. s sprejetjem ustreznih sklepov partijske organizacije, katere član je tudi dotični funkcionar, z “neopaznim” načinom opozarjanja). Skratka, vsi partijci so bili po vojaški lini-

ji podrejeni nadrejenim vojaškim funkcionarjem. Glede izražanja kritičnih mnenj o funkcionarjih je bilo določeno, da smejo izrekati kritiko le njihove lastne celice ali pa nadrejeni partijski forumi, ne pa eventualno nižje partijske organizacije.⁶⁹¹

Uveljavljanje organizacijske trdnosti in rednega partijskega življenja v partizanski vojski je bilo odvisno od več okoliščin. Praviloma je bilo večje v obdobjih ustaljenosti partizanskih enot in relativnega zatišja, manjše ali zelo okrnjeno pa v obdobjih intenzivnih bojevanj in večjih sprememb v organizacijski zgradbi vojske. Številčno stanje članov KPS pa je bilo seveda najtesneje povezano tudi s številčno močjo same partizanske vojske.

Konec leta 1942, ko je celotna partijska organizacija na Slovenskem štela približno 1200 članov KPS, je odpadlo na vojsko okoli 560 članov. Od tega jih je bilo v štirih brigadah kakšnih 280, v odredih v Ljubljanski pokrajini 130, na Gorenjskem 60, na Štajerskem in Koroškem 50 ter na Primorskem 40. V Ljubljanski pokrajini je bilo v partizanskih enotah še 300 kandidatov, kar je že viden rezultat usmeritve k načrtnemu delu, za druge pokrajine pa teh podatkov ni. V tem času je organizacijski sekretar Boris Kraigher Titu npr. poročal, da je nasplošno "revolucionarna zavest" partizanov zelo visoka, in da se "skoraj vsi imajo za komuniste".⁶⁹²

Razmah partizanske vojske od pomladi 1943 dalje, ki je zajel vse pokrajine, je omogočil tudi krepitev partijskih organizacij. Na Gorenjskem, kjer je PK KPS za Gorenjsko v tem času zelo poudarjal širino pri sprejemanju novih članov, in pri tem posebej naglašal, "da pobožnost in teoretična neizgrajenost ne moreta biti resna ovira" pri sprejemu, je Gorenjski odred, ki je do junija 1943 narastel na 9 bataljonov s približno 1000 borci, in iz katerega so nato julija ustanovili Prešernovo brigado, imel že okoli 500 članov in kandidatov.

CK KPS je tak razvoj pozdravljala, a se je hkrati zbal, da niso morda na Gorenjskem preveč sprostili meril pri sprejemih oziroma popustili v budnosti. Čeprav ni želel

⁶⁹¹ ARS, odd. 1, AS 1487, Vloga komunistične partije v narodnoosvobodilni vojski in partizanskih odredih, a. e. 176 (nedatirano).

⁶⁹² Jesen 1942, dok. 209.

zavirati takšnega razvoja, je od pokrajinskega komiteja zahteval pregled o socialni sestavi, podatke o preteklem zadržanju članov, da bi mu lahko dal smernice za nadaljnje delo ter natančen pretres vseh članov. Zahtevo je pokrajinskemu komiteju takole pojasnil: "Vi morate vendar gledati na avtoriteto Partije, ta pa med drugim raste in pada s preteklostjo in ponašanjem partijcev. Splošno merilo pa naj vam bo v tem prečiščevanju in rešetanju, kako se ti novi partijci obnašajo in šolajo v borbi ter na delu. Poudarjamo, da rešetanja ne smete izvajati na kakšen sektaški način in pasti sedaj v drugo skrajnost. Tudi nikakor ne smete sektaško zapreti vrat v Partijo novim, partijskega članstva dostojnim borcem."⁶⁹³

Na Primorskem je Soški odred februarja 1943 štel že čez 100 članov.⁶⁹⁴ Ob aprilski reorganizaciji, ko sta bili ustanovljeni Gregorčičeva in Gradnikova brigada, je CK KPS posebej za politično delo v vojski na Primorsko poslal dr. Ceneta Logarja. V Gregorčičevi brigadi so ob njeni slovesni ustanovitvi obravnavali vprašanje sprejema novih članov in jih ob tej priložnosti tudi nekaj sprejeli. Zaradi poslabšanja razmer na terenu spomladi 1943 je štab primorske operativne cone zadolžil brigadi, da okrepi politično delo tudi na terenu in v ta namen postavi odgovorno osebo za agitacijo in propagando, ki sta od junija 1943, ko brigadi nista imeli namestnikov političnih komisarjev, skrbeli tudi za partijsko delo.⁶⁹⁵

Na območju IV. operativne cone, kjer je od pomladi 1943 operiralo šest bataljonov (od tega trije v Kamniško-savinjskem odredu), kar v treh še niso imeli namestnikov političnih komisarjev in tudi v odredu ne. Kaže, da je imel najmočnejšo partijsko organizacijo Kamniški bataljon Kamniško-savinjskega odreda; v drugi polovici maja 1943, ko je štel 219 borcev, je imel kar 89 članov

⁶⁹³ Gorenjski odred 1942–1944 (ur. Jože Dežman), Kranj 1992, str. 334; Vida Deželak, Organiziranost Komunistične partije Slovenije v partizanskih enotah, str. 86.

⁶⁹⁴ Vida Deželak, Organiziranost Komunistične partije Slovenije v partizanskih enotah, str. 89, 90.

⁶⁹⁵ Tone Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo, Ljubljana 1983 (zlasti str. 294–302, 350, 351, 364, 512); Stanko Petelin, Gradnikova brigada, Ljubljana 1983, str. 113.

in 33 kandidatov.⁶⁹⁶ Ko so avgusta iz imenovanega odreda ustanovili Šlandrovo brigado, so v njej sicer postavili tudi namestnika političnega komisarja, vendar so zaradi stalnih bojev, reorganizacij ter odhoda na Dolenjsko, s pravih partijskim delom začeli šele decembra 1943.⁶⁹⁷

Najugodnejši pogoji za učvrstitev partijske organizacije so bili seveda v Ljubljanski pokrajini, kjer je že sama koncentracija borcev v brigadah olajševala politično delo. V jeseni 1942 so v brigadah partijsko delo začasno vodili delavci, ki so bili obenem odgovorni za agitacijo in propagando, kar je bil odgovor na prizadevanja zaveznikov v OF, da tudi oni dobijo nekaj političnih komisarjev. Že konec leta 1942 pa je povezanost med agitacijsko-propagandno in sekretarsko-partijsko zadolžitvijo prenehala, in poslej so zopet odgovarjali za partijsko delo v brigadah namestniki političnih komisarjev. V zimskih mesecih 1942/43 se je kljub stalni ofenzivnosti brigad organizacija že utrdila, postopoma so vpeljevali rednejše partijsko življenje in število članov se je večalo. Ocenjujemo, da je bilo v štirih brigadah ter dveh odredih (Vzhodnodolenjski in Zahodnodolenjski) ob kapitulaciji Italije okoli 600 članov in 200 kandidatov KPS. Npr. v Gubčevi brigadi je bila organizirana (člani in kandidati KPS ter člani SKOJ) polovica borcev.⁶⁹⁸

Toda s stanjem partijske organizacije v brigadah na območju Ljubljanske pokrajine še sredi leta 1943 CK KPS ni bil najbolj zadovoljen. Kidrič je junija govoril celo o "derutnosti", tj. je porušenosti in zanemarjenosti partijske kakor tudi skojevske organizacije v Tomšičevi in Gubčevi brigadi. O aktualnih organizacijskih vprašanjih se je CK KPS pogovarjal z namestnikom političnega komisarja Glavnega poveljstva Ivanom Kavčičem-Nandetom, ki je v tem mesecu pregledoval partijsko in skojevsko organizacijo v vojski in o tem poročal centralne-

⁶⁹⁶ Miroslav Luštek, Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra (Od ustanovitve operativnih con decembra 1942 do ustanovitve prvih dveh divizij julija 1943). Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1965, št. 1–2, str. 261–264; Vida Deželak, Organiziranost Komunistične partije Slovenije v partizanskih enotah 1941–1943, str. 88, 89.

⁶⁹⁷ Miroslav Stiplovsek, Šlandrova brigada, Ljubljana-Maribor 1971, str. 46, 53, 709.

⁶⁹⁸ Vida Deželak, Organiziranost Komunistične partije Slovenije v partizanskih enotah, str. 78–84.

mu komiteju. Kidrič je poudarjal, da so partijski organizacijski problemi prav zaradi trenutnih neposrednih vojaških nalog toliko bolj pereči in jim je nujno posvetiti vse sile.⁶⁹⁹

⁶⁹⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 7, dok. 196.

Šesto poglavje

Ljubljanska pokrajina in Primorska po kapitulaciji Italije

I

V tednih med kapitulacijo Italije 8. septembra 1943 in nemško ofenzivo Wolkenbruch, ki se je na Primorskem začela 25. septembra, v Ljubljanski pokrajini pa je potekala med 21. oktobrom in 12. novembrom 1943, je bila dejavnost KPS skupaj z OF izrazito usmerjena v vojaško in politično krepitev odporniškega gibanja. Med najpomembnejše naloge v omenjenih pokrajinah je sodila podpora uresničevanju odloka o splošni vojaški mobilizaciji, prevzemu oblasti in izvajanje volitev za zbor odposlancev slovenskega naroda, ki je potekal v začetku oktobra 1943 v Kočevju. Za ostale pokrajine kapitulacija Italije, razen političnih učinkov, ni pomenila posebej pomembne zarez. ⁷⁰⁰ Sklenemo pa lahko, da je s krepitvijo odporniškega gibanja na vojaškem in političnem področju, z njegovo razširitvijo na večino območij slovenskega etničnega ozemlja do konca leta 1943, z uveljavitvijo enotnosti OF ter monopolne vloge v njej, bila ustvarjena osnova, prek katere je KPS v naslednjih fazah ob pričakovanju konca vojne lahko prešla k načrtnim pripravam na prevzem oblasti. ⁷⁰¹

CK KPS se je na pričakovano kapitulacijo pripravljal že nekaj časa in se tozadevno opazno usmeril na vojaški

⁷⁰⁰ Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967.

⁷⁰¹ Jera Vodušek Starič, Prevzem oblasti 1944–1946, Ljubljana 1992.

vidik tega dogodka, za katerega je seveda predpostavljaj pomembne politične implikacije. Sem so spadali npr. poskusi demoralizirati in razkrojiti postojanke vaških straž. Razkrojevalno delo naj bi opravljali aktivisti z navezovanjem neposrednih stikov z vaškimi stražarji in celo z ustanavljanjem posebnih odborov znotraj vaških straž, o čemer je CK KPS 2. avgusta 1943 na okrožne komiteje naslovil posebno okrožnico.⁷⁰² Vendar je CK KPS v pismu Kardelju 27. avgusta 1943 moral ugotoviti, da v tej smeri niso bili doseženi kakšni večji rezultati. O četniškem odredu, ki je bil tedaj pri Sv. Gregorju, je CK KPS sklenil, da ga je treba v kratkem času "likvidirati oziroma poloviti". Čeprav četništvo v Sloveniji ni naletelo na širši odziv, je menil, da ga ne gre podcenjevati, temveč je treba v njem politično videti "poglavitno nevarnost ter jo ustrezajče tolči". Prišlo pa je med drugim tudi do pogajanj s poveljnikom italijanske divizije Isonzo v Novem mestu generalom Guidom Ceruttijem, da bi izposlovali predajo orožja partizanski vojski ali pa nastop italijanske vojske proti nemški. V zvezi z reorganizacijo partizanskega sodstva, ko so bila z odlokom Glavnega štaba NOV in POS 5. avgusta 1943 ustanovljena brigadna in odredna vojaška sodišča, je CK KPS 27. avgusta ocenjeval, da je za brigadna sodišča, pa tudi za načelnika sodnega oddelka, značilna prevelika rigoroznost in da so zadevo "zabremzali". O ukrepih proti domačim nasprotnikom je menil: "Če bi streljali vse, kar je dejansko tako ali drugače izdajalo, bi moral nastati pravi pokolj in bi si sami nakopali hudičevo reakcijo. Glede na vse to smatramo za potrebno, da tudi iz razloga, da se doma in pred svetom dokumentira naša volja, vse doprinesiti k likvidaciji državljanske vojne izide neke vrste amnestijski odlok, pogojen in omejen seveda. /.../ Omejen v tem smislu, da dovoljuje likvidacije tistih, ki imajo večje stare zločine na vesti, pogojen pa v tem smislu, da vse druge predstavlja pred alternativo. /.../ Istočasno pa bodo neusmiljeno padale glave tistih, ki sedaj organizirajo in nadaljujejo."⁷⁰³ Iz navedenega je razvidno, da je glavne smernice v zvezi s postopkom proti vaškim stražarjem

⁷⁰² Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 6.

⁷⁰³ Dokumenti organov in organizacij, knjiga 9, dok. 103.

in četnikom določal CK KPS. Razvidno pa je tudi, da so v medsebojnem komuniciranju člani CK KPS odkrito govorili o državljanski vojni, česar javno niso priznavali. Tako je Kidrič na kočevskem zboru, kjer seveda niso bili sami komunisti, čutil potrebo, da spregovori tudi o tem vprašanju in zatrdil, da na slovenskem ozemlju ni državljanske vojne, "temveč da se v naši domovini bije samo vojna proti tujim okupatorjem in njihovim notranjim pomočnikom. Kolikor smemo govoriti o državljanski vojni, smemo govoriti samo o poskusu okupatorjevih domačih hlapcev, da tako vojno zanetijo." Dejstvo državljanske vojne je zanikoval z Osvobodilno fronto kot vsenarodno organizacijo, ki da si ves čas obstoja neutrudno prizadeva za tak svoj značaj in se zanj bori, zaradi česar v Sloveniji naj ne bi bilo državljanske vojne. OF oziroma njeno vodstvo se naj ne bi dalo "izzvati v državljansko vojno, temveč se je ves čas neomahljivo bojevalo za narodno enotnost in tako hkrati razkrivalo izdajalce kot izdajalce, čeprav bi se bili radi pokazali kot partnerji v državljanski vojni."⁷⁰⁴

Neposredno po kapitulaciji Italije, tj. 9. septembra, je CK KPS v posebni okrožnici sporočil okrožnim in rajonskim komitejem KPS v Ljubljanski pokrajini, da je v danih razmerah njihova najpomembnejša naloga odločno in hitro vzpostaviti oblast OF. Zahteval je popolno mobilizacijo vseh moških, ki so sposobni nositi orožje, orožje pa pridobiti od italijanske vojske. Novomobiliziranje je treba takoj organizirati v čete in bataljone ter jim določiti poveljstva. Po vaseh in mestih se ustanovljajo narodne straže, ki imajo nalogo pomagati narodnoosvobodilnim odborom, tj. odborom OF. Navodila so zahtevala aretacijo "vseh voditeljev belih in plavih", pri čemer je bilo treba s sodbo počakati do nadaljnjih navodil izvršnega odbora OF. CK KPS je še opozarjal, da bo pokrajino verjetno zasedel nemški okupator. Tozadevno je svaril pred morebitnim zapadanjem v paniko in ukazal takojšnje rušenje železniških prog, cest, mostov, telefonskih naprav itd. Od članov partijskih forumov je zahteval "partijski elan" in "smelost", da bodo narodno-

⁷⁰⁴ Tone Ferenc, Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 1. – 4. 10. 1943. Dokumenti, Kočevje-Ljubljana 2003, str. 139–140.

osvobodilni odbori čim hitreje prevzeli oblast. Komiteji so bili dolžni dnevno poročati o celotnem dogajanju na njihovem območju, za nedosledno izpolnjevanje direktiv pa je CK KPS zagrozil s postopki "z vso strogostjo".⁷⁰⁵

V času t. i. drugega partizanskega ozemlja se je v Ljubljanski pokrajini zvrstila vrsta manifestativnih dogodkov. Med njimi je bil najpomembnejši zbor odposlancev slovenskega naroda, ki naj bi gibanju zagotovil širšo legitimiteto. V volilnem proglasu je CK KPS volilcem priporočal, naj v zbor odposlancev volijo "zveste narodne in ljudske sinove in hčere, ki so se izkazali v dosedanjem težkem osvobodilnem boju in za katere veste, da so neodjenljivi borci proti okupatorju ter njegovim notranjim pomočnikom, neodjenljivi borci za osvoboditev naše domovine, za srečno bodočnost ljudskih množic."⁷⁰⁶ Prisotni so izvolili 120-članski Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) kot najvišji organ ljudske oblasti, njegovo predsedstvo oziroma izvršni odbor OF in izbrali tudi 42-člansko delegacijo, del katere je potem novembra odpotoval na drugo zasedanje AVNOJ v Jajce kot zastopnik slovenskega gibanja. Zbor je imel tudi nalogo potrditi dotedanje delo vodstva OF in poudarjal je pomen enotnosti OF. Pri poudarjanju pomena le-te sta Kidrič in Kardelj v orisih razvoja OF npr. samo bežno omenjala ustanovne skupine OF in skladno s tem poudarjala, enako pa tudi številni razpravljalci, predvsem pomen KPS, čemur so navzoči navdušeno pritrjevali. Kidrič je zatrjeval, da OF brez enotnosti ne bi nikoli dosegla tolikšnih uspehov, kakršne je dosegla; in kot pomembno "pridobitev" je oznanil dejstvo, "da Osvobodilna fronta ni več koalicija ali skup različnih strank, stranic, grup in grupic. OF je popolnoma enotno vseljudsko gibanje slovenskega naroda." Enotnost sta po njegovem zahte-

⁷⁰⁵ Zbornik NOV, knjiga 7, dok. 4.

⁷⁰⁶ ARS, AS 1487, Proglas CK KPS (nedatirano), a.e. 192. V imenu IOOF je volilni proglas napisal Kidrič, v katerem je pozival volilce, naj svoje zaupanje izkažejo tistim "kmetom, delavcem, obrtnikom in razumnikom, ki so doslej neustrašeno in neumorno gradili stavbo slovenskega osvobodilnega gibanja, in vsem tistim borcem iz naših slavnih slovenskih bataljonov, ki so z orožjem v rokah izpolnjevali najtežjo in najslajšo domovinsko dolžnost". Glej Boris Kidrič, Zbrano delo, I, str. 362–363. Kot primer naj navedemo, da so v Cankarjevi brigadi izvolili 10 odposlancev, ki so bili vsi člani KPS, v Gubčevih brigadi pa 6 odposlancev, med katerimi so bili 4 člani KPS in 1 kandidat (Tone Ferenc, Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 1. – 4. 10. 1943, str. 85–87).

vala vojni čas in “najgloblji družbeni interes slovenskih ljudskih množic”, zaradi česar se je OF hkrati razvijala v “slovensko narodno oblast” oziroma “narodno in ljudsko oblast”.⁷⁰⁷

Za 8. oktober 1943 je CK KPS sklical partijsko posvetovanje, ki je potekalo na Dvoru pri Žužemberku. Udeležilo se ga je 136 delegatov iz organizacij na terenu, v vojski in predstavnikov osrednjih političnih forumov, med njimi član CK KPJ Sreten Žujović. Večina delegatov je bila iz Ljubljanske pokrajine, posamezni pa so prišli tudi s Primorske, Gorenjske in Štajerske, tako da je glede na zasedbo posvetovanje imelo vsaj delno vse-slovenski značaj. Na njej je Boris Kidrič govoril o ljudski oblasti, Ivan Maček in Sreten Žujović o organizacijskih vprašanjih, Edvard Kardelj pa o političnih razmerah.⁷⁰⁸

Kardelj je v svojem nastopu izpostavil vprašanje povojne ureditve in poskusov razcepa protihitlerjevske koalicije s strani t. i. reakcionarnih sil, ki naj bi si prizadevale vojaško in politično oslabiti Sovjetsko zvezo (vprašanje odprtja druge fronte) ter iztrgati narodnoosvobodilna gibanja iz rok komunističnih partij (npr. v Jugoslaviji, Grčiji, Poljski). Menil je, da imajo ti poskusi malo možnosti za uspeh. Veliki vojaški uspehi Rdeče armade, po njegovem prepričanju, namreč ne le utrjujejo ugled Sovjetske zveze v svetu kot vojaške sile, temveč obenem razkrivajo moč sovjetskega sistema in zgodovinsko vlogo VKP(b), ki da tudi pridobivata na ugledu med “ljudskimi množicami” Anglije, Amerike in med kolonialnimi narodi. V zvezi s pričakovanimi nadaljnjimi poskusi preprečevanja korenitejših sprememb v Jugoslaviji pa je delegatom naročal naslednje ravnanje: “Ali ako mi budemo pravilno radili, ako sačuvamo širinu pokreta, mi nečemo biti pobedjeni. Uvek u glavi treba da pamtimo Lenjinove reči: Ko ne zna u svakoj situaciji da iskoristi svaku rezervu, svakog saveznika, pa i najmanjeg, taj nije marksist. Naša Partija znala je da poveže sve rezerve. To je dokaz njene političke moći i

⁷⁰⁷ Tone Ferenc, Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 1. – 4. 10. 1943, str. 139, 140.

⁷⁰⁸ Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, str. 345–347; Vladimir Dedijer, Dnevnik, knjiga 2, Beograd 1970, str. 431–436; Hinko Bratož-Oki, Dnevnik partizana, knjiga 2, Ljubljana 1961, str. 44–45.

njene teoretske snage. Kad je naša Partija povelala čitav narod u rat, kad je stvorila široki front svih onih, koji su se iznjašnjavali za borbu, neki su nam govorili da ćemo se utopiti u moru kolebljivaca. Medjutim, mi se nismo utopili, već smo naprotiv taj čitav pokret sredili, ojačali i pretvorili u veliku snagu. I zato danas tako čvrsto i politički i vojnički stojimo. Zato se treba otesti stavova koji se negde čuju: "Jedva čekamo vreme kada ćemo mi komunisti sami rešavati. To je potpuno sektaški i varredno štetan i pogrešan stav koji nema ništa zajedničkog sa marksizmom-lenjinizmom. Pred nama se odvija proces zbijanja, udruživanja širokih narodnih snaga i njihovog čišćenja od uticaja reakcionarnih sila. Što je u našem frontu valjano, što se istinski bori protiv okupatora, što ima taj cilj stalno pred očima, to se prekaljuje u borbi, to će valjati i sutra. Mi možemo pobediti samo pošto budemo imali većinu naroda za sobom." Med aktualne naloge je postavil vojaško in politično utrjevanje partizanske vojske in oster boj proti proti sredini, ki da skuša nadeti reakciji le novo politično masko. Zatrdil je še, da v Sloveniji (in Jugoslaviji) ne poteka nikakršna razredna vojna, temveč samo boj za obstanek slovenskega naroda pred okupatorjem in njegovimi sodelavci.⁷⁰⁹

Medtem ko je partizansko gibanje po kapitulaciji Italije doživljalo pravi polet (po Kardelju triumf), so se protipartizanske in protikomunistične enote znašle v izjemno težavnem položaju. V Ljubljanski pokrajini je nastopilo stanje izrazite državljanske vojne,⁷¹⁰ v kateri je protirevolucionarna stran doživela težke izgube. Vojaški poraz in krvavi obračun s poraženci, ko je bilo usmrčenih okoli 600 ujetnikov in drugih nasprotnikov OF, pa je še dodatno poglobil razkol med partizansko in protipartizansko usmerjenim prebivalstvom. Delo VOS se je z zajetjem številnih vaških stražarjev in četnikov takrat zelo razšilo in ga je neposredno usmerjala centralna komisija VOS, ki je od maja 1943 dalje bivala na Dolenjskem. Ustanovili so tudi poseben bataljon VOS, ki je imel nalogo uničiti preostanke protirevolucionarnih enot, izvajal pa je tudi usmrčitve na smrt obsojenih

⁷⁰⁹ Vladimir Dedijer, Dnevnik, knjiga 2, str. 432–436.

⁷¹⁰ Boris Mlakar, Slovensko domobranstvo 1943–1945, Ljubljana 2003, str. 72, 80.

zajetih četnikov in vaških stražarjev.⁷¹¹ Centralna komisija VOS je navodila o odnosu organov VOS do ujetnikov oziroma nasprotnikov partizanskega gibanja izdala 19. septembra. Ugotavljala je, da je zaradi "premilega postopanja nekaterih civilnih in vojaških oblasti, pa tudi nekaterih organov VOS" mnogim organizatorjem t. i. bele in modre garde uspelo pobegniti pred nadzorom. Da ne bi nadaljevali z odporom proti partizanskim oblastem, jih je treba takoj aretirati in zapreti. Dalje so navodila naročala, da je treba vse ujetnike takoj zaslišati in zbrati prot njim dokazni material, zapisnike zaslišanj in ostali material pa nato poslati najbližjemu vojaškemu sodišču. Organi VOS so bili pooblašteni sodelovati z vojaškimi sodišči pri pripravi procesov, sestavljali so obtožnice, višino kazni pa so sodišča določala sporazumno z organi VOS. Navodila so določala tudi merila za kaznovanje – smrtno kazen za organizatorje vaških straž, četnikov ter za njihove aktiviste in tesne privrženice, za t. i. zavedene, ki obžalujejo svoje dotedanje delovanje, pa vključitev v delovne čete in prevzgojo. V primeru nemškega vdora je VOS lahko neomejeno odločal o življenju in smrti, kar se je kasneje tudi zgodilo, saj so navodila določala, da je treba v tem primeru takoj, brez sodbe likvidirati vse tiste zapornike, ki bi bili po rednem postopku pred sodiščem obsojeni na smrt, iz delovnih čet pa tiste, za katere se kasneje izkaže, da svojih "napak niso iskreno spoznali in da nam bi v težkih situacijah še lahko škodovali".⁷¹²

II

V ljubljanskem okrožju je po kapitulaciji Italije kot vezni člen med okrožjem in osrednjim vodstvom še naprej obstajalo poverjenišтво. Medtem ko sta poverjeništvu za Dolenjsko in za Notranjsko prenehali z delom, so poverjenišтво v Ljubljani ohranili najbrž predvsem zaradi politične pomembnosti tega mesta. Krajši čas po ka-

⁷¹¹ Tone Ferenc, *Dies irae : četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*, Ljubljana 2002, str. 437–652.

⁷¹² ARS, odd. 1, AS 1931, Centralna komisija VOS.

pitulaciji je ljubljansko partijsko poverjeništvu štelu dva člana: Vladimir Krivic-Matevž (sekretar) in Mira Tomšič (Svetina)-Vlasta. Zaradi pričakovane zaostritve razmer v mestu po utrditvi nove okupacijsko-domobranske oblasti je v skladu z odločitvijo CK KPS in IOOF zadnje dni septembra 1943 odšlo na partizansko ozemlje več najvidnejših ljubljanskih aktivistov; med njimi je bil tudi Vladimir Krivic, ki je nato prevzel delo v komisiji za agitacijo in propagando pri CK KPS in IOOF. Po tem času je v poverjeništvu delala samo še Mira Tomšič, ki je bila istočasno poverjenica CK KPS in IOOF.⁷¹³

Z nemško okupacijo, hitrim uveljavljanjem domobranstva v Ljubljani in njeni bližnji okolici, učinkovitim stopnjevanjem vsakovrstnih pritiskov nasprotnika in neprodušnim zapiranjem mesta so se možnosti političnega delovanja Osvobodilne fronte in partije naglo poslabševale. Ljubljana je dokončno izgubila položaj pomembnega žarišča in opore odporniškemu gibanju v širšem merilu. Aktivisti so bili poslej vse bolj v položaju, ko so si morali prizadevati predvsem za ohranjanje odporu naklonjenega političnega razpoloženja v samem mestu. Le-tega v naznačenih razmerah ni bilo lahko vzdrževati, saj so se organizacije zaradi pogostih aretacij neprestano rušile, med dotedanje sodelavce OF pa se je zajedala vse večja negotovost.⁷¹⁴

Tako kot pri ostalih organizacijah je opazen tudi pri partijski organizaciji postopen osip članstva in aktivistov. Do občutnega osipa je prišlo že neposredno po italijanski kapitulaciji, tj. v mesecu septembru, ko so skladno s partijskimi usmeritvami številni komunisti odšli na partizansko ozemlje, kjer so se vključili v partizanske enote ali v terensko delo. Posamezni, predvsem kompromitirani člani, pa so zapuščali Ljubljano tudi kasneje. Ti odhodi so ljubljansko organizacijo kadrovsko in številčno precej osiromašili. Delo so prevzemali mlajši in manj izkušeni člani, kar je najprej prišlo do izraza na nižjih ravneh, postopoma pa tudi na okrožni. Med aktivisti so vse bolj prevladovale ženske.

⁷¹³ Mira Svetina-Vlasta, Partija in OF v letih 1943 do 1945. Ljubljana v ilegali, knjiga IV. Ljubljana 1970, str. 19, 22, 32.

⁷¹⁴ Mira Svetina-Vlasta, Partija in OF v letih 1943 do 1945.

Naznačeno dogajanje je opazno že v samem okrožnem vodstvu. V septembru 1943 so odšli iz Ljubljane okrožni sekretar France Kimovec-Žiga, Zima Vrščaj-Holy-Nataša, Leopold Krese-Još in Ivo Levstik-Gojč. Ostala je samo Ada Krivic-Hana, ki je potem v oktobru postavila novo okrožno vodstvo in ga tudi sama vodila. Vanj je pritegnila sekretarko okrožnega odbora OF Marico Dekleva-Ženjo, Francko Rakar-Ivo in Marico Čepe-Evo.⁷¹⁵ Na prehodu v leto 1944 je član komiteja postal še vodja OK VOS Vladimir Svetina-Kos, Ivo.⁷¹⁶

Vendar do začetka leta 1944 partijska organizacija zaradi aretacij ni utrpela večjih izgub, ker so aretacije zajemale le posameznike. Poverjenici Tomšičevi se je takrat dozdevala bolj zaskrbljujoča "mladost in neizkušenost" organizacije ter dejstvo, da so bili trije člani vodstva že močno kompromitirani. Tudi avtoriteta okrožnega komiteja naj bi bila prenizka.⁷¹⁷

O številčnem stanju in organiziranosti KPS v Ljubljani v obdobju po kapitulaciji Italije ni celovitih podatkov. Podati je mogoče le splošno ugotovitev, da se je neposredno po kapitulaciji Italije število članov KPS zaradi odhodov na partizansko ozemlje znatno zmanjšalo, da so se posamični odhodi, ki pa v skupnem številu niso bili tako majhni, dogajali nato še v celem letu 1944 in da s pritegovanjem novih članov, predvsem zaradi neprestanih aretacij ni bilo več mogoče doseči prejšnjega stanja. Številčno stanje in notranjo dinamiko v ljubljanski partijski organizaciji po kapitulaciji Italije je mogoče ilustrirati le s posamičnimi primeri oziroma delnimi podatki. Tako je glede odhodov komunistov na partizansko ozemlje ob kapitulaciji Italije znano, da je bilo samo do 28. septembra 1943 mobiliziranih najmanj 48 članov in kandidatov partije, med katerimi je bilo precej članov rajonskih komitejev. Iz Ljubljane so vse odpremili s podatki o njihovem dotedanjem partijskem delu, delavnosti in zanesljivosti. Pri enem izmed kandidatov s šestmesečnim stažem (Vlado Šmid), ki je

⁷¹⁵ Mira Svetina-Vlasta, Partija in OF v letih 1943 do 1945, str. 22; Ljubljana v ilegali, knjiga IV, str. 619.

⁷¹⁶ ARS, odd. 1, AS 1589, Anketni list Vladimirja Svetine.

⁷¹⁷ ARS, odd. 1, AS 1483, šk. 3, Poročilo Mire Tomšič 3. 1. 1944 CK KPS.

sicer nosil akademski naziv doktorja znanosti, so npr. zapisali: "Znanstvenik, ki se je razumsko dokopal do marksizma. Do požrtvovalnega partijca mu še marsikaj manjka. Točen in vesten je, pa tudi zelo ambiciozen."⁷¹⁸

Vsaj približno številčno stanje v dveh izmed šestih ljubljanskih rajonov razkriva izpoved aretirane Nade Dolenc, ki je bila od jeseni 1943 do pomladi 1944 najprej sekretarka rajona Vič-Trnovo in zatem rajona Poljane. V prvem naj bi bilo po kapitulaciji Italije do konca leta 1943 okoli 14 članov in 11 kandidatov. V tem času Dolenčeva kot rajonska sekretarka naj ne bi sprejela nobenega novega člana in le trem je postavila kandidaturo. Ko je na prehodu v leto 1944 prevzela sekretarstvo v poljanskem rajonu, je bilo tam 12 članov in 5 kandidatov. Med njenim delovanjem v poljanskem rajonu so se pričele množične aretacije, ki so privedle do spora med poljansko organizacijo in okrožnim komitejem; člani partije namreč zaradi strahu pred policijo niso bili več pripravljeni izpolnjevati nalog, Dolenčeva in še ena članica rajonskega komiteja pa ne izvajati "pritiska na podrejene, da bi se želje okrožnega vodstva izpolnile". Po izpovedi Dolenčeve pred zasliševalci naj bi bila popustljivost vzrok za njeno razrešitev s položaja rajonske sekretarke in za premestitev v obveščevalno delo.⁷¹⁹

V belokranjskem okrožju so po kapitulaciji Italije izgubili kar nekaj aktivistov, ker so bili pritegnjeni k drugim nalogam ali bili mobilizirani. Med drugim so nameravali v Upravno komisijo dodeliti člana OK KPS Toneta Dvojmoča, zaradi česar se je okrožni sekretar obrnil na CK KPS, da je izposloval spremembo sklepa, ker da so premestitve aktivistov že preveč krnile politično delo v okrožju.⁷²⁰ V okrožnem vodstvu so jeseni 1943 delali ob sekretarju Ivanu Novaku še Martin Žugelj, Stane Šmid, Ivan Gusič, Tone Dvojmoč, Polde Je-

⁷¹⁸ ARS, odd. 1, AS 1487, Seznam mobiliziranih aktivistov v Ljubljani z dne 28. 9. 1943, a. e. 2426.

⁷¹⁹ ARS, odd. 1, AS 1931, Ljubljanska provala, Zapisnik o zaslišanju Nade Dolenc na Upravi policije v Ljubljani z dne 26. 2. 1945.

⁷²⁰ ARS, odd. 1, AS 1487, Pismo OK KPS Bela krajina 29. 9. 1943 CK KPS, a. e. 2725.

lenič, Dušan Bole in Anton Zupan. Novak je bil obenem sekretar OOOF, Žugelj pa njegov član.⁷²¹

V viniškem rajonu so npr. 11. oktobra imeli partijsko zborovanje, kjer so razpravljali o delu OF, vlogi partije v OF in o tem, zakaj je partija avantgarda proletariata; pred zborovanjem so sprejeli v partijo 25 novih članov. Ofenziva je v okrožju prekinila redno poslovanje celic in nekaj članov je padlo. Zatem so preverjali zadržanje članov KPS med ofenzivo in jih sklenili nekaj izključiti iz partije. Enega člana so npr. izključili tudi zaradi oblastnega in osornega nastopanja nasproti prebivalcem. Rajonski komiteji so se pritoževali nad partizansko vojsko v zvezi z njenim prehranjevanjem, o komandi mesta Metlika pa je suhorski RK KPS zapisal, da postopa z ljudmi še bolj surovo kot se je postopalo v bivši Jugoslaviji.⁷²² Januarja 1944 so v okrožju priredili prvi partijski tečaj za 13 aktivistov.⁷²³

Tudi v novomeškem okrožju so razmere ob kapitulaciji Italije povzročile precejšnje spremembe v organizaciji, saj so pozmezniki prevzemali nove zadolžitve ali bili mobilizirani. Zatem je nemška ofenziva povzročila nekaj žrtev tudi med partijskim članstvom. Vse skupaj je imelo za posledico začasno razrahljanje obstoječe organizacije.

Partijski sekretar okrožja je bil še naprej Franc Černe. Iz OK KPS pa sta izpadla okrožni sekretar OF ing. Jože Levstik, ki ga je IOOF septembra 1943 imenoval za načelnika odseka za gospodarstvo in prehrano pri Upravni komisiji za osvobodeno ozemlje, ter Albert Svetina, ki je bil imenovan za inštruktorja pri isti komisiji.⁷²⁴ Od prejšnjih članov sta še ostala Tončka Majcen in Jože Franko, na novo pa so bili po kapitulaciji vključeni Avgust Jazbinšek-Iko, Ermin Ferfolja – oba iz železničarskega rajonskega komiteja KPS v Novem mestu – Kamilo

⁷²¹ ARS, odd. 2, AS 1698, šk. 740/IV, Spisek političnih aktivistov v okrožju Bela krajina z dne 8. 12. 1943; ARS, odd. 1, AS 1589, Anketni list Ivana Gusiča.

⁷²² ARS, odd. 2, AS 1698, šk. 740/IV; Poročilo RK KPS Vinica 13. 10. 1943 OK KPS Bela krajina; Poročilo RK KPS Dragatuš 13. 11. 1943 OK KPS Bela krajina; Poročilo OK KPS Semič 15. 12. 1943 OK KPS Bela krajina; Poročila RK KPS Suhor 19. 10. 1943, 18. 11. 1943 in 23. 11. 1943 OK KPS Bela krajina.

⁷²³ ARS, odd. 1, AS 1487, Karakteristike udeležencev 1. partijskega tečaja pri OK KPS Bela krajina, a.e. 2729.

⁷²⁴ Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, knjiga 2, str. 89–91.

Hilbert, ki se je takrat vrnil iz internacije, novembra pa še Matija Maležič iz reorganiziranega okrožja Ribnica-Velike Lašče.⁷²⁵

V času obstoja partizanskega ozemlja med italijansko kapitulacijo in jesensko nemško ofenzivo se je partijska organizacija osredotočila predvsem na izvajanje splošne mobilizacije, spremljanje dejavnosti razbitih vaških straž in njihovih simpatizerjev, spolnjenje organizacijske mreže OF in reševanje kadrovskih vprašanj, povezanih s hitro širitvijo političnih in drugih organizacij gibanja. Zaradi premeščanja in mobilizacije se je število članov KPS v primerjavi s koncem avgusta nekoliko zmanjšalo. Celotno število mobiliziranih članov partije ni znano. Znan pa je podatek, da so samo v topliškem partijskem rajonu do sredine oktobra mobilizirali 14 članov ter da je v novomeški železničarski organizaciji, v kateri je bilo pred kapitulacijo Italije 21 članov in 4 kandidatje,⁷²⁶ ostalo le še 6 članov. Sredi oktobra je v rajonih (torej brez okrožnega vodstva) delovalo 124 članov, podvojilo pa se je število kandidatov – bili so 103 – kar kaže na načrtno organizacijsko krepitev tudi na partijskem področju. Okrožje je bilo takrat s stališča frontne organiziranosti razdeljeno na 26 rajonov,⁷²⁷ združenih v 6 podokrožij in mestni rajon, s stališča partijske organiziranosti pa na 7 rajonov. Partijski rajoni, ki so bili po obsegu enaki frontnim podokrožjem oziroma mestnemu rajonu, so bili: Trebnje, Mokronog, Šmarjeta-Škocjan, Toplice, Gorjanci-Št. Jernej, Mirna Peč in Novo mesto, v katerem je poleg mestnega rajonskega komiteja obstajal še rajonski komite na železnici.⁷²⁸

Kot rečeno, so jesenski meseci organizacijo iz različnih vzrokov delno razrahljali. V decembru 1943 okro-

⁷²⁵ ARS, odd. 1, AS 1487: Poročilo OK KPS Novo mesto 28. 9. 1943 CK KPS, a. e. 2946; Dopis OK KPS Novo mesto 1. 10. 1943 CK KPS, a. e. 2947; Poročilo OK KPS Novo mesto 14. 10. 1943 CK KPS, a. e. 2953; AS 1589, Anketna lista Kamila Hilberta in Matije Maležiča.

⁷²⁶ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo OK KPS Novo mesto 31. 8. 1943 CK KPS, a. e. 2934.

⁷²⁷ Rajoni OF so bili: Novo mesto, Trebnje, Velika Loka, Mirna, Sv. Križ (Gabrovka), Mokronog, Tržišče, Trebelno, Št. Rupert, Št. Peter (Otočec), Bela Cerkev, Šmarjeta, Škocjan, Toplice, Bircna vas, Vavta vas, Št. Jernej, Brusnice, Stopiče, Orehovica, Sv. Križ (Podbočje), Kostanjevica, Mirna Peč, Prečna, Dobrnič, Žužemberk.

⁷²⁸ ARS, odd. 1, AS 1487: Poročilo OK KPS Novo mesto 28. 9. 1943 CK KPS, a. e. 2946; Poročilo OK KPS Novo mesto 13. 10. 1943 CK KPS, a. e. 2952.

žnemu komiteju ni uspelo zbrati npr. niti podatkov o organizacijskem stanju, ker mu jih rajonski sekretarji kljub dogovoru enostavno niso poslali in zagroziti je moral celo s kaznimi. Partijsko življenje je bilo "skrajno šibko", člani po raznih ustanovah (kurirji, VOS, komande področja in mest, SPŽZ, SKOJ, gospodarska komisija, pomožno osebje) pa sploh niso bili povezani v celicah.⁷²⁹

Oktober 1943 je CK KPS sklenil ukiniti nekatera manjša okrožja in jih združiti v večja. Tako so iz okrožij Kočevje, Ribnica in Velike Lašče ustanovili mnogo večje ribniško okrožje. Združitve so izvedli na sestanku okrožnih aktivistov vseh treh okrožij verjetno takoj po 20. oktobru 1943 ob udeležbi članice CK KPS Lidije Šentjunc. V novo okrožno vodstvo partije so vključili po nekaj članov okrožnih komitejev iz pravkar ukinjenih okrožij. Za okrožnega sekretarja (KPS in OF) so imenovali Jožeta Kopitarja-Gregorja, za organizacijskega sekretarja Ivana Fajdigo, ostali člani OK KPS Ribnica so bili Ivan Jevc-Čufi (vojaški in obveščevalni referent), Marija Jordan (SPŽZ), Janez Kožar-Prajer (gospodarstvo), Radko Polič-Tone Gorjanc (agitacija in propaganda), Karel Mikulič-Korl (namestnik organizacijskega sekretarja) in Feliks Razdrih (kadrovik). Okrožje, ki je sedaj segalo od ljubljanskega Barja do Kolpe, je po tej reorganizaciji bilo razdeljeno na sedem rajonov: Kočevje, Banjaloka, Ribnica, Sodražica, Loški Potok, Velike Lašče in Barje.⁷³⁰

Pred omenjeno združitvijo so v velikolaškem okrožju ugotavljali, da je partijsko delo po kapitulaciji Italije zaradi preobremenjenosti z drugimi nalogami precej zastalo. Možnosti partijskega delovanja so bile precej omejene zaradi neobdelanega terena, Velike Lašče z okolico pa naj bi bile "gnezdo BG" in sploh eden najbolj "zagrizenih" krajev proti osvobodilnemu gibanju in še zlasti proti KPS. Okrožje je imelo štiri rajone, ki še niso imeli vsi rajonskih komitejev. Rajon Velike Lašče je npr. imel samo štiri kandidate (2 delavca, 2 izobraženca); o njih je OK KPS poročal: "Čim pa bodo pokazali člani te

⁷²⁹ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo OK KPS Novo mesto 2. 1. 1944 CK KPS, a. e. 2956.

⁷³⁰ Radko Polič, Čudežna pomlad, str. 320, 321.

proletarske skupine, da so vredni, da postanejo člani Partije, takrat bodo v njo tudi sprejeti. Med tem pa se jih bo stalno opozarjalo na njihovo partijsko dolžnost, ter se jim posvečalo pažnje v pouku marksističnih načel.” V rajonu Rob sta obstajala samo dva člana (kmečka sinova) in sta obenem predstavljala RK KPS. Nekoliko bolje je bilo v rajonu Turjak, kjer so poleg RK KPS obstajali ena celica in dve kandidatski skupini; člani so izhajali iz vrst delavcev in malih kmetov. Najbolje je bil organiziran barjanski rajon, v katerem so poleg RK KPS obstajale dve močni celici in dve kandidatski skupini.⁷³¹

Tudi v prvotnem ribniškem okrožju so ugotavljali, da večino energije usmerjajo v vojaško mobilizacijo in boj proti protekcionizmu. OK KPS se je še pritoževal nad vojaškimi štabi, Upravno komisijo in funkcionarji SKOJ, ker so sprejemali ukrepe mimo vednosti okrožnega vodstva; OK KPS se npr. ni strinjal z imenovanjem osebe na položaj namestnika komandanta vojnega področja, ki ni bila član KPS. Kritičen je bil do OK VOS, ki da se je z nadziranjem partijcev “izrodil v partijo nad partijo”. Čutili so pomanjkanje usposobljenih kadrov, zato so pozdravili napovedano ustanovitev večjega ribniškega okrožja.⁷³² Uspeli pa so postaviti kandidatske skupine v Strugah in Dobropolju. Ob prevzemu oblasti je OK KPS pazil, da so bili na vodstvene položaje postavljeni partijci, kandidati ter partijski simpatizerji ali pa “vsaj socialno zanesljivi ljudje”. V OOOF je npr. vključil krščanskega socialista dr. Janka Lavriča, odvetnika iz Ribnice, o katerem je OK KPS poročal, da je “ugleden, pošten, delaven in ves čas na naši strani stoječ”, njegov sin pa je član SKOJ-a.⁷³³ Med 35 odposlanci za kočevski zbor iz tega okrožja je bilo izvoljenih 16 komunistov.⁷³⁴

Ribniško okrožje v novih mejah ni niti zaživelo, ko je politično delo v njem za dalj časa prekinila nemška

⁷³¹ ARS, odd. 1, AS 1496, Poročilo OK KPS Velike Lašče 14. 10. 1943 CK KPS, a. št. 2842.

⁷³² ARS, odd. 1, AS 1496, Poročilo OK KPS Ribnica 12. 10. 1943 CK KPS, a. št. 2850.

⁷³³ ARS, odd. 1, AS 1496, Poročilo OK KPS Ribnica 20. 9. 1943 CK KPS, a. št. 2846.

⁷³⁴ ARS, ddd. 1, AS 1487, Poročilo OK KPS Ribnica (konec septembra 1943) CK KPS, a. e. 2588.

ofenziva. Razmere so se normalizirale šele na prehodu v leto 1944, ko je okrožnemu vodstvu ponovno uspelo ustvariti si osnovni pregled nad celotnim okrožjem, dokončno oblikovati razne forume in povezati ter hkrati pregledati razbite organizacije. Obsežnejše, a ne celovito poročilo za centralni komite je OK KPS uspel pripraviti šele 9. januarja 1944. V njem je delno poročal o stanju partijske organizacije še pred ofenzivo, ker o tem centralnega komiteja še ni uspel seznaniti. Tako je navedel, da je bilo na območju kočevskega rajona pred ofenzivo 35 članov partije, od katerih so jih kar 16 (po drugi navedbi celo 22) na novo pritegnili tik pred ofenzivo, dva pa so sprejeli po ofenzivi. Ofenziva je tamkajšnjo organizacijo precej razbila in so si šele pred kratkim lahko ustvariti pregled nad njo. Zadržanje precejšnjega števila članov v tem rajonu je bilo med ofenzivo problematično zaradi predajanja okupatorju, zato je rajonski komite uvedel preiskavo in devetim odvzel "nositi čast člana KPS", torej jih je izključil. Prav tako so npr. izključili enega člana v ribniškem rajonu, ker je brez dovoljenja odšel v Sodražico, kjer so ga Nemci aretirali, potem pa se je svobodno gibal po Ljubljani. Trenutno je bilo v kočevskem rajonu le 22 članov (4 od zgoraj navedenih so bili npr. mobilizirani, nekateri pa poslani drugam na politično delo), od katerih jih je 12 delovalo v Kočevju, 10 pa v ilegali. Tudi v ostalih rajonih so uspeli urediti partijske vrste in poživiti delo, razen v Sodražici, kjer je bila partija precej pasivna, najtežje pa je bili v rajonu Barje. V tem rajonu, kjer so od jesenske reorganizacije sprejeli 13 novih članov in jih 5 izključili, je bilo politično delo skoraj povsem ohromljeno zaradi neprestanih pohodov nemške vojske, ki so močno ovirali delo tudi v nekaterih drugih rajonih in zaradi stopnjujočega domobranskega nasilja.⁷³⁵ Decembra 1943 so v okrožju organizirali prvi okrožni partijski tečaj. Po nepopolnih podatkih (nanašajo se na rajone) je okrožje takrat imelo okoli 170 članov KPS.⁷³⁶

Okrožje Grosuplje je po kapitulaciji Italije nekaj časa še obstajalo v prejšnjih mejah, oktobra pa so mu pri-

⁷³⁵ ARS, odd. 2, AS 1714, šk. 716/I, Poročilo OK KPS Ribnica 9. 1. 1944 CK KPS.

⁷³⁶ ARS, odd. 2, AS 1714, šk. 714/I, Poročilo OK KPS Ribnica 5. 12. 1943 CK KPS.

ključili stiško okrožje in še rajon Dobrunje. Pred omejneno združitvijo je grosupeljsko okrožje kot sekretar začasno vodil Sergej Kraigher, ker se je prejšnji sekretar Jovo Rajakovič ob kapitulaciji ponesrečil. Oktobra 1943 pa je CK KPS za okrožnega sekretarja imenoval Franca Kimovca-Žigo.⁷³⁷

Pred združitvijo je grosupeljsko okrožje imelo 30 članov in 12 kandidatov KPS ter 10 skojevcev. Imelo je 8-članski OOOF, v katerem je bilo 7 članov KPS, osmi član pa je bil trenutno izključen član partije. OK KPS je štel štiri člane: sekretar je bil Jovo Rajakovič, člani pa Ivan Erjavec, Jože Bukovec, Tone Zalar. Rajonske komiteje so postavili v Grosuplju, Šmarju in Št. Juriju. Približno 30 članov in kandidatov je tedaj imelo tudi stiško okrožje.⁷³⁸

Za oktober načrtovano združitev okrožij so zaradi nemške ofenzive lahko izvedli šele sredi novembra. Predlog CK KPS za sestavo partijskega vodstva združenega okrožja ni bilo mogoče v celoti uresničiti, kajti med ofenzivo sta padla organizacijski sekretar OK KPS Stična Milan Končina in član grosupeljskega komiteja Jovo Rajakovič. Potem so ga postavili v naslednji sestavi: sekretar Franc Kimovec, člani Jože Bukovec, Tone Zupančič-Silvo, Slavko Kovačič, Jože Plankar-Veja, Ida Kovač-Vera, Pepca Zajc in ing. Viktor Bajec. Okrožje je bilo sprva razdeljeno na 13 rajonov.⁷³⁹

Organizacija KPS v grosupeljskem okrožju je tudi v tem obdobju ostajala v primerjavi z ostalimi okrožji med najšibkejšimi. Vzrokov je bilo več. Poleg že omenjenega nasprotnikovega pritiska na tem strateško pomembnem območju je odgovor najbrž treba iskati tudi bodisi v premajhnem prizadevanju okrožnega in rajonskih vodstev v smeri širitve partije bodisi v strožjih merilih glede sprejemanja novih članov, dalje v dejstvu, da se

⁷³⁷ ARS, odd. 1, AS 1494: Dopis Jova Rajakoviča 13. 10. 1943 CK KPS, a. št. 2736; Poverilnica CK KPS za Franca Kimovca z dne 13. 10. 1943, a. št. 1658; Dopis Ivana Mačka 18. 10. 1943 OK KPS Grosuplje, a. št. 1606. Slavko Kovačič, Aktivisti OF grosupeljsko-stiškega okrožja, str. 122.

⁷³⁸ ARS, odd. 1, AS 1487: Poročilo Lidije Šentjurc 21. 9. 1943 CK KPS, a. e. 2823; Poročilo Sergeja Kraigherja 1. 10. 1943 CK KPS, a. e. 2824; Poročilo OK KPS Grosuplje 13. 10. 1943 CK KPS, a. e. 2825.

⁷³⁹ Milena Vrenčur, Ivan Križnar: V navzkrižnem ognju, str. 259, 262, 263, 264, 291.

organizacija ponekje niti ni uspela dobro utrditi, ko so se splošne razmere ponovno začele poslabševati, očitno pa tudi izrazito verno kmečko prebivalstvo, ki je dajalo prevladujoče obeležje temu območju, partije ni sprejemalo, četudi je podpiralo Osvobodilno fronto.

Iz okrožnice, ki jo je OK KPS 5. januarja 1944 razposlal partijskim organizacijam v okrožju, razberemo, da se večina rajonskih komitejev ni sestajala, da niso ustanavljali novih celic in kandidatskih skupin, obstoječe organizacije pa niso imele politične vzgoje. Torej je vse od nemške ofenzive dalje obstajalo mrtvilo v notranjem partijskem pogledu. OK KPS je zato naročal, da morajo partijske organizacije spremeniti način delovanja; na redno sklicevanih sestankih morajo obravnavati vsa pomembna vprašanja ter sprejemati ukrepe oziroma predloge (zlasti so bile dolžne zagotavljati oskrbo partizanskim enotam in civilnemu prebivalstvu) ter prizadevno delovati v OF, "perifernih" organizacijah (SPZZ, SNP, ZSM) in obveščevalni službi. Okrožnica je med drugim poudarila, da so se komunisti dolžni sestajati v okviru partijskih organizacij (in ne delovati npr. le v okviru odborov OF) zato, ker se od njih zahteva večja prizadevnost kot od drugih članov OF in ker partijski program presega program Osvobodilne fronte, saj zahteva poleg narodne tudi socialno osvoboditev, do katere uresničitve pa je še daleč, čeprav smo že v revoluciji. O ZKMJ je sporočala, da to "ni mlada KP, ni naraščaj partije, je množična mladinska organizacija one mladine, ki se bori proti kapitalističnemu izrabljanju proletarjata in za diktaturo proletarjata. V našem primeru je to mladina, ki se bori proti narodnemu zatiranju Slovencev in nima pri tem verskih ali nacionalno šovinističnih pomislekov".⁷⁴⁰

Rajonska partijska vodstva so začeli postavljati na prehodu v leto 1944, ko je bilo v okrožju 76 članov in 34 kandidatov. Sekretar Kimovec je zapisal, da je takšno število "odločno premalo" in izrazil upanje, da se bo stanje v kratkem izboljšalo. Poročal je, da sprejemajo v kandidaturo večinoma kmečke fante in dekleta, o ob-

⁷⁴⁰ ARS, odd. 2, AS 1712, šk. 707/III, Okrožnica OK KPS Grosuplje 5. 1. 1944 "Vsem RK-jem in partijskim celicam na terenu".

stoječih partijcih pa dejal, da pri njih "o kakih revolucionarnih pogledih na našo stvar /.../ še ni govora".⁷⁴¹

Konec oktobra 1943 so z združitvijo okrožij Cerknica in Vrhnika ter obrobnege dela ljubljanskega okrožja do žične ograde med Dravljami in Ljublanico ustanovili notranjsko okrožje. Razdeljeno je bilo na deset rajonov: Dobrova, Horjul, Rovte, Vrhnika, Borovnica, Logatec, Sv. Vid-Begunje, Cerknica, Bloke in Loška dolina. Sekretar okrožja je bil Lojze Mlakar. V komiteju so delali še Jože Tekavec, Nace Voljč-Drčar, Jože Molek-Puntar, Vladko Majhen, Ignac Voljč-Fric in Jože Koščak-Krištof.⁷⁴²

V cerkniškem delu okrožja se je še pred navedeno reorganizacijo večina članov odzvala partizanski mobilizaciji; v začetku oktobra so ostale na terenu le štiri članice v Loški dolini, a so še isti mesec pridobili več novih članov in kandidatov KPS (npr. na Bloški planoti). OK KPS Cerknica je npr. tudi naročil okrožni komisiji VOS, da odstrani nekega člana KPS, ki je pred časom dezertiral iz Soškega odreda. V pričakovanju sovražne ofenzive je OK KPS odredil umik ogroženih aktivistov v ilegalo. V vrhniškem delu okrožja so imeli nasplošno večje težave z mobilizacijo, vendar odziv med komunisti ni znan; so pa začasno obnovili rajonski komite v Rovtah, od koder so se po kapitulaciji Italije umaknili vaški stražarji.⁷⁴³

Po končani ofenzivi je OK KPS za Notranjsko naročil rajonskim komitejem takojšen pregled partijskega kadra v pogledu njegovega zadržanja med ofenzivo ter za težje primere zahteval izključitev, ker da se tako Partija "čisti in utrjuje". Hkrati je zahteval ponovno uvedbo rednega partijskega življenja, rednega poročanja in "železno disciplino", sprejemanje v partijo tistih, ki so se med ofenzivo zadržali dobro, "strogo kontrolo" t. i. pomožnih organizacij (ZSM, SPŽZ) in pridobivanje novih članov iz

⁷⁴¹ ARS, odd. 1, AS 1487, Pismo Franca Kimovca 3. 1. 1944 Lidiji Šentjunc, a. e. 2827

⁷⁴² ARS, odd. 1, AS 1487: Poročilo OK KPS Notranjska 3. 1. 1944 CK KPS, a. e. 2629; Poročilo OK KPS Notranjska 15. 1. 1944 CK KPS, a. e. 2633.

⁷⁴³ ARS, odd. 1: AS 1496, Poročilo OK KPS Cerknica 1. 10. 1943 CK KPS, a. št. 2784; AS 1487, Poročilo OK KPS Vrhnika 9. 10. 1943 CK KPS, a. e. 2625; Pismo OK KPS Cerknica 24. 9. 1943 CK KPS, a. e. 2483; Poročilo OK KPS Cerknica 17. 10. 1943 CK KPS, a. e. 2787.

njihovih vrst, nadzor nad gospodarskim delom, tesnejše sodelovanje med RK KPS ter VOS in ob tem poudaril, da morajo biti obveščevalci nujno partijski. Določil je še, da so sekretarji RK KPS obenem kadroviki in zadolženi za dajanje splošnih ocen na kadrovskih listih.⁷⁴⁴

Po pregledu organizacije, ki so ga uspeli opraviti šele do sredine januarja 1944, so ugotovili, da je bilo v vrhniškem delu okrožja kakšnih 68 članov in več kot 30 kandidatov, 3 člani pa so bili aretirani in eden je padel. V rajonu Rovte je obstajala samo 4-članska celica aktivistov. Tudi v logaškem rajonu razen RK KPS ni bilo terenskih celic, ker so bili vsi člani mobilizirani. V cerkniškem delu okrožja je poleg številčne okrožne celice in treh rajonskih komitejev obstajalo še 14 celic (število članov ni znano). V tem delu okrožja pa so do takrat izključili več članov. Enega so npr. izključili, ker se ni hotel umakniti v ilegalo in je bil zatem aretiran in odpeljan v zapor. Neko članico so izključili zaradi pasivnosti in "slabega obnašanja" v času prihoda nemškega okupatorja, drugega člana, ker se je javil okupacijskim oblastem, naslednjega zaradi "oportunističnega obnašanja" med ofenzivo in še enega, ker ni bil "uporaben za terensko delo". Enega člana je okupator aretiral in ustrelil.⁷⁴⁵

Za idejnopolitično vzgojo partijskih aktivistov je notranjski okrožni komite organiziral pet tritedenskih tečajev, ki sta jih vodila Vladko Majhen in Karel Grabeljšek-Gaber. Udeležilo se jih je okoli 100 aktivistov. O drugem tečaju je OK KPS npr. poročal, da so v njem posvetili veliko pozornosti "važnosti razlikovanja dela KP v Osvobodilni fronti kot meščansko demokratični revoluciji, nasproti delu, ki čaka KP za izvedbo socialistične revolucije".⁷⁴⁶

⁷⁴⁴ ARS, odd 2, AS 1710, šk. 719/Ia, Okrožnica OK KPS Notranjska 9. 12. 1943 rajonskim komitejem.

⁷⁴⁵ ARS, odd. 1, AS 1487: Poročilo OK KPS Notranjska 9. 1. 1944 CK KPS, a. e. 2632; Poročilo OK KPS Notranjska 16. 1. 1944 CK KPS, a. e. 2634.

⁷⁴⁶ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo OK KPS Notranjska 3. 1. 1944 CK KPS, a. e. 2630.

III

Množična vstaja Primorcev ob kapitulaciji Italije je pred partijsko organizacijo postavila številne izzive. PK KPS za Primorsko je v okrožnici z dne 12. septembra 1943 okrožnim in rajonskim komitejem naročil izpolnjevanje predvsem naslednjih nalog: izvesti splošno mobilizacijo, postavljati četna in bataljonska poveljstva ter na odgovornejša mesta postavljati partijce, izvajati volitve v narodnoosvobodilne odbore (volilne pravice niso imeli "narodni izdajalci in vsi ostali elementi, ki so se omadeževali nad slovenskim narodom") in poudarjati pomen ustanovitve Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. V zvezi z "narodnimi izdajalci" je PK KPS naročal: "Po krajih odnosno vaseh, kjer kaže ljudstvo dovolj poguma, naj se obsodbe narodnih izdajalcev vrše javno. Pri takih obsodbah naj sodeluje cela vas in naj obsojenca tudi takoj justificira. V krajih, kjer pa ljudstvo nima dovolj poguma, da kaj takega izvede, naj justifikacije nad narodnimi izdajalci opravi najbližja vojaška edinica ali Narodna zaščita. Gledati je treba, da /se/ nam narodni izdajalci ne odmaknejo od oči in da se jih čimpreje likvidira."⁷⁴⁷

Poleg množičnih zborovanj so sklicevali tudi številna partijska posvetovanja in na njih obravnavali aktualna vprašanja. S sklicevanjem številnih širših partijskih posvetov na terenu in v vojski so nadaljevali tudi še po jesenski nemški ofenzivi. Udeleževal se jih tudi sekretar Franc Leskošek, ki se je od septembra ponovno mudil na Primorskem.

Pred pokrajinsko partijsko vodstvo se je kot trenutno najpomembnejša ožjepartijska naloga postavljalo organiziranje partijske organizacije v vojski. Ta naloga je močno zaposlovala vse do prehoda v leto 1944. Silovit porast partizanske vojske in nastanek številnih novih enot sta zahtevala premestitev precejšnjega dela partijskih aktivistov v vojsko, da so vsaj za silo pokrili najnujnejše potrebe po političnih kadrih v vojski. Tako so npr. v štab primorske operativne cone vključili člana PK KPS Dušana Pirjevca kot političnega komisar-

⁷⁴⁷ ARS, odd. 2, AS 1638 Oblastni komite KPS za Slovensko primorje, šk. 532/I.

ja, organizacijskega sekretarja PK KPS Rudija Mahniča (padel je novembra 1943) so imenovali za političnega komisarja Goriške divizije, člana PK KPS in obenem sekretarja pokrajinskega poverjeništvu SKOJ Darka Marušiča (padel je novembra 1943) so imenovali za političnega komisarja Tržaške divizije. Podobno so premeščali v vojsko partijske aktiviste z nižjih ravni.⁷⁴⁸

Obsežne vojaško-politične naloge v razmerah množične vstaje in zatem nemška ofenziva jeseni 1943 so začasno zavrle organsko rast partijske organizacije na terenu, ker je bil del članov KPS in vidnejših partijskih delavcev mobiliziran, drugi pa so reševali splošne politične naloge na terenu. Vsepovsod pa je primanjkovalo primernih kadrov. Čeprav je Primorska po kapitulaciji Italije pridobila tudi nove kadre, ki so se vračali iz zaporov in taborišč (med njimi so bili tako domačini kot prebivalci iz Ljubljanske pokrajine, ki so za krajši ali daljši čas ostali na Primorskem), ali so jih na Primorsko poslali iz osrednje Slovenije, je to vprašanje ostajalo še nadalje pereče.

Pregled partijske organizacije po ofenzivi je pokazal, da je bila ta še vedno zelo pomanjkljivo organizacijsko izgrajena. Obstajali so rajoni z le enim ali dvema partijcema. V drugih je bilo partijcev več, a niso bili povezani v celice. V tretjih so npr. obstajali rajonski odbori OF ne pa rajonski komiteji, kljub večjemu številu partijcev. Tudi organizacija SKOJ je bila še šibka. Na osnovi takšnih razmer je PK KPS konec novembra 1943 zaključil, "da je vsa partijska organizacija na Primorskem od OK navzdol potrebna znatne razširitve in temeljite izgradnje". Za najnujnejše je smatral naslednje ukrepe: 1. V rajonih, kjer ni partijcev ali pa je teh premalo, da bi mogla partija prek njih voditi organizacije Osvobodilne fronte, je treba takoj sprejeti v partijo primerno število "dobrih aktivistov OF iz vrst delavcev in delavk, hlapcev, dekel, bajtarjev ter manj premožnih kmetov oz. kmetič in kmečkih deklet"; 2. Partijce povezati v redno delujoče celice, ki bodo obravnavale in reševale tako ožja partijska kot splošna vprašanja osvobodilnega gibanja; 3. Vse aktivne mladince in mladinke množično sprejeti v ZKM,

⁷⁴⁸ Zbornik NOV, del VI, knjiga 7, dok. 209, 234.

ki mora "okoli Partije tvoriti krepke čete prvih in najboljših pomočnikov Partije"; 4. V vseh rajonih postaviti trdne rajonske komiteje KPS, ki morajo prek partijskih celic voditi vse množične organizacije v svojem rajonu, jih nadzirati in jim pomagati pri njihovem delu.⁷⁴⁹

Do konca leta 1943 je PK KPS kadrovsko prenovil vsa okrožna vodstva. Pri izbiri kadrov je bil sicer omejen, a je sodil, da je kljub temu uspel zgraditi razmeroma dobra okrožna vodstva. Niso pa še okrožna vodstva uspela ali znala zgraditi partijske organizacije navzdol. Zato so postavili "za udarno nalogo" izgradnjo rajonskih komitejev in celic. V tem pogledu so bile decembra 1943 po oceni pokrajinskega komiteja vsaj delno zadovoljive razmere samo v kraškem okrožju, kjer je delovalo šest "za silo dobrih" rajonskih komitejev KPS. V ajdovskem okrožju, ki je decembra imelo okoli 35 članov in 70 kandidatov, pa je obstajala ena sama celica. Vendar je proces izgradnje partijske organizacije na Primorskem konec leta že dobil večji zamah. K temu je pripomoglo tudi okoli 200 partijcev, ki so že opravili tečaj v pokrajinski partijski šoli.⁷⁵⁰

V PK KPS so neposredno po kapitulaciji delali Anton Velušček, dr. Aleš Bebler, Dušan Pirjevec, Rudi Mahnič in Darko Marušič.⁷⁵¹ Po Leskoševem prihodu so v začetku oktobra 1943 pokrajinsko vodstvo reorganizirali, a pri tem niso upoštevali predloga centralnega komiteja iz meseca avgusta, po katerem bi naj postal sekretar Albin Kovač-Jaka, ki je prišel na sedež PK KPS šele konec septembra ali v začetku oktobra. Po Babičevi razrešitvi je sekretarske dolžnosti opravljal Anton Velušček, ki je bil z oktobrsko reorganizacijo tudi formalno imenovan za sekretarja PK KPS. Na novo so vključili še dva člana iz vrst domačih aktivistov, tj. Jako Štucina-Cvetka in Avgusta Špacapana-Strnada, Pirjevca pa poslali na Koroško. V novem vodstvu je Velušček kot sekretar odgovarjal še za tehniko in zveze, Kovač za mladinsko organizacijo, Štucin za AFŽ, Bebler za vojsko in VOS,

⁷⁴⁹ ARS, odd. 2, AS 1697 Okrožje Bača, šk. 561/II, Okrožnica PK KPS za Primorsko "Vsem OK KPS na Primorskem o izgradnji partorganizacij" z dne 24. 11. 1943.

⁷⁵⁰ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 12. 1943 CK KPS, a. e. 3110.

⁷⁵¹ Zbornik NOV, del VI, knjiga 7, dok. 155.

Špacapan pa je bil še na Krasu in je konec oktobra postal inštruktor za kraško in vipavsko okrožje, ni pa postal član PK KPS. Branko Babič, ki je delal v vojski (od ustanovitve IX. korpusa decembra 1943 je bil tri mesece namestnik političnega komisarja), je bil formalno še vedno član pokrajinskega partijskega vodstva. Zatem je Leskošek vključil v PK KPS še dr. Jožo Vilfana (vsaj do konca leta CK KPS te vključitve ni potrdil). Januarja je Štucin odšel na Gorenjsko, v primorski PK KPS pa so vključili dotedanjega člana PK KPS za Gorenjsko Jožeta Slugo-Lenarta.⁷⁵²

V okviru splošnih nalog idejne in organizacijske izgradnje ter širitve osvobodilnega gibanja je primorska partijska organizacija v tem obdobju morala reševati nekatera specifično primorska vprašanja. Nekatera so bila pogojena s taktično politiko nemškega okupatorja. Ta je Slovencem priznaval določene nacionalne pravice, katerih niso uživali pod italijanskim fašizmom, in izražal določeno mero posluha za povsem eksistencialna vprašanja.

Šlo je predvsem za uvajanje slovenskih županov, slovenskih šol, slovenskega tiska in oskrbe prebivalstva (ti. aprovizacija). Vsemu temu je vodstvo OF s partijo na čelu napovedalo boj in skušalo navedene potrebe prebivalstva reševati oziroma zadovoljevati z lastnimi silami, čemur ni bilo vedno kos.⁷⁵³ Druge politične naloge so bile pogojene z drugačnim zgodovinskim razvojem in položajem Primorske, kar se je odražalo npr. v obstoju primorske politične sredine in odnosov med slovenskim ter italijanskim oporniškim gibanjem, potem ko se je slednje po kapitulaciji Italije začelo krepiti.

Med notranjimi nalogami KPS na Primorskem sta bili v ospredju še vedno predvsem dve nalogi: ustvariti trden organizacijski sitem partijske organizacije, ki bo zajel vsa območja, ter izboljšati idejnopolitično raven članov, ki je bila ne samo pri osnovnem članstvu, temveč tudi pri srednjih kadrih, vključno z okrožnimi, pra-

⁷⁵² Zbornik NOV, del VI, knjiga 7, dok. 233, 234; ARS, odd. 1, AS 1487: Poročilo PK KPS za Primorsko 14. 10. 1943 CK KPS, a. e. 3108; Poročilo PK KPS za Primorsko 28. 1. 1944 CK KPS, a. e. 3115.

⁷⁵³ ARS, odd. 2, AS 1638, šk. 532/I, Navodila PK KPS za Primorsko 24. 11. 1943 in 9. 12. 1943.

viloma precej nizka. Prvo nalogo je pokrajinsko vodstvo skušalo rešiti s povečanim pritiskom na nižje partijske forume, da so začeli organizacijsko vprašanje reševati bolj širokopotezno, z rednejšim nadzorom njihovega dela ter s pomočjo v kadrih, drugo pa z ustanovitvijo pokrajinske partijske šole ter uvajanjem okrožnih tečajev.

Neposredno po kapitulaciji Italije je bilo Slovensko primorje razdeljeno na osem okrožij: tolminsko, idrijsko, goriško, zapadnoprimorsko, pivško, kraško, brkinsko-istrsko in tržaško. V skladu z naročilom CK KPS so nato štiri največja, tj. tolminsko, zapadnoprimorsko, goriško in brkinsko-istrsko, razdelili na manjša okrožja. Sklep o ustanovitvi manjših okrožij je PK KPS sprejel v prvi polovici oktobra,⁷⁵⁴ sam proces reorganizacije pa je trajal do konca leta 1943. Po tej reorganizaciji je na Primorskem obstajalo trinajst okrožij: Tolmin, Beneška Slovenija, Brda, Bača, Idrija, Kanal, Vipava, Gorica, Kras, Pivka, Brkini, Slovenska Istra, Trst.

Tolminsko okrožje je ves čas vodil sekretar Ferdo Kravanja-Skalar. Člani okrožnega vodstva so bili Alojz Rukli-Kmetič, Drago Rebec-Peter Kovač (tajnik OOOF), Anica Srimšek, Marica Kragelj-Volga (sekretarka OK SKOJ) in mladinska aktivistka Meri Konavec-Nada.⁷⁵⁵

Septembra 1943 so združili okrožji Goriška brda (oz. briško okrožje) ter okrožje Beneška Slovenija v zapadnoprimorsko okrožje. Sekretar je bil Jože Krajc, člani komiteja pa Cvetko Žižmond-Boris, Ludvik Vitez-Slavko, Alojz Mavrič (po kapitulaciji Italije je odšel v vojsko), Milena Lipušček-Planinka in Lado Marolt. Decembra 1943 so to precej veliko okrožje razdelili oziroma obnovili briško ter beneškoslovensko okrožje.⁷⁵⁶

Briško okrožje je vodil Jože Krajc. Člani OK KPS so bili Cvetka Simčič-Sava (gospodarstvo in finance), Ludvik Vitez, Cvetko Žižmond (padel februarja 1944), Alfonz Velušček-Veljko (kasneje bil načelnik okrožne izpostave), Mirko Simčič-Izidor (agitprop) in od začetka 1944 še

⁷⁵⁴ ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo PK KPS za Primorsko 14. 10. 1943 CK KPS, a. e. 3108.

⁷⁵⁵ ARS, odd. 1, AS 1487: Poročilo OK KPS Tolmin 5. 3. 1944, a. e. 3431; Ciril Zupanc, Zapadno-primorsko okrožje, str. 73–78.

⁷⁵⁶ Milko Stofa, Med briškimi griči je posijalo sonce, str. 72.

Milena Lipušček (množične organizacije), Darkica Medvešček-Jelka (vojska) ter Maks Ilešič kot organizacijski sekretar.⁷⁵⁷

Ob obnovitvi briškega okrožja v začetku decembra je bila partijska organizacija že sorazmerno organizacijsko utrjena. Člani so že bili povezani v celice in obstajali so rajonski komiteji. Vseh članov je bilo 71, kandidatov pa 40.⁷⁵⁸

Navodila OK KPS Brda iz začetka leta 1944 so o metodi delovanja komunistov določala, da se morajo vsi partijci, ki so člani rajonskih vodstev množičnih organizacij, povezati v rajonske celice; te so dolžne najtesneje sodelovati z rajonskimi komiteji KPS, na partijskih sestankih predhodno obravnavati vprašanja iz delokroga rajonskih vodstev in na njihovih sejah skušati doseči uveljavitev svojih stališč v obliki predlogov ali prepričevanj ter na ta način doseči, da bo partija "duša narodnoosvobodilnega gibanja in gibalo dela naših množičnih organizacij".⁷⁵⁹ Okrožje je bilo enako kakor leta 1943 sedaj razdeljeno na 4 rajone: južna Brda, zahodna Brda, južno Idrijsko, severno Idrijsko⁷⁶⁰

Obnovljeno okrožje Beneška Slovenija je vodil Josip Peršolja-Filip. Za sekretarja je bil imenovan 16. januarja 1944.⁷⁶¹ Imelo je tri rajone: vzhodnobeneškega, zahodnobeneškega in rezijanskega. Aktivisti so ustanavljali predvsem vaške odbore OF. Metode političnega dela so skušali čimbolj prilagoditi posebnim razmeram na tem območju, predvsem šibkejši nacionalni zavesti, a je ob vprašanjih partizanske mobilizacije občasno prihajalo do precej zaostrenih odnosov.⁷⁶²

⁷⁵⁷ ARS, odd. 1, AS 1491: Poročilo OK KPS Brda 12. 3. 1944 Ob K KPS za Slovensko primorje, a. št. 10247; Poročilo OK KPS Brda 8. 4. 1944 poverjeništvu CK KPS, a. št. 10248; Poročilo OK KPS Brda 14. 5. 1944 Ob K KPS za Slovensko primorje, a. št. 10251. Milko Štolfa, Med briškimi griči je posijalo sonce, str. 74–76.

⁷⁵⁸ ARS, odd. 1, AS 1491, Poročilo OK KPS zapadna Primorska (Brda) 5. 12. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2179.

⁷⁵⁹ ARS, odd. 1, AS 1497, Okrožnica OK KPS Brda (začetek leta 1944) rajonskim komitejem KPS.

⁷⁶⁰ ARS, odd. 1, AS 1491, Poročilo OK KPS Brda 14. 5. 1944 Ob K KPS za Slovensko primorje, a. št. 10251.

⁷⁶¹ ARS, odd. 1, AS 1491: Poročilo OK KPS za Benečijo 3. 3. 1944 PK KPS za Primorsko, a. št. 10191.

⁷⁶² Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, knjiga 3, str. 298–300; Ciril Zupanc, Zapadno-primorsko okrožje, str. 81, 82.

Kanalsko okrožje so obnovili novembra 1943. Okrožni sekretar je bil Mirko Zimic-Miro. Okrožju je ves čas primanjkovalo usposobljenih aktivistov. Okrožni komite je dolgo časa poleg sekretarja imel le še enega ali dva člana. Najprej sta to bila Marica Šuligoj-Dora in Arkadij Pirihi-Mirko.⁷⁶³ Okrožje je bilo sprva razdeljeno na rajona Grgar-Čepovan in Kanal-Kal, od konca januarja 1944 dalje pa na tri, ker sta Kanal in Kal postala samostojna rajona.⁷⁶⁴

V grgarsko-čepovanskem rajonu, kjer ob ustanovitvi okrožja ni bilo partijske organizacije, so do januarja 1944 sprejeli med člane in kandidate 25 oseb, niso pa še postavili rajonskega komiteja. Kanalsko-kalski rajon je takrat štel 53 članov in kandidatov. V organizacijo so sprejeli precej srednjih kmetov; o njih pa je okrožni sekretar pojasnjeval, da niso "nikaki buržuji", ker morajo trdo delati, da sploh lahko preživijo svoje družine.⁷⁶⁵ Rajonske komiteje so dokončno postavili marca 1944, ko je v okrožje prišlo nekaj aktivistov s končanim pokrajinskim partijskim tečajem. Takrat so tudi v kanalskem okrožju začeli prirejati krajše partijske tečaje.

Na samokritično poročanje, da novosprejeti člani vedo o partiji le to, da je to "stranka delovnega ljudstva", je PK KPS odgovoril okrožnemu komiteju, da je takšno pojmovanje partije za delavca povsem zadostna garancija, da bo postal dober partijec.⁷⁶⁶

Območje Baškega so oktobra izločili iz tolminskega okrožja in zopet ustanovili baško okrožje. Vodil ga je sekretar Andrej Brovč-Janko, člani komiteja so bili Jože Primožič-Nikolaj, Alojz Bizalj (februarja izključen iz komiteja zaradi nedelavnosti), Ludvik Podgornik-Rado (februarja mu je prenehalo članstvo zaradi bolezni), Franc Hvala-Peter, od marca Marija Peternelj-Polda.⁷⁶⁷ Okrož-

⁷⁶³ ARS, odd. 1, AS 1491: Poročilo OK KPS Kanal 27. 12. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2302; Zapisnik seje okrožne celice kanalskega okrožja 6. 4. 1944, a. št. 10437; AS 1497, Poročila OK KPS Kanal 17. 3. 1944, 21. 3. 1944 in 2. 5. 1944 Ob K KPS za Slovensko primorje.

⁷⁶⁴ ARS, odd. 1, AS 1497, Poročilo OK KPS Kanal 31. 1. 1944 Ob K KPS za Slovensko primorje.

⁷⁶⁵ ARS, odd. 1, AS 1497, Poročilo OK KPS Kanal 19. 1. 1944 PK KPS za Primorsko Slovenijo.

⁷⁶⁶ ARS, odd. 1, AS 1491, Pismo PK KPS za Primorsko 9. 2. 1944 OK KPS Kanal, a. št. 10494.

⁷⁶⁷ ARS, odd. 1, AS 1491: Poročilo OK KPS za Baško 24. 1. 1944 PK KPS za Primor-

je je bilo razdeljeno na pet OF rajonov: Šentviška planota, Bukovo, Cerčno, Bača in Sv. Lucija (Most na Soči). Marca je v okrožju delovalo 27 celic in 6 kandidatskih skupin. Najslabši je bil rajon Sv. Lucija, kjer je delovala samo ena celica in nekaj kandidatov. V tem mesecu so v okrožju zaradi oportunitizma in nedelavnosti izključili iz partije 7 članov.⁷⁶⁸

Idrijsko okrožje so ob kapitulaciji Italije vodili sekretar Franc Caserman in člani OK KPS Jaka Štucin, Franc Medved-Groga ter Minka Treven-Milica. Po kapitulaciji je prišlo do kadrovskih sprememb: Caserman je odšel v vojsko, kjer je že novembra padel; Štucina so pritegnili v PK KPS, Medved je postal predsednik oktobra ustanovljenega OOO in ni bil več član OK KPS, Trevnovo so zaradi oportunitizma izključili iz komiteja. Okrožni partijski sekretar je postal Andrej Makuc-Stanko, ki ga je v začetku leta 1944 nasledil Franc Bezeljak-Ciril. V OK KPS sta bili jeseni pritegnjeni Fani Lazar-Nataša in Zofija Golob-Mira, ki pa je že januarja 1944 odšla v vojsko (postala je bataljonska partijska sekretarka v Vojkovi brigadi).⁷⁶⁹

Okrožje je bilo jeseni 1943 razdeljeno na 9 rajonov (Idrija, Spodnja Idrija, Črni Vrh, Cerčno, Ledine, Šebrelje, Gorenja Trebuša, Dolenja Trebuša, Vojsko). Rajonske komiteje so postavili do začetka novembra. Takrat je okrožje imelo 141 članov (od tega 64 žensk) in 25 kandidatov KPS.⁷⁷⁰

Po pregledu, ki ga je OK KPS opravil do januarja, je bil položaj najman zadovoljiv v mestu Idrija, predvsem zaradi rudniške celice, ki je imela pomisleke (upravičene!), da bi brez zunanje podpore partizanske vojske sama uničila rudniške naprave, kar je forsiral tudi PK KPS. Enega člana, ki je naravnost nasprotoval takšnim

sko, a. št. 10133; Poročilo OK KPS za Baško 17. 2. 1944 PK KPS za Primorsko, a. št. 10136.

⁷⁶⁸ ARS, odd. 1, AS 1487; Poročilo OK KPS za Baško 19. 3. 1944 CK KPS, a. e. 3344; Poročilo OK KPS za Baško 28. 3. 1944 CK KPS, a. e. 3345.

⁷⁶⁹ ARS, d.e. 1, AS 1491; Dopis PK KPS za Primorsko 24. 10. 1943 OK KPS Idrija, a. št. 2212; Pismo PK KPS za Primorsko 18. 12. 1943 OK KPS Idrija, a. št. 2219; f. 117: Poročilo OK KPS Idrija 18. 1. 1944 PK KPS za Primorsko; Dopis Ob K KPS za Slovensko primorje 11. 3. 1944 OK KPS Idrija; Dopis OK KPS Idrija 3. 1. 1944 PK KPS za Primorsko.

⁷⁷⁰ ARS, odd. 1, AS 1491, Poročilo OK KPS Idrija 5. 11. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2227.

akcijam, so izključili iz partije. V mestni organizaciji SPŽZ je delovalo 19 partijk. V rajonu Črni Vrh je bilo politično delo otežkočeno zaradi širjenja domobranskega vpliva in sredinske miselnosti; v rajonu je bilo 12 članov in 29 kandidatov, ki pa še niso imeli "jasnega pojma o bistvu in programu partije". V rajonu Vojsko-Trebuša je bilo 18 članov in 11 kandidatov; nekaj članic na Vojskem bi naj bilo pod vplivom tamkajšnjega župnika, ki je obsojal partijo, ker hoče svoj program uresničiti pod krinko Osvobodilne fronte. Rajoni Šebrelje, Ledine in Spodnja Idrija so imeli šibko partijsko organizacijo.⁷⁷¹

PK KPS je opozoril okrožno partijsko vodstvo na nujnost formalnega ločevanja med partijskim in frontnim delom, kar je bil širši problem na Primorskem; nedopustno je bilo npr., da je sekretar OOOF Franc Medved poročal na pokrajinski odbor OF, da bo naloge med člani OOOF razdelil kar okrožni komite KPS. Nezadovoljen je bil s potekom mobilizacije, še zlasti med rudarji, kritiziral je dovoljenje okrožnega komiteja, po katerem so smeli trgovci nabavljati legalno časopisje v Ljubljani, in opozoril ga je še, da je risanje srpa in kladiva po hišah nasprotnikov OF sektaško početje.⁷⁷²

Vipavsko okrožje so obnovili že sredi septembra 1943, ko se je to območje odcepilo od goriškega okrožja. V začetku novembra je imelo 37 članov KPS in 70 kandidatov, rajonska komiteja pa samo v Črničah in Rihemberku. Velušček, ki je takrat pregledal delo v okrožju, je ugotavljal, da so se člani okrožnega komiteja ukvarjali predvsem z intendanco, da so popolnoma zamenarili politično delo in spregledali naraščajoči vpliv domobranstva.⁷⁷³ Okrožni partijski sekretar je bil Anton Semenič-Medved, člani OK KPS pa Franc Lavrenčič-Grenki (predsednik OOOF), Pavla Colja-Rastja (agitprop) in Marta Peljhan-Polonca.⁷⁷⁴

Januarja 1944 je bilo v okrožju 74 članov partije (od tega 15 v ilegali) in 89 kandidatov. Rajonski komiteji so

⁷⁷¹ ARS, odd. 1, AS 1497, Poročilo OK KPS Idrija 22. 1. 1944 PK KPS za Primorsko.

⁷⁷² ARS, odd. 1, AS 1497, Pismo PK KPS za Primorsko 15. 1. 1944 OK KPS Idrija.

⁷⁷³ ARS, odd. 1, AS 1491, Pismo Antona Veluščka 4. 11. 1943 dr. Alešu Beblerju, a. št. 2156.

⁷⁷⁴ Slavica Plahuta, Srednjeprimorsko okrožje, str. 46, 47; ARS, d.e. 1, AS 1491: Poročilo OK KPS Ajdovščina 14. 1. 1944 PK KPS za Primorsko, a. št. 10692.

delovali v ajdovskem, rihemberskem in črniškem rajonu. V teh rajonih so bili partijci in kandidati že povezani v celice, v ostalih (Vipava, Col, Št. Vid nad Vipavo, Sv. Križ, Štjak) pa še ne. Do konca marca niso uspeli vzpostaviti okrajnih komitejev le še v vipavskem in colskem okraju. Takrat, tj. konec marca, pa je število članov že preseglo število 250. Niso pa imeli nobenega kandidata, ker so zadnji čas sprejemali v partijo brez kandidature vse tiste, ki so že daljši čas aktivno delovali v osvobodilnem gibanju ali so se dobro zadržali v zaporu. Število članov SKOJ je znašalo 359. Daleč največ članov KPS je imel štjaški okraj, v colskem pa so bili le simbolično navzoči.⁷⁷⁵

Po reorganizaciji goriškega okrožja oktobra 1943, ko se je kanalsko okrožje ponovno osamosvojilo, je v zmanjšanem goriškem okrožju dolžnost sekretarja še nadalje opravljal Julij Beltram-Janko. Člani OK KPS so postali Franc Pregelj-Boro, Oskar Gorjan-Petruškin, Danica Jug in Mara Peršič.⁷⁷⁶ Okrožje so razdelili na štiri rajone: Ozeljan, Vogrsko, Miren, Gorica. Partijski komite za goriški rajon so ustanovili šele spomladi 1944, ker je bila partija pred tem v okraju maloštevilčna. Konec novembra 1943 je bilo v okrožju 52 članov KPS. V treh rajonih so obstajali rajonski komiteji, ki pa so še slabo opravljali svoje naloge, ker se je njihovo delo omejevalo predvsem na vas, v katero so se "zabili". Okrožni komite je prihajal v konflikt z renško partijsko organizacijo; leto so sestavljali starejši partijci, ki naj ne bi dopuščali nobenega nadzora.⁷⁷⁷

Kraško okrožje je jeseni 1943 sodilo med najboljše organizirana okrožja. V začetku novembra je okrožje imelo 92 članov (med njimi je bilo 18 ilegalcev) in vzpostavljeno organizacijo na terenu.⁷⁷⁸ V OK KPS so do konca leta 1943 delovali Avgust Špacapan-Strnad (sekre-

⁷⁷⁵ ARS, odd. 1, AS 1491, Poročilo OK KPS Ajdovščina 14. 1. 1944 PK KPS za Primorsko, a. št. 10692.

⁷⁷⁶ Slavica Plahuta, Srednjeprimorsko okrožje, str. 42, 43; ARS, odd. 1 AS 1491: Poročilo OK KPS Gorica 15. 1. 1944 PK KPS za Primorsko, a. št. 10263; Poročilo OK KPS Gorica 1. 3. 1944 PK KPS za Primorsko, a. št. 10266.

⁷⁷⁷ ARS, odd. 1, AS 1491, Poročilo OK KPS Gorica 30. 11. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2255.

⁷⁷⁸ ARS, odd. 1, AS 1491, Poročilo OK KPS Kras 6. 11. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2210.

tar do oktobra, ko postane inštruktor PK KPS), Avgust Dugulin-Maks (sekretar od oktobra dalje), Davorin Ček-Danilo Mrkonja, Hilarij Kariž-Stojan (kandidat), Rudolf Lenardič-Las (kandidat), Jože Može, Lojze Frančeškin-Veko, Mirko Pirc-Slavko, Franc Štoka-Rado, Štefan Pahor, Mirko Pahor-Branko, Mirko Marušič-Gaber, Rudi Kodrič-Branko in Ciril Grmek-Jakob.⁷⁷⁹

V začetku septembra 1943 ustanovljeno okrožje Brkini-Slovenska Istra je obsegalo prejšnje istrsko, materijsko in ilirskobistriško okrožje. Kot sekretar ga je vodil Franc Segulin-Boro. Za člane OK KPS so bili v septembru postopoma pritegnjeni Anton Dolgan-Branko, Josip Zidar-Jadran, Tone Jurišič-Pavel (padel še isti mesec), Jožef Strnad-Pipan, Ivan Cah-Iskra, Albin Godina-Vojo (septembra rešen iz koprskih zaporov), Franc Cucek-Bognar in Marija Kirn-Orana.⁷⁸⁰

Novo vodstvo je bodoče delo in mesto partije, da bi le-ta postala resnično "motor vsega našega NOG", opredelilo takole: partijo je potrebno ločiti od OF kot samostojno organizacijo in se je ne sme izenačevati z OF; vzgajati jo je potrebno v marksistično-leninističnem duhu v smeri partije boljševikov; ne sme se je kompromitirati v smislu njene legalizacije, da ne bi postala plen nasprotnikov; partijo je potrebno "dvigniti iz povprečnosti, ji dati prilike maksimalnega podviga njenih kadrov, jo usposobiti, da bo postala res avantgarda delovnih množic, da ne bo capljala za dolovnimi množicami, temveč se bo borila v valovih vseljidskega gibanja, pravilno krmarila ljudske mase in jih končno pripeljala do zmagoslavnega cilja". Uveljaviti je potrebno osnovno organizacijsko načelo povezanosti slehernega člana v celico in redno partijsko življenje ter predvsem okrepiti rajonske komiteje, ki bodo usposobljeni nadzirati celotno delo na svojem območju.⁷⁸¹

V južni del Primorske, tj. v okrožji Pivka in Brkini-Slovenska Istra, ki sta sodili med slabše organizi-

⁷⁷⁹ Slavica Plahuta, Srednjeprimorsko okrožje, str. 43, 44.

⁷⁸⁰ ARS, d.e. 1, AS 1491: Sporočilo OK KPS Brkini-Slovenska Istra 7. 9. 1943 svojim članom, a. št. 2283; Sporočilo OK KPS Brkini-Slovenska Istra 28. 9. 1943 svojim članom, a. št. 2284.

⁷⁸¹ ARS, d.e. 1, AS 1491, Sporočilo OK KPS Brkini-Slovenska Istra svojim članom 7. 9. 1943, a. št. 2283.

rana okrožja, je CK KPS oktobra 1943 poslal inštruktorja CK KPS Leopolda Kreseta-Jošta. Njegova naloga je bila organizacijsko utrditi in razširiti tako partijsko kot ostale organizacije, obenem pa je imel pomembno vlogo pri vzdrževanju zvez med organizacijo v Ljubljani in osrednjim vodstvom. Na območju Pivke, Brkinov in Istre se je usmeril v organiziranje vaških celic in postavljanje rajonskih partijskih vodstev. Na prehodu v leto 1944 so že v številnih vaseh obstajale partijske celice in predvsem kandidatske skupine, niso pa še postavili vseh rajonskih vodstev v pivškem in istrskem okrožju. Ideološka izgradnja je bila po Kresetovi oceni tudi tu precej pomanjkljiva, ker da so bili nekateri sprejeti v partijo brez ustreznega poduka. Med njimi pa so bili tudi "kulaki, gostilničarji in bivši župani". Ker bi naj bili nosilci oportunizma, jih je nekaj izključil. V Istri, ki je bila organizirana kot podokrožje, kjer je konec leta 1943 ponovno ustanovil samostojno okrožje (združitev z brkinskim okrožjem se je izkazala za neprimerno, ker so bili pogoji v obeh delih okrožja precej različni, zaradi česar so se okrožni aktivisti zadrževali v brkinskem delu, zanemarjali pa istrskega), pa je Krese naletel na pojav, da so se prebivalci množično smatrali za komuniste in niso hoteli "dosti slišati o OF in Jugoslaviji, češ da oni so vsi komunisti in samo za S. Z."⁷⁸²

Slovensko Istro so oktobra organizirali kot podokrožje brkinsko-istrskega okrožja. Okrožno vodstvo je takrat poslalo v Istro skupino aktivistov, ki so predstavljali podokrožni komite. To so bili sekretar podokrožnega komiteja Stanko Pervanje-Gruden, član komiteja Milan Guček in mladinski aktivisti Franc Cucek-Bognar, Marija Segulin-Mira ter Ivanka Nedog-Vlada. Tem aktivistom so se postopoma pridružili domačin Ernest Vatovec-Amadej, Ivan Matko-Imko iz Ljubljane, Ivica Avžlahar-Anka (tudi iz Ljubljane), Darinka Kogoj-Mira s Tolminskega (odgovarjala je za SPŽZ) in Igor Dekleva-Miha, ki se je v Istro zatekel iz Trsta. Ti so po ustanovitvi istrskega okrožja novembra 1943 predstavljali jedro okrožnih aktivistov.⁷⁸³

⁷⁸² ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo Leopolda Kreseta 1. 1. 1944 CK KPS, a. e. 1879.

⁷⁸³ Slovenska Istra v boju za svobodo, str. 370, 371, 379. ARS, odd. 1, AS 1487:

Ko je sredi oktobra Pervanje prišel v Istro, je tam našel 15 nepovezanih partijcev. Ker prejšnji aktivisti niso ločevali partije in fronte, je najprej reorganiziral partijsko organizacijo in vanjo do srede decembra povezal 25 članov. Med osmimi rajoni (rižanski, koprski, miljski, šmarski, dolinski, gabrovski, loparski, pregarski) decembra 1943 v dveh rajonih (pregarski, šmarski) še ni bilo nobenega partijca, v ostalih je obstajala po ena celica, ki je istočasno predstavljala rajonski komite.⁷⁸⁴

Tudi okrožni komite je vodil Pervanje, kot člane pa so na ustanovni seji 19. decembra 1943 vanj vključili Milana Gučka (tajnik OOO), sekretarja SKOJ Franca Cucka in Ernesta Vatovca.⁷⁸⁵ Pokrajinski komite je sprva okrožnemu vodstvu očitil sektaški odnos do članov, ki jih je našel v Istri. OK KPS je očitke zavračal in navedel nekaj dejstev, ki so po njegovi presoji potrjevala pravilnost njegove odločitve o reorganizaciji istrske partije. Predvsem je poudarjal, da prejšnje istrsko vodstvo ni ločevalo partije od OF, zato tudi ni bilo nobenega seznama članov partije. Vse, ki so plačevali neke vrsto članarino, so smatrali za komuniste, pri tem pa so bili ti "člani" popolnoma nepoučeni o partiji. Med člani so bili tudi bivši fašisti. Po nemški ofenzivi so mnogi popolnoma prenehali z delom, zato je bilo potrebno organizacijo postaviti na novo. Februarja je Pervanje poročal, da je bilo v Istri med približno 80 člani le kakih 5 članov, na katere se je bilo ob njegovem prihodu mogoče nasloniti, in da je bilo njegovo prvo poročilo o 25 takih članih preoptimistično. Toda do februarja se je število članov dvignilo že na 90, kandidatov pa na 55, s čimer je ovrigel očitke o sektaštvu. Pravilnost odločitve, da večine prejšnjih članov ni ponovno partijsko povezal, je podkrepil z naslednjimi primeri: eden izmed članov naj bi po nemški ofenzivi dovolil ustanovitev domobranske postojanke v Dekanah (postojanke niso ustanovili); drugi, "izraziti kulak

Poročilo Leopolda Kreseta 1. 1. 1944 CK KPS, a. e. 1879; Poročilo Leopolda Kreseta 26. 1. 1944 CK KPS, a. e. 1881.

⁷⁸⁴ ARS, odd. 1, AS 1491, Poročilo podokrožnega komiteja KPS Slovenska Istra 14. 12. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2291.

⁷⁸⁵ Slovenska Istra v boju za svobodo, str. 379, 381, 382, 404, 405; ARS, odd. 1, AS 1491, Poročilo OK KPS Slovenska Istra 10. 1. 1944 PK KPS za Primorsko, a. št. 10412.

po mentaliteti”, je izjavil, da ne bo prispeval narodnega posojila, ker še ni jasno, če se bo to izplačalo, pa tudi stražarske službe ni hotel opravljati, češ da imajo zanj čas tisti, ki imajo malo zemlje oziroma malo dela; tretji je zakrivil pri usmrtni izdajalca “gnusno grozodejstvo, ki ni ostalo prikrito in je zbudilo zgražanje drugih partijcev”; četrti se ni hotel udeležiti partijskega tečaja; peti, ki je bil prikrajšan pri razdeljevanju drv iz občinskega gozda, je iz maščevalnosti podrl občinski most; nekateri so nasprotovali bojkotu okupatorja in partizanskim akcijam v njihovem okrožju itd. Po vsem tem je sekretar Stanko Pervanje zaključil, da so bila pretekle poročila o “rdeči” Istri preoptimistična oziroma nestvarna, in da je “rdeča” Istra v resnici izgledala takole: “dejstvo je, da je vse za nas in da se večina ljudi šteje /h/ komunistom, ampak ne poznajo ne političnih ne socialnih načel in ciljev komunizma in pojem biti komunist istovetijo s pojmom, biti nacionalno zaveden Slovenec, nasprotnik fašizma sploh in italijanstva!”⁷⁸⁶

V okrožju Brkini je po reorganizaciji, tj. zmanšanju okrožja novembra 1943, in ko je Franc Segulin-Boro odšel v Trst, sekretar postal Josip Zidar-Jadran. Člani OK KPS so bili Albin Godina-Vojo (sekretar OOO), Marija Kirn-Orana (sekretarka SPŽZ), Boža Bašin-Tatjana, Anton Dolgan-Branko, Anton Primc-Dušan in Jože Strnad-Pipan, ki pa so ga februarja 1944 zaradi nedelavnosti in domnevno sporne intervencije pri štabu Istrskega odreda v zvezi z nekim aretirancem, izključili iz okrožnega komiteja ter imenovali za rajonskega sekretarja. Januarja 1944 je bilo v okrožju 62 članov in 35 kandidatov, mesec dni kasneje pa 80 članov in 80 kandidatov. Tudi v tem okrožju je na splošno primanjkovalo preizkušenih aktivistov.⁷⁸⁷

V okrožju Pivka se je organizacijsko-politično delo razmahnilo šele po kapitulaciji Italije. Z načrtnim ustanavljanjem partijske organizacije so začeli šele jeseni

⁷⁸⁶ ARS, odd. 1, AS 1491, Poročilo OK KPS Slovenska Istra 11. 2. 1944 PK KPS za Primorsko, a. št. 10416.

⁷⁸⁷ ARS, odd. 1: AS 1491: Dopis OK KPS Brkini 30. 12. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2295; AS 1487, Poročilo Leopolda Kreseta 26. 1. 1944 CK KPS, a. e. 1881; Poročilo Leopolda Kreseta 20. 2. 1944 CK KPS, a. e. 1883.

1943. Konec septembra je okrožje imelo 13 članov in 9 kandidatov. Obletnico oktobrske revolucije je tamkajšnji okrožni komite počastil s sprejemom 9 kandidatov v KPS, 10 aktivistov OF pa je sprejel med kandidate. Do srede novembra je število članov KPS naraslo na 45, kandidatov na 23, celice pa so bile šele štiri. Komite je sprejel precej preseneljav sklep, da bo pri pridobivanju simpatizerjev partije posvetil posebno pozornost bogatejšim kmetom; ta sklep je izzval kritiko s strani pokrajinskega komiteja.⁷⁸⁸

Za to okrožje je značilno, da so se po kapitulaciji Italije v njem krajši ali daljši zadrževali in politično delovali tudi aktivisti, ki so odhajali iz Ljubljane na partizansko ozemlje ali se vračali iz internacije.

Okrožje je kot sekretar do decembra vodil Matija Gržina-Silvo Robida. Takrat je Krese za sekretarja imenoval Toneta Mavriča-Štefana (tudi Tine), ki je prišel iz Ljubljane, Gržino pa razrešil, ker se ni "obnesel in tudi ni užival zaupanja pri ljudstvu", dajal pa naj bi tudi lažna poročila.⁷⁸⁹ V komiteju so najprej delali Stane Bidovec-Boštjan, Matija Ros-Miklavž (načelnik VOS), ki je tudi prišel iz Ljubljane, a je že decembra 1943 padel, Živa Kraigher-Ksenija (SPZZ, ZSM, tehnika; tudi ona je prišla iz Ljubljane), Anton Hreščak-Vrban (sekretar okrožne gospodarske komisije). Krajši čas sta bila člana "Vojko" in "Ambrož", kandidat pa Joško Žiberna, a so bili vsi trije kmalu izključeni zaradi nedelavnosti in oportunitizma. Franc Hvalič je bil po kapitulaciji Italije mobiliziran.⁷⁹⁰

V začetku leta 1944 so v komite pritegnili Jožeta Možeta (sekretar OOOOF), Anico Božič-Urško (prosvetna referentka) in sekretarja OK SKOJ "Tončka". V drugi polovici januarja okrožje imelo 70 članov in 44 kandidatov KPS (od tega v VOS-u 8 članov in 6 kandidatov, na

⁷⁸⁸ ARS, odd. 1, AS 1491: Poročilo OK KPS Pivka 6. 10. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2269; Poročilo OK KPS Pivka 9. 11. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2272; Poročilo OK KPS Pivka 15. 11. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2274.

⁷⁸⁹ ARS, odd. 1, AS 1491, Pismo Leopolda Kreseta 17. 12. 1943, a. št. 2293.

⁷⁹⁰ ARS, odd. 1 AS 1491: Poročilo OK KPS Pivka 6. 10. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2269; Poročilo OK KPS Pivka 31. 10. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2271; Poročilo OK KPS Pivka 15. 11. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2274; Poročilo OK KPS Pivka 3. 12. 1943 PK KPS za Primorsko, a. št. 2276.

TV postajah pa 6 članov in 2 kandidata), v OOOOF in OO SPŽZ so bili sami partijci.⁷⁹¹

Hitrejše sprejemanje novih članov je vzpodbudila tudi kritika pokrajinskega komiteja januarja 1944, v kateri je bilo rečeno, da se zadnja dva meseca številčno stanje partije v tem okrožju ni bistveno spremenilo, medtem ko v drugih okrožjih doživlja skokovito rast. Odobral je previdnost pri sprejemanju velikih kmetov (v okrožju so očitno do tega vprašanja sedaj spremenili stališče), ker partija ne sme postati "kulaška partija". Pri širšem zajemanju osnovnih slojev pa je svetoval uporabljati obstoječe nasprotje med bogatimi ter revnimi kmeti in na ta način krepiti razredno zavest.⁷⁹²

Okrožje je imelo šest rajonov: Postojna-mesto, Postojna-okolica, Podgora, Gabrk, Št. Peter na Krasu (Pivka) in Dolane. Najmočnejšo partijsko organizacijo sta imela rajona oziroma okraja Gaberk in Pivka, kjer sta rajonska komiteja delovala že od začetka leta 1944. V marcu so ustanovili še tretji komite za okraj Dolane. Od tedaj pa je bilo okrožje vse bolj izpostavljeno okupatorjevemu in domobranskemu pritisku, ki je zavrl nadaljnjo rast partijske organizacije in osvobodilnega gibanja nasploh.⁷⁹³

Tržaško okrožje, ki je ostalo brez vidnejših aktivnosti, se je po kapitulaciji Italije kadrovsko okrepilo s kadri, ki so bili izpuščeni iz zaporov in internacije ali pa so bili poslani od drugod. Politično-organizacijsko delo je v veliki meri neposredno usmerjal sekretar oziroma član PK KPS Anton Velušček-Matevž. Ta je novembra 1943 poslal v Trst Franca Segulina-Bora Kladivarja (tudi Maksim) in ga imenoval za sekretarja. Ustanovno sejo okrožnega komiteja KPS so imeli 6. decembra 1943 in so vanj vključili Drago Tavčar-Nežo (SPŽZ), Josipa Mezgeca-Franca, Jurija (odgovoren za zvezo s KPI), Josipa Ferfoljo-Miloša (mladinske organizacije) in Henrika

⁷⁹¹ ARS, odd.1, AS 1487; Poročilo Leopolda Kreseta 1. 1. 1944 CK KPS, a. e. 1879; Poročilo Leopolda Kreseta 26. 1. 1944 CK KPS, a. e. 1881; Poročilo OK KPS Pivka 11. 2. 1944 PK KPS za Primorsko, a. št. 10599; Poročilo Leopolda Kreseta 20. 2. 1944 CK KPS, a. e. 1883.

⁷⁹² ARS, odd. 1, Pismo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1944 OK KPS Pivka, a. št. 10628.

⁷⁹³ ARS, odd. 1, AS 1499, Poročilo OK KPS Pivka 8. 3. 1944 Ob K KPS za Slovensko primorje, a. št. 10602.

Ukmarja-Rika Normina, ki je v tridesetih letih deloval v Sovjetski zvezi (tajnik OOOOF). Zatem so vključili v komite še Staneta Bidovca, Slavka Kjudra, Danila Pilata-Toneta, Andreja Vitriha-Petra (sekretar rajona Dolina iz istrskega okrožja) in morda še koga. Okrožje je obsegalo Trst z bližnjo okolico, Milje in Trzič, razdeljeno pa je bilo na rajone: Sv. Jakob, Škedenj, Rocol, Lonjer, Sv. Ivan, Rojan, Barkovlje, Trst center, Trzič in Milje.⁷⁹⁴

IV

Hiter in velik porast partizanske vojske neposredno po kapitulaciji Italije zaradi splošne mobilizacije, ki sta jo IOOF in glavni štab proglasila 11. septembra 1943 in s tem začela postopoma odpravljati načelo prostovoljnega partizanstva, je privedel do nastanka številnih novih enot in njihovega nadaljnega povezovanja na višji ravni. To je bil čas velikih organizacijskih naporov v pogledu urejanja partizanske vojske, saj je nastalo okoli šestdeset novih bataljonov. Zagotoviti je bilo potrebno osnovno bojno usposabljanje novomobiliziranih borcev in najti ustrezne vojaško-politične kadre. Že kar težko obvladljivi rasti partizanske vojske pa je kmalu sledila nemška ofenziva, ki se je začela na Primorskem 25. septembra 1943, nato pa v oktobru in novembru zajela tudi Ljubljansko pokrajino, Gorenjsko in ponovno Primorsko.⁷⁹⁵

Ofenziva je prizadejala sicer neutrjenim partizanskim enotam precej izgub zaradi padlih in dezertarjev. CK KPS je v okrožnici z dne 20. novembra zaheval, da morajo vse partijske organizacije v vojski pregledati svoj kader v pogledu njegovega zadržanja med ofenzivo. Pri tem se morajo zavedati, da se partija krepi s tem, ko se "otrese oportunističnih elementov" in sprejema nove

⁷⁹⁴ Milan Pahor, *Delavska enotnost – Unita operaia*, Ljubljana-Trst 1986, str. 19, 20. ARS, d.e. 1, AS 1491: Poročilo Antona Veluščka 24. 11. 1943, a. št. 2157; Poročilo Antona Veluščka 30. 11. 1943, a. št. 2159; Karakteristike članov OK KPS Trst (Draga Tavčar, Josip Mezgec, Josip Ferfolja, Henrik Ukmar), a. št. 12878; Poročilo OK KPS Trst 15. 1. 1944 PK KPS za Primorsko, a. št. 12849.

⁷⁹⁵ Tone Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, str. 226–314, 375–632.

člane. V času množične mobilizacije naj bi sovražniku uspelo vriniti v partizanske enote svoje agente, ki so potem med ofenzivo poskušali vnašati paniko v vojsko in na teren ali pa sabotirali izvrševanje povelj. Zato je naloga slehernega partijca, "da pomaga vse te elemente, ki so lahko včasih skrbno zamaskirani, izslediti, jih razkrinkati in odstraniti". Partija in osebno namestniki politkomisarjev so odgovorni: za točno in vestno izpolnjevanje vseh povelj nadrejenih komand; da bo sleherni partizan vojaško usposobljen izvršiti vsa dana mu povelja; da bo vsaka akcija temeljito vojaško in politično pripravljena, pred vsako akcijo pa se morajo vršiti partijski sestanki; da bodo pri vsaki akciji sodelovali in kontrolirali njen potek člani komand; da bodo člani partije v akcijah vzor za vse ostale partizane, kar zadeva borbenost, hrabrost, požrtvovalnost, smelost, samoiniciativo, disciplino in iznajdljivost; vsak član partije mora biti tudi obveščevalec; ob vsaki še tako težki situaciji se morajo partijske celice redno sestajati; v najbolj kritičnih situacijah mora dati partija največjo podporo vsem komandam; boriti se je treba proti birokratizaciji komand in štabov in s tem v zvezi njihovem odtujevanju moštvu; takoj je treba pritegniti v vojsko vse skrivače, dezertarje pa postaviti pred sodišče; močno je treba pojačati politično delo v vojski, tolmačiti partizanom svetovni položaj, popularizirati vojaške uspehe; partija je dolžna posvetiti vso potrebno pozornost vzgoji vojaškega in političnega kadra in pri tem nuditi štabom vso podporo; partija v vojski je odgovorna za pravilen odnos vojske do civilnega prebivalstva, do partijske in OF organizacije na terenu; dolžnost partije je usmerjati razpoloženje vse vojske (mitingi, petje, kulturne prireditve, časopisi enot itd.), vnašati v vojsko sovraštvo do nemškega okupatorja in razkrivati izdajalsko vlogo Rupnikovih domobrancev.⁷⁹⁶

Vse naštetu ni omogočalo v jesenskih mesecih leta 1943 posebej načrtnega dela partijske organizacije v vojski. Predvsem je marsikje, še zlasti na Primorskem, primanjkovalo partijskega in nasploh vodstvenega kadra. Prva Soška brigada, ki je sredi oktobra 1943 štela

⁷⁹⁶ Zbornik NOV, knjiga 8, dok. 115.

1066 borcev, je takrat imela npr. le 43 starih partizanov in med njimi le 6 članov KPS.⁷⁹⁷ Tudi v Ljubljanski pokrajini so se pojavljali podobni problemi, le da v manjšem obsegu. Tam je npr. novoustanovljena Loška brigada prav tako imela nizko število partijcev.⁷⁹⁸

Tako se je partijsko vodstvo in nasploh vodstvo osvobodilnega gibanja jeseni 1943 soočalo ne le z velikimi vojaškimi, ampak tudi s političnimi nalogami in problemi v vojski. CK KPS je v okrožnici 19. septembra naročal, da je potrebno v divizijah poiskati novomobilizirane člane KPS in SKOJ, jih enakomerno porazdeliti po enotah, nasploh pregledati nov kader glede predanosti in sposobnosti, ker so se mnogi vrnili iz internacije oziroma so bili mobiliziranci dotlej še nezajeti v OF, po vseh batoljonih ustanoviti partijske in skojevske organizacije, uvesti strogo partijsko disciplino in vzgojno politično delo, nezanesljive mobilizirance pa poslati v delavske bataljone in nuditi komandantom vso podporo v izgradnji trdnih partizanskih enot.⁷⁹⁹

V obdobju po kapitulaciji Italije se je ustalila razdelitev Slovenije na tri operacijska območja. Osrednji je bil VII. korpus (ustanovljen oktobra 1943) na Dolenjskem, Notranjskem, v Beli krajini in Slovenski Istri, na katerem se je zadrževalo tudi vodstvo osvobodilnega gibanja skupaj z glavnim štabom. Operacijsko območje IX. korpusa je obsegalo Primorsko, Gorenjsko, Polhograjske Dolomite in nekaj časa še zahodno Koroško. Štajerska, vzhodna Koroška in Prekmurje so bili zajeti v IV. operativni coni (obnovljena septembra 1943).

Ustanovitev divizij je uvedla partijsko povezovanje tudi na divizijski ravni. Čeprav sta bili prvi diviziji, tj. 14. in 15. ustanovljeni že julija 1943, ostale tri, tj. 18., 30. in 31. pa septembra in oktobra 1943, je zaradi intenzivnega vojaškega dogajanja (vojaške priprave na kapitulacijo Italije, sama kapitulacija Italije, partizanska mobilizacija in z njo povezane obsežne organizacijske naloge zaradi nastanka številnih novih partizanskih

⁷⁹⁷ Tone Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji*, str. 576.

⁷⁹⁸ Zbornik NOV, del VI, knjiga 7, dok. 126.

⁷⁹⁹ Zbornik NOV, del VI, knjiga 7, dok. 89.

enot, obramba partizanskega ozemlja, nemška ofenziva jeseni 1943) prišlo do partijskega povezovanja na ravni divizij šele konec leta 1943. Vse do tedaj je ostajalo še naprej v veljavi načelo neposredne vezanosti brigadnih partijskih vodstev na centralni komite KPS.

Bili pa so v divizijah imenovani namestniki političnih komisarjev, dokler niso februarja 1944 te funkcije ukinili, ko so začeli ustanavljati divizijske partijske komiteje.

V 14. diviziji sta od julija 1943 do aprila 1944 bila na tem položaju Janez Hribar-Tone Pogačnik in Matevž Hace.⁸⁰⁰

V 15. diviziji so namestnika političnega komisarja imenovali šele septembra 1943. Do odhoda na Primorsko oktobra je bil na tem položaju Albert Jakopič-Kajtimir, za njim pa do februarja 1944 Aleksandar Marjanovič-Leko.⁸⁰¹

V 18. diviziji sta od septembra 1943 do marca 1944 mesto namestnika političnega komisarja zasedala Nace Majcen-Taras in Bogomir Peršič-Marko Dolinc.⁸⁰²

V 30. diviziji so bili od oktobra 1943 do maja 1944 namestniki divizijskega političnega komisarja Vasja Kogej, Darko Marušič-Blaž (padel 17. 11. 1943) in Mirko Zlatnar.⁸⁰³

V 31. diviziji sta od oktobra 1943 do marca 1944 bila namestnika političnega komisarja Branko Karapandža-Matjažek in Anton Peternel-Igor.⁸⁰⁴

V Tržaški diviziji, ki je obstajala le oktobra 1943 in ni niti dobro zaživela, je bil za namestnika političnega komisarja določen Darko Marušič-Blaž.⁸⁰⁵

Decembra 1943 so v divizijah sklenili postaviti tričlanski partijski organ z imenom divizijski partijski svet. Sestavljali so ga divizijski politični komisar, sekretar političnega oddelka divizije in namestnik političnega komisarja divizije, ki je obenem postal sekretar divizij-

⁸⁰⁰ Lado Ambrožič-Novljan, *Pohod štirinajste*, Ljubljana 1978, str. 43, 49, 106.

⁸⁰¹ Lado Ambrožič-Novljan, *Petnajsta divizija*, Ljubljana 1983, str. 199.

⁸⁰² Ladislav Kiauta, *Na bojni črti osemnajste*, Ljubljana 1969, str. 80, 296, 297.

⁸⁰³ Borivoj Lah-Boris, *Od Kobarida do Trsta. Boji 30. divizije v štirinajstih ofenzivah*, Ljubljana 1996, str. 174; *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*, str. 1049.

⁸⁰⁴ Stanko Petelin, *Enaintrideseta divizija*, str. 33, 427.

⁸⁰⁵ Zbornik NOV, del VI, knjiga 7, dok. 274.

skega sveta. Divizijski svet je bil najvišji partijski organ v diviziji, ki je vodil vse partijsko delo v njej in je bil za svoje delo neposredno odgovoren centralnemu komiteju KPS. Hkrati s postavitvijo divizijskih svetov so predvideli ukinitve brigadnih partijskih birojev, ohranili pa brigadne partijske sekretarje, na ravni bataljonov pa tudi bataljonske biroje.⁸⁰⁶

Ker oblikovanje divizijskih partijskih svetov ni bilo skladno z organiziranostjo partije v drugih predelih Jugoslavije, so jih marca in aprila 1944 ukiniteli. Nadomestili so jih divizijski komiteji KPS. Divizijski komitej je vodil eden izmed brigadnih sekretarjev, ostala dva člana pa sta bila divizijski politični komisar in sekretar političnega oddelka. Hkrati so v štabu divizije ukiniteli funkcijo pomočnika političnega komisarja.⁸⁰⁷

Kot pomoč pri uresničevanju tistih nalog, ki so bile v pristojnosti političnih komisarjev in njihovih pomočnikov oziroma namestnikov, so pri divizijah delovali še politični oddelki – t. i. politoddeli. Ustanovitev političnih oddelkov je ukazal Glavni štab NOV in POS z odredbo 20. decembra 1943, z delom pa so pričeli šele nekako v marcu 1944. Politični oddelki, sestavljeni iz profesionalnih delavcev, so bili inštruktorski-nadzorni organ centralnega komiteja ter političnega komisariata glavnega poveljstva in kot taki le v pomoč divizijskim komitejem. Nudili so pomoč partijski in skojevski organizaciji, pomoč pri organiziranju splošnega političnega dela po brigadah, pri vzgoji kadrov, pri organiziranju kulturnoprosvetnega dela itd. Neposredno odgovornost za partijsko delo so nosili seveda divizijski partijski komiteji. Eden od članov političnega oddelka je bil obenem vodja političnih tečajev za politične komisarje in delegate.⁸⁰⁸

Na območju VII. korpusa so jeseni 1943 delovale 14., 15. in 18. divizija. Vendar je 18. divizija novembra 1943 za daljši čas odšla v Gorski kotar, 14. divizijo pa so januarja 1944 za stalno poslali na Štajersko, da bi vzpodbudila razmah tamkajšnjega osvobodilnega boja.

⁸⁰⁶ ARS, odd. 1, Dopis Ivana Mačka 23. 12. 1943 brigadnim birojem in namestnikom divizijskih politkomisarjev, a. št. 2984.

⁸⁰⁷ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1978, str. 847.

⁸⁰⁸ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, str. 847, 848.

Štirinajsta divizija, ki je po organizacijski ustalosti vključevala 1. Tomšičevo, 2. Šerčerjevo in 13. Loško (Bračičevo) brigado, je pred odhodom na Štajersko 6. januarja 1944 imela med 1300 borci 340 članov in 128 kandidatov KPS ter 185 skojevcev.⁸⁰⁹ To je predstavljalo malo več kot 50-odstotno organiziranost.

Petnajsta divizija, ki je prve dni septembra 1943 vključevala tri brigade (4. Gubčevo, 5. Cankarjevo in 6. Šlandrovo) in je štela 2068 borcev, je imela v KPS in SKOJ organiziranih 37 % borcev.⁸¹⁰ Takšen odstotek je v primerjavi z odstotki iz kasnejšega obdobja razmeroma nizek in je po svoje presenetljiv, še zlasti če upoštevamo, da so bili partizanski borci do takrat vsaj načeloma prostovoljci. Pojav je najbrž mogoče razložiti delno s pomanjkanjem politično izkušenega kadra, s sorazmerno pogostimi boji, predvsem pa z ostrejšimi merili pri sprejemih v KPS in SKOJ.

Po povratku Šlandrove brigade na Štajersko oziroma ustanovitvi Dvanajste (t. i. Štajerske) in 15. Belokranjske brigade, je 15. divizija nato vključela poleg Gubčeve in Cankarjeve tudi omenjeni dve brigadi.

Osemnajsto divizijo so sestavljale 8. (Levstikova), 9. (Kočevska), 10. (Ljubljanska) in krajši čas še 14. (Železničarska) brigada.

Osemnajsta divizija je konec leta 1943 v 9. in 10. brigadi imela 217 članov KPS. Za 8. brigado ni podatkov, o njej pa so še maja 1944 poročali, da je partijska organizacija popolnoma nedelavna in da je njen brigadni biro imel prvi sestanek v letu 1944 šele meseca maja.⁸¹¹

Na območju IX. korpusa se je po ofenzivi jeseni 1943 oziroma na prehodu v leto 1944 za nekaj časa ustalila organiziranost partizanske vojske v dveh divizijah (30. in 31.) in šestih odredih.

Iz 30. divizije (najprej Goriške, nato pa 27. oz. 32.) so prvo poročilo poslali 9. januarja 1944. Namestnik političnega komisarja Mirko Zlatnar je poročal, da so ga na

⁸⁰⁹ Lado Ambrožič-Novljan, *Pohod štirinajste*, str. 50.

⁸¹⁰ Lado Ambrožič-Novljan, *Petnajsta divizija*, str. 56.

⁸¹¹ Ladislav Kiauta, *Na bojni črti osemnajste*, str. 183–185; ARS, d.e. 1, Poročilo partijskega komiteja 18. divizije 21. 5. 1944 CK KPS, a.e. 4694.

to mesto postavili šele konec decembra 1943, pred tem pa je bilo to mesto nezasedeno. V divizijo so bile vključene 17. Gregorčičeva, 18. Bazoviška in 19. Kosovelova brigada. Na zahtevo namestnika političnega komisarja IX. korpusa Branka Babiča so v diviziji začeli splošno kampanjo za odpravo posledic pomanjkljivega partijskega dela. Partijsko značilna (pre)kritična analiza naj bi namreč pokazala, da so bile partizanske enote med nemško ofenzivo neodporne v veliki meri zaradi slabe in slabotne partijske organizacije. Nasploh je partijcem manjkalo organizacijskih izkušenj, v Bazoviški brigadi so bili pri sprejemanju tudi sektaški, v Gregorčičevi pa se celice niso sestajale in izključili so osem članov (5 v odsotnosti, ker so po ofenzivi dezertirali, 2 zaradi nepožrtvovalnosti in strahopetnosti in enega zaradi odstranitve komandantskih oznak).⁸¹²

Tudi Babičeva ocena te divizije je bila precej neugodna in se je kratko glasila: "Divizija je v vseh pogledih najslabša." Težke udarce med ofenzivo naj ne bi doživela toliko zaradi sovražnikovega pritiska kakor zaradi partijske slabosti oziroma nemoči. Partijskih organizacij v večini divizijskih enot namreč še niso postavili, v kolikor pa so organizacije obstajale, bi naj bile nedelavne oziroma zaprte v lasten krog. Babič je vzroke nezadovoljivih političnih razmer iskal v množici internirancev, doma iz Ljubljanske pokrajine, ki so se po kapitulaciji Italije vključili v to divizijo. Bili bi naj nosilci oportunitizma, zraven pa še v veliki meri izobraženci, ki jim je uspelo zasesti vodilne položaje. Partija v diviziji je po njegovem postala partija t. i. Kranjcev, ki naj bi zastavljali domačine in ohranjali domnevno nenaklonjen odnos Slovencev iz predvojne Jugoslavije do Primorcev. Zajemala je v glavnem komandni kader, zelo redko pa navadne borce. Popularizacija partije je bila minimalna in večina borcev o partiji in njeni vodilni vlogi v osvobodilnem boju ni bila poučena oziroma seznanjena. Konec leta 1943 sta v diviziji delovala tudi Franc Leskošek in dr. Aleš Bebler ter skušala skupaj z Babičem premagati organizacijsko mrtvilo. Sklicevali so partijske konference, opravljali kadrovske zamenjave in sprejemali nove

⁸¹² ARS, odd. 1, AS 1487, Poročilo štaba 32. divizije 9. 1. 1944 CK KPS, a. e. 4792.

člane, skratka odprli kampanjo množičnega sprejemanja v partijo.⁸¹³

S precej manjšimi težavami se je spopadala 31. divizija (Triglavska), ker je v svoji sestavi imela dve brigadi, ustanovljeni že pred kapitulacijo Italije (Gradnikova, Prešernova) in le eno novo (Vojkova). Ustaljenost partijskega dela med drugim odražajo partijska poročila, ki so jih najbolj redno in vestno pisali ravno v tej diviziji (vsaj s stališča prikazovanja partijskega organizacijskega stanja in sklicevanja partijskih sestankov). Ohranjena so za obdobje od konca leta 1943 pa skoraj do konca vojne. Decembra 1943 je bilo v diviziji 409 čalnov KPS, 96 kandidatov in 471 članov SKOJ, februarja 1944 pa 501 član, 62 kandidatov in 305 skojevcev. Takrat je bila organiziranost borcev skoraj 55 % in je ostala približno na tej ravni tudi kasneje.⁸¹⁴

Območje IV. operativne cone je sprva zaradi skromnejše oborožene sile imelo temu ustrezno tudi manj številčno partijsko organizacijo v vojski. V začetku marca 1944 so enote IV. operativne cone brez 14. divizije imele le 137 članov KPS.⁸¹⁵

V razvoju partijske organizacije v slovenski partijski vojski je mogoče razbrati predvsem naslednjo osnovno značilnost: komunisti (člani KPS, kandidati, skojevci) so ves čas vojne predstavljali izjemno velik delež v celotni borčevski sestavi vojske. Ta delež je bil glede na celotno število članov KPS v osvobodilnem gibanju in seveda tudi v odnosu glede na njihov delež med prebivalstvom nasploh nesorazmerno visok. Delež članov KPS se je gibal med eno četrtnino in eno petino borcev, vseh organiziranih borcev pa je bilo pogosto nad polovico. Ta delež pa se je bistveno zmanjšal v obdobjih množičnejše mobilizacije in vstaj.

Tolikšno zavzemanje komunistov za vodenje oboroženega boja in predvsem njihove lastne udeležbe v tem boju ni bilo pogojeno le z njihovim spoznanjem dejanske

⁸¹³ ARS, odd 2, AS 1851 glavni štab NOV in POS, šk. 16/I, Poročilo Branka Babiča 1. 1. 1944 GŠ NOV in POS.

⁸¹⁴ Poročila 31. divizije so v precejšnji meri objavljena v Zborniku NOV, del IX, sicer pa se nahajajo v ARS in jih zaradi obilice ne navajamo posebej.

⁸¹⁵ ARS, odd. 2, AS 1851, šk. 16/I, Poročilo namestnika političnega komisarja IV. operativne cone 3. 3. 1944 namestniku političnega komisarja GŠ NOV in POS.

nacionalne ogroženosti, temveč – predvsem pri vodstvenih strukturah – tudi s spoznanjem, da bo le oborožena sila pod njihovim vodstvom tisti vzvod moči, ki jim bo v vojnih razmerah edina zagotavljala realno možnost urešničenja njihovih strateških političnih načrtov. Le prek oboroženega odpora, ki so ga sčasoma morali priznati tudi zahodni zavezniki, je na vsem jugoslovanskem ozemlju prišlo do zamenjave nosilcev oblasti in z njimi do zamenjave družbenega reda.

Med značilnosti partijske organizacije v vojski izstopa njena izrazita dvojna usmerjenost. Naloga partijskih organizacij v vojski ni bilo le politično delovanje med moštvom, temveč tudi skrb za vojaško izpopolnjevanje moštva in dviganje bojne sposobnosti oziroma udarnosti partizanske vojske. Od tod tudi pojavi, da so partizanski borci pripadnost komunistični partiji pogosto enačili z vestnim opravljanjem vojaških dolžnosti in predvsem s hrabrim bojevanjem, kar je bilo tudi osnovno merilo za sprejem v KPS.

Povzetek

Komunistična partija Slovenije (KPS) je ob napadu sil osi na Jugoslavijo aprila 1941 stopila na politično prizorišče kot družbeno marginalna stranka, z manj kot 1.300 člani. Bila je integralni del centralistično urejene Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), le-ta pa je bila sekcija Kominterne. Omenjeni okvir je pomembno določal njeno delovanje in usmeritve, ki jih je usklajevala z interesi revolucije in državnimi interesi Sovjetske zveze, ki je bila hkrati edina socialistična država boljševiskega tipa. Njena glavna idejna voditeljica sta bila Edvard Kardelj in Boris Kidrič. Za sabo je imela dvajset let ilegalnega delovanja in temu ustrezno je bila ob nastopu vojne tudi usposobljena. Kar je bilo še posebej pomembno, vojno je dočkala notranje poenotena, saj je do takrat že zaključila s procesom boljševizacije, ki so ga spremljale notranje čistke.

Strateški cilj jugoslovanskih in s tem slovenskih komunistov je bila vseskozi revolucija in vzpostavitev družbe po sovjetskem zgledu. To je komunistična stranka na Slovenskem večkrat izkazovala že v dvajsetletnem predvojnem obdobju, ko je v pričakovanju revolucij v Evropi neposredno skušala uveljaviti svoje revolucionarne cilje; npr. z zaostrovanjem družbenih razmer prek organiziranja stavkovnega gibanja leta 1920, z organiziranjem nekakšne strankarske vojske v letih 1923–1924, ob uvedbi kraljeve diktature leta 1929, ko je zopet v pričakovanju revolucije v Evropi pozvala na upor in nato kar nekaj let živela v prepričanju, da je revolucionarna

situacija v Evropi že nastopila. Obdobje ljudskofrontnih povezav je v skladu s taktiko Kominterne predstavljalo obdobje politične širine, ki je bilo prekinjeno ob sporazumu Hitler – Stalin avgusta 1939. Temu sledeča druga svetovna vojna je bila označena za imperialistično, glavni krivec zanjo pa zahodne demokracije – “zahodni imperialisti”. Malo pred napadom sil osi na Jugoslavijo so jugoslovanski komunisti opustili takšno oceno in sprejeli pogled o bolj izenačeni odgovornosti fašizma in zahodnih demokracij za vojno. Vendar misli na revolucijo niso opustili, saj je le-ta bila takorekoč neizbežna skladno z njihovim pojmovanjem imperializma, ki da poraja do skrajnosti zaostrena razredna nasprotja, ki jih je mogoče razrešiti le po revolucionarni poti.

Ob napadu na Jugoslavijo komunisti takega stališča niso spremenili. Opustili so ga šele po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo junija 1941 ob izrecnem naročilu Kominterne in sovjetskega državnega vodstva, da gre sedaj za domovinsko vojno, za boj proti fašizmu, in ne za revolucijo. S preusmeritvijo v protifašistični odpor so preumerili svoje predhodne priprave za odpor, ki so bile dotlej v funkciji priprav na revolucijo. Le-te so se v konkretni obliki najbolj jasno odražale v ustanavljanju vojno-revolucionarnih komitejev v obdobju med napadom na Jugoslavijo in napadom na Sovjetsko zvezo, s sprejetjem protifašističnega odpora pa so ti komiteji postali nekakšni štabi za organiziranje prvih partizanskih enot. Skladno s spremenjeno usmeritvijo se je tudi dotedanja Protiimperialistična fronta, ustanovljena aprila 1941, preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda (OF). OF je bila ustanovljena na pobudo KPS, združevala je več predvsem levičarsko usmerjenih skupin, v njej je bila KPS edina stranka, v jugoslovanskem prostoru pa je predstavljala posebnost. S tem se komunisti niso odrekli revolucionarni usmeritvi, temveč so svoje delovanje prilagodili novim razmeram in spoznanju, da bo cilje mogoče doseči prek protifašističnega odpora in mobilizacije Slovencev na osnovi njihovega nezadovoljstva s predvojnimi družbenimi razmerami.

Glede na svojo izrazito revolucionarno usmeritev in vero v revolucionarno zmožnost evropskega proletariata so vse sile usmerili v organiziranje odpora na politični

ravni in v takojšnji oborožen odpor ter se v tem oziru razločevali od evropskih komunističnih strank. Z organiziranjem zgodnjega odpora so prehiteli tradicionalne slovenske politične stranke, ki so sicer tudi začele s pripravami na odpor, a so njegovo izvedbo načrtovale v nedefinirani prihodnosti, ko bi v ugodnejši mednarodni konstelaciji ta odpor imel izgled na uspeh in bi terjal tudi manj žrtev. KPS si je s pobudniško in neposredno organizacijsko vlogo, pri čemer jo je vodil revolucionarni interes, zagotovila vodilno pozicijo v odporniškem gibanju že na samem začetku. Kljub določenemu upoštevanju tako imenovanih zaveznikov v OF je namreč takoj uveljavila popoln nadzor nad najpomembnejšimi področji, kot so bila partizanska vojska, propaganda in varnostno obveščevalna služba.

Odločenost slovenskih komunistov za zgodnji odpor in vztrajanje v njem sta izvirala iz njihovega pričakovanja revolucije v Evropi in prepričanja, ki je trajalo vse do sredine leta 1942, da zavezništvo protifašistične koalicije ni trdno. To je imelo ob še nekaterih drugih dejavnikih (npr. vera v moč Rdeče armade in prepričanje, da bo vojna kratka) za posledico prehod v tako imenovano drugo fazo revolucije zlasti na partizanskem ozemlju v Ljubljanski pokrajini spomladi in poleti 1942 z usodnimi posledicami za nadaljnja razmerja znotraj slovenskega naroda, katerih skrajna zaostritev je privedla do državljanske vojne. Na partizanskem ozemlju je namreč komunistična partija začela z najbolj odkritim vnašanjem revolucionarnih prvin v odporniško gibanje v celotnem vojnem obdobju in uveljavljati tako imenovano ljudsko oblast, kar je dejansko pomenilo uveljavljanje revolucionarne oblasti. Ta se je odražala v uvajanju sprememb na lastninsko-ekonomskem področju, v usmrnitvah razrednih nasprotnikov in nasploh v revolucionarnem terorju, v partijskem sektašenju napram nekomunističnim zavezniškim skupinam v OF, v odnosu do vere in Cerkve, v izrazitem poudarjanju vodilne vloge KPS v odporu in s tem povezano partijsko ikonografijo (uvajanje komunističnih simbolov) ter ustanavljanju proletarskih vojaških enot.

V krizi odporništva, povzročeni predvsem s silovito italijansko ofenzivo poleti in jeseni 1942, je KPS kraj-

ši čas v politični usmeritvi uveljavljala večjo širino in je v tej situaciji zavezniškimi skupinam dopuščala več možnosti v njihovem delovanju in s tem njihovem skupinskemu uveljavljanju. Vendar je kmalu pod vplivom usmeritev osrednjega vodstva KPJ politiko širine opustila in s sprejetjem Dolomitske izjave marca 1943 začrtala strategijo utrjevanja svoje monopolne vloge v odporništvu. Z Dolomitsko izjavo je OF postala enotna organizacija, sokoli in krščanski socialisti kot temeljni skupini v OF so se morali odreči skupinski identiteti, KPS kot stranka boljševiskega tipa si je zagotovila izključno pravico, da stranko ohrani ter jo nadalje krepi, pa tudi formalno ji je bila priznana vodilna vloga, katero je sicer imela že ves čas.

Na področju politične organiziranosti je s tem prišlo do pomembne strukturne spremembe, saj se je OF skupaj z množičnimi organizacijami poslej neposredno vezala na KPS, le-ta pa je v njih prek kadrovskih vzvodov uveljavljala politični vpliv, saj so odbori OF in odbori množičnih organizacij glede na kadrovsko sestavo postajali vse bolj partijski. Politični učinek, ki ga je partija dosegla z Dolomitsko izjavo, je bil torej zasnovan ravno na organizacijskem vprašanju v njegovem ožjem in širšem pomenu. S tem je KPS stopila na pot monopolnega političnega in organizacijskega jedra celotnega osvobodilnega gibanja. Vodilna partijska vloga, katero so ji ostale skupine v OF priznavale sicer od vsega začetka, vendar predvsem iz nekakšnih moralnih osnov, ker so cenile in ji priznavale njeno prvenstvo pri organiziranju protiokupatorskega odpora, se je v podolomitskem obdobju postopoma vse bolj materializirala, se pravi konkretno udejanjala, nekomuniste pa postopoma odpravljala med manj pomembne sopotnike. V kolikor jim je KPS tudi poslej zaupala pomembnejše položaje, jim jih je zato, ker je z njimi na zunaj še vedno vzdrževala potrebno ji širino osvobodilnega gibanja.

Vzporedno z organiziranjem in vodenjem protifašističnega odpora je bila KPS ves čas izrazito usmerjena v reševanje notranjih partijskih vprašanj. Ohranjanje, obnavljanje in širjenje mreže partijskih organizacij so bile stalnice organizacijskega prizadevanja KPS, kar je bilo povezano z njenim spoznanjem, da ji protiokupa-

torski odpor odpira edinstveno priložnost za izvedbo revolucionarnih ciljev. Temu vprašanju je KPS namenjala polno energije, saj je le-to bilo najtesneje povezano sprva z vprašanjem uveljavljanja in zatem ohranjanja njene vodilne vloge v vodenju osvobodilnega boja. Samo takšna vloga ji je namreč odpirala pot k uresničenju revolucionarnega partijskega programa, kakršnega je Komunistična partija Jugoslavije sprejela na vukovarskem kongresu leta 1920. Učinkovito reševanje organizacijskega vprašanja je bilo za partijo strateškega pomena, saj je za izvedbo revolucionarnih ciljev potrebovala usposobljene in zanesljive kadre.

V protiokupatorski odpor je KPS šla takorekoč brez kakršnih koli zadržkov. Vanj je vključila vse svoje razpoložljive sile, ne oziraje se na lastne žrtve. Njena notranja disciplina in vera v revolucijo sta bili tisto vezivo, ki ji je omogočalo preživetje tudi najbolj kritičnih trenutkov. Zgodnja odločitev za oborožen odpor je že leta 1941 povzročila velike organizacijske spremembe z velikimi političnimi učinki. Cilj KPS je bil skladno s programom OF, s katerim je partija v javnosti nastopala, organizirati odpor v vseslovenskem obsegu, ne glede na okupacijske in državne meje, ki so delile slovensko nacionalno ozemlje, pri čemer je imelo italijansko okupacijsko območje (Ljubljanska pokrajina) ves čas središčno vlogo. Od tu je osrednje vodstvo pogosto neposredno posegalo s pošiljanjem partijskih aktivistov na območja, kjer organizacij KPS ob začetku vojne ni bilo (Primorska, Koroška) ali pa so te bile zaradi okupatorjevega pritiska močno prizadete (Štajerska, Gorenjska). Ob vzpodbujanju in neposrednem organiziranju odporniškega gibanja je obenem vzpostavljalo in sčasoma vse bolj krepila tudi lastno organizacijo.

Zgodnji odpor in brezkompromisno vztrajanje v tem odporu sta povzročala velike izgube v vrstah komunistov, še zlasti na nemškem okupacijskem območju. Krvni davek in izpadanje komunistov iz različnih vzrokov (aretacije, pošiljanje v koncentracijska taborišča, interniranje, tudi pojavi pasivizacije itd.) so privedli partijsko organizacijo na posameznih območjih občasno v kritičen položaj. Sodimo, da so bili zanjo najbolj kritični jesenski meseci v letu 1942. To je bil čas, ko je

na Gorenjskem po razbitju organizacije v začetku leta 1942 ostalo le nekaj partijskih aktivistov na terenu in v vojski, ko je partija na Štajerskem, potem ko je pomladi in poleti 1942 sicer delno premagala posledice prejšnjih policijskih vdorov v organizacijo, bila ponovno povsem razbita, ko je italijanska ofenziva v Ljubljanski pokrajini zadala težke udarce odporniškemu gibanju pa tudi partiji, začel pa se je še odkrit državljanski spopad, in ko je partija na Primorskem bila še vedno omejena le na nekaj žarišč, na Koroško pa sploh še ni prodrla. Zatem je šla v načrtno ofenzivo s tem, da je za krajši ali daljši čas razposlala vidne partijske aktiviste v posamezne pokrajine, s kadrovsкими prerazporeditvami in neposrednim usmerjanjem političnega dela premagala kritično razdobje, kar je sovpadalo tudi z vojaško-političnim preobratom na mednarodnem prizorišču. Tako je do konca leta 1943 na večini etničnega ozemlja vzpostavila več ali manj trdno odporniško gibanje, partijske vrste pa do jeseni 1943 kljub velikim izgubam pomnožila na 2.900 članov in 1100 kandidatov za člane KPS.

Pri oblikovanju meril, na osnovi katerih je pritegovala nove člane, se je partija v času okupacije precej prilagodila spremenjenim razmeram. Prejšnjim, na razrednosti utemeljenim merilom, je dodala nova, ki so izhajala iz dejstva okupacije, vodenja odpora proti okupatorjem in posameznikove udeležbe v tem upor. Merila oziroma t. i. kriteriji, ki jih je posameznik moral izpolnjevati pri sprejemu v partijo, niso bila povsem enotna; opazne so bile razlike tako med posameznimi obdobji kot med posameznimi pokrajinami, opazne pa so bile tudi razlike v osebnih pristopih tistih, ki so o sprejemih odločali.

O vključevanju novih članov, to pa je bila v glavnem mladina, je mogoče na splošno zatrditi, da jih je partija izbirala med tistimi, ki so se zavzeto vključili v odporniško gibanje in disciplinirano opravljali naloge. Upoštevaje drugih meril, kot sta svetovnonazorska pripadnost in poznavanje partijskega programa, je težje določiti. Predpostavljamo pa lahko, da je bila KPS pri izbiri novih članov predvsem v Ljubljanski pokrajini najbližje predvojni usmeritvi. Prožnejša merila pri sprejemanju novih članov so se npr. odražala v navedbah, da se novi

člani ali kandidati za člane KPS seznanjajo z “osnovnimi obrisi programa Partije”, kar kaže, da vsaj nekateri člani ob sprejemu niso bili seznanjeni z njegovo vsebino. Glede socialne pripadnosti se je poudarjala delavsko-kmečka osnova, v primerjavi s predvojnimi obdobjem pa je bil opazen porast članov iz vrst kmečega sloja. Posledica sprejemanja na širših osnovah so bili pojavi, ki so kazali na določeno zmedenost, ko ni bilo več prave ločnice med organizacijami KPS in OF ali požrtvovalnimi borci v partizanskih enotah. V obravnavanem obdobju se je to pojavljalo predvsem na Gorenjskem, kjer so neugodne razmere zaradi razbitja partijske organizacije želeli na hitro izboljšati z množičnim in kampanjskim sprejemanjem brez upoštevanja kakšnih posebnih meril. Čeprav so bili takšni pristopi s strani partijskega vodstva zatem večkrat kritizirani, pa sami po sebi vendar potrjujejo pomemben ali celo izključni delež narodnoosvobodilne komponente, ki so jo posamezniki v partiji prepoznavali, jo zato tudi sprejemali in nato postali njen član. Šele takrat se je pogosto začela ideološka prevzgoja, od leta 1943 dalje tudi v okviru organiziranih partijskih tečajev in šol.

Partijsko organizacijo so obeleževala prav zanjo izrazito značilna pravila vzdrževanja posebnih notranjih odnosov. Temeljila so na discipliniranem sprejemanju partijskih pravil ter usmeritev in iz tega izhajajočega discipliniranega opravljanja naloženih nalog, kar se je vse skupaj povezovalo s pojmom “boljševizacija” partije. Najpomembnejše vodilo v delu KPS je bilo zagotoviti si navzočnost v vseh organizacijah osvobodilnega gibanja, svoj vpliv pa uveljavljati predvsem z vsakodnevnim konkretnim delom in metodo prepričevanja. Med notranje partijske značilnosti je spadalo tudi ustvarjanje precejšnjega pritiska na članstvo, ki je bil v začetku predvsem instrument zagotavljanja kontinuiranega vodenja odpora proti okupatorju pod vodstvom partije, kasneje pa vse bolj tudi usmerjanja mnogokrat politično nezadostno usposobljenega kadra.

Ključna dejstva, ki so KPS omogočila uveljavitev v vojnih razmerah v obravnavanem obdobju, so bila; dejaven protiokupatorski odpor, s čimer je prehitela druge politične subjekte; javno nastopanje s programom,

kodificiranim v temeljnih točkah OF, s čimer je uspela pridobiti precejšen del Slovencev, kar je bilo celo bolj odločilno kot sama odločitev za odpor; okupatorjevi ukrepi, neposredno usmerjeni na uničenje slovenskega naroda kot etnične kategorije, ki so morali vsaj delno pritrjevati upravičenosti zahteve oboroženega nastopa; povezovanje narodnoosvobodilne vsebine s socialno, leta pa ni bila v programu le komunistov, temveč je bila širše prisotna, čeprav so bile konkretne predstave o njej različne. Ne moremo trditi, da komunistom v vojni ni šlo za nacionalno osvoboditev, vendar so ob tem prvenstveno zasledovali lastne cilje in jih na koncu tudi uveljavili. Brez slednjega, tj. brez jasnega cilja revolucionarne preobrazbe družbe, bi bila njihov delež in vloga v protiokupatorskem boju gotovo manjša, gotovo pa bi se tudi protiokupatorski boj drugače razvijal – predvsem počasneje in z možnostmi drugačnega političnega izida iz vojnega meteža.

Abstract

The Communist Party of Slovenia (CPS), with the attack of the Axis powers upon Yugoslavia in April 1941, entered the political scene as a socially marginal party with less than 1300 members. It was integral to the centrally organized Communist Party of Yugoslavia (CPY), which was a section of the Comintern. This framework significantly determined the operations and orientations of the CPS, which were coordinated according to the interests of the revolution as well as in accordance with the state interests of the Soviet Union, the only socialist state of the Bolshevik type at the time. Edvard Kardelj and Boris Kidrič were its leading visionaries. Following two decades of operating in the illegal, it was qualified for precisely more of the same with the onset of WWII. This proved particularly significant in that it awaited the war internally already uniform; that is, by then they had already concluded with the process of bolshevization and internal cleansing.

The strategic goal of the Yugoslav and hence also Slovene communists was that the revolution and reestablishment of society were to be carried out fully in accord with the example set by the Soviet Union. This was also repeatedly demonstrated by the CPS already in the two decades prior to WWII. In eager anticipation of revolution throughout Europe, it directly attempted to implement its revolutionary aims, such as by: aggravating societal conditions through organizing the strike movement in 1920, organizing a form of a factious army

during the years 1923–1924, with the introduction of the King's dictatorship in 1929 it once again anxiously awaited the revolution in Europe as it called for a rebellion and then sustained the firm belief that the revolutionary situation in Europe had already begun. The period of popular Front connections, in accordance with the tactics of the Comintern, represented a time of political breadth; this discontinued with the Hitler – Stalin pact in August 1939. The World War that followed was labeled imperialistic; and the main culprit was western democracy, or rather “western imperialists”. Just prior to the attack of the Axis powers on Yugoslavia, the Yugoslav communists forsook this evaluation and rather adopted the opinion of the responsibility for the war falling more balanced upon fascism and western democracy. Nevertheless, the impulse for revolution was far from disimpassioned; after all, revolution represented what was once inescapably congruent with the comprehension of imperialism, which allowed the class struggle to escalate to the extremes, and which could be resolved only by way of revolution.

The attack on Yugoslavia certainly did not encourage the Communists towards altering their views. These views were ultimately abandoned with the German attack on the Soviet Union in June 1941, with the explicit order of the Comintern and the Soviet state leadership that the war was now a patriotic one, against fascism and not for the revolution. Now redirected into an anti-fascist resistance, the preliminary preparations initially directed towards preparing for the revolution were now concentrated towards supporting the resistance. These preparations reflected most explicitly in the establishment of war-revolutionary committees during the period between the attack upon Yugoslavia and the attack upon the Soviet Union. Having accepted the anti-fascist resistance, these committees also became a sort of headquarters for the organization of the first partisan units. Quite in accord with these above-stated alterations, the until then Anti-Imperialist Front, established in April 1941, changed its name to the Liberation Front of the Slovenian People. The Liberation Front of the Slovenian People was founded on the initiative of the

CPS, the only member being a party, and it linked several other liberally oriented organizations. It certainly represented a particularity in the region of Yugoslavia. With this the communists did not necessarily forsake their revolutionary orientation; rather, they adapted their operations to the current circumstances and the recognition that their goals may indeed be achieved by way of the anti-fascist resistance and the mobilization of Slovenes on the basis of their dissatisfaction with the pre-war social circumstances.

Congruent with their explicit revolutionary orientation and their faith in the revolutionary capacity of the European proletariat, they directed all their force towards the organization of the resistance on the political level as well as towards an immediate and armed resistance; this certainly distinguished them from other European communist parties. By organizing an early resistance, they overtook the traditional Slovenian political parties, which were also now in the mode of preparing for resistance; however, its execution was planned in the indefinite future. In a more conducive international constellation, such a resistance would have had the prospects of success and claimed far fewer victims. The CPS, with its direct role as initiator and organizer, and guided by the general interests of the revolution, assumed the leading position in the resistance movement right from the start. Despite the attention of so-called allies of the Liberation Front of the Slovenian People, it immediately enforced complete supervision over the most important areas, such as the partisan army, propaganda and the security intelligence service.

The determination of Slovene communists to incite an early resistance, and their perseverance, take rise from their expectation of a revolution in Europe as well as their conviction, which endured through to the middle of 1942, that the anti-fascist alliance is not stable. Alongside other factors, such as faith in the Red Army and the belief that the war would be short-lived, the consequence was a transition into a so-called second phase of the revolution; in particular, this took place upon Partisan territory in the Ljubljana region in the spring and summer of 1942, and with fatal repercus-

sions regarding circumstances within the Slovene nation. The extreme tensions that seethed ultimately led to civil war. Throughout the Partisan territory, the Communist Party began with direct interpolation of revolutionary elements into the resistance movement. This carried on through the entire span of the war and the so-called people's power continued to gain authority. Eventually it indeed led to the enforcement of the revolutionary powers. This was reflected in: the introduction of changes in the proprietorial and economic fields, the execution of class adversaries and revolutionary terror in general, party sectarianism in contrast to non-communist allied groups in the Liberation Front, the relationship to religion and the Catholic Church, the expressed emphasis of the leading role played by the CPS in the resistance and consequently also the party iconography (the introduction of communist symbols), the establishment of the proletarian army units.

During the crisis of the resistance, caused mainly by the forceful Italian offensive in the summer and autumn of 1942, the CPS shortly enforced more breadth in their political orientation and thus allowed allied groups more leverage in their efforts and consequently their joint purport. Nonetheless, under the influence of the central leadership of the CPY, they soon abandoned the policy or breadth; with the recognition of the Dolomite statement in March 1943, it planned a strategy for fortifying its monopolistic role in the resistance. The Dolomite statement brought unity to the Liberation Front of the Slovenian People; the Sokoli and the Christian Socialists, founding groups of the Liberation Front, were made to renounce their joint identity. Thus the CPS, as a party of the Bolshevik type, secured exclusive rights to preservation and expansion of the party as well as to formally recognized leadership, something it already had all along.

Significant structural changes were thus brought about in the field of political organization, after all, the Liberation Front together with mass organizations henceforth operated directly with the CPS. And the CPS, with the leverage of inside officials, enforced its policies through these organizations; that is, increasing

numbers of officials on the committees of the Liberation Front and the mass organizations were from the Party. The political effect achieved by the Party with the Dolomite statement was thus focused precisely on the organizational issue, in its narrower and wider sense. This was the CPS' first step towards a monopolistic political and organizational core for the entire resistance movement. The leading Party role, which other organizations of the Liberation Front all acknowledged right from the onset – albeit primarily on some moral basis because they valued its prerogative in the organization of a resistance against the occupier – gradually gained momentum during the post-Dolomite period and increasingly materialized. In the meantime, the non-Communists were gradually pushed aside and among the less significant fellows. Inasmuch as the CPS did confide in them more significant roles, it was in the aim of maintaining the necessary external front of breadth in the resistance movement.

Parallel with the organization and leadership of the anti-fascist resistance, the CPS was constantly and expressly oriented towards resolving internal Party issues. Preservation, restoration and expansion of the Party organization network were constant aspirations for the CPS. This also ties in to their recognition that the resistance against the occupier opened a unique opportunity for the manifestation of revolutionary goals. The CPS granted its fullest energies to this issue; after all, this was most tightly linked to the establishment and maintenance of the leading role in directing the struggle for liberation. This was the only way to the realization of the revolutionary Party program such as that accepted by the Communist Party of Yugoslavia at the Vukovar Congress in 1920. The efficacy of resolving the organizational issue was of strategic significance for the Party; it needed qualified and reliable officials for the execution of its revolutionary goals.

The CPS joined up in the anti-occupier resistance without any obstructions so to speak. It invested all its available resources, regardless of its own losses. The Party's internal discipline and faith in the revolution are the bonding matter that made ongoing perseverance at

the most critical moments possible. The early decision to arm the resistance, in 1941 already, triggered extensive organizational changes, with massive political consequences. The goal of the CPS was in accordance with the program of the Liberation Front – with which the Party also made public appearances – to organize the resistance throughout all of Slovenia regardless of the borders delimited by the occupiers and the state; these are who shared the Slovenian national territory, whereby the Italian occupied region (the Ljubljana area) played a central role throughout. It was from here that the central leadership would often send Party activists to those regions where CPS organizations were still lacking at the onset of the war (Styria and Primorje, the coastal region) or rather where they were hard-hit by the occupier's powers (Styria, Upper Carniola). Through encouraging and organizing the resistance movement, its own organization was established and gradually also fortified.

The early resistance and the uncompromising endurance in the resistance caused significant losses in the Communist lines, especially in the German occupied territory. For a variety of reasons (arrests, being sent to concentration camps, intern camps, even the emergence of passivity, etc.) the blood tax and deficit of Communists, on occasion and in certain areas, brought decisive moments upon the Party's organization. Presumably, the pivotal months were in the autumn of 1942. This was a time when, after the dissolution of the organization in the Upper Carniola (Gorenjsko) region in the beginning of 1942, only a few Party activists remained in the field and in the army. It was in the spring and summer of 1942 when the Party in Styria, partly recovered already from the consequences of previous police incursions into the organization, was again entirely disintegrated when the resistance movement, and thus also the Party, was hard hit by the Italian offensive in the Ljubljana region. It did however begin to reveal a civil struggle. And when the Party in the Primorje region was still limited to only a few focal points, it had not yet even broken through to the region of Carinthia. It then chose to embark upon a planned offensive by way of

dispatching visible Party activists to individual regions for shorter or even longer terms, as well as by allocating personnel and directly orienting political efforts towards surviving the critical period; this also coincided with the military-political turn-about on the international scene. As such, by the end of 1943 a strong resistance movement had been instigated throughout the majority of the ethnic territory; the Party lines, despite great losses, grew to a total of 2,900 members and 1,100 CPS member candidates by autumn in 1943.

In the development of the criteria as the basis for attracting new members, the Party during the period of occupation greatly adapted to the altered circumstances. To the earlier class-bound criteria it added also new ideas; the roots for these novel ideas developed from the basic actualities of occupation, the leadership of the resistance against the occupiers and individual participation in the resistance. The criteria that each individual was required to fulfill for admission into the Party were not entirely unified; differences were quite obvious during certain periods, just as in certain areas. Differences in the personal approaches of those who were making the decisions about admissions and memberships were also evident.

Regarding the admission of new members, for the most part youths, it is generally confirmable that the Party chose from among those who strove to join in the resistance movement and who demonstrated much discipline in the performance of their tasks. How much other criteria were acknowledged, such as ideological adherence to and knowledge of the Party program is difficult to establish. Presumably, the CPS was closest to the pre-war orientations in the selection of its new members, especially in the Ljubljana region. More flexibility in the criteria for the admission of new members is reflected by the statement that new members or candidates of the CPS are acquainted with the "basic framework of the Party program"; this indicates that certain members were not acquainted with these contents upon their admission. Regarding social affiliation, the working-class and peasant bases were emphasized; as compared to the pre-war period, the number of members

belonging to the peasant class had evidently grown. The result of making admissions on a wider basis was a certain degree of confusion, inasmuch as the dividing line between the CPS organizations and the Liberation Front or the self-sacrificing fighters in the Partisan units was no longer distinct. During the discussed time span, these things occurred primarily in the Upper Carniola region, which is where the aim was to quickly improve the uncomfortable circumstances caused by the Party's organization by way of mass and campaign admission, without any regard to any earlier and/or specific criteria. Despite that such approaches, on the part of the Party leadership, were then frequently criticized, they nonetheless confirm the significance or even the exclusive share of the national liberation component, which individuals in the Party recognized and which they also accepted and were then admitted to membership for. Often it was at this point that the ideological reeducation began; from 1943 onwards, it was also within the framework of courses and schools organized by the Party.

Highly representative rules for maintaining especial internal affiliations earmarked the Party organization. They were based on the strict adherence to Party rules and orientations, as well as a disciplined approach to executing the imposed tasks. All of this together corresponded with the concept of the "bolshevization" of the Party. The most important principle in working for the CPS was to ensure the presence of all the organizations in the resistance movement, and to exercise its influence primarily on everyday and actual efforts and methods of persuasion. Also incorporated into these internal Party affiliations was the exertion of heavy pressure upon the membership; at the beginning, this was mainly applied as an instrument for establishing that the continued leadership of the resistance against the occupiers remained in the hands of the Party; later this was increasingly oriented towards the politically, insufficiently qualified personnel.

The key facts bidding the CPS with authority under circumstances of war in the discussed period were: an active anti-occupier resistance that helped overtake

other political subjects; public appearances with a program, codified according to the basic issues of the Liberation Front, which helped to entice a large portion of Slovenes and proved to be even more decisive than the decision to fight for the resistance; the occupiers measures, which were directly oriented towards destroying the Slovene nation as an ethnic category, had to at least partially agree with the justifications for the demands of an armed resistance; linking the national liberation content with the social content, which was not only integrated into the program of the Communists but also in the broader context, despite that actual comprehensions varied. It cannot be established that the Communists were not maneuvering for national liberation in the war; however their primary goal was to follow and enforce their own objectives. In absence of the latter, that is without a clear ambition of a revolutionary transformation of society, their contribution towards the struggle against the occupiers would certainly have been less significant. Hence, the struggle against the occupiers would most likely have evolved quite differently: more gradually and with the possibility of an alternate political outcome from the turmoil of WWII.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

- AS 1483, Centralna komisija varnostno obveščevalne službe
- AS 1487, Centralni komite KPS 1941–1945
- AS 1489, Oblastni komite KPS za Gorenjsko
- AS 1491, Oblastni komite KPS za Slovensko primorje
- AS 1492, Oblastni komite LPS za Štajersko
- AS 1494, Zbirka gradiva komitejev KPS in odborov OF na Dolenjskem
- AS 1495, Zbirka gradiva komitejev KPS in odborov OF na Gorenjskem
- AS 1496, Zbirka gradiva komitejev KPS in odborov OF na Notranjskem
- AS 1497, Zbirka gradiva komitejev KPS in odborov OF za Slovensko primorje
- AS 1498, Zbirka gradiva komitejev KPS in odborov OF na Štajerskem
- AS 1589, Centralni komite ZKS 1945–1990
- AS 1636, Oblastni komite KPS za Gorenjsko
- AS 1637, Oblastni komite KPS za Koroško
- AS 1638, Oblastni komite KPS za Slovensko primorje
- AS 1639, Oblastni komite KPS za Štajersko
- AS 1660, Cankar Izidor
- AS 1697, Okrožje Bača
- AS 1698, Okrožje Bela krajina
- AS 1704, Okrožje Jesenice

AS 1705, Okrožje Kamnik
AS 1707, Okrožje Kranj
AS 1709, Zbirka okrožje Ljubljana
AS 1710, Notranjsko okrožje
AS 1712, Okrožje Novo mesto
AS 1714, Okrožje Ribnica
AS 1718, Okrožje Škofja Loka
AS 1740, Okrožje Revirji
AS 1851, Glavni štab NOV in POS 1941–1941
AS 1877, Slovensko domobranstvo
AS 1887, Zbirka NOB tiska
AS 1931, GSP Maribor
AS 1931, Centralna komisija varnostno obveščevalne službe

Arhiv Gorenjskega muzeja, Kranj

Zbirka NOB

Arhiv Koroškega pokrajinskega muzeja, Slovenj Gradec

Zbirka partizanski tisk

Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd

Fond 38, Predsedništvo ministarskog saveta – Centralni presburo

Fond 507, Centralni komitetet KPJ

Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino, Ljubljana

Zbirka elaboratov

Objavljeni viri

Bratož Hinko-Oki: Dnevnik partizana, 2. Ljubljana 1971.

Broz Josip Tito, Zbrana dela. Ljubljana (od 1978 dalje)
Dedijer Vladimir, Dnevnik, 2. Beograd 1970.

Delo, glasilo centralnega komiteja KPS. Ponatis ilegalnih izdaj Dela iz let 1941 in 1942. Ljubljana 1947.

Deželak-Barič Vida, Osvobodilni boj kot priložnost za izvedbo revolucionarnih ciljev. Prispevki za novejšo zgodovino, 1995, št. 1–2.

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Ljubljana 1962–1989.

- Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Ljubljana 2001–2005.
- II. kongres Komunistične partije Slovenije, Ljubljana 1948.
- Ferenc Tone, Nekaj dokumentov o NOB v Prekmurju leta 1941. Borec, 1967, št. 8–9.
- Ferenc Tone, Zaplenjeno poročilo iz stiškega okrožja. Borec, 1988, št. 5.
- Ferenc Tone, Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju (1.–4. 10. 1943). Dokumenti. Kočevje–Ljubljana 2003.
- Hace Matevž, Komisarjevi zapiski, I. Ljubljana 1957.
- Istorijski arhiv Komunistične partije Jugoslavije. Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919–1937, knjiga 2. Beograd 1950.
- Izvori za istoriju SKJ. Drugi (Vukovarski) kongres KPJ (20–24. jun 1920). Beograd 1983.
- Izvori za istoriju SKJ. Peta zemaljska konferencija KPJ (19–23. oktobar 1940). Beograd 1980.
- Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija (1941–1945). Beograd (od 1985 dalje)
- Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963.
- Kardelj Edvard, Zbrana dela (tipkopis).
- Kidrič Boris, Zbrano delo. Članki in razprave 1933–1943 (I. knjiga). Ljubljana 1978.
- Kidrič Boris, Zbrana dela, I, Ljubljana 1987.
- Kocbek Edvard, Tovarišija. Dnevniški zapiski od 17. maja 1942 do 1. maja 1943. Ljubljana 1972.
- Kocbek Edvard, Listina. Dnevniški zapiski od 3. maja do 3. decembra 1943. Ljubljana 1967.
- Kocbek Edvard, Osvobodilni spisi, I. Ljubljana 1991.
- Ljudska pravica, glasilo Komunistične partije Slovenije, leto 1943. Ponatis ilegalnih izdaj. Ljubljana 1946.
- Maležič Matija, Politično-organizacijsko poročilo Mestnega komiteja KPS Ljubljana za mestno partijsko konferenco 5. novembra 1948.
- Proleter, organ centralnog komiteta KPJ 1929–1942. Ponatis. Beograd 1968.

- Prvi junij v Trbovljah. Stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju dne 25., 26. in 27. novembra 1924. Ljubljana – Trbovlje 1974.
- Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ. Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ. Ljubljana 1990.
- Slovenski poročevalec 1938–1941. Ponatis. Ljubljana 1951.
- Šnuderl Makso, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Ljubljana 1950.
- Šnuderl Makso, Dnevnik 1941–1945 (II. knjiga). V partizanih. Maribor 1994.
- Ustanovitev. Dokumenti ustanovnega kongresa komunistične stranke v Sloveniji 11. aprila 1920 (ur. France Klopčič). Ljubljana 1969.
- Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921. Ljubljana 1980.
- Vodušek Starič Jera, "Dosje" Mačkovšek. Viri 7. Ljubljana 1994.
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI (Borbe v Sloveniji).

Spominski viri

Neobjavljeno spominsko gradivo

- Arhiv Republike Slovenije, AS 1550, Zbirka spominskega gradiva o delavskem gibanju, socialistični revoluciji in narodnoosvobodilni borbi
- Arhiv Republike Slovenije, AS 1872, Zbirka spominskega gradiva o delavskem gibanju in narodnoosvobodilnem boju.
- Arhiv Muzeja narodne osvoboditve, Maribor, Zbirka spominskega gradiva.

Objavljeno spominsko gradivo

- Babič Branko, Primorska ni klonila. Spomini na vojna leta. Koper 1982.
- Baloh Pavel, Po poteh revolucije. Spomini na predvojno revolucionarno delo v Trbovljah in narodnoosvobodilni boj 1941–1945. Ljubljana 1966.

- Bebler Aleš, Čez drn in strn. Spomini. Ljubljana 1981.
- Bratko Ivan, Teleskop. Ljubljana 1964.
- Brejc Tomo, Začetek. Borec, 1960, št. 7–8.
- Brejc Tomo, Iz naroda hlapcev. Borec 1951.
- Brodar Lojze (Dušan Pirjevec), V Celovec. Koroška v borbi. Celovec 1951.
- Franc But-Branko, Zapisi o osvobodilnem gibanju pod Bočem. Rogaška Slatina 1983.
- Dugulin Avgust, Narodnoosvobodilno gibanje na Krasu in Slovenskem primorju 1941–1942. Borec, 1950, št. 4.
- Dugulin Avgust, Razvoj OF u tržičkom brodogradilištu. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knjiga 3. Beograd 1963.
- Fajdiga France, Jože Šeško – organizator in vodja revolucionarnega gibanja na Kočevskem. Borec, 1965, št. 11.
- Fajfar Tone, Odločitev. Spomini in partizanski dnevnik (druga, dopolnjena izdaja). Ljubljana 1981.
- Gorenjska v borbi za svobodo, I–V. Kranj 1959–1961.
- Gričar Jože-Metod, Spomini 1935–1945. Borec, 1988, št. 6–7.
- Gričar Jože-Metod, Delo prvih ilegalcev narodnoosvobodilnega gibanja na Litijskem in Moravškem. Litijski zbornik NOB, I. Ljubljana 1969.
- Ivančič Marija, V hiši ob Gradaščici. Ljubljana v ilegali, I. Ljubljana 1960.
- Izbrani spisi udeležencev NOB v kamniškem okrožju. Kamniški zbornik VII. Ljubljana 1961.
- Iz spominov Toneta Dolinška-Metoda. TV-15, 1. 1. 1972, št. 1–2.
- Jan Ivan, Spomini na zgornjesavsko dolino. Jeklo in ljudje III. Jesenice 1975.
- Konobelj Franc-Slovenko, Jeseniška četa in Cankarjev bataljon v letu 1942. Jeklo in ljudje IV. Jesenice 1979–1980.
- Konobelj Franc-Slovenko, Pod Možakljo in Karavankami so se uprli. Jesenice 1954.
- Konobelj Franc-Slovenko, Druga partizanska zima pod Stolom. Jeklo in ljudje VI. Jesenice 1991.
- Kotnik Beno-Hostnik, Spomini. Koroški fužinar, 1953, št. 4.

- Kotnik Beno, Težki pa veliki časi pod Uršljo goro. Koroški fužinar, 1953, št. 4.
- Kovač Mima-Barčka, Spomini na Slovenjgoriško četo. Ptujski zbornik II. Ptuj 1962.
- Logar Cene, Osvobodilni boj v Dolomitih. Borec, 1973, št. 6–7, 8–9.
- Maček Ivan, Spomini. Zagreb 1981.
- Marinko Miha, Moji spomini. Ljubljana 1974.
- Mavrič Stane, Kako je nastala Hotuljska četa. Koroški fužinar 1978, št. 2.
- Med Mrzlico in Dobrovljami. Celje 1955.
- Osolnik Bogdan, Z ljubeznijo skozi surovi čas. Ljubljana 1989.
- Peric Lojze, Počeci narodnooslobodilač kog pokreta u Primorju i Istri 1941. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knjiga 3. Beograd 1963.
- Perko Vencelj, Spomini na leto 1941. Jeklo in ljudje, V. Ljubljana 1985.
- Peternel Tone-Igor, Partizanstvo na Gorenjskem – žarek upanja v Evropi. Tribuna, glasilo SZDL občine Ljubljana-Šiška, junij 1981, št. 10.
- Pirjevec Dušan-Ahac, Ob tridesetletnici Tomaževe smrti. Vestnik koroških partizanov, 1974, št. 2–4.
- Polič Radko, Čudežna pomlad. Ljubljana 1979.
- Prosen Marko, V začetku leta 1939 smo že imeli svoje partijske celice. Koroški fužinar, 1978, št. 2.
- Prušnik Karel-Gašper, Gamsi na plazu. Ljubljana 1981.
- Ribičič Mitja-Ciril, Moravska republika. Litijski zbornik NOB. Ljubljana 1969.
- Ribnikar Kristijan-Feliks, Čez Dravo, v okolico Celovca. Vestnik koroških partizanov, 1985, št. 1–2, 3–4 in 1986, št. 1–2, 3–4.
- Rojc Vida, Skozi viharje v lepšo prihodnost – Narodno-obrambni, osvobodilni boj in ljudska revolucija ter povojni razvoj na ptujsko-ormoškem območju. Ptuj 1981.
- Runko Stanislav-Mišo, Utrjevanje stikov z avstrijskimi protifašisti. Vestnik koroških partizanov, 1978, št. 2–4.
- Rus Veljko, Zapiski iz življenja Josipa Rusa. Ljubljana 1992.

- Sovdat Emil, Tam, kjer teče bistra Zilja. Ljubljana 1967.
- Spomini Borisa Praprotnika-Pavleta na narodnega heroja Matijo Verdnika-Tomaža. Vestnik koroških partizanov, 1978, št. 2–4.
- Spomini na Janeza Marentiča. Ljubljana 1983.
- Spomini revirskih sekretarjev. Trbovlje 1987.
- Sterlekar Ignac-Jože, Konferenca partijskih aktivistov v Dešnu. Litijski zbornik NOB. Ljubljana 1969.
- Stopar Viktor, Člani CK med prostovoljci. Ljubljana v ilegali, I, Ljubljana 1960.
- Svetina Albert, Od osvobodilnega boja do banditizma. Ljubljana 2004.
- Svetina-Vlasta Mira, Partija in OF v letih 1943–1945. Ljubljana v ilegali, IV. Ljubljana 1970.
- Šeme Jože, Opis revolucionarnih dogajanj v okrožju Stična v prvem obdobju narodnoosvobodilnega gibanja. Borec, 1986, št. 6–7.
- Šentjerc Lidija, Rad partijske organizacije u Ljubljani u 1942 godini. U svedočenjima učesnika NOB, knjiga 10. Beograd 1975.
- Tekavec Jože, Dnevi preizkušnje. Ljubljana 1977.
- Valentinčič Stane, Prvi okrožni odbor OF v Grosupljem. Zbornik občine Grosuplje II. Grosuplje 1970.
- Vipotnik Janez, Prostovoljci. Ljubljana v ilegali, I. Ljubljana 1960.
- Vižintin Mile, Kako smo začeli. Goriški zbornik 1947–1951. Nova Gorica 1957.
- Vode Angela, Skriti spomin. Ljubljana 2004.
- Zalaznik Franc-Leon, Dolga in težka pot 1941–1945. Maribor 1963.
- Žakelj Milan, Nekaj o delu Komunistične partije v Poljanski dolini. Loški razgledi VI. Škofja Loka 1959.
- Žaucer Pavle-Matjaž, Začetek NOB v Mežiški dolini jeseni 1942. Vestnik koroških partizanov, 1976, št. 4.

Literatura

- Ambrožič Lado-Novljan, Pohod Štirinajste. Ljubljana 1978.
- Ambrožič Lado-Novljan, Petnajsta divizija. Ljubljana 1983.

- Avsec Anton, Šumrada Janez: Kratek oris priprav na množično vstajo in na oblikovanje osvobojenega ozemlja na Notranjskem pozimi 1941–1942. Notranjski listi II. Cerknica 1981.
- Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu 1966.
- Božič Alenka, Prispevek h kadrovske sestavi pokrajinske oblasti med NOB na Gorenjskem. Borec, 1980, št. 3.
- Brečko Stanko, Hrastnik skozi desetletja. Hrastnik 1978.
- Budna Kodrič Nataša, Dežman Jože: Gorenjski partizan. Gorenjski odred 1942–1945. Kranj 1992.
- Coutois Stéphane, Werth Nicolas, Panné Jean-Louis, Paczkowski Andrzej, Bartosek Karel, Margolin Jean-Louis: Črna knjiga komunizma. Zločini, terror in zatiranje. Ljubljana 1999.
- Čepe Marica, Centralna tehnika je zrasla iz predvojnega partijske tehnike. Ljubljana v ilegali, I. Ljubljana 1960.
- Čepe Marica, Prebijanje okupatorjeve blokade. Ljubljana v ilegali, III. Ljubljana 1967.
- Čepič Zdenko, Nekaj stopinj revolucije v pluralni dobi Osvobodilne fronte. Prispevki za novejšo zgodovino, 1998, št. 1–2.
- Desetletja boj in zmag. Ljubljana 1977.
- Deželak-Barič Vida, Organizacijski razvoj Komunistične partije Slovenije na Gorenjskem od pomladi 1941 do jeseni 1943. Prispevki za novejšo zgodovino, 1986, št. 1–2.
- Deželak-Barič Vida, Razvoj Komunistične partije Slovenije na Štajerskem v letih 1941–1943. Prispevki za novejšo zgodovino, 1987, št. 1–2.
- Deželak-Barič Vida, Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani od aprila 1941 do sredine septembra 1943. Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984.
- Deželak-Barič Vida, Organiziranost Komunistične partije Slovenije na Dolenjskem in Notranjskem v letih 1941–1943. Prispevki za novejšo zgodovino, 1991, št. 2.
- Deželak-Barič Vida, Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega

- upora 1941. Prispevki za novejšo zgodovino, 1992, št. 1–2.
- Deželak-Barič Vida, Organiziranost Komunistične partije Slovenije v partizanskih enotah 1941–1943. Prispevki za novejšo zgodovino, 1988, št. 1–2.
- Deželak-Barič Vida, Osvobodilna fronta slovenskega naroda in njen odnos do vere. Mikužev zbornik, Ljubljana 1999.
- Deželak Barič Vida, Samoiniciativni in nepriznani pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Gorenjsko. Prispevki za novejšo zgodovino, 2000, št. 2.
- Deželak-Barič Vida, Razpust Kominterne. Odmevi na Slovenskem in mednarodni okvir. Prispevki za novejšo zgodovino, 2006, št. 2.
- Dežman Jože, Moč preživetja. Sprava z umorjenimi starši. Celovec-Ljubljana-Dunaj 2004.
- Dolenc Ervin, Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov? Med politiko in zgodovino. Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975). Ljubljana 2005.
- Domicili v slovenskih občinah, Revolucionarna izročila. Ob 40-letnici ustanovitve Osvobodilne fronte in vstaje slovenskega naroda izdala Skupnost slovenskih občin.
- Drobne Franc, Razvoj ljudske oblasti na Kozjanskem. Zapisi o osvobodilnem gibanju pod Bočem. Med Bočem in Bohorjem. Šentjur pri Celju-Šmarje pri Jelšah 1984.
- Ferenc Tone, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967.
- Ferenc Tone, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943. Južnoprimorski odred in Gregorčičeva brigada. Ljubljana 1983.
- Ferenc Tone, Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945. Ljubljana 1987–1991.
- Ferenc Tone, Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1.
- Ferenc Tone, Okupatorjeve racije v Ljubljani leta 1942. Kronika, 1981, št. 2.

- Ferenc Tone, Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941. Borec, 1971, št. 12.
- Ferenc Tone, Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško. Krško skozi čas 1477–1977. Krško 1977.
- Ferenc Tone, Narodnoosvobodilni boj v Ljubljani. Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo, Kronika. Ljubljana 1984.
- Ferenc Tone, Kacin-Wohinz Milica, Zorn Tone: Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918–1945. Ljubljana 1974.
- Ferenc Tone, Dies irae. Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943. Ljubljana 2002.
- Ferenc Tone, Ževart Milan: Nekatere značilnosti in posebnosti fašistične okupacije ter narodnoosvobodilnega boja in revolucije na slovenskem Štajerskem. Časopis za zgodovino in narodopisje, 1979, št. 1–2.
- Ferlež Ivan, Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941–1942. Ljubljana 1972.
- Filipič France, Družbenopolitične razmere ob ustanovitvi komunistične stranke na Slovenskem. Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, I, Ljubljana 1981.
- Filipič France, KPJ v Sloveniji v času VIII. konference zagrebških komunistov. Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, I. Ljubljana 1981.
- Filipič France, O razvoju in delovanju KPJ v Sloveniji med leti 1920–1924. Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, I. Ljubljana 1981.
- Filipič France, Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS. Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS. Ljubljana 1977.
- Filipič France, Vinje. Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, zv. 59. Ljubljana 1987.
- Filipič France, Politična usmeritev KPS od sredine 1940 do aprila 1941. Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Ljubljana 1991.

- Filipič France, Pohorski bataljon. Ljubljana 1979.
- Filipič France, Prvi pohorski partizani. Maribor 1965.
- Furet François, Minule iluzije. Esej o komunistični ideji 20. stoletja. Ljubljana 1998.
- Gabrič Aleš, Kecek Polona, Rajšter Brigita: Odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner. Ljubljana 2000.
- Godeša Bojan, Prispevek k poznavanju Dolomitske izjave. Nova revija, 1991, št. 105–106, 107, 108.
- Godeša Bojan, Angela Vode in medvojne dileme. Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev: Angela Vode in Boris Furlan žrtvi Nagodetovega procesa, Ljubljana 2001.
- Godeša Bojan, Priprave na revolucijo ali NOB? Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Ljubljana 1991.
- Godeša Bojan, Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana 1995.
- Godeša Bojan, Peta državna konferenca v Zagrebu. Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije. Ljubljana 2005.
- Godeša Bojan, Utrditev Osvobodilne fronte in njen odnos do nove Jugoslavije. Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 2005.
- Godina Ferdo, Prekmurje 1941–1945. Prispevek k zgodovini NOB. Murska Sobota 1980.
- Gombač Milan, Kratek pregled razvoja varnostnoobveščevalne službe Osvobodilne fronte. Zaščita narodnoosvobodilnega boja. Ljubljana 1979.
- Griesser-Pečar Tamara, Dolinar France Martin: Rožmanov proces. Ljubljana 1996.
- Griesser-Pečar Tamara, Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945. Okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija. Ljubljana 2004.
- Grobler Alfred Mile, Kdaj je padel Miloš Zidanšek. Borec 1980, št. 4.
- Guštin Damijan, Vloga in pomen oborožene sile v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji 1941–1945. Zgodovinski časopis, 1991, št. 3.

- Guštin Damijan, Vprašanje oboroženega odpora 1941. Prispjevki za novejšo zgodovino, 2001, št. 2.
- Hribar Spomenka, Dolomitska izjava. Ljubljana 1991.
- Hribernik Rudolf-Svarun, Dolomiti v NOB. Ljubljana 1974.
- Hudales Zoran, Občina Trebnje v NOB. Ljubljana 1975.
- Hurem Rasim, Kriza NOP-a u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. Sarajevo 1972.
- Izročilo Čebin. Posvet ob 50. obletnici ustanovnega kongresa KPS in prihoda Josipa Broza Tita na čelo KPJ. Ljubljana 1987.
- Jan Ivan, Kokrški odred I. Ljubljana 1980.
- Jurančič Vlado, Šmarjeta pri Novem mestu v narodnoosvobodilni vojni 1941–1945. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja in NOB na Dolenjskem in v Beli krajini. Novo mesto 1985.
- Kacin Wohinz Milica, Pirjec Jozef: Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Ljubljana 2000.
- Kebe Tone, Priprave in začetki vstaje na Cerknškem in Rakovškem. Notranjski listi II. Cerknica 1981.
- Kiuata Ladislav, Na bojni črti osemnajste. Ljubljana 1969.
- Klopčič France, Velika razmejitev. Ljubljana 1969.
- Klopčič France, Kritično o slovenskem zgodovinopisju. Ljubljana 1977.
- Kopač Janez, Razvoj partije in Osvobodilne fronte v okrožju Kranj 1941–1945. Kranjski zbornik 1980. Kranj 1981.
- Kos Janez, Železničarska in splošna stavka aprila 1920. Ljubljana 1980.
- Kos Stane, Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945, I. Rim 1984.
- Košmrlj Drago, Akademski agrarni klub Njiva. Pot kmečkega ljudstva v OF. Ljubljana 1986.
- Kotnik Anton, Komunistična partija v revolucionarnem delavskem gibanju Savinjske doline (1920–1941). Celje 1975.
- Krall Jože, Partizanske tiskarne na Slovenskem (Osrednje tiskarne, Ljubljana 1972; Primorske tiskarne, Ljubljana 1973; Gorenjske in štajerske tiskarne; Ljubljana 1976).

- Kraigher Živa, Ljudje in kraji na Pivškem med NOB (1941–1945). Ljubljana 2002.
- Kramar Janez, Rajon Slivnica-Žalna. Zbornik občine Grosuplje X. Grosuplje 1978.
- Kreft Ivan, Slovenska ljudska fronta in njeni aktivisti na Dolenjskem in v Posavju po letu 1934. Krško skozi čas 1477–1977. Krško 1977.
- Križnar Ivan, Socialna in politična pripadnost partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1962, št. 1–2.
- Križnar Ivan, Vstaja in začetki NOB na Gorenjskem. Borec 1971, št. 6–7.
- Križnar Ivan, Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941. Slovenske paralele 1973, št. 43.
- Križnar Ivan, Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem. Ljubljana 2000.
- Križnar Ivan, Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945. Škofja Loka 2003.
- Križnar Ivan, Kranjsko okrožje med nemško okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945. Kranj 2007.
- Leban Pavla, Franc Šavli-Medved – prvi sekretar KPS za Tolminsko. Tolminski zbornik. Tolmin 1975.
- Linasi Marjan, Antifašistično in narodnoosvobodilno gibanje slovenske mladine na Koroškem 1938–1945. Ljubljana 1990.
- Linasi Marjan, Oris antinacističnega in narodnoosvobodilnega boja na Koroškem v času druge svetovne vojne. Koroški vestnik, 1992, št. 1–2.
- Luštek Miroslav, Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra (od ustanovitve operativnih con decembra 1942 do ustanovitve prvih dveh divizij julija 1943). Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1965, št. 1–2.
- Luštek Miroslav, O delu slovenskih partizanskih čet v letu 1941. Ljubljana v ilegali, II, Ljubljana 1961.
- Maks Strmecki. Brežice 1987.
- Maležič Matija, Kratak časovni pregled važnejših dogodkov v sedanji občini Ribnica. Ribnica skozi stoletja, Ljubljana 1982.

- Mikuž Metod, Pregled narodnoosvobodilne borbe na Slovenskem, I, Ljubljana 1960.
- Mikuž Metod, Trojna (dvojna) internacionalistična akcija CK KPS (CK KPJ) na Koroškem med NOB od konca 1943 dalje. Zgodovinski časopis, 1970, št. 3–4.
- Mikuž Metod, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941. Ljubljana 1965.
- Mlakar Boris, Goriška sredina. Prispevki za novejšo zgodovino, 1997, št. 2.
- Mlakar Boris, Upor ali kolaboracija – resnična dilema? Prispevki za novejšo zgodovino, 2001, št. 2.
- Mlakar Boris, Slovensko domobranstvo 1943–1945. Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje. Ljubljana 2003.
- Mlakar Boris, Krogi nasilja med Slovenci v vojnih letih 1941–1945. Žrtve vojne in revolucije. Ljubljana 2005.
- Narodni heroj Stanko Žagar. Ljubljana 1982.
- Narodni heroji Jugoslavije, I. Beograd 1975.
- Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945. 3. izdaja. Ljubljana 1978.
- Nedog Alenka, Tone Tomšič, Oris življenja in revolucionarnega delovanja (9. 6. 1910 – 21. 5. 1942). Ljubljana 1969.
- Nedog Alenka, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941. Ljubljana 1978.
- Nedog Alenka, O nastanku izjave treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, št. 1–2.
- Novak Drago, Prlekija 1941–1945. Ljubljana 1987.
- Novak Drago, Orešnik Ivo, Šticl Herman: Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju. Murska Sobota 1985.
- Omahne Branko, Franc Farčnik. Zagorje ob Savi 1986.
- Ostrovška Milica, Kljub vsemu odpor, Maribor v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja. I–III, druga izpopolnjena izdaja, Maribor 1981.
- Pavlin Mile, Leto 1943 na zahodnem Koroškem. Vestnik koroških partizanov, 1973, št. 2–3.
- Pavlin Mile, Jeseniško-bohinjski odred. Ljubljana 1970.

- Penič Lojze, Pregled razvoja političnih organizacij v mariborskem okrožju v letih 1941–1945. Borec, 1973, št. 4.
- Penič Lojze, Okupacija in narodnoosvobodilni boj. Zbornik občine Slovenska Bistrica I. Ljubljana 1983.
- Perovšek Jurij, Socialistična stranka delovnega ljudstva. Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije. Ljubljana 2005.
- Perovšek Jurij, Razprava o nacionalnem vprašanju med komunisti. Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije. Ljubljana 2005.
- Petelin Stanko, Gradnikova brigade. Ljubljana 1983.
- Petelin Stanko, Enaintrideseta divizija. Ljubljana 1985.
- Petranović Branko, Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941–1945), 1. Beograd 1983.
- Petranović Branko, Srbija u drugom svetskom ratu 1939–1945. Beograd 1992.
- Pirkovič Ivo, Predstraže ilegalnega Novega mesta. Dolenjski zbornik 1961. Novo mesto 1961.
- Plahuta Slavica, Srednjeprimorsko okrožje 1941–1945. Nova Gorica 1981.
- Pleterski Janko, Problemi součinkovanja narodne in socialne revolucije v nastopu Osvobodilne fronte in pojav antikomunizma. Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Ljubljana 1991.
- Pleterski Janko, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju. Maribor 1980.
- Polič Radko, Belokranjski odred. Ljubljana 1975.
- Prunk Janko, Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1971–1972, št. 1–2.
- Prunk Janko, Mesto ustanovnega manifesta KPS med slovenskimi narodnimi programi. Izročilo Čebin, Ljubljana 1987.
- Janko Prunk, Slovenski narodni vzpon. Ljubljana 1995
- Požun Lojze, Trbovlje v NOB 1941–1942. Trbovlje 1986.
- Požun Lojze, Celjska partizanska četa in njeno obdobje. Celje 1976.

- Požun Lojze, Revirska četa leta 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961.
- Redić Vučeta, Građanski rat u Crnoj Gori. Podgorica 2002.
- Rejec Tatjana, Partija in tigrovci (medvojna in povojna usoda nekaterih vodilnih tigrovcev). Ljubljana 2006.
- Revirji v boju za socializem. Ljubljana 1979.
- Rojic Vida, Jože Lacko. Maribor 1963.
- Rojic Vida, Ptuj v boju za lepše dni. Maribor 1960.
- Selin Marko K. F./, Nič več strogo zaupno I-II, Nacistične obveščevalne službe in njihova dejavnost pri nas. Ljubljana 1978.
- Sirc Ljubo, Med Hitlerjem in Titom, Ljubljana 1992.
- Skozi viharje v lepšo prihodnost. Ptuj 1981.
- Slovenska Istra v boju za svobodo. Prispevki in gradivo za krajevno zgodovino. Koper 1976.
- Stiplovšek Miroslav, Razmah strokovno-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922, Ljubljana 1979.
- Stiplovšek Miroslav, Pregled značilnosti družbenopolitičnega razvoja na Slovenskem in vloga partije v njem. Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS. Ljubljana 1977.
- Stiplovšek Miroslav, Razmah delavskega gibanja na domžalskem območju v drugi polovici tridesetih let in krepitev vloge partije v njem. Zbornik občine Domžale. Domžale 1979.
- Stiplovšek Miroslav, Delavsko gibanje na domžalskem in kamniškem območju v letih 1934–1941. Mengeški zbornik II, I. snopič. Mengeš 1970.
- Stiplovšek Miroslav, Pregled razvoja NOB v Mengšu in okolici. Mengeški zbornik II, I. snopič. Mengeš 1970.
- Stiplovšek Miroslav, Dva vzpona v razvoju revolucionarnega gibanja na Kamniškem med vojnama. Kamnik 1929–1979 (Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta), 1985.
- Stiplovšek Miroslav, Kamniško okrožje v NOB. Domžale 1975.
- Strle Franci, Tomšičeva brigada, uvodni del. Ljubljana 1980.

- Šinkovec Črtomir, *Uporni svet pod Snežnikom*. Nova Gorica 1966.
- Škerl France, *Kdaj je prišel Matevž na Primorsko*. Borec, 1950, št. 8–9.
- Škerl France, *Partijska konferenca na Sveti gori aprila 1942*. Borec, 1972, št. 3.
- Škerl France, *Koroška v borbi za svobodo*. Koroški zbornik. Ljubljana 1946.
- Štolfa Milko, *Med briškimi griči je posijalo sonce*. Ljubljana 1963.
- Štucin Anica, *Lipužič Olga: Gradivo za zgodovino OF na Idrijskem in Cerkljanskem (1941–april 1943)*. Idrijski razgledi 1978/79.
- Trampuž Lilijana, *KPJ na Slovenskem v obdobju šestojanuarske diktature 1929–1934 s poudarkom na začetnem delu priprave pokrajinske konference*. Magistrsko delo. Ljubljana 1992.
- Traven Terezija, *Novomeška partizanska četa*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja in NOB na Dolenjskem in v Beli krajini. Novo mesto 1989.
- Tršan Lojz, *OF v Ljubljani*. Organiziranost v času italijanske okupacije 1941–1943. Ljubljana 1995.
- Ustanovitev, ur. France Klopčič. Ljubljana 1969.
- Vidali Ivan, *Vstaja na domžalskem in kamniškem območju*. Zbornik občine Domžale. Domžale 1979.
- Vodopivec Peter, *Angela Vode (1892–1985)*. Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev: Angela Vode in Boris Furlan žrtvi Nagodetovega procesa, Ljubljana 2001.
- Vodušek Starič Jera, *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana 1992.
- Vogrič Rudi, *Boj Belokranjcev*. Ljubljana 1973.
- Vremec Vid, *Pinko Tomažič in drugi tržaški proces 1941*. Koper 1988.
- Vrenčur Milena, *Križnar Ivan: V navzkrižnem ognju*. Grosupeljsko in Stiško okrožje OF 1941–1945. Ljubljana 1997.
- Vršnik Lojze, *Pregled enot narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra (Od pomladi 1942 do ustanovitve operativnih con)*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1.

- Zakonjšek Rado, Velika preizkušnja. Ljubljana 1977.
- Zakonjšek Rado, Štajerska 1941. Ljubljana 1980.
- Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS (Razprave in dokumenti). Ljubljana 1977.
- Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1986.
- Zupanc Ciril, Zapadno-primorsko okrožje. Nova Gorica 1973.
- Žajdela Ivo, Zasuta usta. Začetek komunistične revolucije v Sloveniji leta 1941 in 1942. Ljubljana 1996.
- Ževart Milan, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. Ljubljana 1977.
- Žnidarič Marjan, Do pekla in nazaj. Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945. Maribor 1997.
- Žnidarič Marjan, Maribor med okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem. Maribor skozi stoletja. Maribor 1991.
- Žnidarič Marjan, Železničarji in železnice v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem. Ljubljana 1990.
- Žolnir Bogdan, Naši aktivisti OF. Koroški fužinar, 1977, št. 4.
- Žolnir Bogdan, O razvoju Partije in SKOJ-a v Slovenj Gradcu. Odsevanja 1980, št. 5–6.
- Žolnir Bogdan, Pavlin Mile: Protifašistični odpor. Koroška od začetka vstaje do konca leta 1943. Celovec-Ljubljana 1994.

Uporabljene kratice

AFŽ – glej SPŽZ
ARS – Arhiv Republike Slovenije
AVNOJ – Antifašističko vijeće narodnog oslobodjenja Jugoslavije
BG – bela garda
CK – Centralni komite
CK VOS – Centralna komisija varnostnoobveščevalne službe
DE – Delavska enotnost
IOOF – Izvršni odbor Osvobodilne fronte
JNS – Jugoslovanska nacionalna stranka
KPA – Komunistična partija Avstrije
KPH – Komunistična partija Hrvaške
KPI – Komunistična partija Italije
KPJ – Komunistična partija Jugoslavije
KPS – Komunistična partija Slovenije
NOB – Narodnoosvobodilni boj
NOO – Narodnoosvobodilni odbor
NZ – Narodna zaščita
OF – Osvobodilna fronta
OK KPS – Okrožni komite KPS
OK VOS – Okrožna komisija VOS
OOOF – Okrožni odbor Osvobodilne fronte
PIF – Protiimperialistična fronta
PK KPS – Pokrajinski komite KPS
RK KPS – Rajonski komite KPS
SKOJ – glej ZKMJ
SNOO – Slovenski narodnoosvobodilni odbor

SPŽZ – (tudi AFŽ) Slovenska protifašistična ženska zveza
SZ – Sovjetska zveza
TIGR – Trst, Istra, Gorica, Reka
TV – točka veze (kurirska postaja)
VKP(b) – Vsezvezna komunistična partija (boljševikov)
VOS – Varnostnoobveščevalna služba
ZKMJ – (SKOJ) – Zveza komunistične mladine Jugoslavije (Savez komunističke omladine Jugoslavije)
ZSM – Zveza slovenske mladine
ZSSR – Zveza socialističnih sovjetskih republik

Osebno kazalo

A

- Agrež Ivan 184, 274
Ambrožič Anton 254
Ambrožič Lado 363, 365
Ambrožič Milan 308
Anderwald Benjamin 171, 252
Antloga Jože 99, 163
Avbelj Viktor 81, 85, 86, 93, 101, 161, 162, 229
Avsec Anton 94
Avšič Jaka 132, 204
Avžlahar Ivica 355
Ažman Jože 49, 79, 80, 82, 106, 107

B

- Babič Branko 294–296, 308, 346, 347, 366, 367
Bagar Mirko 120, 121
Bahor Matija 94, 99, 160, 161, 202
Bajec Viktor 236, 340
Bakić Mitar 34
Baloh Pavel 113, 184
Barle Avgust 173, 246, 247, 252, 259
Bartol Ivan 93, 101
Bašin Boža 357
Bebler Aleš 33, 37, 38, 40, 47–49, 132, 193, 291, 292,
294–296, 305, 346, 352, 366
Bebler Vilma 93, 162, 229, 230
Bečan Stanislav 107, 171
Belopavlovič Niko 227

Belšak Franc-Maks 273
Belšak Franc-Tone 273
Beltram Julij 297, 303, 304, 353
Bem Ludvik 288
Benedik Franc 172, 247
Benigar Franc 172, 253, 254
Berce Milena 119
Berce Polde 119
Berčič Lojze 254
Bergant Alojz 107
Bertoncelj Ivan-Johan 49, 106, 107, 171, 248, 252,
280, 289
Bertoncelj Ivan-Janoš 262
Bezeljak Franc 302, 351
Bidovec Stane-Boštjan 358
Bidovec Stane-Nando 309
Bizalj Alojz 350
Bizjak Stane 174, 202, 254, 259, 280, 288
Bižal Dušan 228
Bole Dušan 227, 335
Bole Tone 270
Borc Mavricij 65
Borovšak Helena 113
Boršič Milan 50, 116
Borštnar Jože 98–101, 119, 161
Božič Alenka 106, 247
Božič Anica 358
Božič Jože 116
Bračič Mirko 131
Brajnik Edo 72, 75–77, 295
Bratko Ivan 194
Bratož Hinko 329
Bravničar Dušan 49, 93, 97, 200–202, 295
Brecelj Marijan 65, 66
Brečko Stanko 113, 179
Brejc Franček 212, 226
Brejc Tomo 48, 49, 106, 109, 174, 189, 192, 195, 294
Breznik Verner 115
Brglez Ivan 114, 115
Brilej Jože 201, 231
Brinar Miran 160
Brovč Andrej 128, 189, 301, 350

Broz Josip Tito 28–30, 33, 34, 39, 44, 46, 47, 49, 52,
55, 71, 72, 88, 98, 127, 137, 140, 144, 150, 188,
194, 203, 204, 213, 231, 318

Brundula Jožef 307

Bucher Konrad 282

Budin Alojz 126

Bukovec Jože 340

Burda Franz 289

But Franc 183

Butala Jakob 94, 98

C

Cah Ivan 309, 354

Cankar Izidor 48

Caserman Franc 297, 302, 303, 351

Centrih Mirko 118

Cerutti Guido 326

Cibic Leon 270, 271

Cilenšek Julijana 116, 117, 179, 269, 270

Cilenšek Rudi 50, 270

Cmok Silva 178

Colja Pavla 352

Courtois Stéphane 22

Cucek Franc 354–356

Cuder Albin 301

Cuznar Stane 98

Č

Čebren Srečko 304, 305

Čeč Tončka 114, 178, 179, 184

Ček Davorin 307, 354

Čepe Marica 70, 159, 333

Čepič Zdenko 142

Čerin Miha 153

Černe Franc 162, 229, 230, 335

Černe Mirko 107

Černič Ivan 94

Čero Aleksander 187, 280, 288

Čižmek Boris 49, 50, 277, 288

Čopi Anica 301

Čopi Franc 300, 301

Čoporda Svetozar 116, 179, 184, 271, 274

Čotar Albin 189
Črnugelj Franc 300
Čufar Franc 301

D

Dedijer Vladimir 329, 330
Dekleva Igor 355
Dekleva Marica 333
Demšar Ivan 165
Dermastia Marijan 49, 76
Deželak Barič Vida 40, 92–95, 97, 100, 103, 104, 106,
107, 109, 113, 115, 117, 131, 154, 156, 159, 160,
164, 166, 167, 171, 173, 174, 178, 183, 200, 202,
211, 214, 224, 236, 243, 246, 255, 263, 269, 272,
319, 320
Dežman Jože 31, 319
Diehl Branko 125
Divjak Ernest 117
Doberšek Karel 125
Dobovičnik Stane 202
Dobovšek Ladislav 256
Dolenc Ervin 30
Dolenc Nada 334
Dolgan Anton 308, 354, 357
Dolgan Ervin 127
Dolinar Martin France 12, 143
Dolinšek Tone 49, 51, 79, 83, 92, 93, 97, 106, 174
Dornik Šubelj Ljuba 158
Drašković Milorad 19
Dremelj Jože 236
Drobne Franc 183
Drolc Dušan 163
Dugulin Avgust 128, 306, 354
Durjava Tončka 218
Dvojmoč Tone 160, 161

E

Eberl Lavoslav 182, 183, 266, 277–279, 284
Ehrlich Lambert 72, 143
Emmer Fanouš 143
Engels Friedrich 161, 248
Erceg Ivan 157

Erjavec Ivan 165, 237, 340

F

Fabjančič Vladislav 21

Fajdiga France 94, 163

Fajdiga Ivan (Janez) 164, 232, 235, 337

Fajfar Tone 33, 40, 65

Farčnik Franc 79, 80, 82, 113, 117, 118, 124

Ferenc Tone 11, 106, 111, 120, 126, 142, 154, 157,
165, 184, 186, 187, 189, 190, 274, 291, 298, 299,
301–309, 319, 325, 327–329, 331, 335, 349, 360,
362

Ferfolja Ermin 335

Ferfolja Josip 359, 360

Ferlež Ivan 198

Fijavž Franjo 50, 116, 117, 179, 180, 269, 270

Filipčič Emil 297, 304

Filipič Albin 302

Filipič France 15, 19–22, 27, 30, 31, 80, 112, 115

Finžgar Dušan 116

Fiorese Giovanni 301

Forte Karel 123

Fortuna Matevž 166

Frančeškin Lojze 354

Franko Jože 230, 335

Furet François 53

Furlan Boris 55

G

Gabrič Aleš 83

Gabrovec Milica 270, 271

Gabrovšek Jule 31

Ganziti Rudi 92

Gašparič Maks 272

Gašperin Ivan 172, 253, 254

Gerbec Franc 128

Gerjevič Marko 274

Gerk Stana 159, 224

Giorgioni Edi 106

Godeša Bojan 33, 40, 54, 55, 207, 209, 211, 213

Godina Albin 308, 354, 357

Godina Ferdo 50, 82, 120, 121

Golob Milko 273
Golob Zofija 351
Gombač Milan 72
Gorenjak Mirko 116, 179
Gorjan Oskar 353
Grabeljšek Karel 343
Gradišnik Tone 103, 165
Grčar Tone 50, 116, 179, 180, 186, 270
Gregorčič Jože 49, 81, 106, 107, 174
Greif Martin 50, 115
Gričar Jože 84, 182, 183, 266, 267
Griesser Pečar Tamara 143
Gril Franc 179, 180
Grilanc Cvetko 305
Grilanc Stane 107
Grilc Franc 254
Grm Franc 308
Grmek Ciril 354
Grobler Alfred 83
Groznik Ciril 113
Grum Janez 164, 165
Gržina Matija 306, 358
Guček Milan 355, 356
Gusič Ivan 334
Guštin Damijan 34, 54, 130, 203
Gutovnik Jože 279, 284–286

H

Hace Matevž 164, 363
Hafner Vinko 174, 251, 254, 259
Hauptman Franc 236
Hedžet Josip 119
Henigman Angela 93
Henigman Maks 79, 80, 82, 93, 101
Hermanko Jože 112, 115
Hilbert Kamilo 222, 335, 336
Hitler Adolf 30, 32, 40, 45, 47, 55, 138, 175, 370, 378
Hladnik Fanči 302
Hlaj Vidko 308, 309
Hohkraut Lojze 50, 79, 83, 113, 182
Holy Stanko 119
Horvat Štefan 50, 120, 121

Hreščak Anton 358
Hribar Franc 117, 180
Hribar Ivan 172, 253, 254
Hribar Janez 103, 202, 363
Hribar Spomenka 149
Hrovat Alojz 49
Hudales Zoran 201
Hurem Rasim 137
Hvala Franc 301, 350
Hvalič Franc 127, 306, 358

I

Ilc Stane 235
Ilec Rudi 118
Ilešič Maks 349
Ilich Bojan 112
Ilovar Viktor 194
Iršič Rado 112, 115
Iskra Janez 255
Ivančič Franc 309
Ivančič Marija 48
Ivanjšič Slavko 273
Ivanuš Ivan 183, 184
Ivec Anica 61, 62, 161

J

Jakhel Adolf 92, 102, 165
Jakopič Albert 363
Jakopič Franc 127, 302, 303
Jakopič Maks 268
Jan Ivan 169, 187, 255
Janežič Jože 49, 107
Janežič Milan 256
Janhuba Rudi 119, 120, 125
Jazbinšek Avgust 335
Jeklin Mirko 301
Jelen Ivan 178, 268
Jelenič Polde 227, 334, 335
Jenko Ivanka 247
Jenko Kastelic Olga 279
Jerak Anton 279
Jereb Dušan 51, 93, 100, 101, 156, 162, 216, 229

Jerič Renato 267
Jerin Marjan 184
Jerman Janez 256
Jeršek Dare 169, 172
Jevc Ivan 235, 337
Jezeršek Janez 161, 202, 227
Jordan Marija 228, 337
Jošt Melhior 99, 163
Jovanović Arso 212
Jovanović Dragoljub 47
Jug Danica 353
Jurančič Vlado 162
Jurišič Tone 308, 354
Jurkovič Janko 273
Justin Alojz 106

K

Kacin Wohinz Milica 126, 187, 189
Kalan Franc 247, 259
Kalan Janez 246, 247
Kalan Tine 246, 247
Karapandža Branko 363
Kardelj Edvard 26, 27, 30, 33, 38–40, 47, 70–73, 75,
79, 80, 84–88, 138–140, 143, 144, 150, 152, 155,
158, 170, 175, 188, 190–192, 194, 195, 203, 207,
208, 210, 213, 221, 224, 297, 326, 328–330, 369,
377
Kardelj Pepca 79, 82
Kardoš Evgen 120, 121
Kariž Hilarij 127, 354
Kastelic Franjo 279
Kavalari Marjan 106, 107, 172
Kavčič Andrej 128
Kavčič France 256
Kavčič Ivan 51, 85, 97, 158, 224, 330
Kavčič Jože-Jernač 173, 246, 247, 256
Kavčič Jože-Kater 279
Kavčič Marica 300
Kavčič Pavle 249, 250, 252, 253
Kavčič Stane 86, 103, 165, 237, 238
Kazianka Johan 289
Kebe Lojze 49, 93, 174, 175, 202

Kebe (Tomšič, Svetina) Mira 106, 158, 174, 332, 333
Kebe Tone 94, 106
Kejžar Viktor 106, 107, 172, 174
Kekec Polona 83
Kerenčič Jože 119
Kerenski Aleksander Fjodorovič 214
Kermavner Dušan 30, 31
Kersnik Stane 174
Kerševan Ivan 305
Keršič Fric 50, 113, 178
Kiauta Ladislav 363
Kidrič Boris 26, 29, 37, 40, 41, 47, 54–56, 63, 73, 79,
80, 84, 86–88, 97, 140, 141, 147, 149, 151, 158,
163, 174, 203, 209–211, 213, 221, 224, 320, 321,
327–329, 369, 377
Kidrič Zdenka 38, 72, 74, 76, 77, 92, 93, 97, 155,
157, 158, 208
Kikelj Jaroslav 143
Kimovec Franc 156, 218, 224, 333, 340–342
Kirn Marija 354, 357
Kjuder Slavko 360
Klavora Slava 112
Klemenčič Lovro 20, 21
Klopčič France 15, 17
Kmet Janez 246, 247, 288, 289
Knap Matija 239
Knapič Polde 94, 163, 227
Knez Polde 113, 178, 268
Kocbek Edvard 64, 65, 146, 147
Kocbek Jože 226
Kocjančič Vincenc 309
Kodrič Franc 183
Kodrič Rudi 307, 354
Kogej Vasja 363
Kogoj Darinka 355
Kokalj Stane 267
Kolman Herman 119
Konavec Meri 348
Končina Milan 236, 340
Konobelj France 172, 254
Konstantin Stane 252
Kopač Janez 251, 253

Kopinič Josip 53
Kopitar Jože 159, 227, 228, 337
Korbar Milena 253
Koren Rudi 116
Kos Janez 17
Kos Stane 143
Kosovel Ivan 304, 305
Koščak Jože 239, 342
Košir Fani 162
Košir Jože 289, 290
Košir Mirko 30
Košmrlj Drago 119
Kotnik Anton 117
Kotnik Beno 125
Kovač Albin 189, 295–297, 300, 301, 346
Kovač Ida 340
Kovač Ivan 102, 165
Kovač Mima 121, 180, 181, 271, 272
Kovač Štefan 50, 79, 82, 120, 121
Kovač Viktor 268
Kovačič Leon 127–129
Kovačič Milan 94
Kovačič Oskar 79, 83, 127, 129
Kovačič Slavko 236, 340
Kozak Ferdo 41
Kožar Janez 235, 337
Koželj Mirko 118
Kragelj Marica 348
Kraigher Boris 74, 79, 83, 84, 86–88, 95, 97, 156,
158, 159, 186, 194, 203, 215, 216, 220, 222, 236,
318
Kraigher Dušan 183, 202, 263, 264
Kraigher Sergej 113, 177, 182, 263, 264, 274, 278,
340
Kraigher Vito 72, 74, 75, 158
Kraigher Živa 306, 358
Krajc Jože 77, 297, 305, 306, 348
Krajner Viktor 222
Kralj France 113
Kralj Ignac 165
Kralj Lojze 164, 165
Kralj Matilda 123

Krall Jože 70
Kramar Janez 165
Kramar Viktor 268
Kramberger Franc 181
Kranjec Miško 120, 121
Kravanja Ferdo 297, 299, 300, 348
Kreft Ivan 120
Krese Leopold 218, 333, 355–359
Kristan Ivan 163, 227
Kristan Vinko 93, 103
Krivec Ivan 172, 253, 254
Krivic Ada 218, 333
Krivic Vladimir 84, 87, 97, 156, 158, 207, 332
Križnar Ivan 49, 108, 122, 133, 236, 246, 251, 254,
340
Krmelj Maks 170, 171, 173, 174, 259
Kržič Ivan 238
Kuhar Štefan 119, 120, 121
Kumar Adrijan 297, 302, 303
Kumar Andrej 127
Kumar Gabrijel 304
Kužnik Henrik 163
Kveder Dušan 85, 119, 120, 125, 202, 204, 263, 295

L

Lacko Jože 79, 84, 118, 120, 181
Lah Borivoj 363
Lajovic Stanko 60
Lapajne Franc 116, 117
Lauter Janez 247
Lavrenčič Franc 352
Lavrič Janko 338
Lazar Fani 351
Lazarevič Žarko 12
Leban Pavla 128
Lemut Jože 127, 128, 189, 193, 294
Lenardič Rudolf 354
Lenin Vladimir Iljič 17, 34, 248, 328
Leskošek Franc 38, 47–49, 71, 79, 81, 84–88, 96,
129, 131, 142, 143, 203, 228, 259, 280, 283, 294,
344, 345, 347, 366
Letonja Ela 269

Letonja Jože 116, 117, 179
Letonja Vladimir 276, 279, 287, 288
Levstik Andrina 125
Levstik Ivo 125, 219, 224, 268, 333
Levstik Jože 229, 230, 335
Linasi Marjan 279, 285, 289
Lipovec Anton 254
Lipušček Milena 348, 349
Lipuzič Olga 128
Logar Cene 103, 104, 165, 166, 237, 238, 319
Logar Franc 171
Lokovšek Ivan 202
Lovko Ludvik 167, 239
Ložar Nika 235
Lubej France 63, 64, 66, 83, 146
Luštek Miroslav 49, 51, 320
Lužnik Stanislav 301

M

Maček Ivan 73, 74, 84, 85, 87, 88, 146, 203, 204,
208, 329, 364
Maček Polde 96, 159, 202
Mačkovšek Janko 48
Mahnič Rudi 295, 296, 298, 307, 308, 345, 346
Majcen Nace 363
Majcen Tončka 230, 335
Majhen Vladko 342, 343
Makuc Andrej 351
Malavašič Adolf 165, 237, 238
Malerič Tone 51
Maležič Franc 235
Maležič Matija 163, 222, 232, 235, 336
Manfreda Ignac 300
Marcon Vincenzo 310
Marentič Janez 79, 84
Marinč Tone 94, 163
Marinko Miha 38, 47, 48, 79, 81–83, 87, 88, 100,
103, 131, 177, 203
Marjanović Aleksandar 363
Marn Janez 201
Marn Jože 113, 118
Marolt Lado 348

Marušič Darko 189, 193, 197, 294, 307, 309, 345,
346, 363
Marušič Mirko 354
Marx Karl 23, 42, 161, 248
Massola Umberto 127, 190, 192, 296, 310
Matko Ivan 355
Mavko Friderik 258
Mavrič Alojz 306, 348
Mavrič Stane 285, 287, 288
Mavrič Tone 358
Medved Franc 302, 351, 352
Medvešček Darkica 349
Megla Vinko 50, 119, 120, 121
Meglič Olga 118, 181
Mencej Martin 221
Mencinger Franc 107, 172
Mezgec Josip 359, 360
Mezgec Franc 309
Mihailović Draža 55, 137
Mihelčič Jože 79, 82, 94, 97, 98
Miklavc Ivan 243
Miklus Albert 305
Mikulič Karel 235, 337
Mikuž Metod 19, 23, 37, 283
Mišica Vladimir 94, 98
Mlakar Boris 39, 143, 293, 330
Mlakar Franc 113
Mlakar Lojze 167, 239, 342
Močnik Cveto 202
Močnik Darinka 169
Mokorel Tončka 107
Mokorel Viktor 228
Molek Jože 238, 342
More Ivan 101, 162
Moškrič Jože 224
Može Jože 354, 358
Mrak Franc 49
Mravljak Božo 185
Mrhar Stane 187
Mršnik Marija 308
Mrvič Irena 76
Mussolini Benito 138

N

Nagode Črtomir 55, 139
Nahlik Maks 163, 164, 200
Nartnik Anton 49, 107, 171–173, 247–249, 251, 252
Natlačen Marko 56, 208
Nedog Alenka 29, 80, 83, 120, 127
Nedog Ivanka 355
Nemec Ivan 263, 272, 273
Nose Jože 202
Novak Ante 201
Novak Drago 119, 121, 185, 273
Novak Ivan 98, 99, 103, 104, 160, 161, 226, 227,
334, 335
Novak Karel 231
Novak Leon 79, 80, 82, 112
Nusdorfer Vladimir 164

O

Ocepek Angela 79, 80, 84, 93, 218, 219
Ocepek Lojze 93
Ogrin Franc 156, 218
Omahne Branko 82
Oman Sonja 123
Orešnik Ivo 121
Osojnik Franc 181, 272
Osolnik Bogdan 216, 217, 236
Ostrovška Milica 115, 181, 272

P

Pahor Milan 360
Pahor Mirko 354
Pahor Štefan 354
Pantar Jakob 227, 228
Papež Rudi 49, 107
Pavlič Gvido 114, 178
Pavlin Mile 82, 125, 187, 188, 255, 277, 280
Pečar Feliks 113, 268
Pečnik Anton 117
Pečnik Janez 113, 184
Peljhan Marta 352
Penič Lojze 180
Perc Miro 194

Perdih Anton 128
Perello Zora 128, 129
Perhavec Avgust 128
Peric Lojze 128
Perko Franc 274
Perko Vencelj 79, 81, 82, 106
Perovšek France 202, 247, 256, 259, 260
Perovšek Jurij 11, 21, 22
Peršič Bogomir 202, 363
Peršič Mara 353
Peršolja Jože 305, 306, 349
Peršon Franc 118
Pervanje Stanko 355–357
Petelin Stanko 319, 363
Peternel Anton 173, 246, 254, 255, 259, 363
Peternelj Marija 350
Petje Janez 267
Petranović Branko 45, 137
Pezdir Anton 253
Pilat Danilo 360
Pirc Jože 103, 167
Pirc Mirko 354
Pirih Arkadij 303, 350
Pirjevec Dušan 190, 200, 231, 280–283, 286, 289,
291, 292, 294, 295, 344, 346
Pirjevec Jože 126
Pirkovič Ivo 93
Plahuta Slavica 128, 352, 353
Plankar Jože 236, 340
Plaskan Ivan 50, 117
Platinovšek Alojz 183
Platiša Jaka 302, 309
Pleterski Janko 24, 55
Plos Franc 167, 239
Podgornik Ludvik 301, 350
Polh Franc 271
Polič Radko 51, 82, 98, 102, 161, 164, 165, 228, 235,
236, 337
Polič Zoran 64, 66
Poljanec Janez 107, 171
Popit Franc 103, 104, 167, 217, 233, 234, 239
Potočnik Miha 65

Potočnik Roman 107, 108, 202
Potrč Jože 79, 80, 118
Poznik Franc 107
Požun Lojze 50, 113–117, 178
Praprotnik Avgust 72
Praprotnik Boris 280
Praprotnik Cvetka 179, 272
Pregelj Franc 304, 353
Pregelj Janez 107
Prenner Ljuba 83
Preskar Franci 119, 120
Preskar Jože 184, 274
Prevec Anton 167, 239
Preželj Karel 107, 172, 174, 253, 254
Preželj Srečko 51, 101
Primc Anton 308, 357
Primožič Franc 289
Primožič Jože 302, 350
Prosen Marko 125
Prunk Janko 21, 28
Prušnik Karel 276, 277, 279, 287, 288
Pucelj Janko 171
Pufler Franc 183
Pungarčič Jože 119
Pustišek Drago 64

R

Rajakovič Jovo 233, 237, 340
Rajšter Brigita 83
Rakar Iva 224, 333
Ranciger Ivan 113
Rancinger Greta 82, 123
Ranković Aleksandar 69
Ravbar Franc 51, 93, 97, 158, 159
Ravbar Jože 93, 100, 162, 202
Razdrih Feliks 228, 337
Rebec Drago 300, 348
Redić Vučeta 137
Rehar Vojan 128
Rejec Maks 301
Rejec Tatjana 301
Rendla Marta 12

Repe Božo 11
Resman Jože 171
Ribar Ivan 213
Ribar Ivo Lola 144, 213
Ribič Lojze 114, 178, 268
Ribičič Mitja 182, 183, 266, 267
Ribnikar Kristijan 289
Röck Blaž 50, 112
Rode Janko 102, 165
Rode Zalka 165, 237
Rogl Zdenka 180
Rojic Vida 84, 118, 120, 181, 273
Ros Matija 358
Rot Marijan 179, 269
Rozman Alojz 115
Rozman Franc 85, 204
Rozumek Helmuth 243
Rožej Lojze 103, 167
Rožman Gregorij 143
Ručigaj Boris 107, 171
Rudolf Franc 167
Rukli Alojz 348
Runko Stanislav 280, 283
Rupena Mara 162, 229, 230
Rupena Zora 295
Rus Ivan 180
Rus Janko 289
Rus Josip 33, 40, 41, 63, 64, 72, 77, 146
Rus Veljko 33, 41, 64, 72, 77
Řiha Lado 77

S

Sadolšek Ivanka 288
Sagadin Karel 236
Sagadin Zvonko 50, 118
Salamon Franc 79, 80, 88, 113
Santin Franc 309
Satler Jože 60
Segulin Franc 298, 354, 357, 359
Segulin Marija 355
Seljak Lucijan 171
Semenič Anton 352

Semič Stane 199
Simčič Benedikt 305
Simčič Cvetka 348
Simčič Mirko 348
Sirc Ljubo 55
Skočir Mirko 299
Skornšek Franc 50
Skvarča Janko 184
Slak Jože 93, 101
Slanc Jože 94, 98, 160
Slapar Tomaž 277
Slapničar Jože 236
Slavec Ivo 252, 253
Slemenik Avgust 279
Slokar Ludvik 304
Sluga Adolf 173
Sluga Jože 173, 174, 243, 259, 347
Smrke Jože 236
Soklič Cilka 254
Sorčan Franc 116, 179, 184
Spindler Dušan 272
Srimšek Anica 300, 348
Stadler Franc 218
Stalin Josif Visarionovič 30, 32, 34, 42, 45, 53, 137,
248, 282, 297, 370, 378
Stanovnik Aleš 143
Stanovnik Janez 65, 66
Stante Peter 50, 116, 198, 202, 263, 264, 273, 274
Starič Ludvik 102, 165
Sterlekar Ignac 107, 173, 265–267
Stiplovšek Miroslav 19, 30, 108, 173, 256, 257, 320
Stopar Viktor 38, 51, 79, 84, 86, 92, 95, 174, 258,
264, 267, 269, 270–272, 274
Stražišar Polde 49
Stražišar Viktor 172, 254, 256
Strle Franci 199
Strmecki Maks 79, 80, 84, 119, 229, 230
Strnad Jože 307, 308, 354, 357
Sušnik Valentin 254, 255
Svenšek Rudi 50
Svetek Franc 210
Svetina Albert 217, 223, 224, 228, 230, 335

Svetina Mira – glej Kebe Mira
Svetina Vladimir 333

Š

Šavli Franc 128, 299, 300
Šavli Oskar 174, 245, 259
Šeme Jože 102
Šentjurg Lidija 86, 113, 153–156, 158, 222, 337, 340,
342
Šercer Ljubo 131
Šerjak Jože 165, 237
Šeško Jože 93, 99, 163, 164
Šifrer Savo 254
Šilih Niko 51, 93, 100, 101, 162
Šinkovec Črtomir 306
Šinkovec Nande 165, 166
Širca Miro 116
Škerl France 128, 190
Škerlavaj Milan 157
Škraba Matija 68
Šlander Mica 227, 264
Šlander Slavko 50, 79, 80, 82, 88, 112
Šlander Vera 178, 180, 183, 263, 264, 266
Šlander Vili 115
Šlibar Martin 93, 94, 100, 101, 162
Šmerc Tone 116
Šmid Janez 172, 254
Šmid Stane 160, 227, 334
Šmid Vlado 333
Šnuderl Makso 56, 65
Špacapan Avgust 128, 298, 307, 346, 347, 353
Špolar Ivan 164
Špolarič Anton 120, 121
Šprajc Peter 184
Štajdohar Tone 160
Štern Franc 125
Štibernik Franc 165, 237
Štičl Herman 121
Štih Bojan 194, 303
Štoka Franc 354
Štolfa Milko 306, 348, 349
Štrigel Janez 269

Štrumpfelj Tonček 187, 280, 289
Štucin Anica 128
Štucin Jakob (Jaka) 128, 189, 259, 302, 346, 347, 351
Šturm Anton 49, 107, 108, 189
Šturm Fran 41
Šturm Niko 306
Šuligoj Ljubica 118
Šuligoj Marica 303, 350
Šuligoj Stojan 237
Šumrada Janez 94
Šušteršič Tone 49, 92, 97, 98

T

Talanyi Jožko 273
Tavčar Draga 359, 360
Tejkal Jože 295
Tekavec Jože 167, 239, 342
Teran Tine 107
Terčak Stane 269
Titan Janez 31
Tomazič Pinko 126, 127
Tominec Ivan 107, 128
Tomšič Ludvik 94, 163
Tomšič Mira – glej Kebe Mira
Tomšič Tone 38, 47, 48, 79, 80, 82, 83, 87, 88, 101,
120, 127, 222
Tomšič Vida 38, 79, 82, 88, 97
Toplak Stane 107
Trampuž Lilijana 26
Tratar Ignac 79, 83, 93, 119, 120
Traven Terezija 82, 100
Trček Franc 237, 238
Treven Minka 302, 351
Trobec Milan 306
Trobiš Štefan 228
Tršan Lojz 97, 159, 223
Trtnik Tone 99, 163
Turnšek Robert 269

U

Udovič Jože 309
Ukmar Henrik 359, 360

Ulčar Jože 289
Ule Lojze 103, 104, 167
Ulrih Tone 180, 271
Umek Jože 50
Urbanc Ivan 107, 169, 171

V

Valentinčič Stane 165
Vatovec Ernest 355, 356
Velušček Anton 127, 128, 189, 294, 295, 346, 352,
359, 360
Venturini Angel 236
Verdnik Matija 187, 279, 280, 288
Vidali Ivan 106
Videnič Albin 94, 100
Vidmar Josip 41, 65
Vilfan Joža 107, 295, 347
Vipotnik Albin 79, 80, 84, 117, 179, 264, 269
Vipotnik Janez 38
Vitez Ludvik 305, 306, 348
Vitkovič Janez 160
Vitrih Andrej 360
Vižintin Mile 190
Vode Angela 31, 55
Vodiškar Anica 102, 165
Vodopivec Franc 49, 107, 171, 174
Vodopivec Jožef 304
Vodopivec Peter 55
Vodušek Starič Jerca 12, 48, 325
Vogrič Rudi 99, 160, 161
Voljč Ignac (Nace)-Fric 164, 232, 234, 238, 342
Voljč Nace-Drčar 342
Volk Jože 128
Vozel Anton 164, 165
Vrabič Olga 116
Vrečko Zvonko 164, 165
Vremec Vid 127
Vrenčur Milena 236, 340
Vresk Vili 113, 182, 183, 266, 268
Vrščaj Jože 94, 97
Vrščaj Zima 156, 218, 333
Vršnik Lojze 200

Vrunč Franjo 116
Vulč Franjo 23

Z

Zagernik Henrik 125
Zagernik Ivan 272
Zajc Pepca 236, 340
Zakonjšek Rado 117, 180, 264
Zalar Alojz 164, 227, 228
Zalar Tone 92, 340
Zalaznik Franc 271
Zaletel Tine 253
Založnik Alojz 199
Zevnik Jože 218
Zidanšek Miloš 50, 79, 83, 88, 112, 115, 177
Zidar Josip 308, 354, 357
Zihlerl Boris 40, 85, 155, 157, 214
Zimic Mirko 302–304, 350
Zlatnar Mirko 363, 365
Zorko Alojz 112, 115, 116, 123, 180
Zorn Tone 126, 187, 189
Zupan Anton 335
Zupanc Ciril 306, 348, 349
Zupanc Marija 241
Zupanc Rudi 79, 80, 82, 100
Zupančič Franc 256, 258
Zupančič Tone 340

Ž

Žagar Stane 49, 79, 81, 83, 106
Žajdela Ivo 143
Žakelj Milan 246, 247, 248
Žalik Martin 120, 121
Žaucer Pavle 188, 263, 264, 276–278
Žerovnik Stane 49, 107
Ževart Milan 50, 111, 118, 125, 180, 186, 271
Žgavec Anton 302
Žiberna Joško 358
Židanek Slavko 49
Židanik Jožica 128
Žižmond Cvetko 305, 306, 348
Žižmond Franc 304

Žnidarič Marjan 115, 122, 180, 272
Žnidarič Rudi 118
Žnidarič Tone 112, 177, 179, 263, 272–274
Žolnir Bogdan 125, 188, 277, 279
Žugelj Martin 161, 227, 334, 335
Žujović Sreten 68, 329
Žumer Marija 106
Žunič Niko 94
Županc Ivan 187, 279, 280, 287
Župančič Franja 166
Župec Franček 143